

T.C.

HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TANZİMAT'TAN I. MEŞRUTİYET'E
ANTAKYA'NIN SOSYO-EKONOMİK YAPISI
(1839-1876)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Samiye TUNÇ

Tez Danışmanı
Dr. Öğretim Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI

Hatay-2020

ONAY

SAMIYE TUNÇ tarafından hazırlanan **“TANZİMAT’TAN I. MEŞRUTİYET’E ANTAKYA’NIN SOSYO-EKONOMİK YAPISI (1839-1876)”** adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği ile **TARİH ANA BİLİM DALINDA DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

10/09/2020

Jüri Üyeleri	İmza
Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI (Başkan)	
Prof. Dr. Orhan DOĞAN	
Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ	
Doç. Dr. Haydar ÇORUH	
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan SAMIKIRAN	

Samiye TUNÇ Tarafından Hazırlanan **“Tanzimat’tan I. Meşrutiyet’e Antakya’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1839-1876)”** adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini onaylarım.

Doç. Dr. Mustafa Onur KAN
Enstitü Müdürü

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (10/09/2020)

Samiye TUNÇ

ÖNSÖZ

Avrupa karşısında eski gücünü kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti, yeniden güçlü bir devlet olma adına bir takım yenileşme hareketlerine girişmişse de batılılaşma veya modernleşme yönünde yoğun çabaların sergilendiği dönem, Tanzimat dönemi olmuştur. “*Tanzimat’tan I. Meşrutiyet’e Antakya’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1839-1876)*” adlı doktora tez çalışmasının amacı, Tanzimat döneminde ülke genelinde meydana gelen sosyo-ekonomik değişim ve dönüşümün, Antakya kazasına yansımalarını ortaya koymaya çalışmaktır. Konunun incelenmesinde ana kaynak olarak arşiv vesikalarından şerhiye sicilleri kullanılmıştır. Bununla birlikte, Tanzimat döneminde hazırlanmış ve kabul edilmiş olan kanun ve nizamnâmeleri resmî bir kitap hüviyetinde toparlayan Düstur Dergisi, kronikler ve araştırma ve inceleme eserlerden de istifade edilmiştir.

Bu çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç üç bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş kısmında çalışmanın konusu, sınırları ve dönemi ile çalışmada kullanılan şerhiye sicillerinin, mahiyeti ve önemi üzerinde durulmuş ve vesikaların içerikleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Tarihi olaylar bütüncül bir yaklaşımla ele alındığından Antakya kazasının Tanzimat dönemine kadar olan tarihi evrelerine yer verilerek ana konuya temel oluşturulmuştur. Birinci bölümde Antakya’nın idari taksimatı, kaza yönetimi ve merkezi yapılanmanın Antakya kazasına etkisi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde şehrin sosyal yapısına yer verilmiştir. Konu, “Demografik Yapı, Aile, Giyim, Ev Eşyaları, Meskenler, Sosyal Kurumlar, Davalar, Askeri Olayların Sosyal Hayata Etkileri” alt başlıklarını içeren sekiz kısımda değerlendirilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise şehrin ekonomik yapısı ele alınmıştır. Öncelikle tarım ve hayvancılık faaliyetleri üzerine bir takım tespitler ortaya konmuştur. Daha sonra ticari yapıyı ilgilendiren temel faktörler, ayrı ayrı alt başlıklar halinde incelenmiştir. Ayrıca ekonominin temel öğelerinden ve modernleşme sürecinin esas unsurlarından biri olan sanayinin, Antakya kazasında teşkilatlandırılması sürecine yer verilmiştir. Son olarak, şehirde tedavül eden paranın durumu, narh ve fiyat uygulamaları, şehir halkından tahsil edilen vergi çeşitleri incelenmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Bu çalışmayı hazırlarken yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI’ya minnetlerimi ve teşekkürlerimi arz ederim. Tezin incelenmesi ve çalışmanın şekillenmesinde desteklerini gördüğüm Tez İzleme

Komitesi üyelerinden Prof. Dr. Orhan DOĞAN'a ve Doç. Dr. Haydar ÇORUH'a müteşekkirim. Tezimin jüri üyeleri olan Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ'e özel olarak fikirlerinden faydalandığım Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan SAMIKIRAN hocama katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak tez çalışmasına başladığım günden bugüne manevi destekleri ile yanımda olan anneme ve babama, tezin yazımı aşamasında sabır ve hoşgörüsüyle bana yardımcı olan eşim Mevlüt TUNÇ'a, çocuklarım Elif Sevda TUNÇ ve Mehmet TUNÇ'a da teşekkür ederim.

Hatay-2020

Samiye TUNÇ

TANZİMAT'TAN İ. MEŞRUTİYET'E
ANTAKYA'NIN SOSYO-EKONOMİK YAPISI (1839-1876)

Samiye TUNÇ

Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2020

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI

ÖZET

Tanzimat dönemi (1839-1876), Osmanlı Devleti'nde bir taraftan klasik devlet anlayışının devam ettiği, diğer taraftan modernleşme sürecinde meydana gelen birtakım yeniliklerin uygulama alanı bulduğu bir dönemdir. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte devletin her kademesinde, merkezden taşraya doğru yayılan bir değişim ve dönüşüm başlamıştır. Bu dönemde Halep eyaletine bağlı bir kaza olan Antakya'da da bu değişim ve dönüşümü görmek mümkündür.

Antakya'da ilk dönüşüm, idari alanda gerçekleşmiştir. Yerel yönetici konumundaki mültezimlerin yerine sırasıyla zaptiye müdürü ve kaymakamlar atanmıştır. Kaza, idare meclisinin oluşturulmasına kadar yeni bir örgütlenme biçimi olan muhassıllık meclisiyle idare edilmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren gerek sosyal güvenlik konusunda, gerekse koruyucu sağlık uygulamaları kapsamında merkezde oluşturulan eytam sandıkları ve salgın hastalıklara karşı geliştirilen karantina faaliyetleri, Antakya kazasında da uygulanmıştır. Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde vakıflar idaresinde meydana gelen merkezileşme sürecinde, Antakya Evkaf Müdürlüğü 8 Ağustos 1849 tarihli tahrirat ile müstakil hale getirilmiştir.

Dönemin gereği olarak merkezin tarım ve sanayiye geliştirmeye yönelik atılımları da Antakya kazasında etkili olmuştur. "İslah-ı Sanayi Komisyonu" çerçevesinde özel teşebbüse önem verilmiş, 1868'den itibaren Antakya'da ilk defa fabrika kurma girişimi gerçekleşmiştir. Vergiler ise herkesin ekonomik gücüne göre, senede iki taksit şeklinde toplanmıştır. İç ve dış ticaretin yoğun olduğu şehirde vergilerin herkesin gelirine göre alınması ticareti canlandırmış, bu durum devlete çeşitli isimler altında verilen vergi gelirlerinin artmasını sağlamıştır. Bu yeni vergilendirme düzeni içerisinde gerçekleştirilen emlak tahriri 1864-1865 yılları arasında tamamlanmıştır.

Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, Tanzimat dönemi uygulamalarının sosyo-ekonomik açıdan Antakya kazasına yansımalarının tespit edilebilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın temel kaynaklarını; şeriye sicilleri, merkez-taşra arasında yapılan yazışmalar, devlet ve vilayet salnameleri, kronikler ile araştırma ve inceleme eserleri oluşturmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

Antakya, Tanzimat, Talimatname, Nizamname, sosyo-ekonomik yapı

THE SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE OF ANTIOCH FROM TANZIMAT TO I. MEŞRUTİYET(1839-1876)

Samiye TUNÇ

Department of History, PhD Thesis, 2020

Advisor: Dr. Lecturer Işıl IŞIK BOSTANCI

ABSTRACT

The Tanzimat Period (1839-1876) is a period in the Ottoman Empire, where the understanding of the classical state continued on the one hand, and on the other hand, some innovations that occurred in the process of modernization were found to be used. change and transformation activity has begun. In this period, it is possible to see these change and transformation activities in Antakya, which is a district of Aleppo State.

In Antakya, the first transformation took place in the administrative field. Instead of the local administrators, the head of state and district governors were appointed respectively. The accident was managed by the decentralization assembly, a new form of organization until the establishment of the administrative assembly.

XIX. since the middle of the century, both in the field of social security and preventive health practices, the quarantine activities developed against the epidemic chest diseases and epidemics were also implemented in the Antakya accident. In the process of centralization that took place under the administration of foundations within the framework of the social state understanding, Antakya Evkaf Directorate was detached with the "destruction of the year" dated August 8, 1849.

As a requirement of the period, the center's efforts to develop agriculture and industry were also effective in Antakya. Within the framework of the "Improvement-I Industry Commission", importance was attached to the private enterprise, and the first attempt to establish a factory in Antakya took place since 1868. Taxes are collected in two installments a year, depending on the economic power of everyone. In the city, where domestic and foreign trade is intense, the collection of taxes according to the income of everyone has stimulated the trade, which has increased the tax revenues given to the state under various names. The real estate allocation realized within this new taxation scheme was completed between 1864-1865.

In this study, which was prepared as a doctoral dissertation, it was aimed to determine the reflections of the Tanzimat period practices on Antakya district in terms of administrative and socio-economic aspects. Basic resources of the study; Şeriyye registers, correspondence between the center and the provinces, state and province yearbooks, chronicles and research and study works.

KEYWORDS

Antakya, Tanzimat Period, City History, Instruction, Ordinance

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	
ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar, ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xii
ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAYNAKLAR.....	xiv
GİRİŞ	1
1. ANTAKYA’NIN İSMİ ve ANLAMI	1
2. ŞEHRİN COĞRAFYASI.....	2
3. ŞEHRİN TARİHİ GELİŞİMİ	2
3.1. Osmanlı İdaresi Öncesinde Antakya.....	2
3.2. Osmanlı İdaresinde Antakya.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM	8
1. ANTAKYA’NIN İDARİ TAKSİMATI, KAZA YÖNETİMİ VE MERKEZİ YAPILANMANIN ANTAKYA KAZASINA ETKİSİ.....	8
1.1. ANTAKYA’NIN İDARİ TAKSİMATI.....	8
1.1.1. Mahalleler	10
1.1.2. Nahiyele ve Köyle.....	15
1.1.2.1. Antakya Cıvı Nahiyesi	16
1.1.2.2. Kusayr Nahiyesi	17
1.1.2.3. Süveydiye Nahiyesi.....	18
1.1.2.4. Ordu Nahiyesi (Cebel-i Akra)	19
1.1.2.5. Karamurt Nahiyesi	21
1.1.2.6. Reyhaniye Nahiyesi.....	22
1.2. KAZA YÖNETİMİ.....	25
1.2.1. Kazanın İdari ve Dini Görevlileri	25
1.2.1.1. İdari Görevliler (Ehl-i Örf).....	25
1.2.1.1.1. Kaymakam.....	25
1.2.1.1.2. Mal Müdürü.....	30
1.2.1.1.3. Mütesellim.....	30
1.2.1.1.4. Zaptiye Memuru	34
1.2.1.1.5. Sandık Emını	39

1.2.1.1.6. Muhtar	40
1.2.1.2. Dini Görevliler (Ehl-i Şer)	42
1.2.1.2.1. Kadı ve Naip	42
1.2.1.2.2. Müftü	49
1.2.1.2.3. Muhzırlar	52
1.2.1.2.4. Kâtipler	53
1.2.1.2.5. Nakibüleşraf Kaymakamı	54
1.2.1.2.6. Şühudülhal	56
1.2.2. Kazanın İdari Kurumları	58
1.2.2.1. Meclisler	58
1.2.2.1.1. Muhasıllık Meclisi	58
1.2.2.1.2. Kaza İdare Meclisi	62
1.2.2.1.3. Kaza Deâvi Meclisi	64
1.2.2.1.4. Belediye Meclisi	66
1.2.3. Eytam Sandığı	68
1.2.4. Karantina Müdürlüğü	71
1.3. MERKEZİ YAPILANMANIN ANTAKYA KAZASINA ETKİSİ	75
1.3.1. Tanzimat'ın Antakya Kazasına Etkisi	75
1.3.2. Redif Askeri Teşkilatının Antakya'ya Tatbiki	81
1.3.3. 1858 Arazi Kanununun Antakya Kazasına Etkisi	82
İKİNCİ BÖLÜM	87
2. ANTAKYA'NIN SOSYAL YAPISI	87
2.1. DEMOGRAFİK YAPI	87
2.1.1. Antakya'da İlk Nüfus Sayımı	87
2.1.2. Antakya'nın Nüfusu ve Nüfus Yapısı	90
2.1.3. Müslim Gayrimüslim İlişkileri	94
2.1.4. Toplumsal Hareketlilik ve Göçler	100
2.1.5. Köleler ve Cariyeler	104
2.2. SOSYAL KURUMLAR	108
2.2.1. Vakıflar	108
2.2.2. Camiler	121
2.2.3. Mescitler	126
2.2.4. Medreseler	127
2.2.5. Hamamlar	128

2.3. AİLE	130
2.3.1. Evlenme ve Nikâh.....	132
2.3.2. Mehir.....	134
2.3.3. Çok Eşlilik	137
2.3.4. Boşanma.....	140
2.3.5. Nafaka ve Kisve.....	144
2.3.6. Vasi, Nâzır ve Kayyûm Tayini ve Vekâlet	149
2.3.7. Çocuk Bakımı ve Terbiyesi	153
2.4. GİYİM ve EV EŞYALARI.....	155
2.4.1. Giyim-Kuşam.....	155
2.4.1.1. Kumaşlar	155
2.4.1.2. Kadın Kıyafetleri	158
2.4.1.3. Kadınların Kullandıkları Ziyet Eşyaları	160
2.4.1.4. Erkek Kıyafetleri	161
2.4.2. Ev Eşyaları.....	162
2.4.2.1. Sergi ve Döşeme Eşyaları.....	162
2.4.2.2. Yatak Odası ve Banyo Eşyaları.....	163
2.4.2.3. Mutfak Eşyaları	164
2.4.2.4. Aydınlatma ve Isıtma Eşyaları	166
2.4.2.5. Silah ve Kesici Aletler.....	166
2.4.2.6. Kitaplar	166
2.5. MESKENLER	169
2.6. MİRAS VE TEREKE	172
2.6.1. Miras ve Terekenin Taksimi	172
2.6.2. Devletin Mirasçılığı (Beytûmal).....	177
2.6.3. Gayrimüslim Terekeleri.....	178
2.6.4. Servet Sahibi Olan Tereke Sahipleri.....	180
2.7. ADLİ VAKALAR	181
2.7.1. Öldürme Vakaları	182
2.7.2. Darp ve Yaralama	185
2.7.3. Hırsızlık ve Gasp	185
2.7.4. Tecavüz ve Zina.....	187
2.8. ASKERİ OLAYLARIN SOSYAL HAYATA ETKİLERİ	188
2.8.1. Osmanlı-Rus Seferi (1853-1856).....	188

2.8.2. Askere Alma ve Askerin Cepheye Nakli	190
2.8.3. Cephedeki Askere Lojistik Destek	192
2.8.4. Askeri Olayların Sosyal Hayat Üzerindeki Etkileri.....	194
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	197
3. ANTAKYA’NIN EKONOMİK YAPISI	197
3.1. TARIM ve HAYVANCILIK.....	197
3.2. TİCARET.....	206
3.2.1. Ticari Konum.....	206
3.2.2. Genel Ticari Durum.....	208
3.2.3. Ticarete Uygulanan Usuller.....	213
3.2.4. Ticaret Merkezleri.....	216
3.2.4.1. Bedesten ve Hanlar.....	216
3.2.4.2. Çarşı ve Pazar Yerleri.....	220
3.3. SANAYİ	222
3.4. PARA, NARH ve FİYATLAR.....	227
3.4.1. Para	227
3.4.2. Narh ve Fiyatlar	233
3.5. VERGİLER.....	239
3.5.1. Aşar.....	243
3.5.2. Cizye	246
3.5.3. İane-i Askeriye.....	250
3.5.4. Avarız ve Nüzul	252
3.5.5. Rüsum-ı Varidat.....	253
3.6. MUKÂTAA GELİRLERİ	255
3.6.1. Tahmishâne Mukataası	258
3.6.2. Karlık Mukâtaası.....	258
3.6.3. Kantara, Diyâb ve Cîsr-i Hadid Bahçeleri Mukâtaası	258
3.6.4. Kantarcılık Mukâtaası.....	258
3.6.5. Dellâlbâşılık Mukâtaası	258
3.6.6. Çobancılık Mukâtaası	258
3.6.7. Dalyân-ı Asi Nehri Mukâtaası	259
3.6.8. Meyhane Mukâtaası.....	259
3.6.9. Gümrüğü Duhân Mukâtaası	259
3.6.10. Dönüm-ü Duhân Mukâtaası	259

3.6.11. Karamurt Mukâtaası (Şeyhü'l-Hadid).....	259
SONUÇ	261
KAYNAKÇA.....	265
EKLER.....	282

TABLÖLAR, ŒEKİLLER LİSTESİ

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Antakya Œeriyye Sicil Defterleri (1840-1877).....	xix
Tablo 2: Antakya'daki Mahalleler (1840-1862)	11
Tablo 3: Antakya'daki Mahalleler (1863-1872)	13
Tablo 4: Antakya Nahiyesinin Civar Köyleri (1839-1876)	17
Tablo 5: Kuseyr Nahiyesinin Köyleri (1839-1876)	17
Tablo 6: Süveydiye Nahiyesinin Köyleri (1839-1876).....	19
Tablo 7: Ordu/Cebel-i Akra'nın Köyleri.....	21
Tablo 8: Reyhanlı Nahiyesinin Köyleri	24
Tablo 9: Antakya Kazasında Görevli Kaymakamlar (1839-1876)	26
Tablo 10: Antakya Kazasında Görevli Zaptiye Memurları (1841-1849).....	37
Tablo 11: Antakya Kazasında H.1267-1290 (M.1851-1874) Tarihleri Arasında Görev Yapan Sandık Eminleri	40
Tablo 12: Antakya Kazasında Görevli Naipiler (1841-1874).....	47
Tablo 13: Antakya Kazasında Görevli Müftüler (1841-1872).....	51
Tablo 14: Antakya Kazasının İdare Meclisi Üyeleri (1867-1873).....	63
Tablo 15: Antakya Kazasının Deavi Meclisi Üyeleri (1867-1873)	65
Tablo 16: Antakya Kazasının Belediye Meclisi Üyeleri (1869-1873).....	68
Tablo 17: 1849 Yılı Antakya Kazasının Nüfusu	92
Tablo 18: 1867-1878 Yılları Arası Antakya Kazası Nüfus Cetveli	93
Tablo 19: Antakya Vakıf Müdürleri (1842-1876)	113
Tablo 20: Antakya Kazasındaki Hayri Vakıflar 1274-75 (1857-58)	116
Tablo 21: Antakya Kazasındaki Zürrî Vakıflar 1274-75 (1857-58)	118
Tablo 22: Antakya Kazasındaki Camiler (1839-1876)	122
Tablo 23: Sarımiyye Camisi'nin Gelir ve Giderleri (1837-1841).....	124
Tablo 24: Kazadaki Mescitler (1839-1876)	126
Tablo 25: Çok Eşli Evliliklerin Oranları (1839-1876).....	138
Tablo 26: 1839-1876 Yılları Arasındaki Tereke Sayılarının Belge Sayılarına Oranı	172
Tablo 27: Antakya Kazasında Tarım Ürünlerinin Fiyatları	198
Tablo 28: Kuseyr Nahiyesi, Köy ve Mezralarında Zahirenin Toplam Hasılatı (1861-62)	200

Tablo 29: Süveydiye Nahiyesi, Köy ve Mezralarında Zahirenin Toplam Hasılatı (1861-62).....	202
Tablo 30: Ordu Nahiyesi, Köy ve Mezralarında Zahirenin Toplam Hasılatı (1861-62)	204
Tablo 31: Damgalı Kâğıtların Cins, Çeşit ve Miktar Olarak Fiyatı	212
Tablo 32: Altın Çeşitleri ve Beyaz Akçenin Fiyatları (1842 Yılı).....	230
Tablo 33: Antakya Kazasında Tedavüldeki Paraların Değeri (1841 Yılı).....	232
Tablo 34: Mecliste Belirlenen 27 Şubat 1842 Tarihli Narh Fiyatları	235
Tablo 35: 1841/42 Yılı Aylara Göre Askerlere Tayin Edilen Zahire Fiyatları.....	236
Tablo 36: 1842 /1849 Tarihlerinde Gayrimüslimlerden Alınan Evrak Adedi ve Cizye Miktarını Gösterir Tablo	250
Tablo 37: 1849/50 Senesi Antakya Kazasında Rüsum Gelirlerinin Kalemleri ve Bedelleri	254

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Antakya’da Çinçin Hikmet ve Ahmet Kavukçu’nun Sofasız Evleri Kaynak: S. H. Eldem, Türk Evi Plan Tipleri s. 30.	170
--	-----

KISALTMALAR

BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	Bâbîâli Evrak Odası
A. AMD	Sadâret Âmedi Kalemi
A. MKT	Sadâret Mektûbi Kalemi
A. MKT. MHM	Sadâret Mektûbi Kalemi Muhimme
A. MKT. MVL	Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ
A. MKT. UM	Sadâret Mektûbi Umum Vilâyât
A. MKT. NZD	Sadâret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir
A. MKT. DV	Sadâret Mektûbî Kalemi Deavi
A. DVN	Sadâret Divânı
A. DVN. MHM	Sadâret Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi Belgeleri
A. DVN. MKL	Sadâret Divân-ı Hümâyûn Mukavelenameler
MVL	Meclis-i Vâlâ Riyâseti
ŞD	Şûra-yı Devlet
HAT	Hatt-ı Hümâyûn
C.ZB	Cevdet Zaptiye,
C. DH	Cevdet Dâhiliye,
İ. DH	İrâde Dâhiliye
İ. MMS	İrâde Meclis-i Mahsus
İ. MVL	İrâde Meclis-i Vâlâ
YB.04	Yabancı Arşivler, Bulgaristan
TŞR	Taşra Evrakı
DH. MKT	Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi
HR. SYS	Hariciye Nezâreti Siyasi
ML. VRD	Vâridât Muhasebesi Defterleri
ML MSF	Masârifat Muhasebeciliği Defterleri
ML. VRD. CMH	Cizye Defterleri
EV. D.	Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti Defterleri
ML. CRD. d.	Maliye Ceride Defterleri
NFS. d.	Nüfus Defterleri
A.Ş.S.	Antakya Şeriyeye Sicilleri
Bkz.	Bakınız

C.	Cilt
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
TTKY	Türk Tarih Kurumu Yayınları
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
İA.	İslam Ansiklopedisi
M.E.B	Mili Eğitim Bakanlığı
DTCF	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
İ.S.O.D	İstanbul Sanayi Odaları Dergisi
Çev.	Çeviren
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
H.	Hicri
AÜDTCFD,	Atatürk Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Dergisi
CA.	Cemâziyye'l-ahir
RE.	Rebi'ü'l-evvel
CE.	Cemâziyye'l-evvel
ŞA.	Şa'ban

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAYNAKLAR

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Şehir tarihçiliği, bir toplumun varlığını aynı zamanda o toplumun çeşitli yönden ana karakterini belirlemenin en sağlam ve güvenilir metotlarından biridir. Mekânı anlamak ve onu en doğal haliyle incelemek şüphesiz insanı ve insandan oluşan toplumu bir bütün olarak mekânın merkezine yerleştirmekten geçmektedir. Bu bağlamda şehir tarihçiliği önem kazanmış ve bu alanda birçok çalışma yapılmıştır. Osmanlı döneminde gerek Rumeli ve Anadolu, gerekse Osmanlı dönemi Arap şehirleri birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu noktadan hareketle Antakya kazasının araştırma konusu olarak seçilmesinin sebebi değişik kültür öğelerini içerisinde barındıran zengin bir coğrafi yapıya sahip olmasının yanı sıra jeopolitik konumu itibarıyla çeşitli etnik unsurların kaynaştığı bir bölge olmasından kaynaklanmıştır.

Araştırmanın dönemi olarak 1839-1876 tarihleri arasının tercih edilmesinde ise Tanzimat dönemi reformlarıyla yaşanan değişim ve dönüşümün Antakya kazasına ne ölçüde yansıdığının tespit edilmesi fikri etkili olmuştur. Öncelikle belirtilmelidir ki Tanzimat uygulamalarının taşraya ne şekilde yansıdığı, merkez-çevre ilişkisi açısından bakıldığında, en kapsamlı olarak şeriiye sicillerindeki yazışmalardan tespit edilebilmektedir. Zira merkezde alınan bir kararın fermanlar ve buyruklularla taşraya da gönderildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca kadının hükme bağladığı ilamlardan, noter görevi dâhilinde onaylanan hükümlerden birçok sosyal mesele tespit edilebilmektedir. Bu meseleler arasında vakıf kurumları, mütevellileri, yevmiyeleri ve müteveli tayinlerini içeren belgelerden, sosyal kurumların toplumu ne kadar etkilediği, devletin temel ihtiyaçlar üzerindeki fiyat politikası, tedavülde olan altın ve sikkelerin devlet tarafından belirlenen bir meblağ üzerinden dolaşıma sunulması, alacak-verecek davaları, ailevi meseleler (evlilik, boşanma, mihr, nafaka ve kisve, vasi tayini, vekâlet), Müslim-gayrimüslim ilişkileri, dönemin siyasi olayları ve alınan siyasi kararlar, idari taksimat (mahalleler, köyler, mezralar), nüfus, doğal afetler, (özellikle depremler), şehirde etkin olan ailelerin devlet içerisindeki fonksiyonu, mal varlıkları, toplum üzerindeki etkilerini içeren vb. belgeler sayılabilir. Bu bağlamda öncelikle şehri duyumsamak, şehirle bir bütün olmak, zaman ve mekân içerisindeki yaşanmışlık halinin bir *değişim* içerdiği, süreklilik arz eden o anları hissedebilmenin gerekliliği, Özer Ergenç'in;

“Eğer geçmişe dönülebilseydi, kim bilir hangi yönden gelmiş bir kervanın yükleri indirilirken, yorgunluk kahvelerini yudumlayan tacirlerin, geçtikleri yörelerden topladıkları haberleri, kondukları handa tatlı tatlı anlatmalarını dinleyebilirdiniz.”¹ yerini bulmaktadır.

Fakat tarih çalışmalarında bir yerin tarihini öncesi ve sonrasıyla değerlendirmek esas kabul edildiğinden gerekli görülen durumlarda çalışma dönemi olan 1839-1876 yılları öncesi ve sonrasına ait arşiv kaynaklarına da başvurulmuştur. Bununla birlikte, uzun bir geçmişe sahip Antakya şehrinin, derli toplu bir şekilde incelenmesi için çalışmanın sınırlandırılması yoluna gidilmiştir.

KAYNAKLAR

Antakya kazasının Tanzimat dönemindeki durumu ile ilgili arşiv belgeleri çeşitlilik göstermekle birlikte, konunun ortaya konulmasında ana kaynak olarak arşiv vesikaları ve şeriiye sicilleri kullanılmıştır. Bununla birlikte, Tanzimat döneminde hazırlanmış ve kabul edilmiş olan kanun ve nizamnâmeleri resmî bir kitap hüviyetinde toparlayan Düstur Dergisi² denilen süreli bir yayın oluşturulmuştur. Ayrıca kronikler ve tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

Arşiv Vesikaları

Bâb-ı Âli Tasnifi

Bu tasnif Osmanlı arşivinde bulunan Tanzimat sonrası yazışmaları içermektedir. Bâb-ı âlî Sadâret Dairesi kalemlerine ait belgeler, Bâb-ı âlî Evrak Odası belgeleri ve Bâb-ı âlî bünyesindeki diğer dairelere ait olan belgeler ciddi bir yekûn oluşturur. Bu belgeler 1256-1341 / 1840-1922 yılları arasındaki döneme ait olup bu dönemin mülki, askeri, adli, siyasi, mali vb. bütün meselelerini ihtiva etmektedir. Bunlar Hususi olarak Tanzimat sonrası oluşturulan kurumların işleyişleri ve yapılan ıslahatların ne ölçüde etkili olduğunu anlamak için önem taşımaktadır³. Bu fonlarda 1255/1839-1293/1876 tarihleri arasında Antakya ile ilgili muhtelif konularda 496 belge mevcuttur. Bunlardan 372’si sadaret, 123 âdeti Meclis-i Vala

¹ Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 33.

² Cevdet Paşa’nın gayretleriyle, Şâban 1279’da (Şubat 1863) kabul edilen yeni kanun ve yönetmelikleri eklemek, yürürlükten kaldırılanları çıkarmak suretiyle ilk defa Düstur adıyla bir kitap meydana getirildi. Bkz. Mehmet Akif Aydın, “Düstur”, *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 48-49.

³ Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 297.

evrakıdır. Bu çalışmada şerhiye sicillerinde yer almayan, yer alıp da eksik kalan veya yöneticilerin tayini ve azil gibi işlemlerde kronolojinin tespitini doğrulamak için bu belgelerin bazılarında faydalanılmıştır.

İradeler Tasnifi

İrade, padişahın emri, arzusu anlamına gelir. Önceleri “*Hatt-ı Hümayûn*” olarak ifade ediliyordu. 1832’den sonra ise padişahın özel kâtibine (*Serkâtib-i şehriârî*) hitaben yazılan “arz tezkirelerine”, padişahın onayı mahiyetinde yazılan yazılara *irade* denmiştir⁴. 1255-1309 /1839-1891 tarihleri arasındaki iradeler Dâhiliye, Hariciye, Meclis-i Vala, Meclis-i Mahsus ve Şura-yı Devlet olmak üzere beş kısımda tasnif edilmiştir⁵. İrade usulü uygulandıktan sonra fermanlar nişân, berât tevcihi, imtiyâz itâsı, kiliselerin tamiri, büyük rütbe ve memuriyetlerin verilmesi gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır⁶.

Cevdet Tasnifi

Bu tasnif, 960-1322/1553-1904 tarihleri arasındaki belgeleri ihtiva etmektedir. Kilisli Muallim Rifat ve ekibi tarafından yapılan bu çalışmada belgeler konularına göre tasnif edilmiştir. Tasnifte yer alan belgeler: adliye, askeriye, bahriye, belediye, dâhiliye, darphane, evkaf, eyalet-i mümtâze, hariciye, iktisat, maârif, maliye, nafia, sıhhiye, saray, timar, zaptiye şeklinde sınıflandırılabilir.⁷ Bu tasnifte 1839-1876 yılları arasında yer alan ve Antakya ile ilgili çeşitli konuları içeren toplam 19 belgeye tesadüf edilmiştir.

Maliye Nezareti Defterleri

Maliye Nezareti kurulmadan önce bu vazifeyi Defterdarlık yürütmüştür. Defterdarlar devletin gelir ve giderleri (*varidât ve mesarifât*) ve mali işlemleri ile görevli kişi olup bugünkü maliye bakanı olarak görev yapmışlardır⁸. Ülkenin sınırlarının genişlemesiyle defterdarlık Anadolu ve Rumeli Defterdarlığı şeklinde teşekkül etmiştir. 1250/1834’de şikk-ı evvel defterdarlığı yerine *Hazine-i Amire* ve *Hazine-i Mansure* Defterdarlığı kurulmuştur. 1253/1837’de Umur-u Maliye Nezareti ihdas edilmiştir⁹.

⁴ Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Başbakanlık...* s.184.

⁵ Necati Aktaş, Yusuf Hallaçoğlu, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi”, *DİA*, C.5, İstanbul 1992, s.124.

⁶ Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Başbakanlık...* s.300.

⁷ Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Başbakanlık...* s. 420-421.

⁸ Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Başbakanlık...* s.245

⁹ Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Başbakanlık...* s. 245; detaylı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform* (1836-1856), Eren Yayınları, İstanbul 1993, s.97; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Defterdarlık”, *İA*, M.E.B, C. III, s.508.

1836-1876 tarihleri arasında 40 defter tespit edilmiştir. Fakat bu defterlerden çalışmada kullanılanlardan bazıları 1700 no'lu ehl-i İslam yoklama defteri, 138, 215,186, 573, 1025 no'lu cizye defteri; 1486, 1261, 1569, 1995, 2101, no'lu mukataa ve sair vergileri içeren defterlerdir.

Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti Defterleri

Osmanlı Devleti'nin en önemli sosyal ve toplumsal kurumlarından biri olan Evkaf Nezareti'nin teşekkülünden önce vakıfların idaresi, *Sadr-ı Ali, Şeyhülislam, Bâbusaâde Ağası* ve *Dârüssaâde Ağası* nezaretleri tarafından yürütülmüştür. Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla vakıf meseleleri tek kurumdan yönetilmeye başlanmıştır¹⁰. 1839-1876 yılları arasında kayıtlı 21 defter mevcut olup bu çalışmada 13887, 14902, 17740, 19422 numaralı defterlerden istifade edildi.

Nüfus Defterleri

Klasik dönemdeki tahrir sayımlarından sonra Osmanlı'da modern manada ilk nüfus sayımı Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla 1828-29 tarihlerinde yapıldı. Fakat bu nüfus sayımı Osmanlı-Rus savaşı (1828-1829) nedeniyle tüm ülkede uygulanamadı. Savaşın akabinde 1830-31 yıllarında yarım kalan sayım işlemi yeniden başlatıldı. Bu sayımlar her ne kadar askerliğe alım ve vergi mükellefiyeti açısından yapılsa da sayımın yapıldığı yerin sosyal, ekonomik ve etnik kimliğini ortaya koyan önemli kayıtlardır¹¹.

1839-1876 yılları arasında Antakya'ya ait 4 adet nüfus defteri tespit edilebilmiştir. Bunlardan 1700 (1271) numaralı defter, Antakya'nın ehl-i İslam'ın yoklama defteridir. 3720 (1265/1848-1849) numaralı defter Halep eyaleti, Antakya sancağı, Süveydiye reaya¹² defteridir. 3724 (1265/1848-1849) numaralı nüfus defteri, şehirde bulunan Müslim ve gayrimüslim garibanın sayım defteridir. Bu defterde şehirde ikamet eden yabancıların tespitiyle beraber, Kıptiyan hane sayıları, hanede ikamet edenlerin fiziksel özellikleri, han, cami, medrese, köy isimlerinin tespiti açısından oldukça önemlidir. 3727 numaralı defter ise Halep ve Rakka eyaletlerine tabi sancak, kaza ve nahiyelerin icmâl defteridir. H.1265 tarihli bu defter

¹⁰ Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Başbakanlık...*, s.239.

¹¹ Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", *Akademik Bakış*, C.8, S. 15, 2014, s.226.

¹² Bazı belgelerde gayrimüslimlerin Reaya ve Yahudi olarak iki farklı katagoride değerlendirilmesinden Ortodoks Hristiyanların reaya olarak tanımlandığı anlaşılrsa da bu çalışmada reaya kavramı genel olarak gayrimüslimler için kullanılmıştır.

Halep ve Halep'e bağı sancak ve kazaların idari taksimatının tespiti açısından önemlidir.

Halep Vilayet Salnameleri

Türkçede yıllık kelimesiyle karşılanan salname; ait olduğu yılın müesseseler ve hal tercümeleleri gibi çeşitli konularda son durumu kısaca anlatan¹³ bu eserlerden Halep eyaletine ait 1284/1868-1326/1908 yılları arasında toplam 35 adet mevcuttur. Çalışılan dönemle ilgili 8 (1268/1868-1295/1878) adet özellikle 1867 tarihli Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnamesi ile şahsi hukuk davaları dışındaki hususların, şer'iyye mahkemelerinin yetki alanından çıkarılmasıyla¹⁴ oluşan boşluğu doldurmak için istifade edildi.

Halep Ahkâm Defterleri

Divân-ı Hümayûn'dan çıkan hükümlerin kaydedildiği defterlere genel olarak Ahkâm defterleri denmektedir. Şikâyet defterlerinin devamı niteliğindeki bu defterler eyaletlere göre ayrı ayrı tertip edilmiştir. 1155/1742 tarihinden başlayıp II. Meşrutiyet'e kadar devam eden bu defterler ağırlıklı olarak mali içeriklidir¹⁵. 1155-1266/1742-1850 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eden 9 adet defterden oluşmaktadır. Halep Ahkâm Defterlerinde Halep eyaletine bağı Maraş ve Urfa sancakları ile Antakya vb. kazalara ait hükümler yer almaktadır¹⁶. 1839/1850 tarihleri arasını ihtiva eden 2 adet defter vardır. 8 (H.1229-1255/1813-1839) ve 9 (1266/1850) numaralı defterlerde Antakya'ya ait birçok hüküm mevcuttur. Genel olarak miras davaları ve vakıflar ile ilgili olan bu kayıtlar büyük ölçüde Antakya mahkeme kayıtlarıyla (*Şer'iyye Sicilleri*) örtüşmektedir.

Şer'iyye Sicilleri

Şer'iyye sicilleri Osmanlı mahkemelerinde kadılar tarafından kayda geçen zabıtlardır. Mahalli tarih araştırmalarında büyük önem taşıyan şer'iyye sicilleri şehrin fiziki yapısını (camileri, medreseleri, hanları, kayseriyeleri, hamamları, çarşıları, pazarları, kaleleri vb.) idari yapısını, (kazaları, nahiyeleri köyleri, mezraları, mahalleleri ve buraların yöneticilerini), ekonomik yapısını (vergi çeşitleri ve miktarları, avarız haneler, narh kayıtları, altın ve paraların durumu, hububat ve hayvan fiyatları, ev satış ve kira fiyatları vb...) askeri yapısını (askeri düzen, askere

¹³ M. Sertoğlu, "Salname", *İA*, M.E.B, c.10.s.134.

¹⁴ Muhammed Ceyhan, "Tanzimat Donemi Sonrası Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili", *OTAM*, C.29, 2011, s.61.

¹⁵ Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Başbakanlık...* s.22.

¹⁶ Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Başbakanlık...* s.31.

alım, asker maaşları, tayinâtları, asker kaçakları, askerin geçtiği güzergâhlar ve konaklamaları vb.) hukuki yapısını (mahkemenin işleyişi, kadı ve naiplerin tespiti, kadıların verdiği kesin hükme bağlanmış kararlar (il'am), bazı davaların hükme bağlanmadan noter mahiyetinde kayda geçirildiği hüccetler, arzuahaller, temessükler, terekeler vb.) ve sosyal yapısını (Müslim-gayrimüslim ilişkileri, aile düzeni, miras hukuku, evlenme, boşanma, vasi tayini, vekâlet, çocuk bakımı, adam öldürme, gasp, hırsızlık, yolsuzluk, kısas, alacak verecek davaları, vakıflar vb...) ve bunların dışında resmi yazışmalar (fermanlar, buyrulduklar vb.) monografik olarak tespit etme açısından vazgeçilmez kaynaklardır.

Antakya şeriiye sicilleri toplam 54 defterden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan 1255-1293/1839-1876 tarihlerin arasında 15 sicil mevcuttur. Bu sicillerin envanteri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Antakya Şeriiye Sicil Defterleri (1840-1877)

Defter no	Defterdeki ilk belgenin tarihi	Defterdeki son belgenin tarihi	Sayfa sayısı	Belge sayısı
25	27 Rebî'ü'l-evvel 1256 h. / 29 Mayıs 1840 m.	Receb 1261 m/Temmuz-Ağustos 1845 m.	226	574
26	6 Zilka'de 1261 h. / 6 Kasım 1845 m.	27 Rebî'ü'l evvel 1268 h./ Ocak 1852 m.	20	260
27	2 Rebî'ü'l-evvel 1268 h. / 26 Aralık 1851 m.	5 Rebî'ü's-sâni 1269 h. / Ocak 1853 m.	16	88
28	23 Cemâziyye'l-evvel 1269 h. / 4 Mart 1853 m.	28 Cemâziyye'l-âhir 1272 h. / Mart 1856 m.	6	185
29	1272 ¹⁷ h./1855-1856 m.	5 Cemâziyye'l-âhir 1276 h. / Aralık 1859 m.	30	139
30	Rebi'ü'l-evvel 1276 h. / Eylül-Ekim 1859 m.	27 Şevvâl 1278 h. / 27 Nisan 1862 m.	27	187
31	23 Safer 1279 h. / 20 Ağustos 1862 m.	12 Cemâziyye'l-âhir 1279 h. / Aralık 1862	5	96
32	17 Rebî'ü'l-evvel 1280 h. / 1 Eylül 1863-64 m.	8 Zi'l-hicce 1281 h. / 4 Mayıs 1864-65 m.	4	129
33	25 Şa'ban 1282 h. / 13 Ocak 1865 m.	20 Safer 1283 h. / 4 Temmuz 1866 m.	4	125
34	25 Safer 1283 h. / 9	25 Rebî'ü'l-evvel 1284 h. / 27	27	110

¹⁷Mikrofilmde ilk sayfanın üzerinde sicilin numarasını gösteren sayfa bulunduğundan ilk kaydın ay ve gün tarihi gözükmemektedir.

	Temmuz 1866m.	Temmuz 1868		
35	25 Rebî'ü'l-evvel 1283 h. / 27 Temmuz 1867 m.	2 Zi'l-ka'de 1284 h. / 25 Şubat 1868 m.	137	814
36	3 Zi'l-ka'de 1284 h. / 26 Şubat 1868m.	25 Cemâziyye'l-âhir 1286 h./ 2 Ekim 1869	281	1908
37	24 Şa'bân 1286 h. / 29 Kasım 1869	20 Cemâziyye'l-âhir 1289 h. / 26 Temmuz 1872 m.	294	967
38	25 Cemâziyye'l-evvel 1289 h. / 31 Temmuz 1872 m.	26 Muharrem 1292 h. / 4 Mart 1875 m.	309	1004
39	26 Şa'bân 1292 h. / 27 Eylül 1875 m.	1293 h. ¹⁸ / 1876-1877 m.	188	1104

25 Numaralı Sicil: Bu defter 226 sayfa olup 574 belgeden oluşmaktadır. Defterin bazı yerleri yırtılmış ve zarara uğramıştır. Bozuk ve okunmaya müsait olmayan bu kısımlar konu bütünlüğü içerisinde ele alınmıştır. Ayrıca bazı yerlerde mürekkep lekelerinin mevcudiyeti okumayı zorlaştırmıştır. Mikrofilimde belgelerin numarası okumaya elverişli olmadığı için defter yeniden numaralandırılmıştır. Bu nedenle sayfa sayıları aynı olmakla beraber belge numaraları farklılık arz edebilir. Tanzimat'ın ilanı ile aynı tarihleri içeren bu sicilde sosyal 244, tereke 106, iktisadi 51, askeri 72, vakıf 42, idari 58 hüküm mevcuttur. İdari içerikli hükmün fazlalığı Tanzimat'ın getirdiği değişimlerle ilintilidir. Sadece idari olarak değil iktisadi içerikli kabul edilip ekonomik anlamda yapılan düzenlemeleri gösteren belge de bir hayli fazladır. Özellikle vergi değerlerindeki değişimler, para hususunda yapılan düzenlemeler ve Antakya İdaresi'nin bu düzenlemelere verdiği tepkiler ile ilgili hükümler bu sicilde yoğunluk kazanmıştır.

26 Numaralı Sicil: Bu defter sayfa 260 olup 593 hükümden oluşmaktadır. Defterin ilk ve son sayfaları tahrip olmuştur. Bu sicildeki hükümlerden Adem Kara "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya" başlıklı doktora tezinde yoğun olarak istifade etmiştir.

27 numaralı Sicil: Defter yazı itibariyle okunaklı olduğu için belgeleri numaralandırmada değişikliğe gidilmedi. Muhteva olarak idari 15, iktisadi 5, sosyal 130, tereke 52, vakıf 5 olmak üzere 88 sayfa 207 hükümden oluşmaktadır. Sosyal meselelerin yoğunluk kazandığı bu sicilde askeri içerikli belge mevcut değildir.

¹⁸ Mikrofilimde belgenin tarihi belirtildiği kısım parladığı için tarih gözükmemektedir. Fakat bir önceki belgenin yılı dikkate alınmıştır.

Hukuki olarak davalarda yapılan bazı değişiklikler¹⁹ idari değişiklik olarak tasnif edildi. Kadı tarafından düzenli bir şekilde tutulan bu sicilde, bazı belgelerin kenarına belgelerin muhtevasını belirten küçük notlar (derkenar) kaydedilmiştir²⁰.

28 Numaralı Sicil: Defter bazı kayıtlarda mevcut olan mürekkep dağılması dışında genel olarak okunaklıdır. İçerik olarak idari 57, iktisadi 8, sosyal 149, tereke 103, vakıf 11, askeri 38 olmak üzere 185 sayfa 364 hükümden oluşmaktadır. 1854-1856 Kırım Harbi esnasında bu sicilin tutulması askeri yazışmaların yoğunluk kazanmasına neden olmuştur. Özellikle devletin askerliğe bakış açısı, askeri düzen ve askerliğin gerektirdiği kuralların çerçevesini çizen son derece önemli veriler tespit edilmiştir.

29 Numaralı Sicil: Defterde tereke ve miras davaları bir hayli fazladır. Sosyal 118, vakıf 16, idari 31, askeri 21, tereke 146 olmak üzere 139 sayfa 333 belgeden oluşmaktadır. Defterin son iki sayfasında farklı tarihleri içeren 8 hüküm numaralandırılmaya dâhil edilmediği için 140 olan sayfa sayısı 139 olarak kabul edildi. Tanzimat'ın getirdiği dönüşümün yoğun olarak yansıdığı görülmektedir. Özellikle 1858 Arazi Kanunnamesi'nin Antakya'ya nasıl etki ettiği üzerine bir takım veriler elde edildi ve bu veriler ışığında Antakya'da toprak üzerinde nasıl bir özelleşme yaşandığı ve hangi tarihlerde yoğunluk kazandığı hususunda birtakım ipuçlarına ulaşıldı.

30 Numaralı Sicil: Mikrofilmde 70, 71, 72, 73, sayfalar görünmediği için defter üzerindeki numaralandırmalar esas alındı. Okunaklı ve düzenli tutulmuş olan bu defterde sosyal 110, tereke 98, idari 15, vakıf 13, askeri 2, iktisadi 5 olmak üzere 187 sayfa 243 adet belge mevcuttur. 26, 27, 28, 29. sayfaları eksik olup bu sayfalarda 7 adet kayıt olduğu tespit edilmiştir. Zira toplam belge sayısı 250'dir.

31 numaralı sicil: Fatih Yıldırım tarafından Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanan bu defter sosyal 131, idari 3, vakıf 2, askeri 2, tereke 53, 96 sayfa 131 belgeden oluşmuştur²¹.

32 Numaralı sicil: Sosyal 200, iktisadi 3, askeri 2, idari 4, vakıf 5, tereke 83 olmak üzere 129 sayfa 294 belgeden oluşmaktadır²². 41 ve 42. sayfalar eksik olup

¹⁹ A.Ş.S., 27, 16/30 16/31

²⁰ Bey' hücceti, nafaka ve kisve hücceti, menzil davası hücceti, vakıf hücceti, dava hücceti vb.

²¹ Fatih Yıldırım, *31 No'lu Antakya Şerhiye Sicili (H.1278-1279 / M. 1861- 1863)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Hatay 2011.

²² Bu defterde belge numarası verilmediği için içerik olarak farklı her bir belgeye farklı numara verilerek belge sayısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Fakat bazı çalışmalarda bu defterin belge sayısı 310

126 ve 128. sayfalar iki kez çekilmiştir. Genel olarak okunaklı ve düzenli tutulmuştur. Bir yıl gibi kısa bir zaman zarfındaki davaları içerdiğinden kadı ve mübaşir tayini, Antakya vergisinin hakkaniyetle toplanmasının gerekliliği²³ haricinde idari düzenleme ile ilgili herhangi bir belgeye tesadüf edilmemiştir.

33 Numaralı Sicil: Mehmet Ayçiçek tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır. Defterde bulunan 287 hüküm konularına göre tasnif edilmiştir. Konular miras paylaşımı ve tereke 149, mülk satışı ile ilgili 39, mülk anlaşmazlığı ile ilgili 20, resmi yazışmalarla ilgili 6, miras davası ile ilgili 30, alacak ve verecek davaları 14, vasi ve nafaka konulu 10, boşanma, nikâh ve mehir 7, vakfiye olarak 2, görevi kötüye kullanma 1, şeklinde sınıflandırılmıştır. İptal edilmiş 5, diğer konularla ilgili 4 belge mevcuttur²⁴.

34 Numaralı Sicil: Gülsen Esiroğlu tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak transkripsiyon ve değerlendirmesi yapılmıştır. Defterde sosyal 266, idari 9, askeri 2, vakıf 4, tereke 37 olmak üzere 317 belge mevcuttur²⁵.

35 Numaralı Sicil: Gönül Bahçeci tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak transkripsiyon ve değerlendirmesi yapılmıştır. Davaların içeriği grafik olarak hazırlanmış olup sosyal içerikli dava sayısının oldukça fazla olduğu gözlenmektedir²⁶.

36, 37, 38, 39 Numaralı Siciller: 1867 tarihli Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnamesi ile şahsi hukuk davaları dışındaki hususların, Şer'iyye mahkemelerinin yetki alanından çıkarılmasıyla aynı tarihlerde kaydedilen bu sicillerin belge sayılarındaki yoğunluk, nikâh izinlerinin kaydedilmesiyle daha da artmıştır. 1276/1859 tarihli 16 Safer 1276/1859 “*Bil‘umum mehâkimi şer'iyye hakkında müceddeden kaleme alınan nizamnâme*²⁷” ile mahkemelerin nikâh izinnamelerinden alacağı harçlar tespit edilmektedir. Bu kanuna bağlı olarak 36. sicilde nikâh

olarak verilmiştir. Bkz. Mehmet Yıldırım, 1827-1829 (H. 1243) Tarihli Antakya Şer'iyye Sicilleri Transkripsiyon – Değerlendirme, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan tezi), Malatya 1999.

²³ A.Ş.S., 32, 15/29 28/58 66/139 71/153

²⁴ Mehmet Ayçiçek, 33 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1281-1283 / M. 1865-1866) , Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Hatay 2017.

²⁵ Gülsen Esiroğlu, H. 1283-1284 / M. 1866-1868 (34 nolu) Antakya Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Hatay 2015.

²⁶ Gönül Bahçeci, H. 1284 / M. 1867-1868 (35 nolu) Antakya Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Hatay 2014.

²⁷ A.Ş.S.,29, 121-122-123-124-125-126-127/307.

izinlerinin bir hayli fazla olduğu ve 1908 belgenin çoğunluğunu bu izinlerin oluşturduğu görülmektedir. Öyle ki her bir varakta 15-30 arası belge mevcuttur. Bu izinnamelerin 37. sicilde nispeten azaldığı fakat 38 ve 39. sicilde tekrar yoğunlaştığı görülmektedir. 37 numaralı defterde 3 adet atama²⁸ kaydı, 5 adet vakıf, 71 adet tereke dışında çoğu belge sosyal içeriklidir. 38. sicilde 57, 39. sicilde ise 48 tereke mevcuttur. Belge yoğunluğu nedeniyle 36. sicil sayfa sayısı, belgenin hangi sütunda olduğu (a/b) ve belge numarası şeklinde tasnif edildi²⁹.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Osmanlı döneminde Antakya kazası üzerine muhtelif çalışmalar yapılmış olsa da Tanzimat dönemi Antakya kazası hakkında müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte Tanzimat öncesi dönemleri içeren ve kazanın XVIII. ve XIX. yüzyılın ilk yarısındaki monografisini ortaya koyması açısından değerli olan birtakım çalışmalar ortaya konmuştur. Bu çalışmalardan 2004 tarihli Adem Kara'nın yazmış olduğu doktora tezi Antakya'nın 1800-1850 yıllarını ihtiva etmektedir. Doğan Gün ise 2006 tarihli doktora teziyle 1708-1777 yılları arasında Antakya'nın sosyal ve iktisadi yapısını incelemiştir. Abdülkadir Gül 1709-1806 yıllarında Antakya'nın sosyo-ekonomik yapısını farklı açılardan değerlendirmiştir.

Antakya hakkında bu çalışmaların dışında sicillere ve salnâmelere dayalı başka çalışmalar da bulunmaktadır. Antakya üzerine yapılan tüm çalışmalar (kaynak eserler, kitaplar, makaleler, seyahatnameler ve tezler) araştırmacıların istifadesine sunulmak üzere Selahattin Tozlu tarafından "*Antakya Tarihi Bibliyografyası*" adıyla hazırlanmıştır³⁰.

²⁸ A.Ş.S., 25, 4/845, 129/ 424, 275/ 906.

²⁹ Mesela A.Ş.S., 36, 275/ 3a veya 276 / 4b şeklinde

³⁰ Bu eserde Antakya kazası üzerine hazırlanmış farklı tarihleri içeren Antakya Şeriyye Sicili transkripsiyon ve değerlendirmelerinin künyeleri yer aldığı için bu künyeler ayrıca dipnot olarak verilmemiştir. Bkz. Selahattin Tozlu, *Antakya Tarihi Bibliyografyası*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2009, s.1-194.

GİRİŞ

1. ANTAKYA’NIN İSMİ ve ANLAMI

Köklü medeniyetlere ev sahipliği yapan Antakya şehrinin ismi, İslam öncesi dönemde *Antiochia* olarak kullanılmıştır. Yine “Antioch” şehrinin adıyla ilgili iki görüşün hâkim olduğu söylenmektedir. Birinci görüşe göre “Antioch” Selevkos I. Nikator’un babasının adı veya oğlu, Antiochus I. Soter’in ismi olduğudur. Hâkim olan diğer bir görüş ise Selevkos I. Nikator’un babasının ismini şehre koyduğudur³¹.

Kurân-ı Kerim’de geçen “karye” ve “medine” kelimelerinin Antakya şehrine işaret ettiği söylenmektedir. *Antakye, Ayn-ı Takya, Antakiye, Antekiye, Anteke* olarak farklı şekillerde ifade edilen şehir, daha çok *Entakye* ve *Antakya* olarak adlandırılmıştır. 17. yüzyıl seyyahlarından olan Evliya Çelebi seyahatnamesinde; bu bölgeye Kıptilerin “*Ceberyân*” dediğini, tarihçilerin ise bu şehri *Dar-ı hacim* ya da *Kayserler yeri* olarak adlandırdığını, Kayserlerden *Takyonos’un tahtı* demek olan *Antakyonos* ya da *Antiyehos’dan* bozularak *Antakya* şekline dönüştüğünü ifade etmiştir³². Şeriyye sicillerinde³³ *Antâkiye* (انطاكية) olarak geçen şehrin adı Halep Vilayeti Salnameleri’nde,³⁴ günümüz şehir merkezi için halk arasında mahalli olarak kullanılan “Antake” (انطاكة) şeklinde geçmektedir. Çeşitli arşiv vesikalarında da benzer şekilde *Antakiyye* adı kullanılmış olup zaman ve idari taksimata göre bağlandığı mahalin ismiyle beraber zikredilmiştir.

³¹Halil Sahillioğlu, “Antakya”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 239; Gürhan Bahadır, “Kuruluşundan IV. Yüzyıla Kadar Antakya” Mustafa Kemal Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 350.

³²Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. II, (Haz. Mümin Çevik), Üçdal Yayınları, 2011, s. 1213-1214.

³³A.Ş.S., 25, 17/37 Antakya, şeriyye sicillerinde “*Haleb-i şehbaya kâin Medine-i Antakiyye*” veya “*Haleb eyaletine kâin Medine-i Antakiyye*” şeklinde ifade edilmekle birlikte çoğunluğunda sadece “Medine-i Antakiyye” şeklinde kaydedilmiştir.

³⁴*Salname-i Vilayet-i Halep*, H. 1285, s. 123.

2. ŞEHRİN COĞRAFYASI

Kızıldeniz'den başlayarak Şeria ve Asi Nehri yatağı ile Güney Anadolu'da yer alır³⁵. Akdeniz bölgesinin doğu ucunda ve kıyıda yaklaşık 22 km iç kısımda yer alan kentin denizden yüksekliği ortalama 80 m.dir. Şehir, kuzeyde Nur Dağları (*Amanos Dağı, Gâvur Dağı, Kızıldağ*) ile güneyde Kel Dağı'ı (Cebel-i Akra)³⁶ arasında kalan Aşağı Asi Vadisi'nin başlangıcında Kel Dağı'nın kuzeydoğusunda, Habib'ün Neccar Dağı (440m) eteklerindedir³⁷. Roma-Bizans imparatorlukları döneminde Akdeniz havzasının en büyük şehri haline gelmiştir. 12 km uzunluğunda muazzam surları bulunan sanayi ve ticaret bölgesi olarak dikkat çekmektedir³⁸. Evliya Çelebi de bu surları, beş adet yüksek dağ üzerine kurulmuş olup kalenin yarısı aşağıda yani batı kısmında Büyük Asi Irmağı'nın kenarına kadar olan alçak yerde şeklinde tarif eder³⁹.

3. ŞEHRİN TARİHİ GELİŞİMİ

3.1. Osmanlı İdaresi Öncesinde Antakya

Hatay il sınırları içerisinde bulunan Antakya'nın tarihi geçmişi Orta Paleolitik Döneme kadar uzandığı bilinmektedir. Yapılan kazılar sonucunda, Orta Paleolitik Dönemden M.Ö. 1800'lü yıllara kadar bölgede yerleşim merkezlerinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır⁴⁰.

M.Ö. 323 yılında Makedonya Kralı Büyük İskender'in ölümünden sonra imparatorluğun yönetimi generallerinden Antigonos ve Seleukos I. Nikator'a geçmiştir. İki general arasında yapılan İpsus savaşını I. Seleukos Nikator kazanmıştır. Ege bölgesinden Fırat'a kadar olan bölgede Seleukos Krallığı'nı kuran

³⁵ Sahillioğlu, "Antakya"... s. 239.

³⁶ Antakya şerhiye sicillerinde Kel Dağ, *Cebel-i Akra* olarak geçmekte olup Antakya kazasının nahiyesi statüsündedir. *A.Ş.S.*, 32, 2/3.

³⁷ Yücel Dinç, *Antakya'nın (Hatay) Şehir Coğrafyası*, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015, s. 1.

³⁸ Sahillioğlu, "Antakya"... s. 228.

³⁹ Enver Çakar, Antakya Vakıfları üzerine yaptığı çalışmada bu surların dışarıya açılan Halep ve Şam kapılarını zikretmekle birlikte Antakya'nın sekiz kapısının olduğundan bahsetmiştir. Bunlar Bâb-ı Bulus (*Aziz Pol Kapısı*), Bâb-ı Dük (*Dük Kapısı*), Bâb-ı Kelb (*Köpek Kapısı*), Bâbü'l-Cisr (*Köprü Kapısı*), Bâb-ı Zeytun (*Zeytin Kapısı*), Bâbü'l-Hadid (*Demir Kapı*), Bâb-ı Süveydiye (*Süveydiye Kapısı*) ve Bâb-ı Corç (*Aziz Corc Kapısı*) kapılarıdır. Bkz. Enver Çakar, "16. Yüzyılda Antakya Vakıfları (1550 Tarihli Evkaf Defterine Göre)", *Vakıflar Dergisi*, S. 43, 2015, s. 10; Streck, "Antakya", *İA*, M.E.B, C. I, s. 458.

⁴⁰ Gürhan Bahadır, "Kuruluşundan Memlûkler'e Kadar Hatay Tarihi", *Başlangıçtan Günümüze Hatay Tarihi*, Hatay Valiliği, Hatay 2013, s. 19.

Seleukos I. Nikator, daha önce mağlub ettiği General Antigonos'un yönetim merkezi olan Antigonia'yı başkent yapmıştır. I. Seleukos Nikator'un oğlu Antiochos I. Soter zamanında şehrin yapımı tamamlanmış krallığın başkenti Seleucia Pierra'dan Antioch şehrine taşınmıştır. Bundan böyle Seleukos Krallığı'nın son başkenti Antioch olmuş, şehir kısa zamanda gelişmiştir⁴¹.

M.Ö. 83 yılında Romalılara tabi bir beylik olan Ermeni Kralı Tigranes, Antioch şehrini alarak Selevkos Krallığını yıkmıştır. Fakat Roma ordularının Armenia bölgesine saldırmasıyla Tigranes Antakya'dan ayrılmış ve yönetimi II. Philip'e bırakmıştır. M.Ö. 64 yılında III. Antiochus, yönetimi II Philip'ten almış fakat aynı yıl Roma İmparatoru Pompei, III. Antiochus'u yenerek Antakya şehrini işgal etmiştir. Bu tarihten sonra Antakya, Roma'ya bağlı özerk yönetim şekliyle Pompei'nin atadığı vali tarafından yönetilmeye başlanmıştır⁴². Pompei'nin Roma'ya geri dönmesinden Sezar dönemine kadar şehir, 4 yıl valiler tarafından yönetilmiştir⁴³. Part ordusu M.Ö. 40 yılında Suriye bölgesine saldırarak Antakya dâhil bütün bölgeyi ele geçirmiştir. Roma ordusu, Partlar'ı mağlup ederek Antakya bölgesinden çıkarmıştır⁴⁴.

M.S. 29-40 yılları arasında Hz. İsa'nın havarilerinden St. Pierre, Antakya'ya gelerek dini yaymaya çalışmış ve şehir, Hristiyan dininin önemli merkezlerinden biri olmuştur. İmparator Gaius'un (Caligula) (M.S.37-41) döneminde ise havarileri Antakya'ya gelmiş ve Hristiyanlık buradan imparatorluğa yayılmaya başlamıştır. Antakya, Roma İmparatorluğu'yla ticaret bağlantısı olan dinî, kültürel ve ticarî bir merkezdi. Antakya şehrinin bu yapısı başta Hristiyanlık olmak üzere dinlerin ve kültürlerin buradan diğer şehirlere kolaylıkla yayılmasını sağlamıştır⁴⁵.

Part İmparatorluğu'nun devamı niteliğindeki Sasani Devleti, M.S. 230 yılında tarih sahnesinde kendini göstermeye başlamıştır. Antakya M.S. 256 ve M.S. 260 yıllarında olmak üzere iki defa Sasaniler tarafından istilaya uğramıştır. M.S. 256 yılında Roma İmparatoru Valerian, Sasani tehlikesini önlemek için Antakya'ya

⁴¹ Bahadır, "Kuruluşundan Memlükler'e..." s. 25-26. Bkz. Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, TTKY, Ankara 1998, s. 299.

⁴² Clemens Bosch, *Roma Tarihinin Ana Hatları* (Çev. Sabahat Atlan), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1983, s. 118

⁴³ Bahadır, "Kuruluşundan Memlükler'e..." s. 28.

⁴⁴ Bosch, *Roma Tarihinin Ana Hatları...*, s. 118.

⁴⁵ Bahadır, "Kuruluşundan Memlükler'e..." s. 31. Bkz. Oktay Akşit, *Roma İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 178-183. M.S. II. yüzyılda Antakya, antik kent gelişiminin doruk noktasına ulaşmış adeta "altın çağını" yaşamıştır. Bkz. Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, s. 109.

gelmiştir. Antakya'dan Sasanilerle savaşmak için harekete geçen Roma ordusu ağır bir yenilgiye uğramıştır. Savaş esnasında ilerleyen Sasaniler şehri yağma ederek yakıp yıkmışlar ve harabe haline getirmişlerdir⁴⁶.

Bizans Devleti'nin askeri bakımdan en parlak devri olan imparator Nikephoros Phokas döneminde Antakya önlerine kadar gelindi. İki kez kuşatılan şehir, 968 yılında Bizanslılar tarafından ilhak edilmiştir. Antakya ile birlikte Suriye'nin bir kısmı imparatorluk sınırlarına dâhil olurken Halep ve Suriye'nin diğer kısmı Bizans hâkimiyetini kabul etmiştir⁴⁷. Bizanslılar zamanında önemini koruyan Antakya, İran seferleri için bir üs görevi görmüştür. Yangın, deprem gibi afetlere maruz kalan Antakya, uzun süre Sasaniler tarafından da yağmalanmıştır. 628 yılında İran kuvvetlerince boşaltılan şehir, antik kimliğini kaybetmeye başlamış ve yeni bir sürece girmiştir⁴⁸.

Hiz. Ebu Bekir (632-634) İslam ordusunu, Ebu Ubeyde b. Cerrah (ö.638) kumandasında Şam seferine göndermiş ve Yemame'de bulunan Halid b. Velid'e (ö.642) bu orduya katılması hususunda haber iletmiştir. Böylece Şam bölgesinde, ilk İslam fetihleri de başlamış oldu⁴⁹. Ebu Ubeyde'nin şehirden ayrılması üzerine iki defa ayaklanma baş göstermiş fakat kısa sürede şehir itaat altına alınmıştır. Fetih sonrasında bir kısım halkın şehri terk etmesi şehrin nüfusunun azalmasına neden olmuştur. Muaviye döneminde buraya nüfus nakli yapılmış ve Antakya, askeri bir üs konumuna getirilmiştir. Abbasiler döneminde Kilikya'nın merkezi olan Antakya, IX. yüzyılda Abbasi Devleti'nin etkisini yitirmesiyle 877'de Tolunoğulları'nın hâkimiyetine girmiştir⁵⁰. Ardından İhşidler'in eline geçmiş, Hamdanoğullarından Ebü'l Ali Hasan 944'te Antakya'yı almıştır. 968'de Antakya yeniden bizansın eline geçmiş ve bir asır boyunca da onların hâkimiyetinde kalmıştır⁵¹.

Selçuk Vassalı Ermeni Philaretos Brachamios, başta Antakya olmak üzere, yönetimi altında tuttuğu şehirlerdeki halka ve askerlere çok kötü davranmış ve onlara

⁴⁶ Bahadır, "Kuruluşundan Memlükler'e...", s. 36-37.

⁴⁷ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), TTKY, Ankara 1981, s. 40.

⁴⁸ Sahillioğlu, "Antakya", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 229.

⁴⁹ Belâzuri, *Futûhûl-Büldân* (Çev. Mustafa Fayda), T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 156; Rıza Kurtuluş, "Asya", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 534; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-kâmil fi't - Târih Tercümesi*, (Çev. M. Beşir Eryarsoy), C. II, s. 456.

⁵⁰ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-kâmil fi't - Târih Tercümesi*, (Çev. Ahmet Ağrakça), C. VII, s. 263

⁵¹ Sahillioğlu, "Antakya", s. 230; Hamdanoğulları ailesinden biri olan Ebu Tağlib, halifenin taktığı lakapla "Seyf üd-Devle" ile Bizanslılar arasında gerçekleşen savaşta Seyf üd-Devle'nin oğlu Bizans Devleti'ne boyun eğmiştir. Claude Cahen, *İslamiyet'in Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar*, (Çev. Esat Nermi Erendor), Bilgi Yayınları, Ankara 1990, s. 239-240.

şiddetli baskı ve zulümler yapmıştır. Bunun üzerine Antakya askeri valisi, şehri Süleyman Şah'a teslim etmek istemiştir. Süleyman Şah 12 Aralık 1084'de şehri, 12 Ocak 1085'de de bir süre direnen kaleyi ele geçirmiştir⁵².

Haçlı seferleri başladığında Antakya, Büyük Selçuklu İmparatorluğu valisi Emir Yağısıyan yönetimindeydi. Haçlı grubuna ait kuvvetler, Selçuklu müdahalesinin geç kalması yüzünden Antakya'yı işgal etmişlerdir. 1098'de Haçlı reislerinden Bohemond, Kuzey Suriye'nin en önemli kalelerinden birine sahip olan Antakya'da *Antakya Haçlı Prensligi'ni* kurmuştur⁵³.

Uzun süren Haçlı seferleri neticesinde Selahaddin Eyyubi 1183'te Halep'i ele geçirmiştir. 1187'de ise Hattin'de Haçlı ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmış olsa da Sur, Trablusşam ve Antakya Haçlıların elinde kalmıştır. 1248-1250 tarihleri arasında Eyyübilerin yerine Memluklular geçmiştir. Bu sırada baş gösteren Moğol istilası Arap coğrafyasını yakıp kavurmuştur. Cengiz Han'ın torunu Hülâgü, Bağdat'ı yerle bir etmiştir. Daha sonra da Halep ve Şam'ı işgal eden Hülâgü, Memluklu Emir'i Baybarsla yaptığı *Ayn-ı Câlût* savaşında yenilmiştir. 1268 de Baybars, Moğollarla ittifak içerisine girmiş olan Antakya'yı ele geçirmiştir⁵⁴. Şehrin zabtı esnasında Moğollarla itifak halinde olanlar ortadan kaldırılarak, Antakya kalesi tahrip edilmiştir. Bu felaketten sonra ehemmiyetini kaybeden şehir daha korunaklı bir yapıya sahip olan Şam ile rekabet edememiş, meydana gelen depremlerin etkisiyle de bir daha toparlanamamıştır⁵⁵.

3.2. Osmanlı İdaresinde Antakya

İstanbul'un fethinin Memluk Sultanına nağme ve hediyelerle müjdelenmesi, Kahire'de büyük bir sevince neden olmuştur. Yaklaşık on -on bir sene sürecek olan bu dostluk sonrasında Fatih Sultan Mehmet ile Memlukların (Hicaz suyollarının tamiri meselesi, Dulkadır Oğulları arasındaki beylik mücadelesi ve bir de teşrifat sorunu yüzünden) araları açılmıştır⁵⁶. Özellikle Hac yolculuğuna muazzam önem

⁵² Ali Sevim, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleyman Şah*, TTKY, Ankara 1990, s. 31-32; Gregory Abü'l-Farac, *Abü'l-Farac Tarihi I*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, s. 331-332.

⁵³ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 2000, s. 182.

⁵⁴ Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Telos Yayınları, İstanbul 1998, s. 356; Philip K. Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, (Çev. Ali Zengin), Risale Yayınları, İstanbul 1995, s. 159.

⁵⁵ Batılı kaynaklar Baybars'ın şehri fethi esnasında yaklaşık 16-17 bin Hristiyanı katlettiğine dair iddialar ileri sürmektedirler (Streck, "Antakya", *İA*, M.E.B, s. 457).

⁵⁶ 14.yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Memluk ilişkileri dostane başlamış, Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişletmesi Memluklar tarafından memnunlukla takip edilmiştir. Çelebi Mehmet ve II. Murat döneminde de devam eden dostane ilişkiler, Fatih dönemine kadar sürmüştür. Bkz. Selahattin

veren Osmanlı Devleti, hacıların yolda susuzluk çektiklerini öğrenmeleri üzerine su yollarının tamiri için Memluklu sultanına haber göndermişlerdir. Fakat bunu iç müdahale olarak gören Memluklular bu talebi reddetmişler, bu hadise iki taraf arasındaki anlaşmazlığı daha da arttırmıştır (1463)⁵⁷.

II. Bayezid döneminde kendisine muhalefet eden Cem Sultan'ı Memlukların himaye etmesi, Osmanlı Devleti'nin yardımıyla Dulkadir Oğulları'nın Memluklularla uğraşmaya başlaması ve aynı zamanda Malatya'yı muhasara etmesi Osmanlı - Memluklu savaşının başlamasına neden olmuştur. 1458'den 1490'a kadar süren muharebe altı seferde bitmiştir. 1491'de iki devlet arasında tesis edilen barış ancak Yavuz Sultan Selim'in saltanatına kadar etmiştir⁵⁸.

Safevi hükümdarı Şah İsmail'i ağır bir yenilgiye uğratan Yavuz Sultan Selim, Memluk meselesini de kesin bir neticeye bağlamak istemiştir. 1516 *Mercidâbık* ve 1517 *Ridâniye* savaşlarıyla Memlukluları mağlup etmiş ve böylece Antakya ve havalisi Osmanlı yönetimine girmiştir⁵⁹. Antakya, Osmanlı hâkimiyetine girmesinden kısa bir süre sonra Şam Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır⁶⁰.

1516-1522 yılları arasındaki bu idari teşkilatlanmada bölgede bugünkü Antakya sınırlarını da içine alan iki sancak oluşturuldu. Bunlardan birincisi merkezi Antakya olmak üzere Süveydiye, Altınözü, Şugur, Cebel-i Akra ve Kuseyr nahiyelerinden meydana gelen Antakya; diğeri İskenderun, Üzeyr ve Arsuz nahiyelerinden meydana gelen Üzeyr Sancağı'ydı⁶¹. Fakat 1523 yılında Antakya Halep'e bağlanmış, 1581 yılında kısa süreli olarak sancak konumuna getirilmişse de daha sonra yeniden Halep'e bağlanmıştır⁶².

Antakya'nın Osmanlı idaresine geçtiği ilk zamanlarda şehir ve çevresinde göçebe Türkmenlerin ikamet ettiği bilinmektedir. Bu Türkmenlerin başka bölgelerden buraya iskânı konusunda herhangi bir bilgi bulunmasa da Yavuz Sultan

Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, "TTKY, Ankara 1953, s. 329.

⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTKY, Ankara 1983, s. 141-187.

⁵⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi...* s. 189-195.

⁵⁹ Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C. I, İstanbul 2000, s. 115-120; Solak-Zâde Mehmet Hemdemi Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, (Haz. Vahit Çabuk), C. II, Ankara 1989, s.95.

⁶⁰ Enver Çakar, *17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2006, s. 36.

⁶¹ Abdulkadir Gül, *Kültürlerin Kaynaştığı Şehir Antakya*, Gece Kitaplığı Yayınları, 2014, s. 22.

⁶² Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2003, s. 51.

Selim'in Suriye seferi zamanında Anadolu'dan 5000 kişilik bir Türkmen topluluğunun Antakya'ya gelip yerleştiği bilinmektedir.

XVII. yüzyıl ortalarından itibaren ülkede başlayan genel ekonomik bunalım nedeniyle, Antakya'ya yerleştirilen Türkmen aşiretleri önemli sosyal sorunlara yol açmıştır. Sorunların bertaraf edilmesi adına ilgili aşiret ve zümrelerin başka yerlere iskânını mecburi hale getirirken başka yerlerden de buralara benzer zümreler getirilmiştir. Böylece hem üretim dengesi oluşturulmuş hem de bazı yerleşim yerleri imar edilmiştir⁶³.

XIX. yüzyılda, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Osmanlı ordusunu yenerek Suriye'ye ulaştı. 1832'de yapılan savaşta, İbrahim Paşa, Osmanlı ordusunu yenerek bu bölgeyi ele geçirdi. Gerek Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa gerekse İbrahim Paşa'nın bu coğrafyada 1839 Tanzimat'ın ilanına kadar etkili olduğu söylenebilir.⁶⁴ Nitekim Aralık 1839 yılında merkezden Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşaya gönderilen hattı hümayûnda kayıtlı olan tüm maddelerin uygulanması istenmiştir⁶⁵.

1839 yılına gelindiğinde, Osmanlı idaresinde meydana gelen iç ve dış tüm sorunlara çözüm odaklı geliştirilen ve temelde merkeziyetçiliği öngören Tanzimat reformlarının Halep eyaletine bağlı Antakya kazasında da etkili olduğu bilinmektedir.

⁶³Tozlu, *Antakya Tarihi...* s. 62.

⁶⁴Muhammet Haneî Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 62-65.

⁶⁵*A.Ş.S.*, 24, 143/321.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ANTAKYA'NIN İDARİ TAKSİMATI, KAZA YÖNETİMİ VE MERKEZİ YAPILANMANIN ANTAKYA KAZASINA ETKİSİ

1.1. ANTAKYA'NIN İDARİ TAKSİMATI

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi ile Osmanlı hâkimiyetine giren Antakya; Altınözü, Cebel-i Akra, Kuseyr, Süveydiye ve Şuğur nahiyeleriyle birlikte⁶⁶ 1522 tarihine kadar müstakil bir sancak olarak idare edilmiştir. 1522'de Şam Beylerbeyliğine 1523'ten sonra ise Halep Paşa Sancağına bağlı bir kaza haline getirilmiştir⁶⁷. 1581'de yeniden kısa bir süre sancak yapılmış daha sonra tekrar kaza statüsüne indirilip Halep'e bağlanmıştır.

Antakya kazası 1616 yılında merkezi Antakya şehri ile Kuseyr, Altınözü, Cebel-i Akra, Süveydiye ve Şuğur nahiyelerinden meydana gelmekteydi⁶⁸. Bu idari taksimat XVII-XVIII. yüzyıl boyunca devam etmiş daha sonra Şuğur nahiyesi idari olarak Antakya kazasından ayrılmıştır⁶⁹.

Tanzimat döneminde ülke idaresinde önemli düzenlemeler yapılmış, Osmanlı ülkesi eyalet, sancak (kaymakamlık) ve kaza olmak üzere üç ana birime bölünmüştür. Sancak Tanzimat öncesinde olduğu gibi asıl birim olmakla beraber kazalara müdür ataması neticesinde eyaletin bir alt birimi olmanın yanısıra en küçük idari birim olma vasfını kaybetmiştir⁷⁰. 1839-1876 yıllarını ihtiva eden sicillerde

⁶⁶ Rifat Özdemir bu idari taksimata Ordu nahiyesini de dâhil etmektedir. Antakya'yı idari açıdan "Merkez Antakya kazası", batıda Süveyde (Süveydiye) nahiyesi (Samandağ), güneyde Kel Dağ'dan (Cebel-i Akra) adını alan Cebel-i Akra nahiyesi, (Antakya'nın güneyindeki bazı köyler Altınözü ve Yayladağı köylerinden bazıları), kuzeydoğuda yer alan Kuseyr nahiyesi, güneydoğuda yer alan Altınöz nahiyesi, en güneyde Ordu nahiyesi şeklinde sınıflandırmıştır. Bkz. Rifat Özdemir , "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı 1709-1860", *Belleten*, L.VIII, S. 221, Nisan 1994, s.123.

⁶⁷ Ahmet Gündüz-Erdinç Gülcü, XVI. Yüzyılda Antakya nahiyesi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 6, S. 12, 2009, s.289; Bkz. Enver Çakar, H. 931 (M. 1524-1525) *Tarihli ve 125 Numaralı Halep İcmal Defteri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1992, s.14-15.

⁶⁸ Gül, *Kültürlerin Kaynaştığı Şehir...* s. 24.

⁶⁹ Doğan Gün, *XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı, (1708-1777)* , Fırat Üniversitesi Yayınlar, 2012, s.12.

⁷⁰ Musa Çadırıcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTKY, Ankara 2013, s. 236.

Antakya “*Halebü’ş-şehbâ mevleviyeti mülhakâtından Antâkiye kazâsı ...*” şeklinde kaza birimi⁷¹, bazı belgelerde ise yönetsel olarak bir üst idare olan sancak şeklinde ifade edilmiştir⁷². 1866 tarihli başka bir belgede, Antakya için hem sancak hem de kaza ifadesine yer verilmiştir⁷³.

1864 Vilayet Nizamnamesi ile 1842’den beri yapılan düzenlemeler yeniden ele alınmıştır. 1864 Vilayet Nizamnamesi 1867’de bazı ilavelerle değişiklikler yapılmıştır. Nizamname maddelerine uygun olarak Osmanlı Devleti vilayet, sancak kaza ve köy olmak üzere idari ünitelere bölünmüştür. Önceki düzenlemelerin yanı sıra yapılan yeni düzenlemede ilave bazı farklılıklarında icra edilmiş olduğu tespit edilebilmektedir. Eyaletin adı vilayete dönüştürülürken başına yine vali getirilmiştir. Sancağın adı ise Liva olarak adlandırılmakla beraber yönetiminde değişikliğe gidilerek kaymakam yerine mutasarrıfın görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Kaza eski durumunu korumuş olsa da müdürün yerini kaymakam almıştır. Böylece en önemli değişiklik kaza yönetiminde meydana gelmiştir⁷⁴.

Tanzimat dönemi düzenlemelerinden kaza müdürünün seçimle belirlenmesinin Antakya’ya tatbiki hususunda sicillerde herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Fakat 1866 (H.1284) tarihli Halep Vilayeti Salnamesi’nde kaza müdürü olarak Ragıp Efendi’den bahsedilmektedir⁷⁵. Yine 1868 (H.1285) tarihli salnamede Antakya Kaymakamı Rıza Efendi olarak belirtilmiştir⁷⁶.

1864 Vilayet Nizamnamesi ile oluşturulan ve sancak yerine kullanılan Liva idari birimi bu tarihten evvel Antakya için 1848-1849 (H.1265) tarihli nüfus defterinde “*İşbu Antâkiye livasına ta’bi Süveydiye nahiyesi*”⁷⁷, 1854-1855 (H.1271) tarihli Maliye Nezareti Ceride defterinde “*Haleb’e ta’bi Antâkiye livâsı*”⁷⁸ şeklinde kaydedilmiştir. 1870 (H.1284)’li yıllarda Antakya kazası; Antakya ve civarı olmak

⁷¹ A.Ş.S., 31, 2/2; A.Ş.S., 25, 9/19, 17/42, 17/43, 19/49; A.Ş.S., 27, 32/72, 32/73, 52/122; A.Ş.S., 28, 86/154, 91/166; A.Ş.S., 29, 6/20, 6/21, 15/53, 38/104, 55/145, 83/229, 135/325; A.Ş.S., 30, 2/3, 4/9, 180/242; A.Ş.S., 33, 3/5, 51/110, A.Ş.S., 34, 19/38, 22/42, 81/172, 92/209, 92/210.

⁷² 1855 yılında Halep valisi Süleyman Paşa’ya ve Antakya kaymakamı Yusuf Sadık Bey’e cizye vergisinin tahsili hususunda gönderilen buyrultuda “*Antakya sancağı dâhilinde kâin kazalarda...*” ifadesine yer verilmiştir. Bkz. A.Ş.S., 28, 108/199. 1855 tarihli diğer bir belgede “*Haleb Eyaleti dâhilinde olan sair sancaklarda başka başka emr-i şerif gönderilmiş ve Antakya sancağı dâhilinde bulunan kazalarda ...*” ifadesi ile Antakya’nın sancak statüsünde ele alındığını göstermektedir. Bkz. A.Ş.S., 29, 55/149.

⁷³ Antakya sancağının merkezi olan Antakya kazasından kaynaklandığı kuvvetle muhtemeldir. A.Ş.S., 33, 51/110

⁷⁴ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s. 252.

⁷⁵ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H.1284, s.46

⁷⁶ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H.1285, s. 50.

⁷⁷ BOA. NFS. d. 3720, H. 1265 (M. 1848-49) s. 1-2.

⁷⁸ BOA. ML. CRD.d. 1700, H. 1271 (1854-55), s.1.

üzere *Karamurt*⁷⁹, *Kuseyr* ve *Süveydiye* nahiyelerinden oluşmaktaydı⁸⁰. 1894 tarihinden itibaren *Harbiye* nahiyesi⁸¹ ilave edilerek 1918 yılına kadar bu idari statü devam etmiştir. Belgelerden anlaşılacağı gibi idari üniteler kesin çizgilerle ayrılmış değildir. Statü değişikliğiyle beraber zaman zaman bu idari birimlerin birbiri yerine kullanıldığı da görülmektedir. Bazı dönemlerde değişmesine rağmen Antakya uzun süre Halep'e bağlı kaza şeklinde idare edilmiştir.

1.1.1. Mahalleler

Mahall ile aynı kökten türeyen ve konaklanan yer anlamına gelen kelime, daha sonraları daha özel ifadeyle şehrin bir semti manasında kullanılmıştır⁸². Anadolu şehirleri için mahalle kavramı ise aynı kültürel öğeleri paylaşan, sınırları kesin çizgilerle ayrılmamış birkaç sokaktan oluşan, camisi – mescidi bulunan yer anlamına gelmektedir⁸³. Osmanlı şehir düzeninde ise mahalleyi sadece fiziksel olarak tanımlamak⁸⁴ onu sosyal açıdan ayrı tutarak sadece mekânsal boyutunu irdelemek mahallenin anlamında daralma meydana getirecektir. Oysa Osmanlı düzeninde mahalleyi sadece fiziksel bir yapı olarak değil, yönetsel⁸⁵ ve sosyal faaliyetlerin yürütüldüğü bir mekân olarak da tanımlamak gerekmektedir.

Antakya mahalleleri üzerinde yapılan çalışmalardan biri Abdülkadir Gül tarafından yapılan doktora çalışması olup, 1709-1806 yıllarını ihtiva etmektedir. Bu çalışmada 1527-1700 yılları arasında Antakya'nın 23 mahalleden oluştuğuna dair bilgiler verilmektedir. Bu mahallelerin yıllara göre dağılımını da bir tabloda gösteren yazar, 1709-1765 yılları arasında mevcut olan mahalleleri şeriye sicillerinden tespit etmiştir. Buna göre, 1527-1700 tarihleri arasında *Culluhan*, *Gülbek*, *Ma'beliye*, *Sarı Mahmud*, *Paşa*, *Mescid-i Şeyh Hamza*, *Kanavat*, *Hammâre*, *Sekâkin Kantara*, *Zeytunoğlu*, *Mâhsen*, *Süveykâ*, *Şeyh Kasım*, *Dörtayak*, *Cami-i Kebir*, *Tut*, *Mûkbil*, *Günlük*, *Kastel*, *Meydan*, *İmran*, *Şenbek*, *Habib'ün-Neccar*, *Şeyh Ali*, *Harami Bekir*, *Maslaba*, *Saha*, *Gaydur*, *Sofular*, *Şirince Pınar*, *Tabi-i Sofular*, *Keşkek*, *Habibü'n-*

⁷⁹ Karamurt 1866'da(H.1282) ilk kez nahiye olarak bir tereke kaydında geçmektedir. Bkz. *A.Ş.S.*, 33, 76/172.

⁸⁰ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H.1287, s. 108.

⁸¹ Ahmet Gündüz, "Osmanlı Döneminde Hatay Bölgesi", *Başlangıçtan Günümüze Hatay Tarihi, Hatay Valiliği*, Hatay 2013, s. 194.

⁸² J. H. Kramers, "Mahalle, Mahalla", *İA*, s. 144.

⁸³ Musa Çadircı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, İmge Yayınları, Ankara 2011, s.45.

⁸⁴ Uğur Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15.yy)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmış Doktora Tezi), İstanbul 1987, s. 160.

⁸⁵ Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1977, s. 89.

Nemle (Uncular), Debbus mahallelerinin varlığı söz konusudur. 1709-1765 tarihleri arasında ise bu mahallelerden farklı olarak *Keçeci, Cinci, Oruçoğlu, Kara Ali, Rikâbiye, Hoca Abdi, Kapı Bölüğü, Ahi Baba, Hancı, Cami-i Bölüğü Mahsen, Meydan Paşa Havlusu, Ak Baba* gibi mahalleler tanzim edilmiştir⁸⁶.

Rifat Özdemir, Antakya'nın XIX. yüzyılın ilk yarısında 37 mahalleden oluştuğunu ifade etmiştir. Bu mahalleleri *Ağbaba (Akı, Ahi Baba) Bölüğü, Benekli, Caimi-i Kebir, Cinci, Cünuniye, Debbus, Dörtayak, Elvaniye, Güncan, Günlük, Habibü'n- Neccâr, Halebü'n-Nemle, Hacı Abdi Bölüğü, Hammare, İmran, Kara Ali, Kanavat, Kantara, Kapı Bölüğü, Kastal, Keçeci, Mahsen, Meydan, Mukbil, Oruçoğlu Rikabiye, Sarmiyeye, Sarmiyeye (sahad), Sarı Mahmud, Sekakin, Şirince, Şenbey, sofular, Şeyh Ali, Tab-i Sofular, Tut ve Uncular* olarak zikretmiştir⁸⁷.

Daha önceki çalışmalarda tespit edilen mahallelerin 1839-1876 yılları arasında hangilerinin hala mevcut olduğu, hangilerinin birleştirilerek farklı bir adla yeniden oluşturulduğu tablolar halinde değerlendirilecektir.

Tablo 2: Antakya'daki Mahalleler (1840-1862)

Mahalleler	1840-45⁸⁸	1851-53⁸⁹	1853-56⁹⁰	1856-59⁹¹	1859-62⁹²	1862⁹³
Ağbaba	+	+	+	+	+	+
Cami-i Kebir	+	+	+	+	+	+
Cedid	-	-	-	+	-	+
Cinci Bölüğü	-	-	-	-	-	+
Dakik	+	+	+	+	+	+
Debbus	+	+	+	+	+	+
Dekakin	-	+	-	-	-	-
Dörtayak	+	+	+	+	+	+
Güncat	-	+	-	+	+	-
Günlük	+	-	+	-	+	+
Habibü'n-Neccâr	+	-	-	-	+	-
Hammare	+	+	+	+	+	+

⁸⁶ Abdulkadir Gül, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709 – 1806)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi), Erzurum 2008, s. 71-78.

⁸⁷ Rifat Özdemir, “Osmanlı Döneminde Antakya Sancağının İdari Taksimatı (1700-1867)”, *XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler III, 12-16 Eylül 1994*, Ankara 1999, s. 826-827.

⁸⁸ A.Ş.S., 25, defterin muhtelif belgelerinde geçen mahalle adları.

⁸⁹ A.Ş.S., 27.

⁹⁰ A.Ş.S., 28.

⁹¹ A.Ş.S., 29.

⁹² A.Ş.S., 30.

⁹³ Fatih Yıldırım, *31 No 'lu Antakya Şer'iyye Sicili... s.1-320*.

İmran	+	+	+	+	+	+
Kanavat	+	+	+	+	+	+
Kantara	+	+	+	+	+	+
Kapı Bölüğü	+	-	+	+	+	+
Kara Ali Bölüğü	-	-	+	+	+	+
Kastal	+	+	+	+	+	+
Koca Abdi	+	+	+	+	+	+
Makbel	+	+	+	+	+	-
Meydan	+	+	+	+	+	+
Mahsen	+	+	+	+	+	+
Oruç Bölüğü	-	-	+	+	+	+
Rikabiye	+	+	+	+	+	+
Saha	+	+	+	+	+	+
Sarı Mahmud		+	+	+	+	+
Sekakin	+	+	-	-	-	+
Sofular	+	+	+	+	+	+
Şenbek	+	+	+	+	+	+
Şeyh Ali	+	+	+	+	+	+
Şirince	+	+	+	+	-	+
Tut(Dutdibi)	+	+	+	+	+	+
Uncular	+	-	-	-	-	-
Yengi (Yeni)	+	-	-	-	-	-

Bu mahallelerden bazılarının sonradan oluştuğu, çoğunluğunun ise XVI. yüzyıldan beri mevcudiyetini koruduğu görülmektedir. Abdulkadir Gül, *Habibü'n-Nemle* ile Uncular Mahallesi'nin aynı mahalle, Rifat Özdemir ise farklı olduğunu kabul etmiştir. Tablodan da anlaşılacağı gibi her iki mahallenin de 1845 yılından sonra olmadığı görülmektedir. Mahalle muhtemelen ya bölünerek başka bir mahalleye dâhil olmuştur veya yeni bir isim alarak varlığını korumuştur. Mahallelerin birleştirilmesi de mahalle sayısının azalmasına neden olmuş olabilir. Bununla beraber şeriyye sicillerinden tespit edilen bazı isimlerin bir sonraki sicilde geçmemesi o mahallenin olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira 1840-1845 tarihli sicilde kayıtlı *Habibü'n-Neccâr*⁹⁴ Mahallesi 1862 tarihli sicilde tekrar kaydedilmiştir.

Şeriyye sicillerinde bazı mahalle adlarının kısaltılarak verildiği tespit edilebilmektedir. Ancak böyle bir kısaltmanın yapılmasına rağmen bu mahallelerin

⁹⁴ A. Ş.S. 25 140/401.

farklı bir mahalle olduğu yanlışlığına düşmemek gerekmektedir. Sarı Mahmud Mahallesi'nin bazı belgelerde Mahmud, Kapı Bölüğü Mahallesi'nin Kapu, Kara Ali Bölüğü'nün ise sadece Kara Ali şeklinde ifade edildiği görülmektedir.⁹⁵ Bununla beraber bazı mahallelerin ise XVI. Yüzyılda farklı adlarının var olduğuna şahit olabilmekteyiz. Bu mahallelerden biri olan Habib'ün-Neccar Keşkek adıyla, Dörtayak Mahallesi Debbus adıyla anılmaktadır. 1584 tarihinde Dörtayak ve Debbus iki farklı mahalleye ayrılmıştır⁹⁶.Yine Süveyka-i ibn-i Hammâre Mahallesi XIX. yüzyılda birbirinden ayrılmış ve Süveyka çarşısı olarak kullanılmıştır⁹⁷.

Antakya'nın 1863-1872 yılları arasındaki mahalle sayısı ve adları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bu tabloyu oluştururken Siciller ve h.1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1299 tarihli Halep Vilayeti Salnameleri karşılaştırılarak incelenmiştir.

Tablo 3: Antakya'daki Mahalleler (1863-1872)

Mahalleler	1863-65 ⁹⁸	1865-66 ⁹⁹	1866-68 ¹⁰⁰	1867-68 ¹⁰¹	1868-69 ¹⁰²	1869-72 ¹⁰³
Ağbaba	+	+	+	+	+	+
Cami-i Kebir	+	+	+	+	+	+
Cedid ¹⁰⁴	+	+	+	+	+	+
Cündine ¹⁰⁵ /Cüneyne/Cenine		+	+	+	+	+
Cinci Bölüğü	-	-	-	-	-	-
Dakik	+	+	+	+	+	+
Debbus	+	+	+	+	+	+
Dekakin	-	-	-	-	-	-
Dörtayak Kebir						+
Dörtayak Sağır						+
Güncat	+	+	+	+	+	+
Günlük Arab					+	+
Günlük Hristiyan					+	+
Günlük İslam					+	+

⁹⁵ Antakya Kazasının idari taksimatının oluşturulduğu 1522' li yıllardan beri hangi mahallenin mevcut olduğunu tespit etmek amacı ile daha önce yapılmış çalışmalar ile kıyaslanmıştır. Bu nedenle konu her sicil defteri üzerinden ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

⁹⁶ Gündüz, "Osmanlı Döneminde Hatay...", s. 206-207.

⁹⁷ A.Ş.S., 33, 26/61 A.Ş.S., 34, 71/149 A.Ş.S., 35, 29/83.

⁹⁸ A.Ş.S., 32.

⁹⁹ Ayçiçek, 33 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicilinin... s.1-610.

¹⁰⁰ Esiroğlu, H. 1283-1284 / M. 1866-1868 (34 Nolu) Antakya Şer'iyye Sicili... s.1-472.

¹⁰¹ Bahçeci, H. 1284 / M. 1867-1868 (35 nolu) Antakya Şer'iyye... s. 1-561.

¹⁰² A.Ş.S., 36.

¹⁰³ A.Ş.S., 37 ve H. 1284 ve H. 1285 tarihli Halep Vilayet Salnamesi karşılaştırılmıştır.

¹⁰⁴ Daha önceki çalışmalarda Cedide şeklinde okunmuştur.

¹⁰⁵ Cündine daha önceki çalışmalarda Cünuniye okunmuştur. Bkz. A.Ş.S., 35, 4/55.

Habibü'n-Naccâr	-	-	-	-	-	-
Hummâre						
İmran	+	+	-	+	+	+
Kanavat Arab				+	+	+
Kanavat İslam				+	+	+
Kantara	+	+	+	+	+	+
Kapı Bölüğü	-	+	+	-	+	+
Kara Ali Bölüğü	+	-	-	-	-	+
Kastal	+	+	+	+	+	+
Koca Abdi	+	+	+	+	+	+
Makbel	-	+	+	+	+	+
Meydan	+	+	+	+	+	+
Mahsen Arap				+	+	+
Mahsen Hristiyan					+	+
Mahsen İslam				+	+	+
Oruç Bölüğü	+	+	+	+	+	+
Rikabiye	+	+	+	+	+	+
Saha	+	-	+	+	+	+
Sarı Mahmud	+	+	-	+	+	+
Sekakin	+	+	+	+	+	+
Sofular Arab				+	+	+
Sofular İslam			+	+	+	+
Şenbek	+	+	+	+	+	+
Şeyh Ali	+	+	+	-	+	-
Şirince	-	+	+	+	+	+
Tabi-i Sofular				+	+	+
Tut(Dutdibi)	+	+	+	+	+	+
Uncular	-	-	-	-	-	-
Yengi (Yeni)					+	+

Antakya kazası ile ilgili çalışmalar ve şeriye sicilleri dikkate alındığında Tablo-3 ve 4'te verilen mahallelerin birçoğunun çok eski dönemlerden beri var olduğu anlaşılmaktadır. Öyleki bu mahallelerden büyük bir bölümünün ismi herhangi bir değişime uğramadan Tanzimat dönemine kadar gelebilmiştir. Mahallelerin dinsel ve etnik kimliğe göre ayrıldığını tespit etmek mümkündür. Bu mahalleler arasında Günlük, Mahsen, Kanavat, Sofular mahalleleri zikredilebilir. Ancak bu mahallelerin İslam, Hristiyan ve Arap olarak keskin bir çizgiyle ayrılıp ayrılmadığı belgelerden anlaşılamamaktadır. Zira sicillerde aynı mahallede ikamet

eden Müslim ve gayrimüslim kişilerin günlük yaşamda muhtelif birçok meselede iletişime girdiği görülmektedir. Aynı zamanda birçok mahallede birlikte yaşadıkları tespit edilmiştir; Özellikle Sarı Mahmud, Dörtayak, Kantara, Sofular, Günlük, Mahsen ve Şirince gibi.

1839-1876 yılları arasında devamlılık gösteren mahalleler şunlardı: *Meydan, Dörtayak, Sekâkin, Sofular, Debbus, İmran, Hammâre, Şeyh Ali, Kantara, Sarı Mahmud, Saha, Senbek, Makbel, Cami-i Kebir, Kastal, Mahsen, Meydan, Günlük, Ağbaba, Koca Abdi, Şirince, Rikabiye ve Dakik'ti*. Tablo-3'te gösterilen mahallelerden Uncular 1840 yılından sonra görülmemektedir. Ahi Baba isim değişikliğine uğrayarak Ağbaba, Hoca Abdi Koca Abdi, Oruçoğlu Oruç Bölüğü, Meydan Paşa Havlusu, sadece Meydan olarak ifade edilmeye başlanmıştır.

XIX. yüzyılda Antakya kazasına ait mahalleler, İslam şehir tipinin üç unsuru olan cami, pazar ve zümre ekseninde konumlandırılmıştır. Habibü'n-Neccar, Cami-i Kebir ve Şeyh Ali, Ağbaba, Meydan, Kantara Camileri mahalleye adını vermiştir. Aynı zamanda Uncular Mahallesi adını bir esnaf gurubundan, Sofular(sofiler) Mahallesi ise adını Şeyh Ali Halvetî, Şeyh Ali Sofular'dan almaktadır¹⁰⁶.

Abdulkadir Gül 1736 yılında mahalle sayısını 37 olarak vermiştir¹⁰⁷. 1867-1873 yılları arası Halep Vilayeti Salnameleri'nde de mahalle sayısı 37 olarak kaydedilmiştir. Aslında Tablo-3'ten anlaşılabacağı üzere XIX. yüzyılda ne mahalle sayılarında ne de isimlerinde çok büyük bir değişiklik meydana gelmediği görülmektedir. Bu bağlamda Antakya kazasına ait mahallelerin sayı ve isim olarak uzun yıllar kendisini koruduğu görülmektedir.

1.1.2. Nahiye ve Köyler

Klasik Osmanlı düzeninde nahiye kadı naibi tarafından yönetilen kalabalık bir köy niteliğindedir.¹⁰⁸ Köyler hangi toprak sistemine (tımar rejimi veya malikâne sistemi) bağlı olursa olsun başlarındaki memurlar tarafından yönetilmekteydi. Köy ve nahiye gibi kırsal yerleşimler vergi mükellefiyeti dışında Osmanlı Devleti tarafından XIX. yüzyıla kadar idari bir birim olarak görülmemiştir¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Gül, *Kültürlerin Kaynaştığı Şehir...* s. 58.

¹⁰⁷ Gül, *Kültürlerin Kaynaştığı Şehir...* s. 57.

¹⁰⁸ Kadı bulunmadığı veya duruşmalara katılmadığı zaman merkez nahiyesinin bu tür işlerini naiplerden birisi yapardı ve köy ile nahiyeledeki (bucak) davalar kadının bucak (nahiye) naipleri tarafından görülürdü. Bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1453-1559*, C. II, Tekin Yayınları, Ankara 1979, s. 99. ; M. Tayyib Gökbilgin, "Nahiye", *İA*, C. IX, s. 37.

¹⁰⁹ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTKY, Ankara 2011, s. 98-99.

Daha öncede ifade edildiği gibi 1864 ve 1871 nizamnameleri taşra yönetimi idari birimlerini vilayet, liva, kaza ve köy olarak belirlemiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin dördüncü maddesinde birkaç köyün birleştirilerek kazaya ilhak edilmesiyle nahiyelerin oluştuğu ifade edilmiştir¹¹⁰. Şehir ve kasabalarda elli hanenin bir mahalle, her bir mahallenin ise bir köy hükmünde olunacağı belirtilmiştir¹¹¹. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile oluşturulan nahiyeler 1871 Nizamnamesi ile daha detaylı bir yapıya kavuşmuştur¹¹². Fakat nahiyelerin yaygınlaşması uzun bir süreç gerektirmiştir. Zira bu yönetim birimi politik olarak devletin savunduğu ve ön gördüğü bir oluşum da değildir. Coğrafi konum, nüfus yoğunluğu bakımından örgütlenmeleri daha kolay olan vilayetlerde çabuk kurulmalarına rağmen bu vasıfları taşımayan Orta Anadolu'da nahiye birimi yaygınlaşmamıştır.¹¹³

Klasik Osmanlı düzeninde adli, Tanzimat sürecinde ise mülki olarak Antakya kazası nahiyelerinin varlığı tespit edilebilmektedir. Antakya merkez nahiye, Kuseyr, Süveydiye, Ordu, Karamurt ve Reyhaniye olmak üzere altı nahiyeden oluştuğu görülmektedir¹¹⁴.

1.1.2.1. Antakya Civarı Nahiyesi

Antakya nahiyesini, şehir merkezi ile etrafını çevreleyen mezra ve köyler oluşturmaktaydı. Kuzeydoğusunda Amik, güneyinde Kuseyr, Cebel-i Akra ve Süveyde nahiyeleri, kuzeyinde Bakras¹¹⁵ batısında Üzeyr (Özer) Sancağı yer almaktadır¹¹⁶.

Antakya civarı nahiyesine bağlı toplam 17 köy mevcuttur. Sicillerde adı geçen köylerin çoğunluğunun hangi nahiyeye tabi olduğu verilmemiştir. Fakat Halep Vilayeti Salnameleri'nde hangi köyün hangi nahiyeye bağlı olduğu ifade edilmekle beraber köylerin mahiyeti hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bazı

¹¹⁰“Her kaza kuraya münkâsim olub her karyede aşağıki bendlerde beyân olunan vecihle bir idâre-i belediye olacaktı ba'zı kuranın içtima'ından hâsıl olan küçük daireler hasbû'l muvâfik müstâkil kaza olmayub diğer bir kazaya ilhâk idare olunur ve bunlar nahiye i'tibar olunur” Bkz. *Düstûr*, Tertip I, C.I, s. 608.

¹¹¹*Düstûr*, Tertip I, C. I, s.608.

¹¹² 29 Şevvâl 1287 /9 Kanun-i sâni 1287 (1871) tarihli nizamnamenin 3. Bâb 3. Faslında yer alan 50-58. Maddeler nahiye idaresinin oluşumunu tertip eder. 56. Madde de ise nahiye müdürlerinin vazifeleri yer almıştır.

¹¹³ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli...*, s. 105.

¹¹⁴ 1869-70 (h. 1286) tarihli Halep Vilayeti Salnamesi'nde nahiyelere bağlı köylerin ilk defa “nahiyeye tabi köy” ekseninde tasnif edildiği görülmektedir.

¹¹⁵ 1861-1863 yılları arasında Bakrâz, Beylan kazasının mahallesi olarak geçmektedir. Bkz. *A.Ş.S.*, 31, 78/154.

¹¹⁶ Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep...* s. 51.

mezraların zaman içerisinde büyüyerek köy statüsünü aldığı görülmektedir¹¹⁷. Büyüyen köyler ise zaman içerisinde nahiyeye dönüşmüştür.

Tablo 4: Antakya Nahiyesinin Civar Köyleri (1839-1876)¹¹⁸

Köyler	Köyler
Dursuniyye	Bağdadiye
Çardakiye	Halisiye
Yakto	İsmailiye
Kûriye	Dervişiye
Boztan Râs	Beyne'l-Harab
Deyrû'l- Maşta	Sinaniye
Harbiye ¹¹⁹	Felsit
Düveyr	Ma'sûkiye
Der'ûziye	Toplam: 17

1.1.2.2. Kusayr Nahiyesi

Doğusunda Harim¹²⁰, batısında Süveyde, kuzeyinde Altınözü ve Antakya, güneyinde Cebel-i Akra nahiyesi ve Cisir-i Şuğur kazası¹²¹ yer alıyordu. Antakya kazasının en kalabalık ve köy sayısının en fazla olduğu Kuseyr'de 71 köy mevcuttu.

Tablo 5: Kuseyr Nahiyesinin Köyleri (1839-1876)¹²²

Köyler ¹²³				
Bitrin	Basiye	'Abdi fevad	Alakent	Kışkinit
Babitre	Hacı Paşa	Mağdele	Baslika	Kalizân
Şıhköy	Kasabul	Câtbû	Cidâliye	Kürt Mezrası
Baksânos	Tibâtin	Asfiyât	Fâtkiye	Ziyaret
Tânışma	'Ayn-ı salâs	Cünte	Kâlanos	Türkmân

¹¹⁷ Dursuniyye Köyü 1855 tarihinde mezra olarak geçmektedir. Bkz. *A.Ş.S.*, 25, 47/128.

¹¹⁸ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H.1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290.

¹¹⁹ 1894 tarihinden itibaren Antakya'nın nahiyesi olacaktır. 1874 yılında Cisir-i Şuğur kazasının köyü olarak geçmektedir. Bkz. *A.Ş.S.*, 38, 204/607.

¹²⁰ 1862 yılında Halep'e bağlı kazadır. Bkz. *A.Ş.S.*, 31, 30/56; *A.Ş.S.* 35 2/67.

¹²¹ XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Antakya'nın nahiyesi olan Şuğur XIX. yüzyılda Halep'e bağlı kaza statüsüne getirilmiştir. Ayrıca şeriyye sicillerinde Cisir-i Şuğur'a tabi Çaksuniye köyünden birçok mahkeme kaydının olduğu tespit edilmiştir. Bkz. *A.Ş.S.*, 25, 49/135; *A.Ş.S.*, 29, 86/235; *A.Ş.S.*, 31, 40/75; *A.Ş.S.*, 35 62/52; *A.Ş.S.*, 36, 207/ 7.

¹²² *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H.1286, s. 127.

¹²³ Şeriyye sicillerinde geçen köy ve mezra isimlerinin çoğunluğunun hangi nahiye veya köye tabi olduğu verilmemiştir. Fakat özellikle evlilik izinnamelerinin yoğun olarak kaydedildiği 36 numaralı şeriyye sicilinde Halep Vilayeti Salnameleri'nde kaydedilen tüm köy isimleri mevcuttur.

Çiftlikât	Züm'a Berdiye	Kabâb	Kenâberiyeye	'anso
Filincâr	Ermence	Kefr 'abdi	Karsu	Narlîca
Büyük Burç	Zum'a Berdiyye	Sabuca	Kûriye	Telil Şarki
Türkmân	Deyr	Karbeyaz	Mansuriye	Fenk Bohşin ¹²⁴
Okçular				
Bayire	Çom	Cisr-i Hadid	Suriyye	Bâbitron
Selka	Akçurun	Mekabiros	Telciş	Seferiyye
Kal'a-i Kuseyr	Bedine	'Aydiye	Vahite	Başribe
Gövcegöz	Kuzla (Kozla)	Müşhâno	Tarkınıye	Sofuler
Marsu	Toprakhisar	Tel'amar	Boz Höyük	
Fırfırı	Çiftlik Raşit Ağa			Toplam:71

1709 yılında Antakya avarız defterine göre 39, salyane defterine göre 29, 1736 yılında 27, 1806 yılında 18 ve 1839-76 yılları arasında ise toplam 71 köyün Kuseyr'e bağlı olduğu görülmektedir¹²⁵. Takriben yüz elli yıl içerisinde köy sayısında ciddi bir artışın olduğu gözlenmektedir. Bu artışın sebeblerinden biri olarak hane sayıları artan bazı mezraların köy statüsüne geçirilmesi gösterilebilir.

1.1.2.3. Süveydiye Nahiyesi

Antakya'ya tabi olan Süveydiye nahiyesinin kuzeydoğusunda Antakya ve Altunözü nahiyeleeri, güneyinde Cebel-i Akra nahiyesi batısında Akdeniz yer alıyordu¹²⁶. Bugünkü Hatay ili Samandağı ilçesi sınırları içerisinde yer alan Süveydiye nahiyesi Akdeniz'e kıyısının olması ve bir iskeleye sahip olması nedeniyle Halep vilayeti dâhilinde tüm liva ve kazaların Akdeniz'e açılan kapısı konumundaydı. Sanayileşmeyle beraber ulaşımın önem kazandığı XIX. yüzyılda liman kentlerinin de önemi artmış, bu durum Süveydiye nahiyesini de ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir.

Süveydiye nahiyesinde; 1526'da 12 köy 52 mezraa, 1536'da 12 köy 50 mezra, 1550'de 14 köy 54 mezra bulunuyordu¹²⁷. 1616 ve 1657 yıllarında bu sayı 26'ya çıkmış olup 1678'de 31'e ulaşmıştır. 1743 yılında 22, 1752'de 12, 1754'de 31, 1762'de 25, 1774'de 25 köy sayısına sahip olan Süveydiye nahiyesinde köy sayıları

¹²⁴ 36 numaralı sicilde Fenk ve Bohşin köyü ayrı olarak verilmiştir. Bkz. A.Ş.S., 36, 173/57.

¹²⁵ Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antakya Sancağı..." s.815.

¹²⁶ Çakar, XVI. Yüzyılda Haleb... s. 53.

¹²⁷ Çakar, XVI. Yüzyılda Haleb... s. 53. Enver Çakar tapu tahrir defterlerinden mezraların hangi nahiyeyle bağlı olduğunu tespit etmiştir. Fakat şerhiye sicillerinde mezraların çoğunluğunun hangi köye ve nahiyeyle ait olduğu belirtilmemiştir.

yıllara göre artmış veya azalmıştır ¹²⁸. XIX. yüzyılda ise köy sayısının 49'a ulaştığı görülmektedir.

Tablo 6: Süveydiye Nahiyesinin Köyleri (1839-1876)¹²⁹

Zeytuniye	Yoğun Oluk	Hacı Habiblü	Tebyas Ermeni	Tebyas
Mışrakiye	Kabaklı	Makberun	Telil ¹³⁰	Hanbalas
Kilisecik	Sayaylıca	Mengüliyye	Güzel Burç	'Aydi
Levşiye	'Akliye	Na'aryu	Cedide	Mağaracık
Berberûn	'Alaaddin	Sünberi	Dikmece	Nehr-i Kebir
Yaylacık	Kebûsiye	Hüseyniye	Tıraşiye	Celile
Deros	Susiye Kebir	Susiye Sağır	Kavasiye	Terhacılı?
Vadi-i Cereb	'Aydi Tahtâni	Seracık	Çekmece	Evhaniye
Fevkani	Seldirân	Nehr-i Sağır	Kurun (kuran)	Telil Fûruh
Meydancık	Karaksiye	Güldiran	Burutastanlı	Toplam: 49

1.1.2.4. Ordu Nahiyesi (Cebel-i Akra)

Antakya kazasına tabi olan Cebel-i Akra nahiyesinin doğusunda Şuğur ve Kuseyr nahiyeleri, güneyinde Trablusşam, kuzeyinde Antakya, kuzeybatısında Süveyde nahiyesi ve batısında Akdeniz vardı.

İdari taksimat açısından bakıldığında XVI. yüzyıldan itibaren Antakya'nın nahiyesi statüsünde olan Cebel-i Akra, Antakya kazası üzerine yapılan çoğu çalışmada Ordu nahiyesinden farklı bir nahiye olarak değerlendirilmiştir¹³¹. Oysa iki farklı isim alan bu nahiyenin esasında aynı nahiye olduğu söylenebilir. Nitekim 1862 tarihli askere alınacak kişilerin kurasının belirlenmesi için gönderilen bir belgede "*Haleb vilayeti dâhiline kâin Ordu kazası nam-ı diğer Cebel-i Akra...*" şeklinde ifade edilmiştir¹³².

¹²⁸ Gül, *Kültürlerin Kaynaştığı...* s. 61-62. Abdulkadir Gül, XVIII. yüzyılda kır yerleşimine ait bilgileri şerhiye sicillerinde yer alan avarız vergisi, imdâd-ı hazariye, imdâd-ı seferiye ve salyane tevzi defterlerinden tespit etmiştir. Fakat zikredilen bu defterlerin bu vergi türlerinin uygulanmaması nedeniyle 1839-1876 yılları dâhilinde tutulan şerhiye sicillerinde yer almamaktadır.

¹²⁹ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H.1286, s.127.

¹³⁰ Telil ve Hanbalas köyleri h.1286 tarihli Halep Vilayeti Salnamesi'nde ayrı olarak verilmiştir. Fakat h.1285 tarihli salnamede tek köy olarak kaydedilmiştir. Ayrıca şerhiye sicillerinde Telil Hanbalas olarak geçmektedir. Bkz. *A.Ş.S.*, 29, 93/248, 99/263; *A.Ş.S.*, 30, 13/30.

¹³¹ Enver Çakar Ordu'yu Cebel-i Akra nahiyesinin merkez kasabası şeklinde ifade ederken Rifat Özdemir Cebel-i Akra ve Ordu'yu iki farklı nahiye olarak ele almıştır. Bkz. Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb...* s. 55; Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fiziki..." s. 119-157.

¹³² BOA. A.MKT.UM. 553/59.13 Şevvâl 1278/13 Nisan 1862.

1839-1876 yılları arasındaki şeri'yye sicil defterlerine göre Cebel-i Akra nahiyesini iki dönemde ele almak gerekmektedir¹³³. 1866 yılına kadar olan muhtelif belgelerde Cebel-i Akra nahiyesi¹³⁴, bu tarihten sonra Antakya'ya bağlı Ordu kazası¹³⁵ veya Ordu kasabası şeklinde ifade edilmekteydi. Halep valisi tarafından 1842 yılında gönderilen buyrukduda Ordu'nun, Antakya kazasına tabi bir köy statüsünde olduğu ve yol üzerinde yer alması sebebiyle pazar yerine gelecek tüccardan verginin tahsil edilmesi için zikredilen köy ahalisinden Mehmet Ağa'nın zaptiye memuru olarak atanması ve kendisine maaş tahsis edilmesine dair mazbatanın Halep meclisine gönderilmesi, kendisine 750 kuruş, maiyetine tahsis edilen memurun her birine 100 kuruş istenmiştir¹³⁶. 1852 tarihli Halep valisine gönderilen bir belgede Ordu kazasının Antakya'dan ayrılma isteği hususunda tahkikat yapılması için istekte bulunulmuştur. Ordu'nun müstakil bir kazaya dönüştürülmesi ve müdürlüğüne zaptiye memuru olan Mehmet Ağa'nın maaş ile görevlendirilmesi istenmiştir¹³⁷. Bunun üzerine Ordu kazası 1852 yılında Halep'e ilhak edilmiş ve müdürlüğüne Mehmet Ağa tayin edilmiştir¹³⁸. Ordu ahalisi tarafından seçilen Mehmet Ağa kazanın vergisini toplamakla yükümlü kılınmıştır. Hicri 1268 senesi martın başlangıcından şubat ayının nihayetine kadar kazadan toplanan 9000 kuruş mal vergisinin Halep mal sandığına teslim edilmesi ve ahalinin kendisinden hoşnut olduğu yönünde Halep valisinden kaza müdürlüğüne emirname gönderilmiştir¹³⁹. 1857 yılında Ordu kazası müdürü Mehmet Ağa kazanın arsasını iltizam ettiğinden köylerin memurlar tarafından tahsil ettirilen aşarını naklettirmek için Protestan taifesini kullanmıştır¹⁴⁰. Halep'e mülhak kaza statüsüne getirilen Ordu'nun 1867'de Cisir-i Şuğur kazasına bağlandığı görülmektedir¹⁴¹.

¹³³ 1839-1866 yılları arasını ihtiva eden 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33 numaralı şeriyye sicillerinde Cebel-i Akra nahiyesi, bu tarihten itibaren Ordu kasabası veya Ordu kazası olarak geçmektedir.

¹³⁴ A.Ş.S., 31, 15/29, 24/45; A.Ş.S., 32, 2/3.

¹³⁵ A.Ş.S., 34, 22/42, 78/166; A.Ş.S., 35, 110/81.

¹³⁶ A.Ş.S., 25, 20/52.

¹³⁷ BOA. A.MKT.UM. 111/49, s. 1-2. 15 Muharrem 1269/ 29 Ekim 1859. Ayrıca Antakya şeriyye sicillerinde kayıtlı muhtelif belgelerde Ordu'nun kaza statüsünde olduğu görülmektedir. Bkz. A.Ş.S., 28, 40/76, 55/108, 101/185; A.Ş.S., 29, 17/58, 83/229; A.Ş.S., 32, 43/80.

¹³⁸ "Antakiye'ye mülhâk Ordu kazasına ba- tefrik müstâkil bir kaza 'ad olunarak re'sen eyâletten nezâret olunmak üzere altmış sekiz senesi martından 'itibâren kaza-i mezbûre mahalli hanedanından Mehmed Ağa'nın bilâ ma'aş müdir ta'yin kılınmış olduğu...". Bkz. BOA. A.MKT.MVL. 59/97 s. 1-2. 5 Rebi'ü'l -ahir 1269/16 Ocak 1853.

¹³⁹ BOA. İ.MVL. 259/9691, s.1-4. 3 Rebi'ü'l - evvel 1269/ 15Aralık 1852.

¹⁴⁰ BOA. HR.MKT. 249/12. 22 Zi'l-hicce 1274/3 Ağustos 1858. Halk tarafından seçilen kaza müdürünün sonraları görevini kötüye kullandığı görülmektedir.

¹⁴¹ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1285, s. 150.

Tablo 7: Ordu/Cebel-i Akra'nın Köyleri¹⁴²

Nefs-i Ordu	Kesab	Bezge	İbric	Candar(Çandar)
Mürselek	Tumâmiye	Kara Köse	Miyâdun	Çakı
Ağzı Kara	Sunkur	Şakşak	Kargeçik	Yeniceköy
Hisarcık	Kandıl	Kışlak	Hansuma	Tinziri Tahtani
Tinziri Fevkani	Tumtum	Nelşirin		Toplam: 23

Ordu nahiyesinin toplam 23 köyü mevcut olup günümüzde bu köyler Yayladağı ilçesine bağlıdır.

1.1.2.5. Karamurt Nahiyesi

Nahiye adını veren Karamurt Hanı derbendi¹⁴³, Beylan ile Antakya'nın arasında Bakras köyü menzil hanesine bir saat mesafede yer almaktaydı. Etrafı Gâvur Dağı ile çevrili olan Karamurt Hanı kabilelerin, aşiretlerin¹⁴⁴ ve evsiz yurtsuz insanların mesken tuttuğu bir yerdi¹⁴⁵. Yol üzerinde yer alması nedeniyle Bakras köyü menzil hanesi Karamurt Hanı'na nakledilmiştir¹⁴⁶.

Karamurt 1847 tarihli Halep valisine gönderilen “*Antakya kazasına tabi Karamurt nahiyesi kuralarından Bakras karyesi ahalisinden olub bundan akdem katlen fevt olan...*” şeklinde kaydedilen kaime ile ilk defa nahiye olarak ifade edilmiştir¹⁴⁷. 1839-1876 yıllarını ihtiva eden şerhiye sicillerinde ise ilk defa Karamurt ismi bir hükümde yer almıştır. 1864 tarihli tereke kaydına göre vefat eden Ahras Münci ibn-i Ali'nin ikamet yeri olarak “*Medine-i Antakiye'ye mesâfe Karamurt ...*” şeklinde belirtilmiştir¹⁴⁸. Fakat Karamurt'un bu tarihte nahiye olduğu yönünde herhangi bir ifade yoktur. Karamurt'un nahiye statüsünde ifade edildiği ilk belge 1866 yılında kayıtlı bir terekedir¹⁴⁹. Bu tarihten önce Antakya'da redif askeri birliklerinin oluşturulmaya başlandığı Nisan 1863 yılında nahiyeleşen asker

¹⁴² *Salname-i Vilâyet-i Halep*, H.1286, s.122.

¹⁴³ Osmanlı vesikalarında derbend kelimesinin XV. asırdan itibaren kullanıldığı bilinmektedir. Türkçe'ye Farsça'dan geçmiş olan kelime, der-geçit, bend- tutmak gibi iki kısımda incelenir. Engel, geçit, boğaz, set, hudut bölgelerinde ve dağlar arasında güçlükle geçilen boğaz anlamına gelmekle beraber aynı zamanda istihkâm olarak kullanılan bu gibi yerler için de aynı kelime kullanılmaktadır. Bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1967, s. 8.

¹⁴⁴ Özellikle Adana civarında eşkıyalık hareketlerinde bulunan Bektaşoğlu aşireti Rakka'ya iskân edilmesine rağmen, oraya gitmeyip Karamurt Hanı civarında, gelip geçen halka çeşitli yollarla zulmetmişlerdir. Bkz. Mustafa Öztürk, “XVIII Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, *Belleten*, C. 54, S. 211 Ankara1990, s. 975. ; BOA. HAT, 8/261. 12 Receb 1179/25 Aralık 1765.

¹⁴⁵ BOA. A.MKT. MHM.754/54.17 Receb 1266/29 Mayıs 1850.

¹⁴⁶ BOA. İ.MVL. 156/4484, s. 1. 1 Muharrem 1266/17 Kasım 1849.

¹⁴⁷ BOA. A.MKT.MVL. 4/20. 29 Safer 1263/16 Şubat 1847.

¹⁴⁸ A.Ş.S., 31, 80/157, 80/158.

¹⁴⁹ A.Ş.S., 33, 76/172.

miktarının belirlendiği Antakya kaymakamına gönderilen buyrukduda “...han-ı karamurt me’a kura mezâri’a...” şeklinde nahiye idari şekli belirtilmeden kullanılmıştır¹⁵⁰. Belgelerden anlaşılabacağı üzere Karamurt’un nahiye olarak zikredildiği tarih 1847 yılına tekabül etmektedir¹⁵¹.

Kazanın diğer nahiyeleri ile kıyaslandığında köy sayısı oldukça az olan Karamurt nahiyesinin toplam 10 köyü mevcuttur. Bunlar *Ellezi, ’Avakiye, Alahan, ’Arabhan, Zülfigânî, Bedirge, Gülbaş, Kömürçukur, Baytarlı, Kara Ali* köyleridir¹⁵².

1.1.2.6. Reyhaniye Nahiyesi

Coğrafi olarak Amik Ovası’nda yer alan Reyhaniye, adını Reyhanlı aşiretinden almıştır. Reyhanlı Aşireti’nin iskânı sırasında devlet-aşiret çekişmeleri eşkıyalığa dönüşmüştür. Yol kesme, adam kaçırma, gasp etme, soygunculuk gibi birçok vakaya ve uygunsuz davranışlara karşı önlem almak için Haremeyn mukataasına bağlı olan Reyhanlı aşireti, Rakka mukataasına bağlanarak Rakka’ya iskân ettirilmeye çalışılmıştır. Kısmi olarak Rakka’ya yerleşmelerine rağmen çoğunluğu Antakya ve Halep çevresinde kalıp önceki uygunsuz davranışlarını sürdürmüşlerdir¹⁵³. Eşkıyalık faaliyetlerini ve ardı arkası kesilmeyen şikâyetleri engellemek için yaylak kışlak şeklinde hayatlarını idame ettiren Reyhanlı aşireti için XIX. yüzyılın ikinci yarısında kendi adlarına düzenlenen müstakil bir kaza oluşturulmuştur. 1846 tarihli Maraş meclisinden çıkan yazıya göre, Reyhaniye aşireti Maraş’a iki üç saat mesafede Ahûr adı verilen dağda yaşasalar da daha önce Amik Ovası’nda Reyhaniye adıyla isimlendirilen 1500 hane iskân olduğu belirtilmiştir¹⁵⁴. Yine aynı tarihli başka bir belgede Amik Ovası’nda göçebe bulunan Reyhanlı aşiretinin her bir cemaatine yeteri kadar arazi tahsisi ve çift akçesi¹⁵⁵ namıyla 36000 kuruşun tahsil olunması istenmiştir. Ayrıca her bir cemaate tahsis olunacak

¹⁵⁰ A.Ş.S., 32, 2/3.

¹⁵¹ 1864 Vilayet Nizamnamesi’ne göre Osmanlı taşra teşkilatında idari taksimat vilayet, sancak, kaza, kasaba ve köy şeklinde sınıflandırılmıştır. 1871 tarihli düzenlemeyle birlikte kaza ve köy arasında kazadan sonra bir yönetim birimi olan “nahiye” statüsü oluşturulmuştur. Buna göre 1847 tarihli belgede Karamurt’un nahiye olarak zikredilen statüsünü mülki değil adli bir birim olarak değerlendirmek gerekmektedir.

¹⁵² *Salnâme-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1285, s. 159.

¹⁵³ Öztürk, “XVIII Yüzyılda Antakya ve Çevresinde...” s. 977.

¹⁵⁴ “...Yine Maraş’a iki üç sa’at mesâfede vaki’ Ahûr Dağı nam-ı cebelde boylamak üzere iseler de bundan evvel Reyhaniye ‘aşiretinin ‘amık ovasında Reyhaniye ismiyle mesmu’ olarak 1500 hâne iskân olunduğunu ve eyalet-i mezbûrede kâin ‘aşâirlerin iskâna istekli olanlarını der-bâr sa’adet-karâr bilâ- nihâ iktizâ-ı icâbına bakılmasını nâtık-ı emirnâme-i sâmi-i vekâlet penâhi şeref vürûd etmiş olduğuna...” Bkz. BOA. A.MKT. 104/34, s. 1-3. Zi’l-hicce 1263/Aralık1847.

¹⁵⁵ Osmanlılar’da çiftçi köylünün temel vergisi özelliğini taşıyan ve bünyesinde çeşitli mükellefiyetleri de toplayan ,”çift resmi çift hakka, kulluk akçesi “adlarıyla ifade edilen bir vergi türüdür. Bkz. Feridun Emecen, “Çift Resmi”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 309.

çiftliklerin mahiyetini gösteren defter ve belirlenen haritaya göre “Aşiret” tabir olunan bir cami inşasına karar verilmiştir. Ayrıca münasip bir naip tayin edilmesiyle müstakil kaza oluşturulması, bu kazaya “*Amik- Abâd*” adı verilmesi, boy beylerinin kaymakam sıfatıyla tayin edilerek Reyhaniye kazası olarak isimlendirilmesi, mîrî arazi ve vakıf dâhilinde bulunan mahallerin, gönderilen emirname ile bildirilmesi istenmiştir. Kaza statüsüne getirilen Reyhaniye’ye dergâh-ı âli kapıcı paşalarından Ahmet Bey kaymakam olarak tayin edilmiştir. Ahmet Bey’e hazine tarafından maaş tahsis edilerek,¹⁵⁶ emrine aylık 100 kuruş ile 50 nefer süvari ve her bir nefere aylık 60 kuruş verilmiştir. Ayrıca 20 piyade zaptiye neferi tanzim edilmiştir. Yıllık 110.400 kuruş toplam ödenecek maaşa ilaveten 100.000 kuruş ile toplam 210.400 kuruş Reyhaniye kazasının yıllık toplanacak vergisi belirlenmiştir¹⁵⁷. Bununla beraber maliye nezaretine gönderilen yazıda aşirete tahsis edilecek arazilerin tahririnin yapılması ve aşiretin rızası dâhilinde iskânlarına karar verilmiştir¹⁵⁸. 1841 yılında kaza olarak oluşturulan Reyhaniye Antakya’ya ilhakına kadar kaza statüsünde idare edilmiştir¹⁵⁹. 1861 yılında Halep valisine gönderilen şukkada Kilis kaymakamı Reşit Efendi’nin vefat etmesiyle yerine Reyhaniye kaymakamı Sadullah Bey’in asaleten atanması, Reyhaniye kaymakamlığının ise mazbutiyet idaresinden müdürlüğe dönüştürülmesi ile Antakya kaymakamlığına bağlanmasına karar verilmiştir. 1861 tarihli Meclis-i Vâlâ’ya havale edilen mazbatada Sadullah Bey’in memuriyeti tasdik edilmiştir. Bu mazbataya göre Reyhanlı kaymakamlığının maaşı 3.000 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu meblağın 1.500 kuruşunun Antakya kaymakamlığına verilmesine, geriye kalan 1.500 kuruşun 750 kuruşunun Reyhaniye müdürüne, 750 kuruşunun hazineye teslim edilmesine karar verilmiştir. Fakat kaymakamlık maaşının taksiminde daha sonra ufak bir değişikliğe gidilmiş, 3.000 kuruşun 1.000 kuruşunun Antakya kaymakamlığına, 1.000 kuruşunun Reyhaniye müdürlüğüne, 1.000

¹⁵⁶ Boy beyi olan Ahmet Bey’e 1846 senesinin mart ayından itibaren mal vergisinden aylık 3000 kuruş maaş tahsisi edilmiştir. Bkz. BOA. *A.TŞF.* 2/89. 29 Safer 1263/16 Şubat 1847. Ayrıca Amik Ovasındaki vakıf çiftliği Reyhanlı kazası kaymakamı Ahmed Bey’e yedi yıllığına ihale edilmiş ve çiftliğin iskân edilen aşiretler tarafından işlenmesi istenmiştir. BOA. *A.MKT.MHM.* 10/95 s. 1. 21 Rebi’ü’l-evvel 1265/14 Şubat 1849.

¹⁵⁷ BOA. *A.MKT.* 36/89, s. 1. 3 Rebi’ü’l- evvel 1262/1 Mart 1846.

¹⁵⁸ BOA. *A.MKT.* 25/21, s. 1. 23 Cemmâziyye’l -ahir 1261/29 Haziran 1845.

¹⁵⁹ Reyhanlı Antakya kazasına mülhak nahiye oluncaya kadar müstakil bir kaza olarak yönetilmiştir. Bkz. *A.Ş.S.*, 28, 101/185, 109/200; *A.Ş.S.*, 34, 14/29, 37/73, 38/74, 76/159, 77/163, 78/164; *A.Ş.S.*, 35, 81/3, 81/24, 85/28; *A.Ş.S.*, 36, 275/17, 270/39, 271/2, 262/17.

kuruşunun da hazineye taksim edilmesi uygun görülmüştür. Reyhaniye Müdürlüğüne Postahâne-i Amire kaleminden Hasan Tahsin Efendi tayin edilmiştir¹⁶⁰.

1852 yılında Reyhaniye ile Beylan birleştirilerek müstakil bir kaza olarak idare edilmiştir¹⁶¹. Daha sonra Beylan'dan ayrılan Reyhaniye 1862 yılında yeniden Beylan (Belen) kaymakamlığına bağlanmıştır. Kaza müdürlüğüne ise Mürselzâde Ahmed Paşa tayin edilmiştir¹⁶². 1866 (h.1283) yılına kadar Beylan (Belen) kaymakamlığına bağlı kalmıştır. 1867 yılında tekrar Antakya kaymakamlığına nahiye olarak bağlanan¹⁶³ Reyhaniye kazası, 1869 yılında Halep'e bağlı kaza statüsüne getirilmiştir¹⁶⁴.

Reyhaniye nahiyesi dâhilinde 25 köy mevcuttur. Diğer nahiyelerle kıyaslandığında üçüncü büyük nahiyedir. Antakya kazasına dört yıl kadar bağlı kalmış ve çok sık idari olarak statü değişikliğine uğramıştır.

Tablo 8: Reyhanlı Nahiyesinin Köyleri¹⁶⁵

Sarıcalar	Kozanlı	Çolak Ahmed	Türkmân Tevekkelisi
Halâllı	Coşlu	Ömer Ağa Perakendesı	Kara Şeyhanlı
Okçu	Kabaklar	Çakallı	Kürt Tevekkelisi
Torun	Aziz uşağı	Kara Ahmedlü	Ahmed Bey Perakendesı
Farkıye	Varindelu	Müslim Kıptıyan	Memed Efendi Perakendesı
Levkeli	Güzyânlı	Deli Ağa Uşağı	Halil Perakendesı
Bahadırlı			Toplam 25

¹⁶⁰ BOA. A.MKT.MVL. 140/5, s.1. 24 Cemâziyye'l- ahir 1278/27 Aralık 1861. Aynı tarihli belgenin Maliye Nezaret-i Celilesi'ne gönderilen yazıda Reyhaniye kazası ile birlikte Cısr-i Şuğur kazasının da 1861 senesinin martından itibaren Antakya kaymakamlığına ilhak edilmesine kara verilmiştir. Bkz, BOA. A.MKT.MVL. 140/5, s. 3. 24 Receb 1278/25 Ocak 1862.

¹⁶¹ BOA. A.MKT.NZD. 92/18, s. 1. 25 Zi'l-hicce 1269/29 Eylül 1853.

¹⁶² BOA. MVL. 763/57 s.1. 21 Rebi'ü'l-evvel 1279/16 Eylül 1862; BOA. MVL. 1032/117, s. 1. 24 Zi'l-hicce 1282/10 Mayıs 1866.

¹⁶³ BOA. A.MKT.MHM. 408/10, s. 1. 1 Muharrem 1285/24 Nisan 1868. Reyhaniye nahiyesi memurlarının maaşlarının belirlenmesi ile ilgili olan bu belgede “ *Reyhaniye nahiye memurları*” ifadesi arasında üzeri çizilmiş olan “ *...nahiye dahi müceddeden bir kaza ittihâz lazım geldiği...*” ifadesine yer verilmiştir. Buradan Reyhaniye'nin kazaya dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

¹⁶⁴ H. 1284 ve h. 1285 tarihli Halep Vilayeti Salnameleri'nde Antakya dâhilinde nahiye olarak kaydedilmiş olup h. 1286 tarihli salnamede Halep'e bağlı kaza olarak görülmektedir. 1873 tarihli bir belgede Reyhaniye kazasının hala Halep'e bağlı olduğu anlaşılmaktadır. “ Haleb sancağı dâhilinde kâin Reyhaniye kazası mal müdürlüğüne Ahmed Refi'i Efendi'nin ta'yin olunacağı kendüsüne Yusuf Ğazal tarafından tekfil olunarak alınan senedin muhasebe kaleminde hıfz kılındığı iş bu tâhriât-ı mahzâ anlaşıulub keyfiyeti defter-i mahsusa kayd olunmuştur.” Bkz. BOA. YB. 04, 5/102, s. 1. 24 Receb 1290/17 Eylül 1873.

¹⁶⁵ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1286, s. 131.

Reyhanlı kazasının birçok köyü, Reyhanlı Aşireti'nin oymaklarından adını almıştır. Sarıcalar, Bahadırlı, Kozanlı, Torunlu, Kara Ahmedlü, Coşlu, Tevekkeli bunlardan bazılarıdır. Ayrıca “Müslim Kıptiyan” olarak ifade edilen Müslüman Kıptilerin yaşadığı bir köyün olduğu anlaşılmaktadır. Köylerden birinin Türkman ve Kürt Tevekkeli olarak iki kola ayrılması köy halkının etnik olarak ayrı mekânlarda ikamet ettiklerini göstermektedir. Reyhaniye nahiyesinde ikamet eden aşiretler; Kara Süleymanlı, Berazi, Delikanlı, Sarıcalar, Torun, Şumar, Kara Durmuşlu, Kara Ahmedlü, Kudallı'dır¹⁶⁶.

Kısa süre Antakya kazasına bağlı olan Reyhaniye Kazası daha sonra Beylan ve Halep'e bağlanmasına rağmen sosyal olarak Antakya ile sürekli iletişim halinde olduğu, sicillerdeki muhtelif belgelerden ve arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır.

1.2. KAZA YÖNETİMİ

1.2.1. Kazanın İdari ve Dini Görevlileri

1.2.1.1. İdari Görevliler (Ehl-i Örf)

Osmanlı idari sisteminde “seyfiye ricâlî” de denilen ehl-i örf daha çok kul menşeli olan ve Enderun veya Acemi Oğlanları Mektebi'nden yetişerek sipahilikten asesbaşılığa, kethüdâlığa ve sadrazamlığa kadar yükselebilen yöneticileri teşkil ediyordu.¹⁶⁷ Osmanlılar'ın klasik döneminde beylerbeyi, sancakbeyi, mütesellim, alaybeyi, yeniçeri serdari ve tımarlı sipahiler bu vazifeyi yerine getirirken Tanzimat döneminde vali, mutasarrıf, muhassıl, kaymakam, kaza müdürü, zabıta memuru ve defterdarlar görevlendirilmiştir¹⁶⁸.

1.2.1.1.1. Kaymakam

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren önceleri idari-adli, daha sonraki süreçte sadece adli bir birim olarak “kaza” tabiri mahkemenin, kadı ve naibin bulunduğu her yerleşim bölgesi, eyalet merkezi, sancak veya voyvodalıkla yönetilen kasaba ve köyler topluluğu için kullanılmıştır. Fakat Tanzimat'tan sonra 1842 düzenlemesiyle “kaza” kavramı farklı bir anlam ve hüviyet kazanmıştır¹⁶⁹. Bu düzenleme ile köyden önce yönetim birimi olarak kaza ünitesi oluşturulurken sancak

¹⁶⁶ Esiroğlu, “H. 1283-1284 / m. 1866-1868 (34 nolu) Antakya Şer'iyye Sicili...” s. 360.

¹⁶⁷ Mehmet İpşirli, “Ehl-i Örf”, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 519.

¹⁶⁸ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s. 208-253.

¹⁶⁹ Musa Çadircı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, *Belleten*, C. LIII, S. 206, Ankara 1989, s. 237-238; J.H. Mordtmann, “Kaymakam”, *İA*, M.E.B, s. 464; Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul 1993, s. 219.

ve eyalet idaresinde de yeni değişiklikler öngörölmüştür. Eyaletlerin idaresinde bulunan “vali” ola geldiği gibi konumunu muhafaza ederken, sancak yönetimine doğrudan hükümet merkezinden “kaymakam” tayin edilmiştir. Düzenlemenin en dikkat çekici özelliği ise kazanın idari bir birim olarak taşra yönetimine yansımastır. İdareci olarak ise eşraf¹⁷⁰ hanedanından kaza müdürleri tayin edilmiştir¹⁷¹.

Kaza müdürleri yörenin ileri gelenleri tarafından seçilip hükümetin onayı ile görevlerine başlamışlardır. Fakat bu görevi yapabilecek vasıflı bir kişi bulunmadığı takdirde veya hükümet kazalara müdür atamak isterse, doğrudan atama yapılabilirdi. Kazalarda öngörülen bu uygulama, 1864 vilayet düzenlemesine kadar devam etmekle beraber yeni düzenlemede eyalet sistemi vilayet, sancak, kaza ve köy şeklinde yönetim birimlerine ayrılmıştır. Sancak yönetimine kaymakam yerine mutasarrıf, kazalara ise kaza müdürü yerine kaymakam tayin edilmiştir¹⁷².

1839-1876 yılları arasındaki şeriiye sicillerinde Antakya kazasında görevlendirilen yöneticilerin mütesellim, zaptiye memuru ve kaymakam şeklinde bir sırayı takip ettiği görölmektedir. Antakya’nın kaza birimi olarak idare edilmesine rağmen 1864 nizamnamesi yürürlüğe girene kadar kaza müdürü yerine kaymakam atanmıştır. 1866 yılında kaza müdürü olarak tayin edilen Ragıp Efendi dışında, ataması yapılan tüm idareciler kaymakam vasfıyla görevlerini yerine getirmişlerdir (bkz. Tablo-9).

Tablo 9: Antakya Kazasında Görevli Kaymakamlar (1839-1876)		
Sıra No	Kaymakamlar	Atandığı Tarih
1	Ahmed	1847
2	Cevrizâde Süleyman Efendi ¹⁷³	1848
3	Kamil Paşa ¹⁷⁴	1849
4	İzzet Bey ¹⁷⁵	21 Kasım 1850

¹⁷⁰ Antakya’nın tanınmış, ileri gelen, sözü tutulan, etkili kişileri için kullanılan bir tabirdir.

¹⁷¹ Musa Çadircı “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 213.

¹⁷² Çadircı, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e...”, s.216.

¹⁷³ Cevrizâde Süleyman Efendi tarafından Halep valisine gönderilen kaimele Kürdistan Valisi Esat Paşa’nın Halep Valiliği yaptığı dönemde Antakya’ya kaymakam olarak tayin edildiği belirtilmiştir. BOA. A.MKT. 131/66, s.1. 26 Cemâziyye’l-evvel 1264/30 Mayıs 1848.

¹⁷⁴ Antakya kaymakamlığından 1850’de azledilen Kamil Bey, 1850 yılında azledilen Rum Kal’a Kaymakamı İsmail Bey’in yerine tayin edilmiştir. Bkz. BOA. A.MKT.MVL. 50/37, s. 1. 2 Cemâziyye’l-evvel 1268/23 Şubat 1852; BOA. A.MKT.NZD. 50/7, s. 1. 6 Cemâziyye’l-evvel 1268/ 27 Şubat 1852.

¹⁷⁵ BOA. A.MKT.MVL. 34/97, s. 1. 16 Muharrem 1267/21 Kasım 1850; BOA. A.MKT.NZD. 19/10, s.1. 19 Muharrem 1267/24 Kasım 1850; A.Ş.S., 27, 64/150.

5	Tahir Bey ¹⁷⁶	24 Nisan 1852
6	Yusuf Sadık Bey ¹⁷⁷	13 Şubat 1254
7	Şerif Ağa ¹⁷⁸	12 Şubat 1856
8	Ahmet Ağa ¹⁷⁹ (Vekâleten)	7 Haziran 1856
9	Şevki Ağa ¹⁸⁰	10 Kasım 1856
10	Hafız Reşit Ağa ¹⁸¹	9 Şubat 1857
11	Osman Efendi ¹⁸²	27 Nisan 1858
12	Talat Efendi ¹⁸³	25 Nisan 1859
13	Mehmet Efendi (vekâleten) ¹⁸⁴	2 Temmuz 1863
14	Yusuf Ziya Bey ¹⁸⁵	1281/1864
15	Ahmed Hilmi Efendi ¹⁸⁶	1282/1865
16	Ragıp Efendi (Kaza Müdürü) ¹⁸⁷	1284/1867

¹⁷⁶ Antakya eski kaymakamı İzzet Efendinin azliyle 2500 kuruş maaş ile kefil gösterip yemin ederek yerine Hasan Paşa'nın Kethüdası Tahir Efendi tayin edilmiştir. BOA. A.MKT.MVL. 52/59, 1-4. 4 Receb 1268/24 Nisan 1852; BOA. A.MKT.NZD. 53/65, s.1. 5 Receb 1268 25 Nisan 1252; BOA. İ.MVL. 235/8231.

¹⁷⁷ A.Ş.S., 28, 89/165-166. 15 Cemâziyye'l-evvel 1270/ 13 Şubat 1854.

¹⁷⁸ Yusuf Sadık Bey'in vefatı üzerine yerine eski Muş Kaymakamı Şerif Ağa tayin edilmiştir. A.Ş.S., 28, 174/346, 184/362, 184/365. 6 Rebi'ü'l-evvel 1272/6 Aralık 1855; BOA. A.MKT.MVL. 77/97, s.1. 22 Cemâziyye'l-evvel 1272 / 30 Ocak 1856; BOA. A.MKT.NZD. 172/82, s. 1. 22 Rebi'ü'l-evvel 1272 / 2 Aralık 1855; BOA. T.Ş.R. 21/88, s.1-2. 8 Şevvâl 1272 / 12 Haziran 1856; BOA. A.DVN. 110/52, s. 1.27 Rebi'ü'l-ahir 1272/ 6 Ocak 1856.

¹⁷⁹ Vefat eden Şerif Ağa yerine Ahmed Ağa vekâleten tayin edilmiştir. A.Ş.S., 29, 2/ 5. 3 Şevvâl 1272/7 Haziran 1856.

¹⁸⁰ Kaymakam Şerif Ağa'nın vefatı sonrası Antakya kazasına Adana'ya bağlı Üzeyr Sancağı kaymakamı Şevki Ağa tayin edilmiştir. Fakat hemen akabinde vefat etmesi nedeniyle açılan kaymakamlığa Kütahya Kaymakamı Hafız Reşit Ağa aylık 2450 kuruşla tayin edilmiştir. A.Ş.S., 29, 16/54. 13 Rebi'ü'l- ahir 1273/11 Aralık 1856; BOA. İ.MVL. 361/15832, s.7-8. 7 Rebi'ü'l-ahir 1273/ 5 Aralık 1856

¹⁸¹ Kaymakam Şerif Ağa'nın yerine Hafız Reşit Ağa asaleten tayin edilmiştir. A.Ş.S., 29, 16/55. 14 Cemâziyye'l-ahir 1273/ 9 Şubat 1857.

¹⁸² Antakya Kaymakamı Hafız Reşit Ağa'nın istifa etmesi ve hakkındaki şikâyetler üzerine ileride icabına bakılmak üzere 74 senesi Nisan ayının 15. gününden itibaren kaymakamlık vekâletine Osman Efendi tayin edilmiştir. A.Ş.S., 29, 71/194. R. 15 Nisan 1274/ 27 Nisan 1858. Halep gümrüğü memuru olarak görev yapan Osman Efendi 15 Ağustos 1858 tarihinde ise Antakya kazası kaymakamı olarak asaleten tayin edilmiştir. A.Ş.S., 29, 76/206. 5 Muharrem 1275/ 15 Ağustos 1858.

¹⁸³ Antakya kaymakamı Osman Efendi'nin Mustafa adlı neferi yaralamasından dolayı azliyle yerine Talat Efendi asaleten tayin edilmiştir. A.Ş.S., 29, 109/285. 22 Ramadan 1285/ 25 Nisan 1859; BOA. MVL. 752/28, s1-2. 20 Cemâziyye'l-ahir 1275/ 26 Aralık 1858.

¹⁸⁴ Mehmed Efendi, kaymakamlık makamına Talât Efendi'nin yerine vekâleten getirilmiştir. BOA. MVL. 767/18, s.1.15 Muharrem 1280/2 Temmuz 1863.

¹⁸⁵ A.Ş.S., 33, 51/110. Yusuf Ziya Bey'in kaymakam olduğuna dair Meclis-i Vala dairesinden çıkmış belge olmasına rağmen sicillerde tayin buyrulduzu tespit edilememiştir. Zimmetinde hükûmet parası olduğu gerekçesiyle azledilen Yusuf Ziya Bey merkeze gönderdiği telgrafta böyle bir kabahati işlemediğini kış ayının gelmesi münasebetiyle perişan olacaklarını bu nedenle açıkta olduğunu işittiği Maraş Kaymakamlığı'na ya da Halep Evkaf Müdürlüğü'ne tayinini istemiştir. BOA. MVL. 779/45, s.2. 24 Şa'ban 1282/12 Ocak 1866.

¹⁸⁶ Kaymakam Ahmed Hilmi Efendi'nin gönderilen 23 Aralık 1865 tarihli belgeden bu tarihte kaymakam olduğu anlaşılmaktadır. A.Ş.S., 33, 75/169. 4 Şa'ban 1282/23 Aralık 1865.

¹⁸⁷ Kaza Müdürü Ragıp Efendi den itibaren tespit edilen kaymakamlar sırasıyla H. 1284, 1285,1286, 1287, 1288,1289, 1290, 1293, 1295 Halep Vilayet Salnameleri'nde yer almaktadır ve "Kaza İdare Meclisi" konu başlığı altında incelenmiştir.

17	Rıza Efendi	1285/1868
18	Mehmet Efendi	1286-87-88/1869-1871
19	Ahmet Efendi	1289/1872
20	Kufi Efendi	1290/1873
21	Süleyman Efendi	1293/1876
22	Reşit Efendi	1295/1878

Tablo-9'dan anlaşılabacağı üzere Antakya kazasına atanan kaymakamların görev süresi 1 yıl ile 4 yıl arasında değişmiştir. Her atama buyruğunda tayin edilen kaymakama Halep valisi tarafından nasihatle bulunulmuş, vazifelerinin ehemmiyeti ve görevleri hatırlatılmıştır. Halep valisi tarafından gönderilen arzda *“İmdi sen ki kaymakam mumaileyhsin”* şeklinde başlayan ibareden sonra kaymakamlık görevinin devir tesliminde yürüklükte olan kaideye uyulması ifade edilmiştir. Buna göre; memleket hususlarının disiplin ve düzen içerisinde icra edilmesi, merkezden gelen mühim emirlerin uygulanarak neticelendirilmesi, miri malların ve tertip edilmiş diğer vergilerin vakti zamanında tahsiline dikkat edilmesi, halkın güvenliğinin sağlanması, lüzum görülen hususları tarafına bildirilmesi istenmiştir. Ayrıca kaymakamın idaresindeki meclis azalarının kaymakam ile ittifak içinde olması usul ve kaidelere muhalif bir tavır sergilenmemesi için gayret gösterilmesi üzerinde durulmuştur¹⁸⁸. Hükümet tarafından mali, idari ve bayındırlık konularında hazırlanıp gönderilen talimat ve nizamnameler aynen tatbik edilecek, Halep valisi ve meclisi tarafından alınan kararlar doğrultusunda verilen emirlere riayet edilecekti¹⁸⁹.

Kaymakamlara tanınan bu yetkilerin kötüye kullanıldığı yönünde hükûmete birçok şikâyet gitmiştir. Genellikle kaymakamların azliyle sonuçlanan bu şikâyetlerin gerek şeriyye sicillerinde gerekse diğer kalemlerden çıkan yazışmalarda örnekleri mevcuttur. Antakya kazasında görevlendirilen çoğu kaymakamın azil gerekçesi ise halkın şikâyeti, yolsuzlukve adam kayırmanın yanında, adam yaralamaya varan cürümlerin işlenmesidir. Örneğin, Halep'te bulunan ikinci süvari alayı neferlerinden Mustafa, sarhoşluk haliyle zaptiye çavuşlarından Malatyalı Mehmet'i yaraladığı

¹⁸⁸ A.Ş.S., 29, 16/55.

¹⁸⁹ Tanzimat-ı Hayriye'nin getirdiği yeni uygulamalar çerçevesinde çeşitli konularda birçok talimat ve nizamname hazırlanarak taşrada idarecilere gönderilip şeriyye sicillerine kaydedilmiştir. A.Ş.S., 25, 84/250, 144/409, 17/42-43-44; A.Ş.S., 26, 120/272-273; A.Ş.S. 28 58-62/112; A.Ş.S., 28, 60/165, 121-127/307, A.Ş.S., 30, 154-155/202; A.Ş.S., 32, 2/3; A.Ş.S., 33, 55-57/123; A.Ş.S., 35, 74-75/113; A.Ş.S., 36, 136-138; A.Ş.S., 38, 13/30, 196-197/581.

gerekçesiyle Antakya kaymakamı Osman Efendi tarafından hapsedilerek darp edilmiştir. Yaralanan nefer tedavi altına alınmış ise de Kaymakam Osman Efendi'nin görevde kalması uygun görülmediğinden azledilmiştir¹⁹⁰. Kaymakam Kamil Efendi'nin mahkemedeki bir davanın Debbağ Mustafa lehine sonuçlandırılması için 500 kuruş rüşvet aldığı yönünde şikâyet üzerine tahkikat başlatılmıştır¹⁹¹. Antakya kazası kaymakamlarından en uzun süre görevde kalan ve etkin rol oynayan Reyhaniyeli Talat Bey'den ise bir hayli şikâyet söz konusu olmuştur. Talat Efendi mizacına uymayan müftüyü, naibi ve aza meclisini değiştirmek, her bir işi kendi görüşüyle yapmak, mal varlığını arttırmak, halka baskı yapmak gibi görev ve sorumluluklarında haddini aşan davranışlar sergilemiştir¹⁹². 1863 yılında görevinden azledilmiş, 1866' da Beylan kaymakamlığına tayin edilmiştir¹⁹³.

Tanzimat'tan önce idarecilerin ikameti için beylik konağı olmayan yerlerde ihtiyaca göre konak inşa edilmiş veya satın alınmıştır. Bu durumda ortaya çıkan masraf bir defaya mahsus vergiye ilave edilerek ahali tarafından, daha sonra çıkan tamir masrafları ise hazineden karşılanmıştır. Fakat Tanzimat'tan sonra bu usul değişmiş, bu tür vergilerin halktan tahsil edilmesi uygun görülmemiştir¹⁹⁴. Antakya kazasında 1850 yılında tasarruf hakkı Beylan kaymakamına ait olan konak, kaymakamlara tahsis edilmiştir. Beylan kaymakamının hazineye olan borcuna karşılık konak satışa çıkarılmış ve kıymeti 30.000 kuruş olan konak daha aşağı bir fiyata satılarak bu meblağ hazineye devredilmiştir. Böylece Tanzimat usulü gergince halktan fazladan vergi toplanmadan kaymakamların ikameti için konak tedarik edilmiştir¹⁹⁵.

Kaymakamların kullandığı diğer bir mekân ise mahkemelerdir. Aza meclisi ile beraber güvenliğin sağlanması, hırsızlık, yol kesme gibi olaylara karışmış suçluların yakalanması gibi hukuk işlerini görmek için mahkeme binası tahsis edilmiştir. 1851 yılında Antakya kaymakamları ve meclis üyelerinin ikametine tahsis edilmiş mîrî binalardan olan mahkemenin tamiri için 4000 kuruşu aşmayan bir miktar belirlenmiştir¹⁹⁶.

¹⁹⁰ BOA. *MVL*. 752/54, s. 1-2. 3 Şa'bân 1275/8 Mart 1859.

¹⁹¹ BOA. *A.MKT.UM*. 123/29, s.1-4.13 Rebi'ü'l- ahir 1269/ 24 Ocak 1853.

¹⁹² BOA. *MVL*. 765/73, s. 1-2. 25 Receb 1279/16 Ocak 1863.

¹⁹³ BOA. *MVL*. 779/46, s. 1-2. 2 Ramadân 1282/19 Ocak 1866.

¹⁹⁴ BOA. *İ.MVL*. 178/5324, s. 2. 4 Ramadân 1266/ 14 Temmuz 1850; BOA. *A.MKT.MVL*. 30/73, s. 1.19 Şevvâl 1266/28 Ağustos 1850; BOA. *MVL*. 325/65, s. 1. 2 Ramadân 1266/12 Temmuz 1850.

¹⁹⁵ BOA. *İ.MVL*. 178/5324, s. 3. 9 Şevvâl 1266/18 Ağustos 1850.

¹⁹⁶ BOA. *İ.MVL*. 227/7772, s.1. 29 Safer 1268/24 Aralık 1851.

1.2.1.1.2. Mal Müdürü

Sancak yönetiminde mali açıdan etkin rol oynayan mal müdürleri, eyaletin defterdarına karşılık gelmekteydi. Hazine gelirleri dâhilindeki bütün vergiler sancak meclisi denetimi ve meclis vasıtasıyla toplanmış, gerekli harcamaların yapılmasında maliye müdürleri sorumlu tutulmuştur. Kaza müdürlerinin gönderdikleri gelirleri kayıt altına alıp özetlerini ise üç ayda bir eyalet meclislerine bildirmek gibi yükümlülükleri vardı. Ayrıca görevlerini ifa ederken ortaya çıkan aksaklıkları ve sorunları kaymakamla beraber hükûmete bildirip gerekenin yapılması hususunda icraata geçmek mal müdürlerinin diğer görevleri arasındaydı¹⁹⁷.

Kaza mal müdürünün mali işlerle ilgili vazifeleri vilayet nizamnamesinin kaza idaresi ile ilgili kısmında yer alan icraatlerinden ibaret olup liva muhasebecisinin mutasarrıf vasıtasıyla kaymakama tebliğ edeceği tarifnamelere tabi tutulmuştur¹⁹⁸.

Halep Vilayeti Salnameleri'nden Antakya kazasında 1285-1290/1868-1876 yılları arasında Kazım Efendi'nin mal müdürü olarak görev yaptığı bilinmektedir¹⁹⁹.

1.2.1.1.3. Mütesellim

Osmanlıda çeşitli idari görevliler için kullanılan mütesellim kelimesi “teslim edilen şeyi alan, kabul eden” anlamına gelmektedir²⁰⁰. Beylerbeyi veya sancakbeyi sefere gittiği veya görev mahallinde bulunmadıkları zaman, onların vekili olarak yerlerine bakan görevlileri ifade eder. Bazen bunlara voyvoda da denmiştir. XVI. yüzyılın sonlarından Tanzimat dönemine kadar varlığını sürdüren mütesellimlik, ayan adı verilen mahalli güçlerin oluşmasında önemli bir basamak oluşturmıştır. Mütesellim görevli olduğu mahallin devlet hazinesine ödemek zorunda olduğu para ve diğer gelirleri toplayıp zamanında göndermekle görevliydi. Bazı durumlarda mutasarrıflara veya dergâh-ı âli kapıcıbaşlarına da mütesellimlik payesi verilirdi²⁰¹.

Mütesellimin görev süresinin bir yıl olmasına karşın bu kurala hemen hemen hiç riayet edilmemiştir. Bazen birkaç ay görevde bulunduğu gibi, uzun yıllarca aynı yerin mütesellimliğini yapanlarda vardı. Sancaklardaki mütesellimliklerin

¹⁹⁷ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s. 240.

¹⁹⁸ Mutullah Sungur, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Taşra idaresi ve Vilâyet Yönetimi, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 756.

¹⁹⁹ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, h.1285-1290 tarih arasındaki salnameler.

²⁰⁰ Pakalın, *Tarih Deyimleri...* s. 639. Aynı zamanda bir idare memuru tarafından vergi alınması için görevlendirilmiş kişi, tahsilat memuru veya muhassıl anlamlarına da gelir. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1177.

²⁰¹ Yücel Özkaya, “Mütesellim”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2002, s. 203-204.

çoğunluğunu yerli hanedanlar eline geçirmiştir²⁰². Bu kimseler zorbalık yoluyla halkı soyarak zengin oldukları, devlet görevlileriyle özellikle kadılarla anlaştıkları, kendileriyle anlaşmak istemeyenleri korkutarak kendilerine bağladıkları görülmektedir. Halkın farklı tarihlerde bu kimselerin zulümlerinden kurtulmak için İstanbul'a arz ve mahzarlar yolladıkları bilinmektedir²⁰³.

İncelenen dönemde mütesellim olarak üç kişinin adı geçmektedir. Fakat farklı tarihlerde aynı mütesellimin yerine farklı kişilerin getirildiği görülmektedir. 1833 tarihli Antakya kazasına gönderilen buyruhduda, eski mütesellim Battal Ağa'nın²⁰⁴ tavrı sadakate uygun olmayan davranışlarının ortaya çıkması nedeniyle azledilip yerine genç ve yetenekli olduğu için tayin edilen Mehmet Halef Ağa getirilmiştir²⁰⁵. 4 Aralık 1840 tarihli Serasker Mehmet Paşa'nın gönderdiği buyruhduda ise Hacı Battal Ağa azledilip yerine Civelekzâde Süleyman Ağa tayin edilmiştir²⁰⁶. Bir sene görevini ifa eden Süleyman Ağa'nın kazayı idare edememesinden dolayı azledilerek Antakya eşrafından dirayetkâr, ahalinin himayesini sağlayacak ve gerekli vazifelerin icrasını gerçekleştirebilecek vasıflara sahip olan el-hac Halef Ağa mütesellim olarak tayin edilmiştir²⁰⁷. Gerek Civelekzâde Süleyman Ağa gerekse Halef Ağa hakkında birçok kayıt mevcuttur. Bu kayıtlar ışığında değerlendirilirse Civelekzâde Süleyman Ağa'nın ve Hacı Halef Ağa'nın dönemin Antakya'sında etkin rol oynadıkları söylenebilir.

Civelekzâde Süleyman Ağa: 1807 yılında Antakya kazasına voyvoda olarak tayin edilen Civelek Hacı Ebu Bekir Ağa'nın²⁰⁸ torunu, Civelekzâde İbrahim

²⁰² Yuzo Nagata, XVIII. yüzyılda uzun yıllar Saruhan bölgesinde mütesellimlik görevi üstlenen ve bölgeden alınan vergi birimlerinin çoğunu iltizama alması neticesinde bölgenin emsalsiz zengin kudretli bir ailesi konumuna gelen yerli hanedan Karaosmanoğulları üzerinde detaylı bir çalışma yapmıştır. Bkz. Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar*, TTKY, Ankara 1997, 24-190.

²⁰³ Yücel Özkaya, "XVII Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", *Belleten*, C. XLII, S.168, Ankara 1978, s. 674; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, TTKY, Ankara 2014, s. 1-14; Özer Ergenç, *Şehir Toplum Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 397.

²⁰⁴ 1821 yılında Antakya kazası mütesellimliğine tayin edilmiştir. Bkz. Sermil Güngör Karadağ, *17 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2003, s. 29.

²⁰⁵ *A.Ş.S.*, 24, 8/16.

²⁰⁶ *A.Ş.S.*, 24, 169/351. Aynı belgede ahalinin Hacı Battal Ağa'dan şikâyeti üzerine azledilerek yerine erbab ehli olduğu için halkın isteği üzerine Antakya eşrafından Civelekzâde Süleyman Ağa'nın tayin edildiği ifade edilmiştir.

²⁰⁷ *A.Ş.S.*, 25, 7/13.

²⁰⁸ Emrah Ertopçu, *12 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1222-1226 / M. 1807-1810)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2016, s. 36.

Ağa'nın oğludur²⁰⁹. Antakya kazasının İmran Mahalles'inde uzun yıllar ikamet eden Civelekzâdeler ayanlık, voyvodalık, mütesellimlik gibi görevlerde bulunmuş ve hatırı sayılır mal varlığına sahip olmuşlardır. 1828 yılında Antakya kazasına ayan olarak tayin edilen Civelekzâde Süleyman Ağa, uzun süre bu görevde kalmıştır²¹⁰. 1841 yılında Hacı Battal Ağa'nın yerine mütesellim olarak görevlendirilmiştir²¹¹. Babası İbrahim Ağa'nın vefatından sonra küçük kardeşi Civelekzâde Mustafa'ya vasi olarak tayin edilmiştir²¹². Annesi Hafize²¹³, ninesi Fatıma²¹⁴, amcaları Ömer Efendi ve Ali Ağa²¹⁵ ile aralarında geçen birçok miras davası kaydı mevcuttur. Validesi Hafize Hanımın terekesinden kendisine ve kardeşi Mustafa Ağa'ya 33.301 kuruş 10 pare miras kalmıştır²¹⁶. 1857 yılında vefat eden Süleyman Ağa'nın 26 numaralı sicilde geçen tereke kaydında borçları ve masrafları düştükten sonra terekesinden hâsıl olan 301.973 kuruşluk miras İbrahim, Ali, Mehmet, Osman ağalara ve küçük oğlu Abdülğani'ye taksim edilmiştir²¹⁷. Oğullarına kişi başı kalan miras, 20.294 kuruş 24 paredir. Fakat Süleyman Ağa'nın zevcesi Afife kadın bint-i Abdülkadir'in terekesi ise Süleyman Ağa'ya, evlatları İbrahim, Ali, Mehmet, Osman ağalara ve küçük oğlu Abdülğani'ye, babası Abdülkadir bin İsmail Efendi'ye ve validesi Papalu kadına taksim edilmiştir. Tereke kaydından eşinin kendisinden evvel vefat ettiği anlaşılmaktadır²¹⁸.

El-Hac Halef Ağa: 24 Şubat 1841 tarihli buyruhduda, mütesellim Süleyman Ağa'nın yerine Antakya kazası mütesellimliğine Halef Ağa tayin edilmiştir²¹⁹. Her ne kadar gerekli olan vasıflara sahip olması nedeniyle bu göreve tayin edilse de zamanla halka baskı ve eziyet etmekten geri kalmamıştır. Öyle ki Antakya kazası ahalisinden üç beş kişi, halkın şikâyetlerini bildirmek için Halep'e mahzarlar göndermiştir. Gönderilen mahzarlar Halep meclisine havale edilmiş, meselenin çözülebilmesi için Antakya kazasından durumu bildirecek bazı kişilerin gönderilmesi

²⁰⁹ A. Ş.S., 25, 186-187/498.

²¹⁰ Yıldırım, 1827-1829 (H.1243) Tarihli Antakya (Hatay) Şer'iyye Sicilleri... s. 52-53.

²¹¹ A.Ş.S., 24, 169/359.

²¹² Yıldırım, 1827-1829 (H.1243) Tarihli Antakya (Hatay) Şer'iyye Sicilleri... s.62.

²¹³ A.Ş.S., 25, 166/452.

²¹⁴ A.Ş.S., 25, 169/457.

²¹⁵ A.Ş.S., 25, 169 456.

²¹⁶ A.Ş.S., 25, 186-187/498.

²¹⁷ A.Ş.S., 26, 138-139/ 307.

²¹⁸ A.Ş.S., 26, 136/306.

²¹⁹ A.Ş.S., 25, 7/ 13.

istenmiştir. Ahaliden üç dört yüz kişinin gelmesinin zor olması nedeniyle mazbatada isimleri yazılı kişilerin gelmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir.²²⁰

4 Nisan 1841 tarihli Halep Valisi Esad Paşa tarafından gönderilen buyruhduda idari olarak önemli bir değişim söz konusu olmuş, mütesellimlik unvanı kaldırılarak zaptiye memurluğu icra kılınmıştır. Böylelikle Mütesellim Halef Ağa'nın yerine zaptiye işlerini yürütecek Tanzimat-ı Hayriye gereğince bir zaptiye memuru tayin edilmiştir²²¹.

Bu yeni oluşum, merkez-çevre ilişkisi bağlamında iktidar ve nüfuz çatışmasını da beraberinde getirmiştir. İdari yönetime gelen her bir görevlinin vazifesini yerel nüfuzunu koruyabilmek için kullandığı ve bu durumun tehlikeli, çıkarıcı yaklaşımları doğurduğu görülmektedir. Zira Halef Ağa'nın mütesellimlik vazifesinden azledilmesi kendisine yakın çevreleri halk arasında ifsat içerikli söylemleri yaymaya ve halkı kışkırtmaya itmiştir. 1842'de zaptiye memurluğuna Miralay Şakir Bey getirilmiştir. Miralay Şakir Bey'in bu yeni görevini Antakya halkı memnuniyetle karşılamasına rağmen Halef Ağa'ya yakın olan bazı kişiler “*zaptiye memuru mir mumaileyhin azliyle Halef Ağa'nın nasbı olacağını*” söyleyerek halk arasında karışıklık çıkarmışlardır²²². Eski Antakya mütesellimi Halef Ağa'nın zaptiye memuru olması gerekçesiyle karışıklık çıkartan kişilerin tespit edilmesi ve gerekli cezaya çarptırılması için mübaşir tayin edilmiştir²²³.

Ayrıca halk arasında yayılan kışkırtıcı ifadelerin doğruluğu hakkında Halep Meclisi tahkikat başlatmıştır. Karışıklık çıkaran kişiler tespit edilerek onlara olayın nasıl gerçekleştiği sorulmuştur. Bu kişiler kendilerine isnat edilen bu suçu Halef Ağa'nın isteği üzerine gerçekleştirdiklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Antakya ahalisi Halep'te tutuklanan Halef Ağa'nın halka korku ve dehşet salması nedeniyle başka bir yerde ikamet etmesini talep etmişlerdir²²⁴.

²²⁰ A.Ş.S., 25, 16/40.

²²¹ A.Ş.S., 25, 19/49.

²²² A.Ş.S., 25, 57/162; A.Ş.S., 25, 58/165. Hammare Mahallesi'nden Bakkal Ahmet Çavuş Talib'in oğlu Mehmet'i, Hammare Mahallesi'nden Attarzâde İbrahim Efendi Bayraktar Ahmet Ağa'yı, Debbus Mahallesi'nden Mimarzâde Salih Efendi ve Huriyanzâde Ali Ağa'yı, Makbel Mahallesi'nden Dağlızâde Mustafa Ağa'yı, Kuseyriyâde el-Hac Ahmet Efendi'yi kefil göstererek zabıta memurunun yerine eski Mütesellim Halef Ağa'nın zabıta olacağı şeklindeki ifsadin kendilerinden olmayacağı eğer olur ise cezalarına razı geleceklerini ifade etmişlerdir. Bkz. A.Ş.S., 25, 58/166, 58/167, 58/168, 58/169, 59/170.

²²³ A.Ş.S., 25, 60/174.

²²⁴ A.Ş.S., 25, 109-110/314, 110/315.

Halef Ağa'nın Halep'te ikamet etmesiyle beraber daha önce kendisine ihale edilen Antakya kazası mukataasından cündi kıt'a mukataası ile öşrü harir mukataası için belirlenen meblağ Antakya zaptiye memuruna ihale edilmiş ve tahsil edilen meblağın Halep hazinesine gönderilmesi istenmiştir²²⁵.

Mültezimlik görevinin kendisine sağladığı güçle büyük bir servete sahip olan Hacı Halef Ağa, hac vazifesini yerine getirirken Mekke'de 1860 yılında vefat etmiştir. Antakya kazasının Habibü'n- Neccâr Mahallesi'nde ikamet eden Hacı Halef Ağa'nın iki eşi bir cariyesi ve zevcesi Afife Hanım'dan ikisi erkek üç kız olmak üzere toplam beş çocuğu bulunuyordu²²⁶.

Tanzimat öncesi kazanın idaresini ve her türlü yükümlülüğü yerine getirmekle birlikte ve maiyetinde sayıları 500'e varan başıbozuk nefer barındıran ve daha çok vergi tahsildarı konumundaki mültezimlerin yerine, Tanzimattan sonra kaymakamlar tayin edilmiştir.

1.2.1.1.4. Zaptiye Memuru

Tanzimat Fermanı sonrası kurulmaya başlayan zaptiye teşkilatı, devletin önemli bir iç güvenlik sorununun neticesinde oluşturulmuştur. Uzun yıllar devam eden eşkıyalık hareketleri, asker kaçkınlarının düzene karşı olan davranışları, aşiretlerin halka zulmetmesi, vali mutassarıf ve mütezellimlerin gelirlerine göre kapılarında besledikleri başıbozuk askerlerin huzursuzluk çıkarmaları gibi birçok hadise, devleti iç güvenlik meselesi doğrultusunda yeni çareler ve tedbirler almaya itmiştir.

Tanzimat döneminde iç güvenliği korumak vali ve mütesellimlerin görevi idi. Bunlar kendi imkânları dâhilinde kapılarında besledikleri kapıkulu vasıtasıyla asayiş korumakla yükümlüydüler. Fakat yukarıda ifade edildiği gibi, vali ve mütesellimlerin adamları güvenliği korumaktan çok fesat çıkarmayı kendilerine vazife bilmişlerdi. Bu nedenle Sultan II. Mahmut döneminde delil teşkilatı kaldırılmış, iç güvenliği 1826'dan sonra merkezi ve daimi olarak kurulan ordu sağlamıştır. Kurulan düzenli ordu, büyük isyanların bastırılmasında aktif rol oynarken eşkıyalık, soygunculuk, hırsızlık gibi vakaların bertaraf edilmesi için Redif teşkilatı oluşturulmuştur.

²²⁵ A.Ş.S., 25, 149/418.

²²⁶ A.Ş.S., 30, 50-51-52-53-54-55-56-57/83.

Tanzimat'ın ilanıyla da bu vazifeyi üstlenecek ileride kurulacak olan Jandarma teşkilatının çekirdeği olan zaptiye kuvvetleri teşekkül etmiştir²²⁷.

Zaptiye teşkilatının oluşturulması, 1841'de kaleme alınan bazı layihalarda belirtilmiştir. Dar-ı Şura'da kaleme alınıp Meclis-i Umumi'de layiha üzerine yapılan müzakerede, her bir yerin icap eden durumuna göre zaptiye memurları tayin edilmesine ve bu memurların maiyetlerine lazım gelen askerlerin, redif askerlerinden karşılanmasına karar verilmiştir. Fakat redif askerlerinin zaptiye memuru maiyetine verilmesinin bazı sorunlara yol açacağı ifade edilmiştir. Görevleri dışında kalan zamanlarda çift ve sanatlarıyla meşgul olan Redif askerlerinin bu gerekçeyle ziraatı bırakmalarına ve bu nedenle vergide azalmaya neden olacağı için büyük bir sorun olarak görülmüştür. Ayrıca çoğunluğunun uygunsuz hareketleri nedeniyle ahalinin mal ve ırz güvenliğini bunlara teslim etmenin caiz olmadığına vurgu yapılmıştır. İstibdâl-ı Asâkir Nizamnamesi'nde belirtilen “*redif neferatının dahi ahâl-i saireye karıştırılmayarak celb ve tahrir kılınacağından*” ifadesine göre her ne suretle olursa olsun bu neferlerin zaptiyeliğe istihdamları uygun görülmemiştir. Buna rağmen istihdamları söz konusu olursa bu neferlerin tamamının piyade olup muhafaza hizmetine ise başka askerlerden süvari tedarik edilmesi istenmiştir. Bununla beraber mütesellim ve ayanların maiyetlerinde bulunan süvari, piyade, tüfenkçi, sekban, gibi başıbozuk neferler bile bu göreve piyade olarak getirilmiştir.

Zaptiye teşkilatının oluşturulması esnasında istihdam edilen neferlere özel bir kıyafet belirtilmese de, her bir neferin birbirine benzeyen ve muhafız askeri olduklarını belli edecek şekilde kıyafet giymelerine ve hepsinin aynı tür silah kullanmalarına karar verilmiştir.²²⁸

Zaptiye neferlerine verilecek aylıklar dönemin şartlarına ve o yerin ihtiyacına göre defterdarlık ve muhassılık meclislerince belirlenmiştir. Eyalette bulunan kazalarda redif askerinden yeteri miktar zaptiye memuru tertip edilirken bir kazanın redifi, diğer kazanın zaptiyesinde görevlendirilmesine dikkat edilmiştir²²⁹.

1840 tarihinden itibaren oluşturulmaya çalışılan Zaptiye teşkilatı, 1846'da Zaptiye Müşirliği kuruluncaya kadar çalışma esaslarına ait herhangi bir düzenleme yapılmadığından pek çok bölgede fazla veya eksik birliklerin oluşmasına neden

²²⁷ Musa Çadırcı, “Tanzimat'ın İlanı Sırasında Anadolu'da İç Güvenlik”, *Tarih Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 13, S. 24, 1980, s. 52.

²²⁸ BOA. *İ.MMS*. 1/7, s. 1-2. 12 Zi'l-hicce 1255/ 16 Şubat 1840.

²²⁹ BOA. *İ.MVL*. 29/494, s. 14. 5 Ramadân 1257/ 25 Ekim 1841.

olmuştur. Yukarıda ifade edildiği gibi, belirli bir düzen dâhilinde teşkilata işlerlik kazandıracak nizamname oluşturulmadığından her vilayet kendi kuralını belirlemeye çalışmıştır. Fakat zaptiye birliklerine ilişkin ortaya çıkan sorunların çözülmesine yönelik ilk düzenleme, Zaptiye Müşirliği'nin kuruluşuna müteakip hazırlanan "Zaptiye Askerine Dair Nizam" başlığını taşıyan nizamnamedir. Teşkilat bu nizamname ile usul ve esaslar belirlenerek daha sistemli bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır²³⁰.

Merkezde öngörülen uygulamaların taşraya daha geç ulaşmasına rağmen Antakya kazasına ilk zaptiye memuru aynı tarihlerde tayin edilmiştir. 4 Nisan 1841 tarihli Halep Valisi Esad Paşa tarafından gönderilen buyruğunda, mütesellim Halef Ağa görevinden azledilerek yerine Şakir Bey zaptiye memuru olarak atanmıştır. Eski mütesellim Süleyman Ağa ve Halef Ağa Halep'te bekletilerek istihdamlarında bulunan neferler, Şakir Bey'in maiyetine verilmiştir. Zaptiyenin mali işleri için Halep defterdarlığı tarafından Mehmet Ağa tayin edilmiştir. Tanzimat'ın getirttiği tüm hususların müzakere edilmesi için Antakya'da oluşturulacak Meclisi Hayriye'nin azaları, daha önce tüm kazadan Halep'e gitmiş olan eşraftan seçilmiş olup görevlendirilen maliye memuru ile aza meclisi ittifak ederek Tanzimat usulünü tatbiken kazanın ve yöre halkının zaptiye işlerini idare edeceklerdir. Kazanın zaptiyesi, ahalinin asayiş ve huzurunu sağlamak, mali işlerde maliye memuruna yardım etmek, yolcuların güvenliğini sağlamak gibi hem mali hem de sosyal görevler üstlenmiştir²³¹. Bundan sonra kaymakam atanıncaya kadar Antakya kazasına gönderilen tüm yazışmalarda zaptiye memuru da zikredilmiştir²³².

Antakya kazasında zaptiye memuru ve maiyetinde hizmette bulunan süvari ve piyadelere verilen aylık ücretlerin defterleri tutulmuştur. Defterler zabıta memuru, meclis reisi ile azaları ve müftü tarafından mühürlenerek Halep hazinesinden senet karşılığında alınmıştır. 1844 yılında 25 süvari, 25 piyade olmak üzere toplam 50, 1858 yılında ise 1 sersüvari, 2 çavuş ve 17 süvari, piyade neferlerinden 1 çavuş 19 piyade toplam 40 nefer istihdam edilmiştir. 1844 yılında yüzbaşı 200, süvari 100, piyade 60 kuruş alarak toplam 4200 kuruş, 1858'de ise sersüvari 200, çavuş 130,

²³⁰ Ali Sönmez, "Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi (1840-1869)", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 39, 2006, s. 202; Abdulkadir Özcan, "Zaptiye", *DİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 128130; Hasan Yağar, "Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci", *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 629-651.

²³¹ A.Ş.S., 25, 19/49; BOA. C.ZB. 79/3902. 29 Zi'l-hicce 1257/11 Şubat 1842.

²³² A.Ş.S., 25, 21/54.

süvari 100, piyade çavuşu 100, piyadeler 60 kuruş olmak üzere toplam 3500 kuruş aylık almışlardır. On dört yılda teşkilata ödenen aylık ücretlerde değişiklik olmamıştır. Fakat 1860 yılında yüzbaşı ve çavuş aylıklarında bir artış gözlenmektedir. Yüzbaşıya 300, çavuşa 260, piyade çavuşuna 100, 17 süvariye toplam 1.694 kuruş 14 pare, 19 piyadeye toplam 1.134 kuruş aylık olmak üzere toplam 3487 kuruş 14 pare takdir edilmiştir. Toplam maaşlarının kaydedildiği mesârifat defterlerinde zaptiye memuru ve maiyetinde hizmette bulunan süvari ve piyadelerin eşkâlleri, memleketleri ve yaşları kaydedilmiştir. Yaşları 20 ile 40 arasında değişmektedir. Zaptiye süvari ve piyadelerinin çoğunluğu Antakyalı olmasına rağmen içlerinde Malatyalı, Halepli, Arabgirli, Elbistanlı, Madenli, Filibli, Çemişgezekli, Akşehirli, Ispartalı, Kemahlı, Harputlu, İstanbullu, Konyalı, Yanyalı, Yozgatlı, Urfalı, Kütahyalı ve Tokatlı olanlar da vardı²³³.

Tablo 10: Antakya Kazasında Görevli Zaptiye Memurları (1841-1849)

Sıra No	Zaptiye Memurları	Atandığı Tarih
1	Miralay Şakir Bey ²³⁴	11 Nisan 1841
2	Selahaddin Ağa ²³⁵	16 Mayıs 1842
3	İbrahim Edip Bey ²³⁶	5 Ocak 1846
4	Abdulhalim Bey ²³⁷	10 Ağustos 1843/ 19 Mart 1846
5	Osman Bey ²³⁸	21 Mart 1845
6	İbrahim Bey	20 Şubat 1846
7	Cafer Bey ²³⁹	15 Mart 1847
8	Kamil Efendi ²⁴⁰	1 Mart 1849

²³³ BOA. *ML.MSF.* d 6040, s. 1-4. 29 Eylül 1260/ 11 Ekim 1844; BOA. *ML.MSF.* d 6090, s. 1-4. 30 Teşrin-i evvel 1260/ 11 Ekim 1844; BOA. *ML.MSF.* d 13953, 1-8. 1 Temmuz 1274/ 13 Temmuz 1858; BOA. *ML.MSF.* d 13848, s.1-4. 9 Teşrin-i evvel 1274/ 21 Ekim 1858; BOA. *ML.MSF.* d 15707, s.1-8. 1 Rebi'ü'l- evvel 1277/ 17 Eylül 1860.

²³⁴ *A.Ş.S.*, 25, 19/49; BOA. *C.ZB.* 79/3902, s. 1. 12 Zi'l-hicce 1257/ 11 Şubat 1842.

²³⁵ *A.Ş.S.*, 25, 116/331.

²³⁶ Vazifesinde sadece üç ay istihdam edilen İbrahim Edip Bey, Receb ayı vergi tahsilinde toplanan vergiye zam yaparak 10000 kuruş zimmetine para geçirdiği gerekçesiyle azledilmiştir. Bkz. BOA. *A.MKT.* 59/72, s. 1. 1 Muharrem 1263/20 Aralık 1246. *A.Ş.S.*, 26, 14/30.

²³⁷ Antep zaptiye memuru olan Abdulhalim Bey, Antakya'da iki kez zaptiye memurluğuna getirilmiştir. Bkz. *A.Ş.S.*, 25, 142/406, 142/406; *A.Ş.S.*, 26, 29/71.

²³⁸ *A.Ş.S.*, 25, 200/524.

²³⁹ *A.Ş.S.*, 26, 96/224.

²⁴⁰ *A.Ş.S.*, 26, 114/260. Halep valisi tarafından atama buyruktusu ile göreve getirilen en son zaptiye memuru Kamil Beydir. Bu memurların dışında 1862-1874 yılları arasını ihtiva eden şerhiye sicillerinde kayıtlı belgelerin şuhudu'l-hal kısmındaki zaptiye isimleri şunlardır: Hasan bin el-Hac Mehmed, Zaptiye Hüseyin Ağa, Zaptiye Hacı Hasan, Zaptiye İbo Ağa, Zaptiye Deli Halil el-Hac Mehmed, Zaptiye Vakkas, Zaptiye Beşir, Zaptiye el-Hac Hasan, Zaptiye el-Hac Mahmud, Zaptiye Bağdatlı Abdulkadir, Zaptiye el-Hac Memet Balbal, Zaptiye Elbistanlı Ali, Zaptiye Hacı Mustafa ibn-i Süleyman Bey, Zaptiye el-Hac Durmuş, Zaptiye Bağdatlı Abdulkadir, Zaptiye Surur, Zaptiye

Tablo-10’da isimleri verilen memurlardan Cafer Bey ve Kamil Efendi dışındakiler memur sıfatıyla tayin edilmiş olup müdür vasfıyla ilk kez Cafer Bey göreve getirilmiştir. Kazanın mülki amiri olarak kaymakam göreviyle ilk kez atanan Ahmet Efendi’den²⁴¹ kaza sınırları içerisinde her türlü asayişin sağlanması, vergilerin toplanmasında mal müdürüne yardım edilmesi, ayrıca kazanın diğer idarecileri ile uyum içerisinde çalışılması istenmiştir. 1869 yılına kadar yapılan bir dizi düzenlemeyle daha kurumsal bir düzeye getirilen zaptiye teşkilatı daha sonra jandarma ve polis teşkilatına dönüştürülecektir²⁴². Antakya kazasında zaptiye teşkilatının ne zaman jandarma ve polis teşkilatına dönüştürüldüğü hakkında net bir bilgi yoktur. Fakat Halep valisi tarafından Zaptiye Müşirliğine gönderilen 1866 tarihli bir belgede Halep vilayetinde bulunan livaların zaptiyesinin oluşturulması için mecliste müzakere edilmesi istenmiştir. Öyle ki bu belgede teşkilatın değişimi yönünde bir ifade kullanılmış olsa da jandarma ifadesi geçmemektedir²⁴³. Halep sancak ve kazalarında, zaptiyenin jandarma ve polis teşkilatına dönüştürülmesi ise ilk kez 1879 yılında gerçekleşmiştir. Halep’te oluşturulan 2.533 neferden mürekkep zaptiye teşkilatı, sayıları azaltılarak 2.056 neferden oluşmak üzere üç tabur süvari, üç tabur piyade jandarma ve bir bölük polis ve gardiyan olarak tertip edilmiş, yıllık 7.404.000 kuruş maaş tahsis edilmiştir²⁴⁴. Antakya’da ise jandarma ve polis teşkilatının daha geç bir tarihte oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Şeriiye sicillerinde ise jandarma ve polis teşkilatı hakkında herhangi bir veri yoktur. Antakya kazasında jandarma göreviyle meşgul olan birkaç kişinin terekesi²⁴⁵ mevcut olmasına rağmen bu bize zaptiyenin jandarma teşkilatına dönüştürüldüğü yönünde detaylı bir bilgi sunmaz.

Bahrilioğlu İbrahim, Zaptiye Murat, Zaptiye Urfalı Halil, Zaptiye Mehmet bin Hüseyin, Zaptiye Antepli el-Hac Mustafa, Zaptiye el-Hac Durmuş ibn-i es-Seyyid Mehmet, Zaptiye Durmuş ibn-i Ordulu Ali Ağa, Zaptiye İbrahim, Zaptiye Ali ibn-i Kurt, Ahmet ibn-i el-Hac Hasan. Bkz. *A.Ş.S.*, 31, 18/35, 26/48, 70/142; *A.Ş.S.*, 32, *A.Ş.S.*, 33, 18/42, 37/86, 57/124, 60/134, 70/156, 76/172, 82-83/185, 86/193, 87/197, 91/209, 94/219, 114/265; *A.Ş.S.*, 34, 14/28, 41/82, 45/92, 46/96, 61/129, 65/137; *A.Ş.S.*, 35, 6/93.

²⁴¹ *A.Ş.S.*, 26, 48/110.

²⁴² Ahmet Özcan, “Osmanlı Devleti’nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi 1839”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, 2013, s. 192.

²⁴³ BOA. MVL. 1059/98, s. 1. 26 Receb 1283/4 Aralık 1866.

²⁴⁴ BOA. *İMMS*. 63/2988, s. 1-8. 29 Şa’ban 1296/ 18 Ağustos 1879.

²⁴⁵ Aslen Kavalalı olup Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden Jandarma Yüzbaşı Hasan Ağa’nın, aslen Çerkez olup Mahsen Mahallesi sakinlerinden jandarma mülazımı Kemal ve aslen Moralı olup İmran Mahallesi sakinlerinden Jandarma Binbaşı Mehmed Ağa’nın terekeleri için bkz. *A.Ş.S.*, 33, 27/62, 39/92, 76/172.

1.2.1.1.5. Sandık Emmini

Sultan II. Mahmut döneminde her sancak merkezinde giderlerin tek elden karşılanmasını sağlamak için “Memleket Sandığı” oluşturulmuştur. Yönetimine ise sancak merkezlerinin ayan ve eşrafı tarafından seçilen “Sandık Emmini” tayin edilmiştir. Hizmeti karşılığında kendisine vergilerden ücret ödenmiştir.

Tanzimat ilan edildikten sonra sandık eminliği aynen varlığını sürdürmüştür. Bütün memurlara maaş bağlanması ve bu maaşın eyalet vergilerinden ödenmesi usulünün getirilmesiyle sandık eminliğinin önemi artmıştır.

Sandık eminlerinin başlıca görevleri arasında, toplanan bütün hazine gelirleri sandık eminine teslim edilirdi. Bu gelirler mal sandığında toplanır gerektiğinde harcamalar buradan karşılanırdı. Sandık eminleri tek başlarına sandıktan para çekme ya da sandığa para koyma yetkisine sahip değildi. Meclis üyelerinin huzurunda açılan sandık, işlem sonunda hazır bulunanlar huzurunda tekrar mühürlenmiştir. Bununla usulsüzlüğün önüne geçilmeye çalışılmıştır²⁴⁶.

Sandık eminliği Antakya kazasında da bulunmaktaydı. Nitekim Maliye Nezareti’nden Meclisi Vala’ya gönderilen takirde, zikredilen tarihe kadar kazanın tahsil işlerini yürütmek için istihdam edilen “Sandık Sarrafı” yerine, öşür gelirlerinin ahaliye ihale edilmesi neticesinde sandık güvenliğini arttırmak için bir sandık emini ve bir kâtibin tayin edilmesi uygun görülmüştür. Neticede sandık emaneti görevi için 500 kuruş maaşla kazanın ileri gelenlerinden Müftüzâde Bekir Efendi, kâtipliğine ise 250 kuruş maaşla Hacı İsmail Efendi görevlendirilmiştir²⁴⁷.

Sandık emini olarak tayin edilen kişilerden, zimmetlerine para geçirmeyeceklerine dair kefil ve senet alınmıştır. Maaşların, kaza vergisinden karşılanmasına karar verilmiştir²⁴⁸.

H.1267-1290 M.1851-1874 tarihleri arasında Antakya’da görev yapan sandık eminlerinin isimleri ve görev yılları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (bkz. Tablo-11).

²⁴⁶Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s.230-231.

²⁴⁷BOA., MVL, 328/129, s.1. 22 Cemâziyye’l-Ahir 1267/24 Nisan 1851.

²⁴⁸Antakya sandık emanetine memur olarak tayin edilen Ebubekir Sami Efendi, Antakya kaymakamı olarak tayin edilen Ali Bey tarafından bazı şahısların şikâyeti üzerine azledilmiştir. Durumun Hariciye Nezareti’ne bildirilmesi üzerine Ebubekir Sami Efendi’nin azlini gerektirecek herhangi bir vukuata tesadüf edilmediği yönünde beyanıyla görevine devam etmesi istenmiştir. Bkz. BOA., *MKT.UM*, 153/41, s.1.25 Ramadan 1270/21 Haziran 1854; BOA, *MKT.UM*., 98/43, s.1.14 Receb 1268/4 Mayıs 1852.

Tablo 11: Antakya Kazasında H.1267-1290 (M.1851-1874) Tarihleri Arasında Görev Yapan Sandık Eminleri

Sandık Eminleri	Görev Yılları
Ebubekir Sami Bey ²⁴⁹	22 Cemâziyye'l-Ahir 1267/24 Nisan 1851.
Hace Cerci ²⁵⁰	1284/1867
Bilal Efendi ²⁵¹	1285-1286/1868-1869
Circis Ağa ²⁵²	1286-1287/1869-1870
Yakub Efendi ²⁵³	1287-1288/1870-1871
Naum Efendi ²⁵⁴	1288-1289/1871-1872

1.2.1.1.6. Muhtar

Sultan II. Mahmut dönemi icraatlarından biri olan muhtarlık teşkilatı, 1829 yılında ilk defa İstanbul'un mahallelerinde kurulmuştur. Başkent dışındaki kent, kasaba ve köylerde muhtarlığın kurulması ise 1833-1836 yılları arasına rastlamaktadır. Esasında muhtarlık İstanbul'un güvenliğini sağlamak için oluşturulmuştur. Muhtarlık teşkilatının tesisi XIX. yüzyılın başlarından itibaren kırsal kesimden büyük kentlere göçün neticesinde ortaya çıkan hırsızlık, ayaklanma ve benzeri olumsuz davranışları sergileyenleri kentten uzaklaştırma adına alınan önlemler arasında yer aldığı söylenebilir. Taşrada muhtarlık teşkilatı ilk defa halkı ayanın zulmünden kurtarmak amacıyla kurulmuştur. II. Mahmut teşkilatın Rumeli ve Anadolu'da kurulması için vali ve mütesellimlere emir ve fermanlar göndermiştir²⁵⁵.

Antakya kazasında muhtarlık teşkilatının oluşturulmasına yönelik ilk uygulama Halep valisi tarafından gönderilen 1846 tarihli buyruhduda yer almaktadır. Antakya kazası zaptiye memuruna, naibine, aza meclisine gönderilen bu buyruhduda Tanzimat'ı Hayriye gereğince Halep'te uygulanan muhtarlık teşkilatının Antakya kazasında da uygulanması istenmiştir. Mahalle ve köy imamlarınca görevlendirilecek muhtar ve muhbirlerin isimlerinin kaydedildiği defterlerin merkeze gönderilmesi ve kendilerine teslim edilen mühürler ile mürur nizamına uyulması emredilmiştir²⁵⁶.

Antakya kazasında muhtarlık örgütünün ayanın zulmünden kurtulmak için oluşturulduğu yönünde herhangi bir veri mevcut değildir. Fakat bu sistemin halka

²⁴⁹ BOA., MVL, 328/129, s.1. 22 Cemâziyye'l-ahir 1267/24 Nisan 1851; A.Ş.S., 29, 111/291.

²⁵⁰ Salname-i Vilâyet-i Haleb, 1284, s. 46. A.Ş.S., 34, 135/55-56.

²⁵¹ BOA., MVL, 1060/103, s. 1. 2 Muharrem 1284/6 Mayıs 1867.

²⁵² Salname-i Vilâyet-i Haleb 1286, s. 46

²⁵³ Salname-i Vilâyet-i Haleb 1287, s. 43

²⁵⁴ Salname-i Vilâyet-i Haleb, 1288, s. 42

²⁵⁵ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, Ankara, 1970, XXXIV-134, s. 412.

²⁵⁶ A.Ş.S., 26, 28/67.

sağlayacağı faydanın büyüklüğünün, ileride müşahade edileceği yönünde öngörude bulunulmuştur. Muhtarlığın taşrada uygulanmasından takriben on yıl sonra Antakya kazasında uygulanmak istendiği dikkate alınırsa bu tarihlerde kazanın idaresinde mütesellim ve hemen akabinde tayin edilen zaptiye müdürü yer almaktadır. Bu nedenle Antakya’da muhtarlığın ayanlara karşı kurulduğunu söylemekten ziyade, mahalle ve köylerin daha düzenli idare edilmek istendiği düşünülebilir.

Muhtarlar; mahalle ve köylerin güvenliğini sağlamak, vergilerin toplanmasına yardımcı olmak ayrıca mahallelerinde veya köylerinde geçici olarak oturanların mürur tezkerelerini²⁵⁷ kontrol edip yerleşmek amacıyla gelenleri kefil göstererek mahalle defterine kaydetmekle görevliyidiler. Muhtar, bütün mahallenin kefil olurken imam da muhtara kefil olmaktaydı²⁵⁸.

İncelenen dönemin şeriye sicillerinde Antakya’da görevli muhtarlardan Cami-i Kebir Mahallesi Muhtarı Hokluzâde Mustafa bin Mehmet Sadık²⁵⁹, mahalle muhtarı İbrahim²⁶⁰, Perdahçı es-Seyyid Yusuf²⁶¹, Mehmet bin Zehre²⁶², Yusuf veledi İlyas Sami²⁶³, es-Seyyid Ali ibn-i İbrahim²⁶⁴, Mustafa Ağa ibn-i Hacı Emin²⁶⁵, Aydi köyü muhtarı Diyab bin Haydar ve sonraki muhtar Yusuf bin Hafız²⁶⁶ Hacı Habıblü köyü İskender veledî Marder²⁶⁷, Hokluzâde Mehmet Efendi²⁶⁸,nin isimleri yer almaktadır.

Sicillerde muhtarlık hususunda dikkati çeken diğer bir konu, emlak satış hüccetlerinde muhtarlıktan satış öncesi mülkün kime ait olduğunu belirten mühürlü pusula (ilmühaber) alınmasıdır. 1866 yılından sonraki sicillerde “...meclis-i şer’-i şerîf-i enverde zikri dükkân bi’l-iştirâk müvekkilleri olduğu mahalle muhtârı

²⁵⁷ Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti’nde Osmanlı vatandaşları, bir yerden başka bir yere gidebilmek için ellerinde mürur tezkeresi denilen izin belgesi taşımak zorundaydılar. Kendi vatandaşı için özellikle XIX. yüzyılda sıkı bir şekilde yapılan bu uygulama, başka devletlerin vatandaşları için de uygulanmıştır. Bkz. Hamiyet Sezer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 21, S. 33, 2003, s. 6-20.

²⁵⁸ Ortaylı, *Osmanlı Mahallî İdareleri...* s.109.

²⁵⁹ A.Ş.S., 30, 95/122.

²⁶⁰ A.Ş.S., 33, 39/91.

²⁶¹ A.Ş.S., 33, 89/203.

²⁶² A.Ş.S., 33, 112/259.

²⁶³ A.Ş.S., 34, 56/115.

²⁶⁴ A.Ş.S., 34, 96/245.

²⁶⁵ A.Ş.S., 34, 110/313.

²⁶⁶ A.Ş.S., 35, 13/115.

²⁶⁷ A.Ş.S., 35, 40 /48.

²⁶⁸ A.Ş.S., 35, 88/46.

tarafından memhûr pusûladan ma'lûm olduktan sonra işbu..."²⁶⁹ şeklinde ifade edilen ve bu uygulamayı gösteren birçok kayıt mevcuttur.

1.2.1.2. Dini Görevliler (Ehl-i Şer)

Ehl-i şer; şeyhülislam, nakibüleşraf, kazasker, kadı, müderris gibi ulema topluluğunun genel adıdır. İlmiye sınıfı olarak da adlandırılan bu grup, klasik ve yerleşmiş İslami eğitim kurumu olan medresede, icazetle mezun olduktan sonra eğitim, hukuk, fetva, başlıca dinî hizmetler ve nihayet merkezi bürokrasinin kendi alanlarıyla ilgili önemli bazı makamlarını dolduran Müslüman ve çoğunlukla da Türkler'den oluşmaktadır²⁷⁰.

Ehl-i şer'e mensup kişiler taşra yönetiminde de önemli görevler üstlenmişlerdir. Antakya kazasında istihdam edilmiş naip, müftü, nakibüleşraf ve diğer mahkeme görevlileri bu başlık altında incelenecektir.

1.2.1.2.1. Kadı ve Naip

Kelime olarak "hükmeden", "yerine getiren" manalarına gelen kadı, Osmanlı toplumunda şer'î ve hukuki hükümleri uygulamakla ve devletin emirlerini yerine getirmekle yükümlüyüdü. Aldığı kararlarda bağımsız olan kadı, doğrudan padişaha karşı sorumluydu. Görevlendirildiği mahallin idari, mali, beledî, askerî işleriyle ilgilenen insanlar arasındaki her türlü anlaşmazlıkları hükme bağlardı²⁷¹. Mecelle kadıyı "...beyn-en-nas vuku' bulan da'va ve muhâsamayı ahkâm-ı meşrû'asına tevfikân fasl ve hasm için taraf-ı sultaniden nasb ve ta'yin buyrulan zatdır." şeklinde tarif etmiştir²⁷².

Kadıların kendi yerlerine davalara bakmak üzere görevlendirdikleri ve vekil anlamına gelen naipleri vardı. Kadılar tayin edildikleri yere bizzat gitmeyerek yerlerine naipleri göndermişlerdir²⁷³. Dönemin kadı veya naipleri, yargı işi dışında vergilerin dağıtımı ve bu defterlerin nizami bir şekilde tutularak merkeze gönderilmesi, esnaf şeyhlerinin, ayan ve muhtar gibi görevlilerin seçilmelerinde etkin rol oynamışlardır. Mahkemede görülen davaların geçerli sayılabilmesi için kadının ilam vermesi ve mahkemede tutturduğu sicile kayıt yaptırılması gerekliydi. Vakıfla

²⁶⁹ A.Ş.S., 34, 46/94.

²⁷⁰ Mehmet İpşirli, "İlmiye", *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 141-144.

²⁷¹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTKY, Ankara 1991, s. 111.

²⁷² Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır 1986, s. 763. Ayrıca bkz. Ebül'ula Mardin, "Kadı", *İA*, M.E.B, C. 6, İstanbul 1993, s. 44-46.

²⁷³ Halil Cin- Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuku Tarihi*, C. 1, İstanbul 1990, s. 279-280.

ilgili bütün işlemler de kadının bilgisi dâhilinde yapılmaktaydı. Miras dağıtımı, tereke sayımı, vasi tayini, alım satım senetlerinin kayda geçirilmesi, toplanan vergilerin hazineye teslimi için görevlendirilen kişilere verilen miktarı belirten tutanak tutulması gibi her türlü hükmü ihtiva eden ilamlar ve noterlik işlerine de kadılar bakmakta idiler²⁷⁴.

Kazalara gönderilen ferman, mektup, buyruldu (irade-i seniye) gibi bütün resmi yazışmalarda dönemin “*Antakya kazası idarecisine (Mütesellim, miralay, zaptiye memuru veya kaymakam), şeref şî’ar naibi faziletli efendiye, maliye memuruna, meclis azalarına inha olunur ki*” şeklinde kayıtlı ifadelerle sıkça yer verilmiştir²⁷⁵. İncelenen dönemde bu tür ifadelerde naip, kaza idarecisinden sonra ikinci sırada zikredilmesi naibin kazadaki fonksiyonunu göstermesi açısından önemlidir.

Naipiler atanırken yazılan atama kararını şeyhülislam onaylardı²⁷⁶. Sultan II. Mahmut’un yürürlüğe koyduğu 1838 yılı “Tarık-i İlmiye’ye Dair Ceza Kanunnamesi’ne göre naipiler, şeyhülislamın nezaretinde şeriat işlerinde çalışmış üç dört kişinin önünde imtihan olacak, şeriatın gereklerini yerine getirecek salahiyyette olanlara mühürlü pusula verilecekti. Ehliyeti olmayanların naip olmaları durumunda görevden alınacaklardı²⁷⁷.

İncelenen dönemde naipilerin görev süreleri ortalama bir yıl olmakla birlikte bazılarının atama kararı yenilenerek tekrar naiplik görevine getirildiği görülmektedir. Mesela 1841 yılında naipliğe getirilen Ömer Feyzi Efendi²⁷⁸, 1842 yılının Ekim ayının başlangıcından itibaren tekrar aynı göreve getirilmiştir²⁷⁹. 1843 yılının Nisan ayından itibaren üçüncü kez naiplik görevine getirilen Ömer Feyzi Efendi’nin²⁸⁰ yerine Durmuş Efendi tayin edilmiş, fakat niyabet makamına haiz olmadığı

²⁷⁴ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s.86-87; Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İhtimai...* s. 96-103; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 412-415.

²⁷⁵ A.Ş.S., 25, 20/50, 20/51. XVIII. yüzyılda kazanın idari ve hukuki işlerinde hem kadı hem de naib aktif rol oynamıştır. Ancak İncelednen dönemde “kadıya inha olunur ki” ifadesi geçmektedir. Bkz. A.Ş.S. 28 86/154.

²⁷⁶ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 179.

²⁷⁷ Musa Çadırcı, *Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli “Tarık-ı İlmiye’ye Dair Ceza Kanunnamesi”*, *DTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 25, s. 145.

²⁷⁸ A.Ş.S., 25, 28/72.

²⁷⁹ A.Ş.S., 25, 109/313.

²⁸⁰ A.Ş.S., 25, 130/370.

gerekçesiyle azledilerek yerine Ömer Feyzi Efendi dördüncü kez naipliğe getirilmiştir²⁸¹.

Naipler arası görev devir teslimi gerçekleşirken göreve gelen naip önceki naibin “evrak-ı sahih” beyanını teslim almaktaydı. Bu evrakta defter muhasebe kâğıdı, musalaha hücceti, muhala’a hücceti, izin hücceti, ibra hücceti, ilam, kassam defteri sayıları ve alınan harçlar yer almaktaydı. Mesala Aralık 1853 yılında tayin edilen Şemseddin Durmuş Efendi kendisinden önce görevli olan Tosyevizâde Mustafa Efendi’den teslim aldığı evrak-ı sahihada; 28 adet defter muhasebe kâğıdı ve kâğıt başına 5 kuruş, 4 adet sulh hücceti ve hüccet başına 5 kuruş, 15 adet muhalaa hücceti ve hüccet başına 3 kuruş, 1 adet izin hücceti 2 kuruş, 49 adet ibra (satış) hücceti ve hüccet başına 5 kuruş tanzim edilmiş olup 123 adet ilam hükme bağlanmıştır. Ayrıca Şeyh Ali’nin, Şaban Efendi’nin, Senavirzâde oğlunun, Süleyman Ağa’nın ve Fattum bin Felah’ın terekesi, Arif Ağa’nın 2 adet ibra hücceti tanzim edilmiştir²⁸². Bir bakıma yolsuzluğun önüne geçmek için icra edilen bu uygulama, 1853 yılından itibaren Antakya şeriiye sicillerinde muhtelif belgelerde yer almaktadır²⁸³.

Yukarıda da ifade edildiği gibi kadılar, verdikleri her senet karşılığı belirli miktar harç almaktaydılar. Alınan bu miktarlardan yola çıkarak kadının bir senelik gelirini tespit etmek oldukça güçtür. Fakat 1855 yılında naip olan el-Hac Ali Rıza Efendi, Recep ayı niyabet-ı mahiyesi olarak 1.000, Şaban ayı için 500 kuruşu ilmühaber karşılığında teslim etmiştir²⁸⁴. Naibin aylık maksimum 1.000 kuruş aldığı ve görevde bir yılını tamamladığı düşünülürse, mahkeme gelirinin de aynı kaldığı kabul edilirse $1.000 \times 12 = 12.000$ kuruş olduğu söylenebilir. Fakat bu miktar kadının görevde bulunduğu sürece neticelendirdiği dava sayısı ile da ilintilidir ve bu miktar aydan aya değişebilmektedir. Bununla birlikte kadının verdiği ilam ve hüccet başına alınan miktarlar kontrollü olmasına rağmen usulsüz harçlarda alınmaktaydı²⁸⁵. Mesela 1856 tarihli bir belgede varlıklı bazı kişilerin hayır işleri için (Vücu-u Birre) vasiyet eylediği paraya bazı naipler “vücu-u birre tayin olmadığı bahanesiyle

²⁸¹ A.Ş.S., 25, 196/512.

²⁸² A.Ş.S., 28, 43/84. Şemseddin Durmuş Efendi niyabet makamında 5 ay kadar kalmış yerine Ali Efendi tayin edilmiştir. Döneminde 20 adet muhasebe kâğıdı, 4 adet sulh hücceti, 15 adet muhalaa hücceti, 1 izin hüccet, 43 ibra hücceti kaydedilmiş, 121 adet ilam hükme bağlanmıştır. Hüccette ve ilam başına alınan harçlarda bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Bkz. A.Ş.S., 28, 86/155.

²⁸³ A.Ş.S., 28, 139/276, 173/344; A.Ş.S., 28, 49/131

²⁸⁴ A.Ş.S., 28, 139/277, 139/278.

²⁸⁵

biraktığı akçenin üçte biri(sülüs-ü selase) bizimdir” diyerek müdahale etmişlerdir. Yine aynı belgede Ölen kişilerin, hayır işlerinde kullanılmak üzere bıraktıkları meblağın üçte birini istemelerinin şeri huhuka aykırı olduğu belirtilmiştir. Bu usulsüzlüğü önlemek için vasiyet edilen meblağın mahalle meclisinin bilgisi dâhilinde gerekli hayır işlerinde kullanılmasına karar verilmiştir²⁸⁶. 1857 tarihli bir emirde adam öldürme ve yaralama maddelerinde naiplerin karara bağladığı davalar ve öldürülen kişi için verilen diyet ücretlerinden fazla harç alınmış, kısas ve cerh maddelerine verilen hükümler için harç alınması uygun bulunmamıştır. Ayrıca maktulün yakınlarına verilen diyet için öngörülen harcın dışında fazladan bir harç alınmaması istenmiştir.²⁸⁷ Hemen akabinde 13 Ekim’de gönderilen başka bir emirname suretinde ise Hristiyan tebaanın tereke sayımlarının zorla yapılmasına şeri olarak ruhsat verilmediği için şiddete başvurulmaması istenmiştir.²⁸⁸ Naipler kıymeti fazla olan bazı terekelerden fazladan harç alabilmek için tereke tahririni bizzat yapmak istemişlerdir. Nitekim 1860 yılında Antakya Kaymakamı Talat Efendi’ye gönderilen bir yazıda Hacı Halef Ağa’nın külliyetli muhallefâtına binaen tahririn Halep kadılığına ait olması nedeniyle tereke sayımı için Halep mahkeme kâtibi Sadık Efendi görevlendirilmiştir. Kendisine müdahale olunmaması için eline buyruldu verilmiş olsa da Antakya naibi tarafından engellenmiştir. Durumun Halep’e bildirilmesi üzerine gereğinin yapılması hususunda Mehmet Ağa mübaşir olarak tayin edilmiştir²⁸⁹. Anlaşılacağı üzere gerek kadılar gerekse yerlerine gönderdikleri vekilleri (naipler) fazladan harç alabilmek için keyfi uygulamalara başvurmuştur.

Bu tür keyfî uygulamaların önüne geçebilmek için birtakım önlemler alınmıştır. Bunlardan “bil’umum mehakim-i şeriyye hakkında mücedded-i aklam olan nizamnamede”;²⁹⁰ Tanzimat Meclis’i kararı ile şer’i mahkemelerden verilen

²⁸⁶ A.Ş.S., 28, 177/352.

²⁸⁷ A.Ş.S., 29, 72/197.

²⁸⁸ A.Ş.S., 29, 78/211.

²⁸⁹ A.Ş.S., 30, 19/28.

²⁹⁰ *Bil’umum Mehâkim-i şer’iyye hakkında mücedded-i aklam olan nizamnamedir. Miktar: bu nizamname iki baba müştemeldir. Bab-ı evvel, Mehâkim-i şer’iyyenin tâhdid-i memuriyetini mutazammın olub üç fazlı şamildir. Bab-ı sâni harç ve icdirât mu’tadenin tahdidini mübeyyin olub bu da üç fazlıdır. Miktarının Fazlı evvel mübaya’t-ı müteferi’a beyanındadır 1-14 maddedir. Fazl-ı sâni, İstihkâm-ı nasb ve vekil ve vakfiye hüccetleri beyanındadır 15-20 maddeler. Fazl-ı salis, tahrir-i tereke-i müteferri’atı beyanındadır 21-26. maddeler. Bâb-ı sâni fazl-ı evvel, il’amat ve hüccet-i şer’iyye harçları beyanındadır 27-53. maddeler. Fazl-ı sâni, ma’rifet-i şer’iyle tahriri olunan tereke ve müteferri’atından olan harçların tahdidi kemiyetine mübeyyendir 54-59 maddeler. Salis, Mehâkim-i şer’iyye taraflarından musalâha-i mütenevvi’a zımnında irsal olunan hitmed-i şer’i şerif için ücretlerin tahdidi beyanındadır 60-67. maddeler ve hatime 68-70. maddelerden müteşekkildir. 16 Safer 1276/ 14 Eylül 1859. A.Ş.S., 29, 121-127/307*

ilam ve hüccet harçları belirlenmiştir. 4 Ekim’de Antakya kazası kaymakamı Talat Efendi’ye gönderilen şukkada “bil‘umum mehâkim-i şer‘iyyede buyrulan il‘am ve hüccet harçları” ile ilgili hususiyete uyulması ve gereğinin yapılması hususunun takip edilmesi söylenmiştir²⁹¹. 1859 tarihli meşihattan gönderilen bir emirnamede ise bu nizamnamenin eyaletler dâhilinde bulunan tüm kazalara birer nüshasının gönderilerek mahkeme sicillerine kaydedilmesi istenmiştir²⁹².

Diğer bir önlem ise naiplere gönderilen ihtarnamelerdi. 1866 yılında eyalet, liva ve kazalara gönderilen bir ihtarnamede; “şeri hükümlerin şeriatın ön koşulu olan salih ibadet, adil ölçü, hakkaniyet kaideleri ve yürürlükte olan nizam dâhilinde uygulanması, dava esnasında taraflardan birinin diğerine tercih edilmemesi, memuriyetlerini her türlü suistimalden uzak tutmaları ve insanların nazarında memuriyetlerine yakışacak tavır sergilemeleri” ifade edilmiştir. Bu talimatlara aksi hareket edenlere gereken müeyyidenin uygulanacağı söylenmiştir. Ayrıca “davaların zabıt ceridesine kaydedilmesi, mahkemeden verilen ilam, hüccet gibi senetlerin sicil defterine kaydedilmeden sahibine verilmemesi” hususunda gereken uyarı yapılmıştır²⁹³.

1874 yılında düzenlenen Sicilat-ı Şeriyye ve Zapt-ı De‘avi cerideleri haklarında düzenlenen talimatnameye göre, gerek merkezde gerekse taşralarda bulunan şer‘i mahkemelerde dağınık halde kaydı tutulan siciller için bir takım düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemelere göre sicillere başından sonuna kadar sayfa numarası verilecek, mahkeme tarafından verilen her türlü senet ve evrakın asılları sicile kaydedilecek ve mukayyit tarafından mühür basılacak, ihtiyaç durumunda sicillere başvurulması halinde yazının kolaylıkla okunacak derecede açık olması sağlanacaktır²⁹⁴.

Bu uygulamanın hemen taşraya da yansıdığı görülmektedir. 1875 yılında meşihattan gönderilen iki adet emirname suretinde umumi muamelelerde ve teamüllerde daha önce düzenlenen evrak-ı sahiha nizamnamesine göre her türlü işlemlerde kullanılmak üzere damga ve pul ihdas olacak²⁹⁵, şer‘i mahkemelerden verilen tüm senetler mahkeme siciline kaydedildikten sonra sahibine verilecektir²⁹⁶.

²⁹¹ A.Ş.S., 29, 127/309.

²⁹² A.Ş.S., 29, 127/308.

²⁹³ A.Ş.S., 34, 69/143.

²⁹⁴ A.Ş.S., 38, 146-147/582.

²⁹⁵ A.Ş.S., 38, 148/582 148/586.

²⁹⁶ A.Ş.S., 38, 148/587, 148/588.

1841-1874 yılları arasında görev yapan toplam 35 naibin künyeleri ile birlikte görev tarihleri tespit edilmiştir (bkz.Tablo-12).

Tablo 12: Antakya Kazasında Görevli Naipler (1841-1874)²⁹⁷

	Naipier	Atandığı Tarih
1	Mevlana es-Seyyid Ömer Feyzi Efendi ²⁹⁸	Şa'ban 1257-1261/1841-1845
2	Mevlana Abdulkadir Efendi ²⁹⁹	Safer 1263/Ocak 1847
3	Mevlana Sufi Mehmed Efendi ³⁰⁰	Receb 1263/Haziran 1847
4	Mevlana es-Seyyid Durmuş Efendi ³⁰¹	Şevvâl 1263/Eylül 1847
5	Mevlana es-Seyyid İsmail Hakkı Efendi ³⁰²	Cemâziyye'l-evvel 1264/Mayıs 1848
6	Müftüzâde es-Seyyid Abdulkadir Efendi ³⁰³	Cemâziyye'l-ahir 1265/Nisan 1849
7	Tosyevizâde Mevlana es-Seyyid Mustafa Efendi ³⁰⁴	Zi'l-hicce 1265/Ekim 1849
8	Müftüzâde es-Seyyid Mustafa Efendi ³⁰⁵	Cemâziyye'l-ahir 1268/ Mart 1852
9	Mevlana es-Seyyid Mustafa Efendi ³⁰⁶	Cemâziyye'l-ahir 1269/Mart 1853
10	Tosyevizâde Mevlana es-Seyyid Mustafa Efendi ³⁰⁷	Zi'l-hicce 1269/Eylül 1853
11	Şemseddinzâde Durmuş Efendi ³⁰⁸	Rebi'ü'l-evvel 1270/Aralık 1853
12	Mevlana Ali Efendi ³⁰⁹	Şa'ban 1270/Nisan 1854
13	Mevlana Ali Rıza Efendi ³¹⁰	Cemâziyye'l-ahir 1271/Şubat 1855
14	Mimarizâde Süleyman Efendi ³¹¹	Şevvâl 1271/Haziran 1855
15	Es-Seyyid Mehmed Bereked Efendi ³¹²	Zi'l-hicce 1272/Ağustos 1856
16	Mevlana Mehmed Tefvik Efendi ³¹³	Rebi'ü'l-evvel 1272/Kasım 1855
17	Mevlana Süleyman Efendi ³¹⁴	Zi'l-ka'de 1273/Haziran 1857
18	Es-seyyid Mehmed Emin Efendi ³¹⁵	Cemâziyye'l-evvel 1274/Aralık 1857
19	Müftüzâde es-Seyyid Mustafa Efendi ³¹⁶	Zi'l-ka'de 1275/Haziran 1859

²⁹⁷ Aynı kişinin farklı tarihlerdeki görevine de tabloda yer verildi.

²⁹⁸ Mevlana es-Seyyid Ömer Feyzi Efendi dört kez aynı göreve getirilmiştir. Bkz. A.Ş.S., 25, 28/72, 109/313, 130/370, 196/512.

²⁹⁹ A.Ş.S., 26, 32/78.

³⁰⁰ A.Ş.S., 26, 46/105, 46/106.

³⁰¹ A.Ş.S., 26, 58/136, 58/107.

³⁰² A.Ş.S., 26, 82/196, 82/197.

³⁰³ A.Ş.S., 26, 114/259.

³⁰⁴ Antakya kazası naibi Tosyevizâde Mevlana es-Seyyid Mustafa Efendi h. Zi'l-hicce ayı başlangıcından 1265, 1266, 1267 yıllarında görev yapmıştır. Bkz. A.Ş.S., 26, 143/310, 205/457, 233/524, 233/525.

³⁰⁵ A.Ş.S., 27, 26/56, 52/122, 77/179.

³⁰⁶ A.Ş.S., 28, 2/3.

³⁰⁷ A.Ş.S., 28, 34/64.

³⁰⁸ A.Ş.S., 28, 43/83, 43/84, 69/122.

³⁰⁹ A.Ş.S., 28, 86/154, 86/155.

³¹⁰ A.Ş.S., 28, 131/257, 131/258, 137/271, 137/272.

³¹¹ A.Ş.S., 28, 143/285.

³¹² A.Ş.S., 28, 149/292, 149/293; A.Ş.S., 29, 6/20.6/21, 35/97.

³¹³ A.Ş.S., 28, 173/343, 173/344.

³¹⁴ A.Ş.S., 29, 38/104.

³¹⁵ A.Ş.S., 29, 49/130, 49/131.

20	Mevlana İbrahim Fevzi Efendi ³¹⁷	Zi'l-ka'de 1276/Mayıs 1860
21	Tosyevizâde Mevlana es-Seyyid Mustafa Efendi ³¹⁸	15 Rebi'ü'l-evvel 1277/Ekim 1860
22	Şemseddinzâde Durmuş Efendi ³¹⁹	Cemâziyye'l-ahir 1277/Aralık 1860
23	Mevlana Yusuf Ziya Efendi ³²⁰	Zi'l-ka'de 1278/Nisan 1862
24	Mevlana Süleyman Faik Efendi ³²¹	Zi'l-ka'de 1279/Nisan 1863
25	Mevlana Abdusselam Efendi ³²²	Receb 1280/Aralık 1863
26	Mevlana Yusuf Ziya Efendi ³²³	Zi'l-hicce 1280/Mayıs 1864
27	Mevlana es-Seyyid el-Hac İbrahim Efendi ³²⁴	Zi'l-ka'de 1280/ Nisan 1864
28	Mevlana es-Seyyid Yusuf Ziyaeddin Efendi ³²⁵	Zi'l-ka'de 1281/Mart 1865
29	Mevlana Mehmed Bahri Efendi ³²⁶	Safer 1283/Haziran 1866
30	Mevlana Mustafa Asım Efendi ³²⁷	15 Muharrem 1284/19 Mayıs 1867
31	El-Hac Hüseyin Hasib Efendi ³²⁸	15 Re Rebi'ü'l-evvel biü'l-evvel 1284/Kasım 1867
32	Mevlana Mehmed Said Efendi ³²⁹	Şevvâl 1285/Ocak 1869
33	Mevlana es-Seyyid Mehmed Refet Efendi ³³⁰	15 Şa'ban 1287/10 Kasım 1870
34	Mevlana Yakub İhsan Efendi ³³¹	Rebi'ü'l-evvel 1289/Mayıs 1872
35	Mehmed Raşid Efendi ³³²	15 Cemâziyye'l-ahir 1291/30 Temmuz 1874

Tanzimat'a gelinceye kadar kadılar, "*Aidât-ı Şer'iyye*" denilen³³³ daha önce ifade edildiği gibi miktarları devlet tarafından tespit edilen harçlarla geçinirlerken, Tanzimat'tan sonra kadıların maaş ile çalışması esası kabul edilmiştir³³⁴. Fakat Antakya kazasında maaş usulünün naiplere de uygulandığı bilinmektedir. Antakya kazasında naiplerin maaş usulüne geçtiğine dair net bir tarih vermek mümkün

³¹⁶ A.Ş.S., 29, 105/273.

³¹⁷ A.Ş.S., 30, 2/3, 2/4.

³¹⁸ A.Ş.S., 30, 19/26, 19/27.

³¹⁹ A.Ş.S., 30, 33/53, 113/144, 166/221.

³²⁰ A.Ş.S., 31, 2/2.

³²¹ A.Ş.S., 31, 50/98.

³²² A.Ş.S., 32, 28/58.

³²³ A.Ş.S., 32, 66/139.

³²⁴ A.Ş.S., 33, 84/188.

³²⁵ A.Ş.S., 33, 3/5.

³²⁶ A.Ş.S., 34, 19/38.

³²⁷ A.Ş.S., 34, 92/209.

³²⁸ A.Ş.S., 35, 85/20, 45/6.

³²⁹ A.Ş.S., 36, 177/3a.

³³⁰ A.Ş.S., 37, 129/414.

³³¹ A.Ş.S., 37, 275/904.

³³² A.Ş.S., 38, 233/688.

³³³ Feda Şamil Arık, "Osmanlılar'da Kadılık Müessesesi", OTAM, S. 8, Ankara 1997, s. 60.

³³⁴ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Katlılık Müessesesi Literatürü", *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 2005, s. 427.

değildir. Fakat 1847 tarihli bir arzuhal ile Tanzimat'ın ilanından sonra kadı olarak tayin edilen Ömer Feyzi Efendi geçim sıkıntısı yaşadığı gerekçesiyle kendisine aylık 1.000 kuruş maaş tahsis edilmesini talep etmiştir. Talep Meclis-i Ahkâmı Adliye'de mütalaa edilmiş ve cevaben gönderilen yazıda istediği 1.000 kuruş yerine oluşacak mahlulattan³³⁵ takas etmek şartıyla maliye hazinesinden aylık 500 kuruş maaş tahsis edileceği söylenmiştir³³⁶. 1866 tarihli Halep Valiliği'nden Antakya Müdürlüğü'ne gönderilen diğer bir yazıda, Antakya niyabetine tayin edilen el-Hac Mehmed Bahir Efendi'ye mahalli mal sandığından karşılanmak üzere aylık 3.000 kuruş maaş tahsisi edilmiş, yapılan masrafların ise cetvellere kaydedilmesi istenmiştir. 1866 yılının Ağustos ayından itibaren mahkeme hasılatının kâtiplere ve muhızrlara verilmesi, geriye kalan meblağın mal sandıklarına teslim edilmesi öngörülmüştür³³⁷. 1867 tarihli Antakya kaymakamlığına gönderilen başka bir yazıda ise Mustafa Asım Efendi'nin yerine, aylık 2.500 kuruş maaşla el-Hac Hüseyin Hasib Efendi tayin edilmiştir. Hasib Efendi'nin maaşını, 29 Eylül'den itibaren her ay düzenli olarak mahalli mal sandığından alması ve masrafların cetvellere kaydedilmesi istenmiştir. Selefi Mustafa Asım Efendi'nin ise zimmetine para geçirdiği ispat edilirse hemen kendisinden tahsil edilmesi ve gereğinin yapılması ifade edilmiştir³³⁸.

Net bir maaş miktarı öngörülme de gittikçe daha düzenli bir maaş usulünün benimsendiği söylenebilir. Tanzimat döneminde naipinin aldığı maaşın kaymakamların aldığı ortalama 2.500-3.000 kuruş maaşa tekabül ettiği görülmektedir.

1.2.1.2.2. Müftü

Osmanlıda dört ehl-i sünnet mezhebinden Hanefî fıkı üzerine kendisine sorulan genel ve özel, şer'î ve hukuki meseleler hakkında sorulan sorulara dinî hükümlere uygun olarak karar veren kişiye *müftü*, verilen kararda *fetva* adı verilmiştir³³⁹. Müftüler verdikleri kararları yazılı veya sözlü olarak cevaplandırabilirlerdi. Bu itibarla her ne kadar kadılar gibi hüküm verme yetkisi yoksa da Osmanlı hukuk sisteminde etkin bir role sahiptirler ve verdikleri fetvalarla kadılara büyük ölçüde yardımcı olmuşlardır.

³³⁵ Mirasçısı olmayan bir ölünün evkafa veya miriye kalan mirası. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 1998, s.568.

³³⁶ BOA. *İ.MVL.* 110/2564, s. 1-4. 15 Muharrem 1263/3 Ocak 1847.

³³⁷ *A.Ş.S.*, 34, 19/39.

³³⁸ *A.Ş.S.*, 35, 85/6b.

³³⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTKY, Ankara 1988, s.173.

Fetva makamının insanlar nezdinde saygınlığını korumak için müftülerin birtakım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Müftülerin; vakur, tatlı dilli, güler yüzlü olması, görev konumuna uygun bir kıyafet giymesi, kendisinden fetva isteyenlere karşı adil davranması istenmiş, aşırı öfke, keder, aşırı sevinç, açlık ve uykusuzluk gibi sağlıklı düşünmeyi engelleyecek durumlarda fetva vermemesi tavsiye edilmiştir³⁴⁰.

İncelenen dönemde gerek şahsiyetleri gerekse davranışları açısından toplumda saygın bir konuma sahip olan müftülerin, şehrin ileri gelen kişilerinden olduğu anlaşılmaktadır. Mahkemede şahitler arasında isimlerine sık sık rastlanan müftülerin fetva vermek için izinli olması gerekmektedir. Antakya kazasında müftüler verilen il'am veya mahzar ile Halep Valisi tarafından "akval-ı eimme-i hanefi"³⁴¹ mezhebine bağlı olarak "ketebe-i mu'tebereden nakl-i sarîh ve imzalara" göre fetva vermek üzere görevlendirilmişlerdir³⁴². Her ne kadar müftünün Hanefi mezhebinden olması istenmişse de bazı durumlarda Şafi mezhebine tabi müftülerinde tayin edildiği bilinmektedir. 1862 tarihli Meclis-i Vâlâ'dan Antakya Kaymakamı Talat Efendi hakkındaki mizacına uymayan müftü, naip ve meclis azalarını değiştirmek gibi davranışlar sergilediği istihbaratının araştırılması için emirname gönderilmiştir. sözkonusu belgede müftünün değiştirilme nedeni olarak halkın çoğunluğunun Hanefi mezhebinden olmasına karşın müftünün Şafi mezhebine mensup olması gösterilmiştir³⁴³.

Müftü sorulan soruyu etraflıca ele alıp incelemeli ve iyice anladıktan sonra mesele hakkında vereceği fetvayı eksiksiz ve doğru olarak soranın anlayabileceği bir şekilde açıklamalıydı. Cevabını bilmediği bir mesele ile karşılaşınca bunu açıkça belirtmeli ve meseleyi uzmanına havale etmeliydi³⁴⁴. Şayet verilen bir fetva neticesinde olumsuz bir durum meydana gelirse müftüye sürgün cezası verilebilirdi. Nitekim Antakya kazasında 1841-1845 yılları arasında naiplik yapan es-Seyyid Ömer Feyzi Efendi'nin müftülük yaptığı dönemde Fransalı bir papazın idam edilmesi yönünde hüküm vermesinden dolayı Fransa sefaretinin ısrarı üzerine Ömer Feyzi Efendi beş sene müddetle Belgrat'a sürgün edilmiştir. Sürgünde bulunan Ömer Feyzi

³⁴⁰ Fahrettin Atar, "Fetva", *DİA*, C.12, İstanbul 1995, s. 493-494

³⁴¹ Hanefî imamlarının sözlerine göre.

³⁴² *A.Ş.S.*, 25, 12/30.

³⁴³ BOA., MVL. 765/73, s. 1-6. R. 14 Kanun-i evvel 1278/ 26 Aralık 1862- 5 Receb 1279/27 Aralık 1862

³⁴⁴ Atar, "Fetva", s. 496.

Efendi'nin Dersaadet'te ikamet etmesi için girişimde bulunulmuştur. Belgrat sefaretinin de onaylaması ile Ömer Feyzi Efendi'nin salıverilmesine karar verilmiştir³⁴⁵.

Tanzimat dönemi Antakya'sında, miktarı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamasa da müftüye maaş bağlandığı bilinmektedir. Antakya Müftüsü Mehmet Sadık Efendi'ye münasip miktar maaş tahsis edilmesi hususu maliye hazinesine resmi yazı ile bildirilmiştir. Daima faydalı ilim neşriyle meşgul olan Mehmet Sadık Efendi'nin açıktan maaş talebi nizama aykırı bulunmuş ancak meydana gelecek mahlulattan³⁴⁶ maaş verilmek üzere isminin zeyl defterine yazılmasına karar verilmiştir³⁴⁷.

Tablo 13: Antakya Kazasında Görevli Müftüler (1841-1872)

Müftüler	Görev Tarihleri
1 Şemseddinzâde Mehmed Efendi	-
2 El-Hac Ömer Feyzi Efendi	-
3 El-Hac Hasan Efendi ³⁴⁸	5 Rebi'ü'l-evvel 1257/27 Nisan 1841
4 Mehmed Sadık Efendi ³⁴⁹	Rebi'ü'l-evvel 1270/Aralık 1853
5 El-Hac Mesud Efendi ³⁵⁰	9 Rebi'ü'l-evvel 1275/17 Ekim 1858
6 Kuseyirzâde El-hac Ali Rıza Efendi ³⁵¹	1276-1277/1859-1861
7 El-Hac Mustafa Efendi ³⁵²	1277-1286/1861-1870
8 El-Hac Yahya Efendi ³⁵³	1287-1288/1871-1872

³⁴⁵ BOA. *İ.DH.* 335/21973, s.1. 26 Rebi'ü'l-âhir 1272/ 5 Ocak 1856. İstanbul'a gelmeden Belgrat'ta vefat eden Ömer Feyzi Efendi'nin naiplik yaptığı dönemde kendisine tahsis edilen 1000 kuruşluk maaşın kadı maaşları ösründen karşılanması nedeniyle verilen bu maaşın 500 kuruşu fetvahaneye memurları maaşlarına nakledilmesi, geriye kalan 500 kuruşun ise çocuklarına, zevcesine ve biraderine taksim edilmesine karar verilmiştir. Ailesine verilen maaştan oluşan 500 kuruşluk açığın gümrük kantarcılığında görevli olup vefat eden Mustafa Ağa'nın açıkta kalan 300 kuruşluk maaşından karşılanması, geriye kalan açığın hazine tarafından kapatılması uygun görülmüştür. Bkz. BOA. *İ.MVL.* 353/15406, s. 6-7. 9 Safer 1272/ 21 Ekim 1855; BOA. *A.MKT.MHM.* 83/17, s.1. 17 Safer 1272/ 29 Ekim 1855; BOA. *A.MKT.DV.* 65/10, s. 1-2. 1 Muharrem 1269/ 15 Ekim 1852; BOA. *A.MKT.NZD.* 178/66, s.1. 2 Receb 1272/9 Mart 1856.

³⁴⁶ Geride mirasçı bırakmadan ölen kimselerden vakıflara veya devlet hazinesine kalan topraklar, mallar, miraslar. Bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lugatı, C. 2, s. 1930.

³⁴⁷ BOA. *A.MKT.NZD.* 171/36, s.1. 7 Rebi'ü'l-evvel 1272/17 Kasım 1855. Mehmet Sadık Efendi için ilk maaş talebi mederris olup Antakya şairlerinden Yahya Hakkı Efendi'nin kaleme aldığı bir kıt'a kaside ve Antakya müftüsü Mehmet Sadık Efendi'nin görevine devam etmesi neticesinde yeteri miktarda maaşla taltif edilmesi için Halep valisine gönderilen şukkada yer almıştır. Bkz. BOA. *A.MKT.UM.* 164/73, s. 1. 28 Zi'l-hicce 1270/ 21 Eylül 1270.

³⁴⁸ *A.Ş.S.*, 25, 12/30. BOA. *A.MKT.* 147/71, s. 1. 14 Şevvâl 1264/ 13 Eylül 1848.

³⁴⁹ *A.Ş.S.*, 28, 99/180.

³⁵⁰ *A.Ş.S.*, 29, 81/221.

³⁵¹ *A.Ş.S.*, 30, 59/85.

³⁵² *A.Ş.S.*, 30 148/193; *A.Ş.S.*, 32, 124/277.

³⁵³ *A.Ş.S.*, 34, 34/67.

Antakya kazası eski müftüsü Şemseddinzâde Mehmed Efendi'nin müftü olarak görev yapmış olduğu, oğlu Bekir Efendi'ye gereken yardımın yapılmasına dair Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın Halep Valisi'ne gönderdiği şukkadın anlaşılmaktadır³⁵⁵. El-Hac Hasan Efendi, Mehmet Sadık Efendi, el-Hac Mesud Efendi ve Akif Efendi doğrudan tayin edilmiştir ve sicillerde atama kararları kayıtlıdır. Akif Efendi'nin uzun yıllar görev yaptığı ve Antakya kazasında köylerin öşür vergisini oğluna iltizama verdirecek kadar aktif rol oynadığı bilinmektedir. Öyle ki iltizama verilen bazı köylerin işletme hakkını alan Akif Efendi ve oğlunun halka zulmettiği yönünde Kayser ve Torun köylerinden iki zevatın arzuhal verdiği bilinmektedir³⁵⁶.

1.2.1.2.3. Muhzırlar

Muhzır; Arapça ihzar edici, huzura getiren demektir. Mahkeme literatüründe ise muhzır, davacılarla dava olunanları mahkemeye celp eden görevliye verilen addır. Mahkemede birden fazla muhzır görevli olduğu için içlerinden biri muhzır başı tayin edilirdi³⁵⁷.

Muhzırların tayin ve azil yetkisi kadılara aitti. Kadı bunun için uygun gördüğü kişiyi merkeze arz eder ve tayin merkezden beratla yapılırdı. Genellikle haklarında bir şikâyet olmadığı müddetçe görevlerine devam edebilirlerdi. Mahkemenin bulunduğu yerin ahalisi arasından özellikle daha önce bu görevi yapmış kişilerden veya bir şekilde devlet görevi almış (askerî) grupların mensuplarından seçilirdi³⁵⁸.

Naipilerin maaş usulüne geçmesiyle mahkeme harçlarının bir kısmı muhzırlara tevdi edilmiştir³⁵⁹. Ayrıca tereke tahririnde görevleri karşılığı “muhzırıyye, katibiyye, kaydiyye, huddâmiyye” adı altında ücret alırlardı. Aldıkları bu ücret terekenin toplam hâsılatına göre değiştiği görülmektedir. 250 kuruş³⁶⁰

³⁵⁴ Müfti el-Hac Yahya Efendi'nin “ Muğâyir-ı rızâ-ı ‘alî hâl ve harekete mebnî” davranışlarından dolayı azledilerek yerine Akif Efendi “ehliyet ve istihkâkına bahisle” tayin edilmiştir. Bkz. *A.Ş.S.*, 37, 254/845, 254/846

³⁵⁵ BOA. A.MKT. 148/71, s.1. 18 Şevvâl 1264/17 Eylül 1848.

³⁵⁶ BOA. DH.MKT. 1318/66, s.1. 4 Ramadan 1294/ 12 Eylül 1877.

³⁵⁷ Recep Ahışhalı, “ Muhzır”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 85-86.

³⁵⁸ Ahışhalı, “ Muhzır” ... s. 85-86.

³⁵⁹ *A.Ş.S.*, 34, 19/39.

³⁶⁰ *A.Ş.S.*, 25, 23/59

olabileceği gibi yüksek fiyatlı terekelerde bu miktarın 1825 kuruşa³⁶¹ kadar çıktığı görülmektedir.

İncelenen dönemde muhızlıların isimlerine çoğunlukla şühûdü'l-hâl kısımlarında rastlanmaktadır ve genellikle iki muhızın adı yer almakla beraber sadece isim vermeden “muhızlılar” diye genel bir ifade de kullanıldığı görülmektedir³⁶². Buna göre şer'iyye sicillerinde muhızlı olarak es-Seyyid İbrahim, es-Seyyid Ömer, es-Seyyid Hüseyin, es-Seyyid Abdulkadir, Hacı Halef, el-Hac Yahya, el-Hac Mehmed Da'bul, Mehmed Emin Ağa, Muhızlı Osman, Muhızlı el-Hac Ahmed, Muhızlı Mustafa'nın adları geçmektedir. 1839-1876 yıllarını ihtiva eden tüm sicillerde yer alan hüccet kayıtlarının şühûdü'l-hâl kısmında yer alan bu isimlerin değişmeden kaldığı düşünülürse bir muhızlıın uzun yıllar bu görevde kaldığı söylenebilir. Özellikle Hacı Da'bul ve es-Seyyid Abdulkadir'in 28-39 arası numaralara sahip sicillerde yer alan muhtelif hüccetlerde adı zikredilmektedir.

1.2.1.2.4. Kâtipler

Mahkemedeki her türlü hukuki işlemlerde kadının en önemli yardımcısı mahkeme kâtipleri idi. “Yazıcı” ve “müstensih” manalarına gelen kâtip, kadı ve naibin yanında onun işlerini yürütmesine yardımcı görevli durumundaydılar. Görev yapabilmeleri için kadının arzı, kişilerin ise berat almaları gerekirdi³⁶³.

Mahkeme içinde kendilerine tahsis edilen odada işlerini yürüten kâtipler, duruşmaların saati saatine tutulması, imla kurallarına uydurularak tutanakların sicillere usulüne uygun olarak yazılması, naibin verdiği ilam, hüccet ve mürasele gibi yazılar ile merkezden gelen ferman, berat mektup ve buyruldu gibi yazıların yine kurallarına uygun olarak sicillere geçirilmesi ve naibin bildirdiği diğer işlerden sorumluydu³⁶⁴. Terekelerin tahriri ve varisler arasında taksimi işinin yürütülmesi³⁶⁵, olay yerine giderek yerinde inceleme ve keşif yapılması ve konunun sicile kaydedilmesi gibi görevleri de mevcuttu. “*Mahallinde icrâya taraf-ı şer'iden bilâ iltimas ma'zûnen irsal olunan*”³⁶⁶ ya da “*mahallinde ketb ve tahriri için cânib-i şeri'at-ı garrâdan ma'zûnen irsâl olunan*”³⁶⁷ ifadeleri ile kâtiplerin mahkeme

³⁶¹ A.Ş.S., 25, 186-187/410.

³⁶² A.Ş.S., 38, 7/16.

³⁶³ F. Krenkow, “Kâtib”, İA, M.E.B, s. 431-432; Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara...s. 189/192.

³⁶⁴ Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara... s. 191-192.

³⁶⁵ A.Ş.S., 30, 62/87.

³⁶⁶ A.Ş.S., 37, 171/72; A.Ş.S., 36, 15/4b.

³⁶⁷ A.Ş.S., 28, 151/297.

tarafından izinli olarak keşfe çıktıkları bilinmektedir. Yaptıkları bu işlerden dolayı “*kâtibiyye*” adıyla ücret almışlardır³⁶⁸.

1840-1876 yılları arasındaki mahkeme kayıtlarında Mimarzâde Süleyman Efendi, Şemseddinzâde Halil Efendi, Ali Efendi ve Mehmet Akif Efendi, Şabanzâde el-Hâc Ahmed Hilmi Efendi, Şemseddinzâde İbrahim Efendi, Müftizâde Abdullah Efendi, Mustafa Efendi’nin adları geçmektedir³⁶⁹. Kayıtlar incelendiğinde en aktif ve en uzun süreli görev yapan kâtipler Şemseddinzâde İbrahim Efendi ve el-Hac Ahmed Hilmi Efendi’dir³⁷⁰. Her ne kadar isimleri tespit edilmişse de mahkemede görev yapan kâtipler hakkında sicil kayıtlarında fazla bilgi yoktur. Bu yüzden ücretleri, görev süreleri, sayıları, tayinlerine ilişkin bilgilere ulaşılamamıştır.

1.2.1.2.5. Nakibüleşraf Kaymakamı

Hazreti Peygamber’in soyundan gelen kişilere genel anlamda “seyyid”ya da “şerif” denilirdi. Hz. Hasan’ın soyundan gelen kişilere “şerif”, Hz. Hüseyin’in soyundan gelenlere “seyyid” denmiştir³⁷¹. Osmanlı Devleti’nde nakibüleşraf makamı Yıldırım Bayezid zamanında tesis edilmiş, makamın başına Emir Buhari’nin talebelerinden Bağdatlı Seyyid Ali Natta bin Muhammed nazır olarak tayin edilmiştir. II. Bayezid döneminde kurumsal bir teşkilata dönüşerek *nakibü’l-eşraf kaymakamlığı*” ihdas olunmuş, Osmanlı devleti’nin yıkılışına kadar devam etmiştir³⁷².

Nakibüleşraf’ın eyalet, sancak ve kazalardaki temsilcileri “*nakibü’l-eşraf kaymakamı*” olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti’nde imtiyazlı bir yere sahip olan nakibüleşraf peygamber soyundan gelenlerin işlerine bakar, neseplerini kaydeder, doğumlarını ve ölümlerini deftere geçirir, onları fenalık yapmaktan alıkoyar, vergiden muaflik gibi haklarını korur, beratlarını alır ve kontrol ederdi.

³⁶⁸ A.Ş.S., 33, 105/248

³⁶⁹ Kâtiplerin isimleri hüccetlerde yer alan şühûdü’l-hâl ve kâtiplerin mahallinde inceleme yapması için gönderildiği kayıtlardan tespit edilmiştir. A.Ş.S., 25, 38/103, 216/554; A.Ş.S., 26, 13/29, 210/471, 225/508, 239/538, A.Ş.S., 27, 1/1, 1/3, 3/8, 87/204; A.Ş.S., 28, 5/9, 158/311; A.Ş.S., 29, 3/10, 136/327; A.Ş.S., 30, 173/231, 9/15; A.Ş.S., 31, 63/127, 3362, 75/150; A.Ş.S., 32, 82/184; A.Ş.S., 33, 107/251, 107/252; A.Ş.S., 34, 13/27, 15/31 A.Ş.S., 35, 88/46, 92/63; A.Ş.S., 36, 54/5a.67 3b; A.Ş.S., 37, 264/870, 239/810; A.Ş.S., 38, 280/860, 192/567; A.Ş.S., 39, 31/179.

³⁷⁰ Şemseddinzâde İbrahim Efendi ve el-Hacı Ahmed Hilmi Efendi’nin hem 25 numaralı sicilde hem de 39 numaralı sicilde yerinde keşif yapmak için görevlendirildiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda ortalama 36 yıl görevde kaldıkları söylenebilir.

³⁷¹ Murat Sarıçık, “Osmanlı Devletinde Nakibü’l-Esraflık Kurumu”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2004, s. 385-387;

³⁷² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye...* s. 164-165; Pakalın, *Tarih Deyimleri...* s. 647; M.Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bir Bakış*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977, s. 107.

Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki bütün seyyid ve şerriflerin isim ve hüviyetlerini, siyadet ve şerafet silsilesini, ikametgâhlarını *şecere-i tayyibe* adı verilen defterlere kaydetmişlerdir³⁷³. Kısaca nakibü'l-eşraf kaymakamı peygamber hanedanı bireylerinin umumi vasısı olarak görev yapmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde seyyidler ve şerifler kendilerine ait hususi kıyafet giyerlerdi. Abbasilerden başlayan yeşil renk sarık giyme geleneği düzenli olarak Osmanlı döneminde de tatbik edilmiştir. Nakibüleşrafın resmi kıyafeti XVIII. yüzyıldan itibaren kazasker elbisesine benzer olup belirgin farkı kavuğu üzerine yeşil sarmasıydı³⁷⁴.

Nakibüleşraf kaymakamlarının atamalarında genellikle diğer şer'i görevlilerin tayin kararlarındaki usul göze çarpmaktadır. Dersaadet'ten aldığı menşureyi Halep valisine göstererek menşurede yazılı olduğu üzere ataması gerçekleştirilmekteydi. Bunların görevleri devam ettirilecekse diğer memuriyetlerdeki gibi her yıl ibka fermanı yazılırdı. Menşurede tayin edildikleri bildirildikten sonra kendilerine, vazifesine binaen birtakım nasihatlerde bulunulmuştur. Nakibüleşraflardan, kaymakam senetleriyle "*teseyyüd-ü izhâr-ı 'alamet*" (seyiddlik alametinin ibrazı) düzenleyerek aralarına katılmak isteyenlere engel olmaları, keyfi olarak seyyitlik alametine ruhsat vermemeleri, seyyitlik nesebine haiz olanları İstanbul'a havale etmeleri ve bu "*emanet-i kebirede*" istikamet eylemeleri, seyyitlerin "tevcihiyye" ve 'arusiyye" namıyla bir akçelerini dahi almamaları, seyyitlerin ırz ve mallarının korunmasına dikkat etmeleri istenmiştir³⁷⁵.

Bir müddetten beri Antakya nakibi bulunan Mesut Efendi bazı davranışları sebebiyle görevinden uzaklaştırılsa da uzun zamandan beri bu görevde bulunması nedeniyle 1843 tarihinde Halep valisi tarafından gönderilen buyrulduyla yeniden nakipliğe tayin edilmiştir³⁷⁶. 1848 yılında Nakibüleşraf kaymakamı olarak Mesut Efendi'nin yerine Antakya kazasının hanedan ve eşrafından olan Müftüzâde el-Hac Mustafa Efendi tayin edilmiştir³⁷⁷. Nakibüleşraf Mesut Efendi'nin Antakya müftülüğüne tayin edildiği 1858 senesinde Antakya kazası Nakibüleşraf kaymakamlığına es-Seyyid Hüseyin Aryâni Efendi getirilmiştir³⁷⁸. Hüseyin Aryâni

³⁷³ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi...* s. 81.

³⁷⁴ Şit Tufan Buzpınar, "Nakibüleşraf", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 324.

³⁷⁵ A.Ş.S., 26, 69/168, 69/169.

³⁷⁶ A.Ş.S., 25, 155/430.

³⁷⁷ A.Ş.S., 26, 69/168, 69/169.

³⁷⁸ A.Ş.S., 29, 81/222.

Efendi'nin vefatıyla yerine 24 Ocak 1862 tarihinde Şaban Efendi görevlendirilmiştir³⁷⁹. Bu görevlendirme durumunun belirli bir kural dâhilinde gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Özellikle toplumda sahip oldukları itibar gereği mahkeme davalarında şahitler arasında yer alan nakiplerin isimlerinin atama sırasına göre zikredilmediği görülmektedir.

1.2.1.2.6. Şühûdülhal

Osmanlı adliye teşkilatında mahkeme görevlileri dışında şehrin ileri gelenlerinden bazılarının davalarda hazır bulundukları ve dava neticelendiğinde kaleme alınan dava tutanaklarında bir kısmının adlarının yer aldığı şeriyeye sicillerinden anlaşılmaktadır. Hallin veya durumun tanıkları anlamına gelen şühûdü'l hal “şuhûd”, “udûl” veya “şühûdü'l- udûl” olarak da tanımlanmıştır.

Osmanlı mahkeme idaresinde “şühûdü'l-hâl” önemli işlemlere sahiptir. Muhakemenin açık yapıldığının önemli bir göstergesi olan bu kurum, bilgi akışı sağlamada etkin olarak çalışmıştır. Davaya ilişkin bilgilerin kaybolması durumunda ilk başvurulacak kişiler, davaya tanıklık eden şühûdü'l-hâldir ve bunlar hâkimin kararına dayanak oluşturmuşlardır³⁸⁰. Çoğunlukla şehrin ayan ve eşrafından oluşan bu kişilerin arasında şer'î ve örfî göreve mensup olanlarda vardır. Yaşlı, tecrübeli ve saygın bir yere sahip üyeleriyle geleneksel bir uygulamayı temsil etmişlerdir.

Duruşmaları izlemek veya kendi dava sırasını beklemek üzere mahkemede hazır bulunan kişiler arasından da bir kaçının adları mutlaka şühûdü'l-hal başlığı altına yazılmaktaydı. Dinleyici konumunda mahkemede hiç kimse bulunmaması durumunda görevli olan muhızırlardan veya kâtiplerden birkaçının adı tutanak sonuna yazılmaktaydı³⁸¹.

İncelenen dönemin sicilleri değerlendirildiğinde zapt altına alınan bazı dava tutanaklarında kalabalık bir dinleyici kitlesinin olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle vakıf³⁸², mübayaa (satış sözleşmeleri)³⁸³ veya miras taksimi hüccetlerinde³⁸⁴ çok sayıda saygın kişiler davalara dinleyici olarak katıldığı, aralarından birkaçının adı

³⁷⁹ A.Ş.S., 30, 180/242.

³⁸⁰ Hülya Taş, Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?, *Bilgi*, S.44, s.37. Bazı araştırmacılar “şühûdü'l-hâl”i istişare heyeti veya ehl-i vukuf (bilirkişi) olarak da tanımlamışlardır. Bkz. Nâsi Aslan, *İslam Yargılama Hukukunda “Şühûdü'l-Hâl” Jüri Osmanlı Devri Uygulaması*, Beyan Yayınları, İstanbul 1999, s. 17.

³⁸¹ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s. 90.

³⁸² A.Ş.S., 28, 141/482, 173/344; A.Ş.S., 30, 179/240.

³⁸³ A.Ş.S., 25, 156/432, 166/452, 168/454; A.Ş.S., 30, 139/184, 135/177.

³⁸⁴ A.Ş.S., 25, 168/455, 169/455.

şühûdü'l-hal kısmına kaydedildiği görülmektedir. Bu kayıtlarda ilmiye³⁸⁵ sınıfına mensup naip, müftü, nakibüleşraf kaymakamı, müderris, mahalle imamı, muhızır; idari³⁸⁶ sınıfa mensup mültezim, zaptiye müdürü, kaymakam, muhtar, kaza müdürü, meclis çavuşu, meclis kâtibi gibi kişilerin adları yer almaktadır. Gayrimüslimlerin ise kendi aralarındaki veya Müslümanlarla olan davalarında şühûdü'l-halde bulunan kişiler arasında her iki inanca mensup kişilerin yer aldığı görülmektedir³⁸⁷.

Mahkeme esnasında görülen davalarda, davalının veya davacının kendi iddiasını ispatlamak için gösterdikleri şahitlerin, davalara dinleyici olarak katılan şühûdü'l-hâlden farklı olduğu anlaşılmaktadır. İspat vasıtalarından biri olan şahitlik, kabul edilmeyen bir iddianın doğruluğunu ortaya çıkarmak için yapılmasına rağmen şühûdü'l-halin böyle bir ispat zorunluluğu yoktur³⁸⁸. Ayrıca şahitler mahkemede delil (beyyine) olarak kabul edilirken şühûdü'l-hâlde böyle bir durum söz konusu değildir.

Osmanlı Devleti'nde şeri mahkemelerde, ispat vasıtası olarak kabul edilen şahitliğin, önemi üzerinde sıkça durulmuştur. 1852 tarihli Halep Valisine gönderilen emirnamede, davalarda şahitlerin yemin etmemesi nedeniyle bazı davaların iptalinin söz konusu olduğu, bu nedenle davalının hakkının iptal edilmesi sonucuna maruz kalmaması için birtakım tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir. Mahkemeye götürülecek şahitlerin öncelikle kimler olduğu sorulacak, isim ve şöhretleri bir yere kaydedildikten sonra gelenlerin onlar olmadığı yahut tayin olunanlar gelmediği zaman, memur tarafından tetkik edilecekti. Asıl dikkat edilmesi gerekenin “tezkiye”³⁸⁹ hususu olduğu, bu usul ile yetinmeyip hakikati hal için doğru bilgiye vâkıf oluncaya kadar güvenilir memurlar tarafından şahitlerin icabına göre gizli ve açık “tezkiye” yapılması istenmiştir³⁹⁰. Tezkiye hususu, 1866 tarihli bir ferman suretinde detaylandırılmıştır³⁹¹. Bu ferman suretine göre; her sınıftan tebaanın meşru haklarını adalet ile muhafaza edebilmek için icap eden tezkiyeye dikkat edilmesi

³⁸⁵ A.Ş.S., 30, 143/189, 156/205; A.Ş.S., 30, 174/473, 175/473, 175/474; A.Ş.S., 31, 15/29.

³⁸⁶ A.Ş.S., 33, 18/42, 37/86; A.Ş.S., 34, 14/28, 41/82; A.Ş.S., 36, 241/2b; A.Ş.S., 30, 114/145.

³⁸⁷ A.Ş.S., 30, 173/231.

³⁸⁸ Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s.167-168.

³⁸⁹ Şahitlerin; dürüst, güvenilir ve şahsiyetli kişiler olup olmadıklarının araştırılmasına tezkiye denir. Diğer bir ifadeyle şahitlerin “güvenilirlik soruşturması”dır. Bkz. Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku*... s. 204.

³⁹⁰ A.Ş.S., 27, 16/30, 16/31.

³⁹¹ Bu ferman suretinde önerilen hükümlerin uygulanması adına tüm eyaletlerdeki liva ve kazalarda görevli bulunan kadılara ve naiplere, tembihatname gönderilmiştir. A.Ş.S., 34, 69/144.

gerektiği halde “gizli tezkiye” gerçekleştirilmeden yalnızca “açık tezkiye” ile iktifa edilmesinin yeterli olmadığı ifade edilmiştir. Gizli tezkiyenin uygulanma aşaması ise şu şekilde izah edilmiştir: Fıkıh ehlinin “mesture” (gizli, örtülü) olarak tabir ettiği bir kâğıt üzerine, davacı ve davalının isimleri, iddia olunan mesele ile şahitlerin isim ve şöhretleri, sanatları, şekilleri, ikametgâhları, babalarının ve dedelerinin isimleri yazılmıştır. Bu kâğıt bir zarfın içine konularak, hâkim tarafından gönderilen “müzekkilere” (tezkiyeyi yapan kişi) verilmiştir. Müzekki olarak tayin edilen kişiler kendi aralarında mesturede yazılı olan isimleri okuyup, “adildir” yazılı olan şahitlerin isimlerinin altına “makbûlü’ş-şehâde”, “adil değildir” şeklinde yazılmış olan isimlerin altına ise “gayr-i ‘adil” dir şeklinde ibare düşmüşlerdir. Bu işlemden sonra mesturenin üzeri mühürlenerek hâkime iade edilmiştir. Gizli tezkiyesi tamamlanan ve adil olduğu tespit edilen şahitlerin mahallinde alenen araştırılmasıyla “açık tezkiye” süreci başlamıştır. Bu aşamada şahitlerin mensup oldukları çevreye yani ilim öğrenen talebe ise medresenin müderrisiyle güvenilir ahalisinden, askeriyeden ise bulunduğu taburun zabitanından, ketebeden ise kalem zabıtinden, tüccardan ise güvenilir olan tüccar ehlinden, esnaftan ise lonca kethüdası ve ustalarından, bunların dışında kalanların ise ikamet ettikleri yerin imam ve muhtarlarına sorulması esas alınmıştır. Gizli ve açık soruşturulması yapılmayan şahitlerin şهادetlerinin kabul edilmemesine karar verilmiştir³⁹².

1.2.2. Kazanın İdari Kurumları

1.2.2.1. Meclisler

1.2.2.1.1. Muhasıllık Meclisi

Yönetimin düzenlenmesi manasına gelen Tanzimat, her yönden yeniliklerle beraber mali açıdan bir takım düzenlemelerin de yapıldığı reformlar olarak telakki edilir. İdaredeki düzenlemeler mali olarak merkeziyetçiliğin temel kılınması aşamasıydı. Bu doğrultuda XVIII. ve XIX. yüzyılda bir yerin vergi gelirlerini açık arttırmayla alıp taşrada bu verginin tahsilini sağlayan mültezimler, uzun süre bu vazifeyi kendi mali çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Vergilerin toplanmasındaki usulsüzlük ve kontrolsüzlük nedeniyle Tanzimat bürokrasisi, uygulanan iltizam sisteminin kaldırılması ve yeni bir örgütlenme biçimi olarak muhasıllık meclislerinin kurulması için bir takım girişimlerde bulunmuşlardı³⁹³.

³⁹² A.Ş.S., 34, 68/142. Şahitlerin tezkiyeleri olunacak yere gönderilen mesture sureti için bkz. A.Ş.S., 34, 70/145; Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku*... s. 206.

³⁹³ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli*... s. 32

Valilerin nüfus ve yetkilerinin azaltılmasına dönük bu uygulama ile valilere sadece asayiş işleri bırakılmış, mali işler, merkezden padişah tarafından *Muhasıl-ı emvâl* adıyla tayin olunan geniş yetki ve salahiyetlere sahip kişilerce yönetilmiştir. Fakat diğer taraftan da idarenin her kademesinde halkın katıldığı idare ve taşra meclisleri oluşturulmuştur³⁹⁴.

Kaza meclisleri bağımsız olarak faaliyet göstermeyip liva merkezindeki muhassıllık meclisine bağlıydılar. Bu nedenle kaza meclisleri her üç ayda bir toplanıyor, gelir ve giderleri inceleyip aşar ve rüsumatı üzerine alan kişinin borcu olup olmadığını, tahsis olunan vergilerin toplanıp toplanmadığını tespit ederek zabıt ve borç defterini kaymakama veriyorlardı³⁹⁵.

1864 Vilayet Nizamnamesi'ne göre oluşturulması öngörülen kaza idare meclislerine kadar faaliyet gösteren muhassıllık meclisleri idari, mali ve sosyal manada bir takım görevleri üstlenmiştir. 1840-1844 yıllarında mahkeme kayıtlarını ihtiva eden ve şeriyeye sicillerinde merkezden gelen her türlü yazışma evrakında, muhatap olarak zaptiye memuru, kadı naibi, maliye memuru ve meclis azaları yetki derecesine göre zikredilmiştir³⁹⁶. Merkezden veya Antakya kazasının tabi olduğu Halep valisinden gelen her türlü resmi yazışma dönemin mülki amiri ve bu yetkiyi paylaşan diğer memurlara hitaben yazılmaktaydı³⁹⁷.

Antakya kazasında kaza idare meclislerinin teşekkülüne kadar kazada zikredilen bu meclis etkili olacaktır. Önceleri bu meclisin üyeleri müftü, naip ve yörenin ileri gelenlerinden seçilmiş kişilerdi. Mart 1842'den itibaren "usul-ü tadiliye" adıyla mali ve mülki alanda yapılan düzenlemeler ile yerini eyaletlerde müşir ve defterdara, kazalarda kaymakam ve mal müdürüne bırakmıştır³⁹⁸. Daha sonra zabıta memurunun da ilavesiyle oluşan bu meclis vergi miktarlarının belirlenmesi³⁹⁹, vergilerin toplanması⁴⁰⁰, gerçekleşen adli vakaların meclis mazbatasına kaydedilmesi⁴⁰¹ gibi görevleri üstlenmiştir.

³⁹⁴ Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Belleten*, C.XXVIII, S. 109-112, Ankara, TTKY, s. 625.

³⁹⁵ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli...* s. 33.

³⁹⁶ A.Ş.S., 25, 19/49, 20/50, 20/51, 20/52.

³⁹⁷ A.Ş.S., 25, 21/53, 21/56, 35/91, 53/146, 64/186; A.Ş.S., 27, 37/84; A.Ş.S., 28, 44/87, 49/97, 54/106, 91/166 A.Ş.S., 29, 6/21, 15/53, 16/54, A.Ş.S., 30, 2/4, 19/28.

³⁹⁸ Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mayıs 2002, s. 57.

³⁹⁹ A.Ş.S., 32, 71/153; A.Ş.S., 28, 110/202; A.Ş.S., 25, 105/303.

⁴⁰⁰ A.Ş.S., 30, 141/188.

⁴⁰¹ BOA. MVL. 33/21, s. 1-11. 20 Cemâziyye'l -evvel 1259/18 Haziran 1843.

Halep valisi bazı zamanlarda meclis azalarının muvazzaf olup olmadığı tetkik ettirmiştir. 1845 yılında Halep eyaletine bağlı Antakya, Antep ve Kilis kaza meclisi azalarının muvazzaf olup olmadığına dair tezkirede; Rakka ve Birecik kazalarının meclis azalarına maaş tahsisinin yapıldığı ifade edilmiştir⁴⁰². Anlaşılabacağı üzere meclis azalarına maaş tahsis edilmiştir. Yine aynı tarihli başka bir belgede Müftüzâde Mustafa meclis azası iken İstanbul'a gittiği sırada maaşının kesildiği yönünde arzuhal vermiştir. Arzuhalde Hazinece tahsis edilen 300 kuruşluk maaşın kendisine verilmemesi nedeniyle aile fertlerinin ihtiyaçlarını karşılayamadığını belirtmiştir⁴⁰³.

Meclis azalarının kimliği hakkında şer'iyye sicillerinde herhangi bir bilgi mevcut değildir fakat bazı belgelerde birkaç isme tesadüf edilmektedir: *Müftüzâde Seyyid Ahmet Efendi, Hacı Halef Ağa*⁴⁰⁴, *Eski Halep Valisi Rahmi Paşa'nın oğlu Seyyid Ahmet, Şerifzâde Ahmet Efendi, Seyyid Ahmet Efendi, Seyyid Mustafa Efendi*.

Bazı meclis azalarının ihraç edilip tekrar aynı göreve iade edildiği bilinmektedir. Bunlardan Müftüzâde Seyyid Ahmet Efendi 1856 yılında Antakya meclis azalığından herhangi bir sebep gösterilmeksizin ihraç edilmiş ancak bu göreve haiz olduğu vurgulanmış ve tekrar aynı görevde istihdam edilmiştir⁴⁰⁵. Bazı dönemlerde Halep valisi tarafından birçok kişinin aynı zamanda meclis azalığı görevinden ihraç edilmesiyle birlikte aynı ev halkından birden çok kişinin de bu göreve getirildiği görülmektedir. Bunlardan 1856 tarihli bir fermanda, Halep'in eski valisi İsmail Rahmi Paşa liyakatinden dolayı oğlu Seyyid Ahmed'i Antakya meclis azalığına getirmiş fakat Halep'in yeni valisi Hamdi Paşa, "*Antakya meclis azası pek çoktur*" diyerek Seyyit Ahmet ile beraber birçok kişiyi ihraç etmiştir. Ancak bir haneden Bereketzâde Ahmed Ağa, Bereketzâde Arif Ağa, Bereketzâde Mehmet Ağa'nın görevinde devamlılığını sağlamış ve akrabalarından bazılarını bu göreve

⁴⁰² BOA. A.MKT, 56/94 s. 1. 19 Zi'l-hicce 1262/8 Aralık 1846.

⁴⁰³ BOA. A.DVN. 31/93, s. 1; BOA. A.MKT. 106/28 s. 1. 19 Muharrem 1264/ 27 Aralık 1847. Meclis azası olan Şerifzâde Ahmet Efendi ise Halep valisine gönderdiği arzuhalde, ailesinin geniş olmasından dolayı verilen maaşın ailesini geçindirmeye yetmediği gerekçesiyle münasip bir işe istihdamını istemiştir. Bkz. BOA. A.MKT.UM. 134/81, s. 1. 2 Safer 1269/15 Kasım 1852.

⁴⁰⁴ 1860 yılında vefat eden ve daha önce aza olan Hacı Halef Ağa, Hacı Mehmed Galib'in Antakya'daki iki dükkânını zapt etmiştir. Bkz. BOA. A.MKT.DV. 173/52, s. 1. 9 Rebi'ü'l-ahir 1277/ 25 Ekim 1860. Mültezim Hacı Halef Ağa'nın vefat tarihi ile meclis azası Hacı Halef Ağa'nın aynı kişi olduğu düşünülebilir; fakat sicilde terekkesi kayıtlı Hacı Halef Ağa'nın aza olduğu yönünde herhangi bir kayıt tespit edilememiştir. Bkz. A.Ş.S., 30, 51/83.

⁴⁰⁵ BOA. A.MKT.UM. 240/45, s. 1. 18 Şevvâl 1272/ 22 Haziran 1856.

getirmiştir. Bu hadise üzerine Halep'in eski valisi İsmail Rahmi Paşa, oğlunun tekrar görevine iadesini istemiştir⁴⁰⁶.

Antakya Kazası mülki amiri olan kaymakam ile meclis azaları arasında bazı dönemlerde tartışma yaşanmış, hatta kaymakam azaları bizzat tayin etmek istediği görülmüştür. Antakya Kazası Kaymakamı Talat Efendi ile meclis azaları arasında uyum problemi yaşanmış⁴⁰⁷, mizacına uymayan bazı müftü, naip ve meclis azalarını değiştirmek istediği yönünde istihbaratı söylentilerin tahkik edilmesi istenmiştir⁴⁰⁸. Yine Antakya eski kaymakamı İzzet Efendi ile meclis azası Seyyid Mustafa arasında meydana gelen kırınglık nedeniyle, Kaymakam İzzet Efendi, Halep Valisi Osman Paşa'ya müracaat edip öneride bulunarak Seyyid Mustafa'yı meclis azalığından ihraç etmiştir⁴⁰⁹.

Meclislere tayin edilen mahalli temsilcilerin pek çoğu merkez tarafından işten el çektirilmek istenen ayanlar arasından seçilmiştir. Öte yandan bunlar kendi aralarındaki mevcut anlaşmazlıkları da meclise taşıyarak meclisin aktif görev yapmasını engellemişlerdir. Böylece meclisler Müslüman ve gayrimüslim halkın temsilcilerinin yönetime katılmasını sağlamaktan ziyade taşradaki ayan ve eşrafın eski durumlarını muhafaza etmesine yardımcı olmuştur.

Zamanla meclis yapısı değişmiş, yazışmalarda “memleket meclisleri” unvanı kullanılmıştır. Yönetimin çeşitli kademelerinde vazifeli amirler ile halk arasında çıkan anlaşmazlıkları bir mahkeme gibi inceleyerek sonuçlandıran bu meclisler, hükûmet merkezinde tanzim edilen Meclis-i Vâlâ'nın taşradaki küçük bir örneği şeklinde çalışmıştır⁴¹⁰. Meclis-i Vâlâ aynı zamanda bir üst karar mercii olarak vazifesini icra etmiştir. Kazada hallolamayan bazı meselelerin Meclis-i Vâlâ'ya intikali söz konusu olmuştur. 1863 tarihinde Antakya Kaymakamı Talat Efendi'nin görevini idamesinden hoşnut olunmaması nedeniyle yerine işlerini itina ile yapan Halep Evkaf Müdürü Kadri Bey getirilmiştir. Arada çıkan anlaşmazlık meselenin Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmesine neden olmuştur⁴¹¹.

⁴⁰⁶ BOA. A.MKT.UM. 233/88, s. 1.15 Şa‘ban 1272/ 21 Nisan 1856.

⁴⁰⁷ BOA. MVL. 757/105, s. 1-4. 1 Cemâziyye'l- evvel 1277/15 Kasım 1850.

⁴⁰⁸ BOA. MVL. 765/73, s. 1-6. 25 Receb 1279/16 Ocak 1863.

⁴⁰⁹ BOA. MVL. 132/43, s. 1. 8 Cemâziyye'l-evvel 1269/17 Şubat 1853.

⁴¹⁰ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s. 215

⁴¹¹ BOA. A.MKT.MHM. 262/81, s. 1. 11 Zi'l-ka'de 1279/7 Mayıs 1863. Meclisi Vâlâ'ya havale edilen herhangi bir hususun öncelikli olarak Halep valisine, daha sonra merkeze intikali söz konusudur. Nitekim bu belgede de öncelikli olarak meselenin halledilmesi için evrak Halep valisine gönderilmiştir.

1849 tarihinde Sultan Abdülmecid'in iradesiyle çıkan talimatname ile meclislerin statüsü yeniden düzenlenmiştir. Meclislerde memurların ağırlığı artmış ve her gün toplanmaları öngörülmüştür. Merkezîyetçilik eğiliminin ağır bastığı meclislerin çalışma düzeni 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne kadar bu talimatnameye göre idare edilmiştir⁴¹².

1.2.2.1.2. Kaza İdare Meclisi

İstişare ile karar verme geleneği Türk kültüründe ana unsur olan meclislerin teşekkülünü meydana getirmiştir. Tanzimat sürecinde bu gelenekten gelen "*Muhassıllık Meclisleri*" adının değişmesi ile "*Memleket Meclisleri*" olarak adlandırılmış daha sonra 1864 ve 1871 vilayet nizamnameleri ile sistemleştirilerek her idari statünün görev ve yetkilerinin hudutları ayrı ayrı çizilmiştir. 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi'nin tüm Anadolu'ya gönderilip pratikte uygulama alanı oluşturuluncaya kadar mevcut yetkilere sahip idari meclisler görevlerini sürdürmüşlerdir⁴¹³.

1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi'nde üçüncü bâb, kazanın idaresini mülkiye ve hukuki olarak iki fasılda, köy idaresinin de kazaya dâhil edilmesi durumunda 47-76. maddeleri kapsadığı görülmektedir. Kaza idare meclisinin kimlerden oluştuğu, seçimin kaç yılda bir yapıldığı, seçime katılacak kişi sayısı, meclis aza sayısı ve kimlerden oluşacağı, meclisin vazifeleri 1864 nizamnamesinin beşinci babında detaylandırılmıştır. 1871 Vilayeti Nizamnamesi'nde ise kaza idaresi üçüncü bâb ikinci fasılda yer almaktadır. Üçüncü fasılda nahiyelerin idaresi ve nahiye müdürlerinin vazifeleri, dördüncü fasılda köy idaresi ve muhtarların vazifeleri, dördüncü bâb dördüncü fasılda ise kaza meclis idaresinin vazifelerine yer verilmiştir⁴¹⁴. Bu iki nizamname karşılaştırıldığında kaza idaresi ile ilgili hükümlerin farklılıktan ziyade birbirinin devamı niteliğinde olduğu görülmektedir. Her iki nizamnamede de madde numaraları aynıdır.

Kaza İdare Meclisleri kaymakam başkanlığında, Kaza Mal Müdürü, Tahrirat Kâtibi, Kaza Naibi (hâkim), müftü ve Müslüman olmayan toplulukların dini temsilcilerinden oluşmakta idi. Ayrıca iki Müslüman ve eğer var ise iki gayrimüslim dört üye seçilerek meclise katılmakta idiler⁴¹⁵. İdari davalar, gelir ve giderlerin

⁴¹² Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli...* s. 43.

⁴¹³ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli...* s. 80.

⁴¹⁴ *Düstür*, Tertip I, C.I, s. 608-625.

⁴¹⁵ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s. 259.

belirlenmesi, kamuya ait bina ve yerlerin korunması, belediye işlerinin yürütülmesi, Kaza İdare Meclislerinin görevleri arasındaydı⁴¹⁶

Antakya kaza idare meclisinin kimlerden oluştuğu ve isimleri Halep Vilayet Salnameleri'nde nizami bir şekilde kaydedilmiştir. Şer'iye sicillerinde mevcut bir meclisin varlığı ve icraatları çeşitli kayıtlardan tespit edilmekle birlikte meclisin ana yapısı ve kimlerden oluştuğu belirtilmemiştir.

Tablo-14'te H.1284-1290/M.1867-1873 tarihleri arasında Antakya kazasında görev yapan kaza idare meclis üyeleri verilmiştir:

Tablo 14: Antakya Kazasının İdare Meclisi Üyeleri (1867-1873)

1284/1867 ⁴¹⁷	1285/1868 ⁴¹⁸	1286/1869 ⁴¹⁹
Meclis-i İdâre-i Kazâ	Meclis-i İdâre-i Kazâ	Meclis-i İdâre-i Kazâ
Başkanı: Müdür	Başkanı: Kaymakam	Başkanı: Kaymakam
Ragıp Efendi	Rıza Efendi	Mehmet Efendi
Meclis Azaları:	Meclis Azaları:	Meclis Azaları:
Yahya Efendi	Yahya Efendi	Yahya Efendi
Selim Bey	Selim Bey	Şaban Efendi,
Arab Ağa	Arap Ağa	Mehmed Ağa,
Hasan Efendi	Havace Hanna	Serkez Ağa,
<u>1287/1870⁴²⁰</u>	<u>1288/1871⁴²¹</u>	<u>1289/1872⁴²²</u>
Meclis-i İdâre-i Kazâ	Meclis-i İdâre-i Kazâ	Meclis-i İdâre-i Kazâ
Başkanı: Kaymakam Mehmet Efendi	Başkanı: Kaymakam Mehmet Efendi	Başkanı: Kaymakam Ahmed Bey
Meclis Azaları:	Meclis Azaları:	Meclis Azaları:
?Efendi	Arif Efendi	Arif Efendi
Şaban Efendi,	Şaban Efendi,	Şaban Efendi,
Mehmed Ağa	Şükrü Efendi,	Şükrü Efendi,
Serkez Ağa,		
	<u>1290/1873⁴²³</u>	
	Başkanı: Kaymakam Kûfi	

⁴¹⁶ Ali Akyıldız, "Kaza Yönetimi". *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (1703-1876)*, Ed. Ali Akyıldız, T.C. Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 2013, s. 61.

⁴¹⁷ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1284, s. 46.

⁴¹⁸ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1285, s. 50.

⁴¹⁹ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1286, s. 46.

⁴²⁰ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1287, s. 43.

⁴²¹ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1288, s. 42.

⁴²² *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1289, s. 42.

⁴²³ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1290, s. 52.

Efendi
Abdülcelil Efendi
Abdülğaffar Ağa
Hamza Efendi
Serkez Efendi

1.2.2.1.3. Kaza Deâvi Meclisi

Tanzimat sonrası ceza kanunlarının uygulanması için 1854'te İstanbul'da oluşturulan Meclis-i Tahkikler, Nizamiye Mahkemelerinin temelini oluşturur. Meclis-i Tahkiklerin yaygınlaşmasıyla nizamiye mahkemelerinin kuruluşunu hazırlayan süreç başlamıştır. Bu alanda gerçekleşen ilk önemli düzenleme 1864 tarihli vilayet nizamnamesi ile yapılmıştır⁴²⁴. Buna göre her kazada bir hâkim olup şeri mahkemeye ait olan davaların hükme bağlanmasından sorumludur. Kaza hâkimi şeyhülislam tarafından seçilip padişah tarafından tayin edilir. Her kazada, kaza hâkimi başkanlığında, ikisi Müslim ikisi gayrimüslim olmak üzere dört azadan oluşan deavi meclisi oluşturulacaktır. Kazalardaki deâvi meclisleri şeri davalar, gayrimüslimlerin ruhani idarelerinde görülen hususi davalar, cinayete dair cinayet meclislerinde tetkik edilen hususlar, ticaret meclislerinde görülecek davalar dışında kalan davalar ile küçük suçlar (cünha) ve kabahat derecesinde olan suçlarla ilgili davalara bakmakla görevliydi. Deâvi meclisinde sonuçlanan hükümler mümeyyizler tarafından mühürlenerek mazbata ile kaymakama bildirilecektir⁴²⁵. 1871 nizamnamesinde ise bu görevlere ilaveten devlet memurları arasında yetki bakımından meydana gelebilecek anlaşmazlıkları, ahalinin hükûmet memurları aleyhinde vaki olacak şikâyetleri, kendi aralarındaki sorumlulukların taksiminde ortaya çıkan çekişmeyi, hükûmetle fertler arasında mîrî mallar ve sair anlaşmalar konusundaki davaları hükme bağlıyordu⁴²⁶.

Antakya deâvi meclisinin kimlerden oluştuğu kaza idare meclislerindeki gibi Halep Vilayet Salnameleri'nde yer almaktadır. Tablo-15'te H.1284-1290/M.1867-1873 yılları arasında Antakya kazasında görev yapan deavi meclis üyeleri verilmiştir:

⁴²⁴ M. Macit Kenanoğlu, "Nizamiye Mahkemeleri, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s.185.

⁴²⁵ *Düstûr*, Tertip I, C. I, s. 617.

⁴²⁶ *Düstûr* Tertip I, C. I, s. 642.

Tablo 15: Antakya Kazasının Deavi Meclisi Üyeleri (1867-1873)

1284/1867 ⁴²⁷	1285/1868 ⁴²⁸	1286/1869 ⁴²⁹	1287/1870 ⁴³⁰
Başkanı: Naip Mustafa Asım Efendi	Başkanı: Naip Hüseyin Hasip Efendi	Başkanı: Naip Mehmed Said Efendi	Başkanı: Naip Mehmed Said Efendi
Mümeyyizân: Arif Ağa, Abdülcelil Efendi, Havace Yagop Havace İbrahim	Mümeyyizân: Arif Ağa, Abdülcelil Efendi, Havace Yagop Havace İbrahim	Mümeyyizân: Salih Efendi Abdülcelil Efendi, Hanna Ağa İbrahim ağa	Mümeyyizân: Salih Efendi Abdülcelil Efendi, Hanna Ağa İbrahim ağa
<u>1288/1871⁴³¹</u>	<u>1289/1872⁴³²</u>	<u>1290/1873⁴³³</u>	
Başkanı: Naip Mehmed Refet Efendi	Başkanı: Naip Abdullatif Efendi	Başkanı: Naip İhsan Efendi	
Mümeyyizân: Abdülcelil Efendi Salih Efendi Hacı İsmail Efendi, Hanna Ağa,	Mümeyyizân: Abdürrezzak Ağa, Hasan Ağa Hacı Mehmet Ağa Yusuf Ağa	Mümeyyizân: Şaban Efendi İsmail Efendi Salih Efendi Abdülmesih Efendi	

Mecliste görev alan kâtipler ise sırasıyla *Akif Efendi*, *Abdurrezzak Efendi*, *Nazif Efendi*, *Ahmet Efendi*’dir⁴³⁴. Ayrıca şeriye sicilleri’nde deavi kâtiplerinden *Abdurrauf Efendi*, *Mehmet Nazif Efendi*, *Şemseddinzâde Nazif Efendi* ve *Ahmet Refet Efendi*’nin adı geçmektedir⁴³⁵.

Deâvi meclisleri oluşturuluncaya kadar kadı başkanlığında toplanan mahkemeye tahsil edilmiş müstakil bir yer belirlenmemiştir. Davalar bazen birinin hanesinde bazen bir tekke meclisinde bazen de kadının belirlemiş olduğu herhangi bir yerde görülmekteydi. Davalının ve davacının veya vekillerin hazır bulunduğu bu meclisler “*meclis-i nebevi*” olarak da telakki edilmiştir.⁴³⁶ Tarafların davaları

⁴²⁷ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1284, s.46.

⁴²⁸ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1285, s.50.

⁴²⁹ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1286, s.46

⁴³⁰ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1287, s.43.

⁴³¹ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1288, s.42.

⁴³² *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1289, s.42.

⁴³³ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1290, s.52.

⁴³⁴ Halep salnamelerinden tespit edilen meclis azalarının kayıtlı olduğu sayfalarda, Deavi Meclisi mümeyyizleri ve meclis kâtibi de kaydedilmiştir. Kaza idare meclisi azalarının kayıtlı olduğu sayfalara müracaat edilebilir.

⁴³⁵ *A.Ş.S.*, 38, 138/410, 118/347, 117/344, 98/286, 40/111, 19/43, 15/3, 5/7.

⁴³⁶“ Husus-ı âtîü’l-beyânı mahallinde rüyet ve tahriri için canib-i şeriat’ irsâl olunan Kâtip es-Seyyid Ahmet Hilmi Efendi Medine-i Antakya’da kâin Bağdadi Meydanı kurbünde vakı’ ‘Ayıntablzâde el-

görülürken davacının kimliği belirtildikten sonra “ *huzur-u şer’i şerif-i enverde*” ibaresine yer verilmiş mahkeme huzurunda hazır olduğu belirtilmiştir. Daha sonra tarafların yüzleştiği “... *nâm-ı muvâcehesinde*” ifadesiyle davaya konu olan meselenin zikredilmeye başlandığı vurgulanmıştır⁴³⁷.

Antakya deâvi meclisinde yer alan mümeyyizlerin şeriyeye sicillerinde isimleri yer yer şühûdü’l-hâl kısmında⁴³⁸ yer almakla beraber davaların, kadı naibinin hâkimlik yaptığı deâvi odalarında görüldüğü 38. numaralı şeriyeye sicilinden itibaren kayıtlarda yer almaktadır.

1.2.2.1.4. Belediye Meclisi

Osmanlı Devleti’nde şehrin yönetimi ve yargı görevi ilmiye sınıfından olan kadılara bırakılmıştı. Belirli bir süre için tayin edilen kadılar tayin edildiği bölgede yargı, kolluk, maliye görevlerin ve şehir yönetiminden sorumluydu. Aynı zamanda kadı; güvenlik amiri, vakıfların deneticisi ve nihayet belediye hizmetlerinin görülmesinden sorumluydu. Osmanlı yönetimi belediye hizmetlerini, mülki ve askerî hizmetlerle beraber ele almıştır. Kadının belediye görevleri şehrin temizliğinin sağlanması, ticari işlerin yürütülmesi, esnafın kontrolü, çarşı ve pazarın denetimi, mal fiyatlarının belirlenmesinin yanısıra kentin imar düzeni gibi faaliyetlerden oluşmaktaydı⁴³⁹.

Ancak XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde, kadılık kurumu devlet yönetiminde genel olarak meydana gelen bozulmadan etkilenmiş ve zaafa uğramıştır. Kadının şehrin belediye işlerini göremeyecek duruma gelmesi üzerine öncelikle bu işlevi yerine getirmek amacıyla İhtisab Nâzırlığı ve ona bağlı olmak üzere taşrada da ihtisab müdürlükleri oluşturulmuştur. Bu yeni oluşuma rağmen belediye hizmetleri işlevsel bir yapı kazanamamıştır. Bu nedenle Tanzimat döneminde modern belediye hizmetlerinin verilebilmesi için yeni bir idari yapılanmaya gidilmesi ihtiyacı doğmuştur.⁴⁴⁰

Hâc Mehmet Efendi ibn-i el-Hâc İsmail Efendi nâmı kimesnenin hanının Şimâl tarafına ‘akd-ı meclis-i nebevi eyledikde ...”Bkz. *A.Ş.S.*, 28, 151/297.

⁴³⁷“Medine-i Antakya kâim-makâm beytü’l-mâl emini bulunan rütbe-i sâniye ashâbından ‘izzetlü Abdurrahman Ta’lat Efendi hazretleri tarafından umûru beytü’l- mâl vekili olan Mehmed Çavuş ibn-i el-Hâc Abdülkadir nâm-ı kimesne meclis-i şer’-i şerîf-i enverde işbu bâ’isu’l- kitâb Ma’az oğlu Ömer ibn-i el-Hâc Mustafa muvâcehesinde...”Bkz. *A.Ş.S.*, 30, 165/219.

⁴³⁸*A.Ş.S.*, 38, 262/806, 230/675, 229/672, 188/562, 177/526, 174/516, 165/488, 118/347. 117/344, 18/41, 7/16.

⁴³⁹İlber Ortaylı, “Belediye”, *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 398.

⁴⁴⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s. 2-3.

1855 yılında Osmanlı topraklarında ilk modern belediye teşkilatının “Altıncı Daire-i Belediye” adıyla İstanbul’da kurulmasından sonra Osmanlı taşra şehirlerinde belediye teşkilatlarıyla ilgili ilk yasal düzenlemeler, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile yapılmasına rağmen ihtiyaç duyulan asıl kapsamlı düzenlemeler ancak 1867 yılında yürürlüğe konabilmiştir. Bu doğrultuda belediyelerin görevleri ve yetki alanlarını belirlemek için iki talimatname yayınlanmıştır⁴⁴¹. Birincisi dokuz bend, ikincisi ise on altı bend olan bu iki talimatname ile imparatorluk taşrasında belediyeler kurularak yetki, görev ve sorumlulukların yanı sıra personel kadroları da belirlenmiş ve tarif edilmiştir⁴⁴². Zikredilen bu talimatnamelerde belediye meclisinin görevleri, kentin bayındırlığı, altyapı inşası, yol ve kaldırım yapımı, su yollarının yapımı ve bakımı, ulaşım araçları sağlama, limanların işletilmesi, itfaiye teşkilatının kurulması, şehrin aydınlatılması, şehrin temizliğinin sağlanması, narh, çarşı ve pazar yerleri ile eğlence mekânlarının denetlenmesi şeklinde ifade edilmiştir⁴⁴³.

1871 Vilayet Nizamnamesi ise imparatorluk düzeyinde bütün şehirlerde belediyelerin kurulmasını öngörmüş, böylece belediyecilik faaliyetleri yerel yönetimlerin temel bir bileşeni olarak ortaya çıkmıştır⁴⁴⁴.

Yukarıda da ifade edildiği gibi 1867 yılında yapılan düzenlemeler çerçevesinde yürürlüğe giren talimatnamenin bir sureti de “*Halep şehrinde teşkil olacak daire-i belediye meclisinin sureti tertibi ve memurların vezaifi*” başlığıyla Halep valisine gönderilmiştir⁴⁴⁵. Bu perspektiften değerlendirilecek olunursa Halep eyaletinde de diğer şehirlerde olduğu gibi 1867 tarihinden itibaren modern manada belediyecilik faaliyetlerinin başladığı tespit edilmiştir. Ancak Antakya kazasında belediye teşkilatının kuruluş tarihi sicillerden açıkça anlaşılmamaktadır. Halep

⁴⁴¹Yasemin Avcı, Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli 1839-1908, Yeditepe Yay., İstanbul 2010, s. 151.

⁴⁴²Talimatnamelere göre belediye başkanı devlet memurları arasından vali ve mutasarrıfın onayı ile seçilecek, görevini gönüllülük esasına göre yerine getirecekti. Bkz. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern...* s. 7-9. Üyelerin seçimi ise mülki amir, müftü ve ruhani reisler ile kâtiplerden oluşan bir Tetkik Meclisi, üye sayısının üç katı aday tespit edecek, bu adaylar her mahallenin ihtiyar heyetlerince oylanacak, vali veya mutasarrıf tarafından en çok oy alan üçte ikisi arasından altı tanesi seçilecekti. Meclis haftada iki gün çalışacaktı. Bkz. *Düstur*, “Vilâyet Dâhilinde olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Daire-i Belediye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurlarının Vezaifi Hakkında Talimat”, I. Tertip, C. II, s. 491-497.

⁴⁴³*Düstur* I, C. 2, s. 493.

⁴⁴⁴Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern...* s. 7-9

⁴⁴⁵Bu talimatnamenin 1-4 bendinde belediye meclisinin tertip edilme süreci, 5. bendinde belediye dairesine ait olan varidat, 6. bendinde belediye meclisinin masrafları, 7-9. bendinde belediye meclisinin vazifelerine yer verilmiştir. Ayrıca 16 bendlik diğer talimatta ise belediye meclis dairesinin umumi vazifeleri hakkında maddeler kaydedilmiştir. Bkz. BOA, ŞD, 2212/43, s. 1-8. 16 Safer 1285/8 Haziran 1868.

Vilayet Salnameleri'nin 1869 tarihli kayıtlarında şehirde belediye meclisinin kurulmuş olduğu ve bu tarihte belediye başkanlığında Selim Bey'in bulunduğu kaydedilmiştir.

Antakya kazasında H.1286-1290 (M.1870-1873) tarihleri arasında görev yapan belediye meclis üyeleri Tablo-16'da verilmiştir:

Tablo 16: Antakya Kazasının Belediye Meclisi Üyeleri (1869-1873)

1286/1869 ⁴⁴⁶	1287/1870 ⁴⁴⁷	1288/1871 ⁴⁴⁸	1289/1872 ⁴⁴⁹	1290/1873 ⁴⁵⁰
Başkanı: Selim Bey	Başkanı: Selim Bey	Başkanı: Halef Ağa	Başkanı: Halef Ağa	Başkanı: Hasan Ağa
Âzâ: İsmail Efendi	Âzâ: İsmail Efendi	Âzâ: Sa'deddin Efendi	Âzâ: Sa'deddin Efendi	Âzâ: Fadıl Efendi
Halef Efendi	Halef Efendi	Süleyman Ağa	Süleyman Ağa	Bilal Efendi
Abdülkadir Efendi	Abdülkadir Efendi	Abdülkadir Efendi	Abdülkadir Efendi	Süleyman Efendi
Yusuf Efendi	Yusuf Efendi	Esad Ağa	Esad Ağa	Abdülhak Efendi
Endervas Efendi	Endervas Efendi	Şeyh Mahmut Ağa	Şeyh Mahmut Ağa	Şaban Efendi
Yakup Ağa	Yakup Ağa	İlyas Ağa	İlyas Ağa	Küvve Ağa
Kâtib: Halef Ağa	Kâtib ve Sandık Emini: Yakub Efendi	Kâtib ve Sandık Emini: Şakir Ağa	Kâtib ve Sandık Emini: Şakir Ağa	Kâtib ve Sandık Emini: Şefik Efendi

Yıllara göre değişiklik gösterse de Antakya belediye teşkilatı; belediye reisi, 8 azâ, 1 kâtip, 1 sandık eminden oluşmaktaydı. 1876 yılında Muhyiddin Efendi başkanlığında toplanan belediye meclisinin aza sayısı sekize çıkarılmıştır. Görevli olarak 1 sandık emini sayılmıştır⁴⁵¹.

1.2.3. Eytam Sandığı

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ortalarından itibaren birçok alanda olduğu gibi sosyal güvenlik konusunda da yeni düzenlemelere gidilmiş bu kapsamda yetim

⁴⁴⁶ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1286, s.46

⁴⁴⁷ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1287, s.43.

⁴⁴⁸ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1288, s.42.

⁴⁴⁹ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1289, s.42.

⁴⁵⁰ *Salname-i Vilâyet-i Haleb*, H. 1290, s.52.

⁴⁵¹ Berlin Erdoğan, *Salnamelere Göre Antakya (1866-1908)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ocak 2014, s.3 9.

çocuklar için 1851’de Eytâm Nezareti kurularak eytam sandıkları oluşturulmuştur⁴⁵². 1852’de müdürlüğe dönüştürülen Emval-i Eytam Nezareti’nin kâtiplerinin eski bürolarına iadeleri istenmiştir⁴⁵³. Vefat eden anne babanın yetimlerine intikal eden menkul ve gayrimenkul malların telef olmadan, muhafaza edilerek rüşt yaşına bastığında sahibine teslim edilmesi için oluşturulan bu kurum, birçok düzenleme neticesinde önceleri kişisel olarak uygulanmış, sonraları kurumsal bir kimlik kazanarak devlet eliyle idare edilen önemli bir fona dönüşmüştür⁴⁵⁴.

İfade edildiği gibi, önceleri kişisel olarak tahriri yapılan terekelerin satışa çıkarıldıktan nakde dönüştürülünceye kadar gerçekleştirilen tüm muameleler şeri mahkemelerce görevlendirilen mahalle memurları tarafından icra edilmiştir. Ancak eytam sandıklarının kurulmasıya Emval-i Eytam Nezareti’nin idaresine Tahsin Bey görevlendirilmiştir⁴⁵⁵.

Bu tür uygulamaların bir dizi nizamname ile gerçekleştiği bilinmektedir. Doğrudan yetim mallarıyla ilgili ilk düzenlemenin 1851 tarihli bir nizamname ile yapıldığı görülmektedir.⁴⁵⁶ Düstûr’da yayımlanan bu nizamname, 1852’de Meclis-i Vâlâ Dairesi’nde oluşturulan meclis tarafından tekrar düzenlenmiştir. Bu nizamnamede, terekelerin tahriratında uygulanacak işlemlere, yetimlere kalan eşyanın korunarak en kısa zamanda nakde dönüştürülmesine, oluşturulan yetim sandıklarından borç verme ve borcun tahsili hususuna, “idane” (borç verme) ve “istidane” (borç alma) muamelelerinde rehin ve kefil ile ilgili ayrıntılara değinilmiştir⁴⁵⁷.

Akabinde yetim sandıklarının idare ve muhafazası ile ilgili esaslar ayrı bir nizamname ile tanzim edilmiştir. 1866 tarihli Memalik-i Mahruse’de kurulacak eytam sandıklarının idaresiyle ilgili bu nizamnamede, terekelerin tahrir ve tespitin ne şekilde yapılacağı, vazifelilerin kimler olacağı ayrıntılı şekilde anlatılmakta ve yetimlerle birlikte, gaib gaibe, matûh ve matûhe, mecnun ve mecnunenin haklarının

⁴⁵² Emval-i Eytam Nezareti bünyesinde alınan kararların müzakeresi sonucu 8 Mart 1852’de Meclis-i Valâ’da bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonda Emval-i Eytam Nezareti dâhilinde görev alacak kâtip ve memurların tayini, alacakları maaş veya kurumun masrafları gibi bazı detaylar karara bağlanmıştır. Bkz. BOA. A.AMD. 40/89, s. 2. 10 Muharrem 1269/24 Ekim 1852.

⁴⁵³ BOA. A.MKT.NZD. 65/96, s.1. 9 Safer 1269/ 22 Kasım 1852.

⁴⁵⁴ Tahsin Özcan, “ Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi S. 14, 2006, s. 106. ; Mehmet Çanlı, “Eytâm İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)”, *Türkler*, C.14, Ankara 2002, s. 57-73.

⁴⁵⁵ BOA. A.AMD. 40/89, s.2. 10 Muharrem 1269/24 Ekim 1852.

⁴⁵⁶ “Emval-i Eytâm Nizamnâmesidir”, *Düstûr*, Tertip 1, C. I, 1289, s. 270-275.

⁴⁵⁷ BOA. A.DVN.MKL. 72/18. 18 Rebi’ü’l- evvel 1268/ 11 Ocak 1852, 6 varaktır 4 sayfası boştur.

da tespiti istenmektedir⁴⁵⁸. Eytam Sandıkları Nizamnamesine zeyl olunan 24 Şubat 1870 tarihli diğer bir fıkra da yetimlerin varisi oldukları hisselerin ispatı şeri mahkemelerce sağlanacaktır⁴⁵⁹. Yine Emval-i Eytam Sandıkları Nizamnamesinin 6, 10 ve 13. maddeleri'ne zeyl olmak üzere 15 Şubat 1872'de tanzim olunan fıkraya göre eytam müdürlerinin iki senede bir değiştirilmesi, vazifesini tamamlayan bir müdürün tekrar aynı göreve tayin edilmesinin uygun olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca rüşd yaşına girip evlenecek yetimin, evlilik masrafları eytam sandığında bulunan parasından karşılanacaktır.⁴⁶⁰

Yetimlerin miras kalan mallarının zarardan korunması ve kalan bu mirasın muhafaza edilmesinin hükûmetin şeri vazifesi olduğu daima vurgulanmıştır. 1866 tarihli şukkada, yetimlere vasi olan şahısların elinde bulunan takriben yüz elli, iki yüz bin keselik yetim malının zarar görebileceği ifade edilmiştir. Bu malların zarar görmemesi için süratle nakde çevrilmesi istenmiştir.⁴⁶¹ Ayrıca Yetime fayda sağlama adına eytam sandıklarında bulunan nakit paranın kesede 6 kuruş 10 pare faizle isteyen kişilere, geriye kalan paranın ise paranın değer kaybetmemesi için kesede 5 kuruş faizle bazı tüccar, esnaf ve sarraflara verilmesi istenmiştir⁴⁶².

Vasiler, yetimin yararı için ne gerekiyorsa yerine getirmekle mükellefti. Yetimin menkul ve gayrimenkul mallarıyla ticaret yapabilir, malını kendi malı ile birleştirerek ortaklaşa çalıştırabilir, yetime kalan çiftlikleri kiraya verebilirdi⁴⁶³. Bu nedenle yetimlerin uhdesinde bulunan çiftliklerin tamamının satılması şayet kısmi olarak satılacaksa toplam kıymetinden daha düşük fiyata verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca bu çiftliklerin müstemilatından olan binalar, hayvanlar, çiftlik gelirleri ile bağ, bahçe ve sair emlak arazisi vasisi tarafından satılabilecektir⁴⁶⁴.

Yetimlere miras kalan terekelerin tahriri ile yetimlerin rüşd yaşına erişinceye kadar mallarının muhafaza edilmesi hususu 1839-1876 yılları arasında şeriyye sicillerinden tespit edilebilmektedir. İslam hukuk anlayışının getirdiği yetimi ve

⁴⁵⁸“Memâlik-i Mahrûse-i Şahanede Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Suret-i İdâre ve Muhâfazası Hakkında Nizâmnâmedir”, BOA. A.DVN.MKL. 6/3, s. 1-4. 19 Cemâziyye'l- evvel 1283/ 29 Eylül 1866. Bkz. *Düstûr*, Tertip I, C. I, 1289, s. 276-277; A.Ş.S., 29, 25/75.

⁴⁵⁹ BOA. A.DVN.MKL. 8/11, s. 1. 23 Zi'l-ka'de 1286/ 24 Şubat 1870.

⁴⁶⁰ BOA. A.DVN.MKL. 10/26. 5 Zi'l-hicce 1288/ 15 Şubat 1872. 2 varak 2 sayfa boştur.

⁴⁶¹ BOA. A.AMD. 40/89, s. 2. 10 Muharrem 1269/24 Ekim 1852.

⁴⁶² Eytam sandıklarından faizle borç para verme işlemi eytam müdürü aza meclisinden birine, o dahi diğer birine silsile şeklinde meclis heyetinin tamamının birbirine kefaleti sağlanacaktır. Bkz. BOA. A.AMD. 40/89, s. 2. 10 Muharrem 1269/24 Ekim 1852.

⁴⁶³ A.Ş.S., 29, 60/165. ; *Düstûr*, Tertip I, C. 4, s.89.

⁴⁶⁴ BOA. İ.MMS. 11/454, s. 1-4. 19 Rebi'ü'l- evvel 1274/ 7 Kasım 1857.

yetim mallarını koruma kaidesi pratikte her zaman uygulama alanı bulmuştur. Ancak teoride gerçekleşen resmi düzenlemelerin 1855-1857 tarihleri arasını ihtiva eden 29 numaralı sicilde tespit edilen bazı kayıtlardan Antakya’da ilk defa yazışmalara konu olduğu anlaşılmaktadır. 1853 tarihli Halep kadısına gönderilen emirde Halep bölgesinde bulunan, yetim ve yetimesi olduğu halde vefat eden tacirlerin yetimlerine intikal eden haklarının şeri hukuk dâhilinde korunması istenmiştir⁴⁶⁵. Merkezden gelen bu emir, Halep Kadısı tarafından 7 Mart 1857’de içeriği korunarak Antakya Kaymakamlığı’na gönderilmiştir⁴⁶⁶.

Yukarıda da ifade edildiği gibi eytam çiftlikleri hakkında düzenlenen nizamname, 30 numaralı şeriyeye siciline kaydedilmiştir. Ayrıca 33 numaralı şeriyeye sicilinde askeri muhallefetla ilgili nizamnamenin 4 ve 11. bendinde yetimlerle ilgili düzenlemeler yapılmıştır⁴⁶⁷. Fakat bu düzenlemelerin somut olarak nasıl uygulandığı yönünde herhangi bir belgeye tesadüf edilmemiştir.

Yetim mallarının korunması hususuna her ne kadar itina gösterilse de Tanzimat dönemi Antakya’ında eytam sandıklarına yönelik kurumsal bir oluşum görülmemektedir. Şeriyeye sicillerinde veya Halep Vilayeti Salmeleri’nde Antakya’da eytam sandıklarının oluşturulması veya resmi bir memur ataması yönünde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak yetime kalan malların atanan vasi sayesinde idare edildiği, gerektiğinde yetimin menfaati için satılabildiği veya nafaka ve kisve bahasının yetimin ihtiyacı ölçüsünde kalan mallardan karşılanabileceği hususunda birçok belge mevcuttur⁴⁶⁸.

1.2.4. Karantina Müdürlüğü

Karantina, sözlük manası olarak “ yolcuların gözetim altında tutulma süresi” demek olan ve İtalyanca “kırk” anlamına gelen *quarantenadan* gelmektedir⁴⁶⁹. Çiçek, kolera, veba, sarıhumma, karahumma (tifo), racihumma ve humma (sıtma) gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklardan birinin görüldüğü herhangi bir ülkeden gelen yolcuların veya eşyaların gittikleri ülkenin halkıyla temas etmeden önce belirli bir yerde veya gemilerinde geçirmek zorunda oldukları tecrit süresine ve bu sürede uygulanan sağlık önlemlerinin tümüne karantina denir. Osmanlı Devleti karantina

⁴⁶⁵ A.Ş.S., 29, 25/75.

⁴⁶⁶ A.Ş.S., 29, 25/76.

⁴⁶⁷ A.Ş.S., 33, 55/123.

⁴⁶⁸ Vasi tayini ile ilgili bkz. 25’te 43; 27’de 26; 28’de 32; 29’da 15; 30’da 16; 32’de 20 belge mevcuttur.

⁴⁶⁹ Gülten Sarıyıldız, “ Karantina”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 463.

yerine “tahaffuzhane” tabirini kullanmıştır. Tahaffuzhaneler, koruma evi, karantina yeri manasına gelmektedir ve Osmanlı Devleti’ne dışarıdan gelecek bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı korumak için gerekli sağlık önlemlerinin alındığı kurumlardır.⁴⁷⁰

Büyük salgınlar, karantina uygulamasının kurulmasına ve yaygınlaşmasına neden olmuştur. Özellikle XIX. yüzyılın ortalarında bulaşıcı hastalıklara karşı milletlerarası işbirliğine gidilmiş ve modern karantinalar oluşturulmuştur⁴⁷¹. Modern usuller tatbik edilmeden önce hastalık olduğu bilinen gemilerin ateş topları atarak limandan uzaklaştırılması şeklinde uygulanmıştır. Modern karantina sistemleri oluşturuluncaya kadar bu uygulama kara veya deniz yoluyla başka bir ülkeye veya şehre gidecekler için hastalığın belirtilerinin görülebileceği bir süre zarfında bekletilmesinden ibaretti⁴⁷². İlk ciddi karantina uygulamalarına ise Sultan II. Mahmud döneminde başlanmıştır. Şeriata uygunluğu tartışılan karantina usulünün, şeriata uygun olduğu fetvasının verilmesiyle ileride kurulacak olan Meclis-i Tahaffus-ı Ula’nın çekirdeği kabul edilen Karantina Meclisi kurulmuştur. Başkanının Hariciye Nazırı olan Yüksek Karantina Meclisi, Hariciye Nazırlığına bağlanmıştır⁴⁷³. Nezaret olarak adlandırılmasına rağmen farklı tarihlerde Tophane-i Amire Müşirliği, Dâhiliye, Hariciye ve Ticaret Nezaretlerinin bünyesinde görevini sürdürmüştür. 1840 yılında kısa bir süre için Karantina Nezareti adı altında müstakil bir nezaret haline getirilmiştir. Bu statüsüne kısa bir süre sonra son verilmiş, bu görevi karantina meclisleri yürütmüştür⁴⁷⁴.

Salgın hastalıklara karşı oluşturulan karantinalar, XIX. yüzyılın ortalarında itibaren başta liman kentleri olmak üzere tüm Anadolu’ya yayılmıştır. Antakya’da ilk karantina uygulaması ise 18 Mart 1841’de Süveydiye nahiyesinde icra edildiği tespit edilmiştir. Tüm ülkede uygulanan karantina usulünün Halep eyaletinde de uygulanması ve Halep meclisinde müzakere edildikten sonra ihtiyaç olan yerlerde tahaffuzhane idaresinin oluşturulması istenmiştir. Bu talep üzerine Süveydiye

⁴⁷⁰ Nuran Yıldırım, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, s. 1324.

⁴⁷¹ Gülden Sarıyıldız, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, LVIII/222 (1994), s. 329.

⁴⁷² Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan salgın hastalıkların mahiyeti, alınan tedbirler ve tedavi usulleri, salgın hastalıkların etkileri için bkz. Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar*, Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004, s. 17-143.

⁴⁷³ Yıldırım, “Koruyucu Sağlık Uygulamaları...” s. 1322.

⁴⁷⁴ Sarıyıldız, “Karantina Meclisi...” s. 340.

İskelesi'nde bir tahaffuzhane idaresi kurulmuş, maiyetine bir kâtip ve iki gardiyan olmak üzere Bekir Ağa memur olarak tayin edilmiştir. Bekir Ağa'ya verilen talimatname gereğince münasip bir mahalde uygulanacak karantina için görevlendirilen memur, kâtip ve gardiyanlara aylık 690 kuruş tahsis edilmiş, makbuz senedi karşılığında ilgililere ödenmek üzere Halep defterdarlığına gönderilmiştir⁴⁷⁵. Yine aynı tarihte Antakya kazasına tabi Cisir-i Hadid köyünde de uygulanan usul gereğince bir tahaffuzhane kurulmuştur. Maiyetine bir kâtip ve iki gardiyan ile birlikte memur olarak Mehmet Ağa tayin edilmiştir. Bu görevlilere de aylık 690 kuruş tahsis edilmiştir⁴⁷⁶. Antakya kazasında oluşturulan tahaffuzhane idaresine ise aylık 1780 kuruş tahsis edilerek maiyeti ile birlikte İbrahim Ağa memur olarak tayin edilmiştir⁴⁷⁷.

Antakya kazasının tabi olduğu Halep eyaletinden Şam kaymakamına gönderilen 31 Ocak 1847 tarihli emirnamede, hac vazifesini tamamlayan hacıların Hicaz'dan dönüşü esnasında kolera salgını nedeniyle günde takriben yetmiş seksen hacının yolda öldüğü ifade edilmiştir. Bu kolera illetinin Halep'te ikamet eden Nabultan konsolosu tarafından Şam'ın mahallelerinde görüldüğünün rivayet edilmesi üzerine salgının Halep ve havalisine sirayet etmemesi için Halep ile Şam eyaletleri arasında uygun bir yerde geçici olarak karantina oluşturulmasına karar verilmiştir. Ayrıca Şam eyaleti dâhilinde bulunan Hama ile Humus sancakları arasında bulunan "Restet-ı Kasır" olarak tabir edilen köprüde karantina usulünün uygulanması istenmiştir⁴⁷⁸. Bir memur ve yeterli sayıda gardiyan tayiniyle oluşturulan tahaffuzhanede hacca gidip gelen insanlar karantinaya alınmıştır. Bu gidiş gelişlerin sürekli olması nedeniyle müstakil bir karantina memurunun bulundurulmasına karar verilmiş, karantina uygulaması Mayıs 1847'de daimi hale getirilmiştir. Karantina memuruna 500 kuruş, görevlendirilen on tane gardiyana ise aylık 125 kuruş maaş tahsisıyla istihdamları sağlanmıştır⁴⁷⁹. Ayrıca bu geçiş esnasında bir takım sağlık

⁴⁷⁵ A.Ş.S., 25, 17/42.

⁴⁷⁶ A.Ş.S., 25, 17/43.

⁴⁷⁷ A.Ş.S., 25, 17/44.

⁴⁷⁸ BOA. İ.DH. 136/6975, s. 1. 23 Safer 1263/ 10 Şubat 1847. Hicaz'da kolera salgını ilk kez 1831'de görülmüştür. 1835-65 yılları arasında 15000 insanın öldüğü tahmin edilmektedir. Osmanlı sağlık idaresince tutulan raporlara göre koleranın Hicaz'da salgın boyutta olmadığı, Hindistan'dan bölgeye yayıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Sinan Kunalp, "Pilgrimage and Colera in Ottoman Hedjaz 1931-1911", *Studies on Turkish-Arab Relations*, (Çev. Münir Atalar), Taiv 1989, s. 503.

⁴⁷⁹ BOA. A.DVN. 26/22, s. 1. 7 Cemâziyye'l-ahir 1263/23 Mayıs 1847.

tedbirleri alınmış, kolera illetinin yok edilmesi için mevcut olan tabiilerle istişare edilmiştir⁴⁸⁰.

Halep'te hacıların geliş gidişlerinde uygulanan karantina usulü, tehlike geçinceye kadar devam etmiştir. Öyle ki 1850 yılında Halep valisine gönderilen emirnamede Şam havalisindeki hastalıktan dolayı hacıların Halep ve civarında kurulacak karantina bölgelerinde on iki gün karantinaya alınmaları istenmiştir. Bu müddet zarfında hacılara çadır verilip etraflarının karakol ile çevrilmesi uygun görülmüştür. Hacıların yanlarında bulunan eşyaların havalandırılarak temizlenmesi ve gereken işlemlerin en kısa zamanda yerine getirilmesi söylenmiştir⁴⁸¹.

Antakya kazasında karantina usulü gereği tahaffuzhane oluşturulduğuna dair kayıt bulunsa da 1839-1876 yılları arasında şeriyeye sicillerinde salgın hastalık vakası veya salgın hastalık nedeniyle meydana gelen ölümler ile ilgili belgeye rastlanmamıştır. 1841 yılında Antakya'da karantinanın hemen oluşturulmasından sonra hasta 186 Arnavut askeri Süveydiye İskeleyi'nden Diyarbekir ve Urfa'ya gitmek üzere yola çıkmıştır fakat hastalığın mahiyeti hakkında bilgi verilmemiştir⁴⁸².

Antakya kazasında oluşturulan tahaffuzhane idaresine İbrahim Ağa'dan sonra Cabbar Ağa tayin edilmiştir. Ticaretle uğraşması nedeniyle sıhhi işleri layıkıyla yerine getiremeyen Cabbar Ağa azledilerek yerine Feyzullah adlı kişi tayin edilmiştir⁴⁸³. Cısr-i Hadid karantina memuru Mehmet Ağa'dan sonra aslen Trabzonlu olan Eşref bin Abdullah görevlendirilmiş olup kısa bir süre sonra vefat etmiştir⁴⁸⁴.

Karantinada görev yapan hekimlerin vazifelerine ehemmiyet vermeleri ve yerlerini boş bırakmamaları hususuna dikkat edilmiştir. Zira Antakya karantina hekiminin memleketine gitmesi nedeniyle yerine geçici olarak Halep hekimi Havace'nin görevlendirildiği ve aylık maaşının aynen almaya devam edeceği bildirilmiştir⁴⁸⁵.

Halep ve havalisinde kolera salgınının 1890'lı yıllarda yayıldığına hatta ölümlerin meydana geldiğine dair farklı birçok belge mevcuttur⁴⁸⁶. Fakat incelenen

⁴⁸⁰BOA. A.MKT. 67/22, s. 1. 129 Safer 1263/ 16 Şubat 184;BOA. A.MKT. 121/40, s.1. 12 Cemâziyye'l-evvel, 1264/ 16 Nisan 1848.

⁴⁸¹BOA. A.MKT.UM. 1/51, s.1. 1 Muharrem 1266/17 Kasım 1849.

⁴⁸²A.Ş.S., 25, 18/45.

⁴⁸³BOA. A.MKT.NZD. 54/60, s.1. 23 Receb 1268/ 13 Mayıs 1852.

⁴⁸⁴A.Ş.S., 25, 43/116. Eşref bin Abdullah'ın terekesinden kalan mallar kimsesi olmadığı için sük-ı sultanide satılarak Beytülmal Emni Mehmet Ağa'ya teslim edilmiştir. Bkz. A.Ş.S., 25, 43/116.

⁴⁸⁵A.Ş.S., 25, 128/365.

⁴⁸⁶BOA. DH.MKT. 1773/73. 6 Rebi'ü'l-evvel 1308/ 20 Ekim 1890; BOA. DH.MKT. 1773/87, 7 Rebi'ü'l-evvel 1308/ 21 Ekim 1890.

dönemde şer'iyye sicillerinde salgın hastalıkların neden olduğu ölüm hadisesiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca oluşturulan tahaffuzhanelerin kurumsal olarak müdürlük statüsünden çok, ihtiyaç duyulması durumunda hazırlanan odalardan meydana geldiği anlaşılmaktadır⁴⁸⁷.

1.3. MERKEZİ YAPILANMANIN ANTAKYA KAZASINA ETKİSİ

1.3.1. Tanzimat'ın Antakya Kazasına Etkisi

Tanzimat, en geniş anlamıyla Osmanlı devlet yapısında ve devlet-toplum ilişkilerinde yapılan düzeltmeleri ifade eder. Bu açıdan “Tanzimat” kavramının sınırlarına III. Selim ve Sultan II. Mahmut döneminde gerçekleşen yenilikleri de dâhil edenler olduğu gibi süresinin II Meşrutiyet’e kadar sürdüğünü savunanlarda vardır⁴⁸⁸. Geleneksel olarak 1839-1876 dönemi “Tanzimat Devri” olarak adlandırılmış, bu dönemde ikiye ayrılarak incelemeye tabi tutulmuştur. 1839-1856 yılları; “Gülhane Hatt-ı Hümayûnu” dönemini, 1856-1876 yılları ise “Islahat Fermanı” dönemini kapsamaktadır⁴⁸⁹.

Tanzimat'ın ilk devresinde yenilikler, kademeli olarak İstanbul'a yakın yörelerden başlanarak yürürlüğe konulmuştur. Hükûmetin denetimine açık olan yerlerde yeniliklerin uygulanmaya başlanması, ortaya çıkabilecek güçlüklerin zamanında bertaraf edilmesine olanak sağlamıştır. Merkezden uzaklaştıkça ortaya çıkan sorunları çözmek gittikçe zorlaşmıştır.

Bunun için öncelikle bu dönemde yapılan yenilikleri ve bu yenilikleri yürüten kuruluşları tanımak gerekmektedir. Bu dönemde, merkezî devlet örgütünde “meclis” adını taşıyan, fakat bugünkü karşılığı “komisyon” olan kurullar oluşturuldu. Bunlar; askerlik, maliye, içişleri, ulaştırma, sağlık ve eğitim alanlarında çalışıyorlardı. Bunlardan en önemlisi eski divânın yerini alan ve kabine benzeri bir kurul olan Meclis-i Vükela'dır⁴⁹⁰. 1838'de “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye” adı ile yeni bir meclis oluşturuldu. Tanzimat'ın ilanından sonra aktif olarak çalışmaya başlayan meclis, tüzük ve yönetmeliklerle işlevsel hale gelmiştir. Meclis-i Vâlâ'nın kanun

⁴⁸⁷ 1857 tarihli bir tezkerede Antakya karantina memurları için 4300 kuruş masrafla üç adet oda yaptırılmıştır. Bkz. BOA. A.AMD. 72/50, s. 1.

⁴⁸⁸ Bülent Tanör, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 13.

⁴⁸⁹ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s. 181.

⁴⁹⁰ Tanör. “Anayasal Gelişmeler ...” s. 16.

tasarıları ve nizamnameleri hazırlama görevi, 1854'te "Meclis-i Ali Tanzimat'a" devredildi. Çalışmalarını 1861'e kadar sürdüren Meclis-i Ali Tanzimat, Meclis-i Vâlâ ile birleştirilerek üç ayrı daire oluşturuldu. Dairelerden biri mülki idare, diğeri kanun ve nizamnameler, bir diğeri ise adalet işleriyle görevlendirildi. Meclis bu şekilde çalışmalarını 1868'de "Şûra-yı Devlet" ile "Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin" kurulmasına kadar sürdürdü⁴⁹¹.

Tanzimat'ın ilanı üzerine idari, mülki ve askeri kurumların yeniden yapılandırılması için yapılan kanuni düzenlemeler ve bu kanunlara uymaları konusunda ilgililere bir takım uyarı yazıları gönderilmiştir. 27 Ağustos 1842 tarihli müşirlere verilmek üzere Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de bir talimatname düzenlenmiştir. Bu talimatnameye göre Tanzimat usulü gereğince yapılan düzenlemelerin Anadolu ve Rumeli'de kâin eyalet, liva ve kazalar icabına göre tanzim edilmesi istenmiştir. Öncelikle Tanzimat'ın ilanının hemen akabinde eyalet, liva ve kasabalara zaptiye memurları, defterdarlar ve muhassıllar tayin olunmuştur. Mülkiye idaresinde istihdam olunan muhassıllar, taşra ahali üzerindeki asayiş sağlayamamışlardır. Bu memurların halka uyguladığı baskı nedeniyle bir takım yolsuzluklar meydana gelmiştir. Bu yolsuzluklar mîrî malın toplanması ve öşür vergisinin hazineye intikalini de zorlaştırmıştır. Bu nedenle Mali ve mülki işler birleştirilerek müşirlere devredilmiştir. Müşirlerin maiyetine verilen memurların azledilmesi müşirlerin buyrulduyuyla gerçekleşmiştir. Eyalet dâhilinde bulunan sancaklara mülki ve mali işlerden anlayan kaymakamlar tayin edilmiştir. Eyalet müşirlerinin maiyetine defterdar, sancak başlarında bulunan kaymakamların maiyetine ise yazışma ve muhasebe işlerinden anlayan kabiliyetli birer kâtip tayin edilmiştir. Bir eyaletin öşür bedeli olan gelir vergileri, emaneten müşirin uhdesine verilmiştir. Vergilerin zamanında toplanmasından müşirler sorumlu tutulmuştur. Taksitlendirilerek toplanan eyalet gelirini belirtilen tarihlerde hazineye teslim etmedikleri takdirde müşirlere Kanunname-i Hümayûn gereğince ceza verileceği ifade edilmiştir. Eyalet ve livalarda meclisler oluşturulmasına ve bu meclisin hâkim, müftü, eşraf ve tüm reaya kocabaşları azalığıyla idare olunması kararlaştırılmıştır. Sancak ve kazalarda evvela o kazanın eşrafından emin ve güvenilir bir kişinin kaza müdürü olarak tayin edilmesi ve lüzumu halinde hâkim, müftü, kaza müdürü ve diğer

⁴⁹¹ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s. 189.

milletlerin ileri geleninden uygun görülenlerin birleşmesiyle kaza meclisi tertip edilmiştir⁴⁹².

Tanzimat döneminde vergi hususunda yeni düzenlemelere gidilmiştir. Öncelikle Tanzimat-ı Hayriye'nin numune olarak başlandığı yerlerde damga ve ihtisab vergisi alınan eşyaların dışında kalan “eşya-yı hasiseden” (meyve, sebze elbise vb.), alınan bir takım vergiler kaldırılmıştır. Buna karşılık bazı dayanıklı eşyalardan alınacak damga ve zecriyye⁴⁹³ vergisine uygun miktarda zam yapılmıştır⁴⁹⁴.

Vergi ile ilgili düzenlemelere merkeze yakın eyaletlerden başlanmıştır. Uygun görülen yerlere emlak ve nüfus sayımı için tahrirat memuru, vergi ve memleket işlerinin iyi bir şekilde görülmesi için muhassıllar tayin edilmiştir. Görevli bu memurlara işlerin nasıl yürütülmesi gerektiğini gösteren bir talimatname sureti verilmiştir. 25 Ocak 1840 tarihinde Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanan ve Tanzimat'ın ilk defa uygulanma aşamasının kısa bir özeti mahiyetinde olan bu talimatnameye göre;

1-Darphane-i Amire, Mir-i Mukataaları ve Evkaf-ı Hümâyûn ve Tersane-i Amire hazinelerinden belirlenmiş olan mukataalar ile bunlardan başka her yerin iltizam defterlerinde kayıtlı olan tüm malların tahsili muhassıllara verilmiştir. Hazine defterleri dışında kalan ve kayıtlı olmayan mukataaların kayıtları için başka defterler tanzim edilecektir. Açıkta kalan ve kaydı tutulmayan tüm gelirler için defterler tutulacak en kısa surede hazineye bildirilecektir.

2- Tayin edilen muhassılların maiyetine mal, emlak ve nüfus kâtibi verilerek gittikleri yerlerde muhassıllık meclisi oluşturacaklardır⁴⁹⁵. Bu meclislere, reisi sıfatıyla müşirler bizzat katılacak, katılmadığı zaman yerlerine vekil tayin edeceklerdir.

3- Muhasılların bulunduğu yerlerde oluşturulacak meclislerde, eyalet müşirliği ve ferik başlıkların maiyetine nizamiye askerleri ile asayişî sağlamak ve muhassılların tahsil işlerinde görevlendirilmek üzere bir tabur “Zabitan-ı Asâkir-i Muntazama” tayin edilecektir. Mali işlerin muhassıllar, asayiş işleri ise eyalet

⁴⁹² BOA. HAT. 1631/1, s. 1-2. 20 Receb 1258/27 Ağustos 1842.

⁴⁹³ Osmanlı Devleti'nde alkollü içkilerden alınan vergi, mastâriye, müsikirat rûsûmu. Bkz. İlhan Ayverdi, Misallı Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı, C. 3, s. 3528.

⁴⁹⁴ BOA. HAT. 538/26536, s.1. 29 Zî'l-hicce 1254/ 15 Mart 1839.

⁴⁹⁵ Bu meclislerin kimlerden oluştuğu, görev kapsamı, nasıl işleyeceği ve tertip şekilleri, talimatnamede ayrıntılarıyla belirtilmiştir.

müşirleri tarafından görevlendirilecek zabıtlar tarafından idare edilecektir. Ancak böyle bir oluşumun daha önce usul ve talim görmüş olarak oluşturulan redif askerlerini olumsuz etkilemesi nedeniyle Asâkir-i Muntazama'nın olmadığı yerlerde asayişin bu redif birlikleri tarafından sağlanması uygun görülmüştür⁴⁹⁶.

4-Tanzimat'ı- Hayriye usulü gereği “muhaddesat” (peyda edilmiş yeni şeyler) türü şeylerin her yerden kaldırılması, Tanzimat'ın vergi maddesine göre fukara ahaliden alınacak vergilerin gayet hafif olmasının halkı memnun edeceği üzerinde durulmuştur. Ayrıca her yerde vergilerin hızlı bir şekilde toplanıp süratle hazineye gönderilmesi ve bu işlev gerçekleştirilirken halka merhamet gösterilmesi uygun görülmüştür. Herkesten tahsil edilecek hususi vergilerin ödeme kolaylığı sağlamak amacıyla taksitlendirilmesi, hesap edilen vergiler tahmini olduğundan sene bitiminde bir şahıstan alınacak vergi öncelikle hesap edilerek vergisine tekabül eden zimmeti ibra edilecek, fazlası gelir ise muhassıl tarafından şahsa geri verilecektir.

5- İstanbul'a gidip gelen mübaşir ve Müsâfir temel ihtiyaçlarının karşılanması için kasaba, köy ve beldelerde daha önce yolcular için oluşturulmuş menzilhane ve müsâfirhanelerin, konaklamaya elverişli olmadığı durumda uygun bir misafirhane oluşturulacaktır⁴⁹⁷. Bahsedilen bu müsâfir ve menzilhanelerin sahip olduğu zahire, hayvan ile mübaşirlerin ihtiyaçlarının karşılanması sağlanarak yapılan masraflar, rayiç fiyatı belirlenerek muhassıl-ı emvâlden yahut o beldenin eşrafından olan itibarlı kişilerden alınacaktır.

6- Muhassılların görev yerine gitmesiyle müşirlerin, feriklerin, mütesellim ve voyvodaların tasarruflarında bulunan mukataaların, iane-i cihâdiye bedelinin ve sair tahsil edilmeyen vergilerin arta kalan miktarı (bakaya) tahsil edilecektir.

7- Ülkede ikamet eden reayanın zimmetlerine düzenlenen cizye vergisinin miktarını gösteren defterlerin öncelikle Tanzimat-ı Hayriye gereğince muhassıllara teslim edilmesi, muhassılların yerlerine vardıklarında her bir kaza ve köyün hissesine düşen miktarın belirlenmesiyle reaya kocabaşları vekil kılınarak cizye peyderpey onlara teslim edilecektir. Müsâfir sıfatıyla başka bir yere gidip gelen reayanın cizyesi, kefil gösterilerek kendi kazasından tahsil edilecektir. Tanzimat'ın vergi maddesi kararından sonra cizyesi tahsil edilen reayaya mühürlü senet verilecek,

⁴⁹⁶ Talimatnamenin bu maddesinde ayrıca redif ve zabıta birliklerinin mahiyeleri, tayinatları ve çalışma usul ve esasları detaylandırılmıştır.

⁴⁹⁷ Yolcuların, merkez ve taşra arasında yazışma trafiğini sağlayan memurların konaklama, yeme içme ve merkeplerine yem tedariki gibi ihtiyaçtan doğan masrafların halka yüklenmemesi adına alınmış bir karar olduğu ifade edilmektedir.

ticaret veya başka bir maksatla başka bir yere gidip yerleşen ve bir sene orada ikamet eden reayanın cizyesi yerleştiği mahalden tahsil edilecektir. Kıpti taifesi için de bu usul geçerli olacak, topluca yaşayan Kıptilerin cizyeleri, muhasılların bilgisi dâhilinde Sarıbaşılar tarafından tahsil edilecektir. Göçebe Kıptilere ise kefil göstermedikleri sürece ruhsat tezkeresi verilmemesi uygun görülmüştür⁴⁹⁸.

Talimattan da anlaşılacağı üzere yeni düzenlemelerin temel amacı ağır vergiler altında ezilen halkın can, mal ve namusunu koruyarak onların lehine vergi yüklerini hafifletmek olmuştur. Halkın menfaatine geliştirilen ve eşitlik anlayışı doğrultusunda teoride hazırlanan bir dizi yönetmelik ve tüzük kaleme alınsa da pratikte bunların nasıl uygulanacağı yönünde herhangi bir program mevcut değildi. Ayrıca bu düzenlemelerden çıkarı zedelenen zümrelerin tepkisini çekeceği düşüncesiyle uygulamalara, bugünkü manada pilot bölge anlayışı çerçevesinde öncelikle hükûmetin denetimine açık eyaletlerde başlanmıştır⁴⁹⁹.

Hatt-ı Hümayûn'un ilanının Antakya kazasına etkisi incelenirken merkez – çevre ilişkisi kapsamında, bağlı olduğu Halep eyaletiyle bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim Halep eyaletinde ve Antakya kazasında Tanzimat'ın uygulanması gerekliliği ilk defa 30 Mart 1841 tarihli Antakya mütesellimine gönderilen buyrulduda ifade edilmiştir. Zira uygulanacak yeni düzenlemeler ile ilgili yazışmalar öncelikle merkezden Halep eyaletine gönderilmekte, daha sonra icrası uygun görülen kazaların idarecilerine bildirilmekteydi. Ülke genelinde uygulanan Tanzimat-ı Hayriye Halep ve Antakya'da da uygulanmış, Tanzimat usulü gereği mali işlerin etkin bir şekilde idaresi için Halep'e defterdar, Antakya'ya maliye memuru tayin edilmiştir⁵⁰⁰. Halep Valisi Esat Paşa tarafından Antakya idarecilerine gönderilen 3 Mayıs 1841 tarihli buyrulduda Halep defterdarı tarafından Antakya kazasına maliye memuru olarak Mehmet Ağa tayin edilmiştir. Mehmet Ağa'ya kazanın zaptiye işlerine müdahale etmeyip sadece kendi görev alanına giren mali işlerden sorumlu olduğu bildirilmiştir⁵⁰¹.

⁴⁹⁸ BOA. HAT. 1439/59150, s.1. 13 Kanun-i Sâni 1255/ 25 Ocak 1840.

⁴⁹⁹ Başta Edirne olmak üzere, Hüdavendigâr (Bursa), Ankara, Aydın, İzmir, Konya, Sivas eyaletlerinde Tanzimat'ın öngördüğü şekilde mal-mülk, nüfus sayımı yaptırılarak uygulamaya geçildi. Bkz. Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s. 190.

⁵⁰⁰ A.Ş.S., 25, 10/24.

⁵⁰¹ A.Ş.S., 25, 20/50.

İdari alanda yapılan yenilikler esasında mali yapının merkeziyetçiliğe dönüştürülmesinde vasıta olarak kullanılmıştır. Nitekim Tanzimat öncesi vergi tahsildarı konumundaki mütesellimlerin vergileri toplarken sebep oldukları suistimallerden halkı kurtarmak maksadıyla iltizam usulünün kaldırılması, mültezimlik görevinin sonunu getirmiştir. Daha öncede ifade edildiği gibi Tanzimat'ı Hayriye usulünce, Antakya kazasında mültezimler yerine asayişî sağlamak için zabıta memuru, mali işlerin yürütülmesi için muhassıllar tayin edilmiştir⁵⁰². Bu bağlamda ağır vergiler altında ezilen halkın can ve mal güvenliğinin sağlanması adına her türlü tedbir kararları alınmıştır.

Senede iki taksit halinde toplanan verginin bazı aylar geciktirilmesi ve taksitlerin birbirine karışması neticesinde halkın vergi yükünün artması, Halep ile Antakya arasında yazışmalara neden olmuştur. 10 Nisan 1842 tarihli Halep müşirinden Antakya kazası idarecilerine gönderilen buyruğunda kazadan toplanan verginin ilk taksiti olan Muharrem ayı vergisinin tahsil edilememesi nedeniyle ikinci taksit olan Recep ayı vergisiyle birleştirilmesinin fukaraya ağır gelmesi nedeniyle bu tür uygulamaların tekrarlanmaması ifade edilmiştir. Ayrıca verginin herkesin durumu ve mali gücüne göre toplanıp taksitlerin zamanında tahsil edilerek hazineye gönderilmesi istenmiştir⁵⁰³.

Diğer bir husus ise Tanzimat'ın derhal uygulanmasını öngören esaslardan biri olan gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinde yapılan düzenlemedir. Şeriata göre yalnız gayrimüslimlerden alınan bu baş vergisinin tahsilinde bazı zamanlar suistimler meydana gelmekteydi. Cizye vergisini toplayan Cizyedarlar, kendileri için maişet, resm-i kitabet, zahire, sarrafiye, kolcu akçesi gibi bir takım usulsüz vergi toplarlardı⁵⁰⁴.

Hükûmet, Tanzimat öncesi özel duruma haiz bazı bölgelerde cizyeyi kesimle yani maktu olarak reaya üzerine bırakmış ve kocabaşları tarafından toplanmasına müsaade etmiştir. Tanzimat'ın ilanıyla beraber cizye vergisi üzerinde öngörülen maktu usulü tüm ülkede uygulama alanı bulmuştur. Yukarıda zikredilen 1840 tarihli talimatnamenin 7. maddesine göre reayadan toplanacak cizyenin usul ve esasları belirtilmiştir. Tanzimat'la icra edilen bu uygulamanın Antakya'da da tatbik

⁵⁰² Antakya kazasına ilk tayin edilen muhassıl Mehmet Said Ağa'dır. *A.Ş.S.*, 25, 64/186, 65/188.

⁵⁰³ *A.Ş.S.*, 25, 105/303. Osmanlı Devleti'nde kazaların vergisi toplanırken kazaların aylık hisselerini gösteren imzalı pusulaları mübaşirlere verilerek tahsil işlemi başlatılmaktadır.

⁵⁰⁴ İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması...", s. 631.

edildiğine dair birçok vesika mevcuttur. 23 Haziran 1841 tarihli Halep'ten Antakya'ya gönderilen buyrudduda; cizye mal vergisinin Antakya ve köylerinde kocabaşlar tarafından toplanarak zamanında hazineye gönderilmesi istenmiştir⁵⁰⁵.

Tanzimat sürecinde gerek idari gerek iktisadi alanda yapılan yeniliklere karşı Antakya halkının verdiği tepki analiz edildiğinde, ne köklü bir direnişin görüldüğü ne de tam bir memnuniyet sağlandığı yönünde kesinlik arz eden sağlam bir veriye ulaşılamamıştır.

1.3.2. Redif Askeri Teşkilatının Antakya'ya Tatbiki

Sultan II. Mahmud tarafından Yeniçeri Ocağı kaldırılıp yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu kurulmuştu. Ancak ordu, savaş esnasında gerekli yeterlilikte asker sayısını sağlamaktan çok uzaktı. Büyük bir ordunun devamlı silâh altında bulunması, maddi ve manevi bir takım sorunlara yol açmaktaydı. Öncelikle daimi büyük bir ordunun masrafları, hazineye ağır bir külfet haline geldiği gibi, zirai faaliyetlerinde aksamasına neden olmaktaydı⁵⁰⁶. Ülkenin belli başlı gelir kaynakları bu ordu için kurulmuş olan Mansûre Hazinesine devredildiği halde, masraflar karşılanamıyordu. Buna çözüm getirebilmek maksadıyla yeni bir anlayışa sahip Redif Askeri Teşkilatı'nın kurulmasına karar verilmiştir.

1834 tarihinde taşrada “*Redif-i Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye*” adıyla birliklerin oluşturulması gündeme alınmış yine aynı tarihte uygulanmaya geçilmiştir. Redif askerlerinin talim ve terbiyeleri, Rumeli’de daha hızlı uygulanmasına rağmen Anadolu ahalisinden tertip edilen redif birliklerinin eğitilmesinde bir takım aksaklıklar yaşanmıştır. Bu nedenle redif nizamnamesine göre teşkilatın usul ve esasları belirlenmiş olup askerlerin ne tür bir eğitimden geçeceği kaleme alınmıştır. Bu nizamnameye göre köy ve nahiyelerde tertip edilen askerlerin haftada iki defa kazalarda, senede iki defa livalarda toplanıp tabur eğitimlerinin yapılmasına karar verilmiştir. Köy ve kasabalarda oluşturulan askerlerin ferdi olarak eğitilmelerinin zor olması nedeniyle haftada ikişer gün kazalarda toplanıp talim görmeleri istenmiştir. Bu usulün bölük ve tabur anlayışına uygun olmaması nedeniyle askerlerin eğitimine *kura usulü* getirilmiştir⁵⁰⁷.

⁵⁰⁵ A.Ş.S., 25, 21/56, 74/224; A.Ş.S., 26, 1/1, 3/2. 1851 tarihinden itibaren cizyenin kaldırılması ve herkesten eşit miktarda alınan bir baş vergisine dönüştürülmesi düşünüldü. Nitekim 1856 Islahat Fermanıyla cizye vergisi *bedel-i askeri*’ye çevrilmiştir. (Tezde bkz. s. 264)

⁵⁰⁶ Mübahat Kütükoğlu, “Redif Kıyafetlerinin Maliyetine Dair”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 41, S. 1-4, Ocak 1985, s. 283.

⁵⁰⁷ BOA. HAT. 1590/36, s. 4-5. 29 Zi‘l-hicce 1250/ 28 Nisan 1835.

Kura işlemi askeriye mensup olan bir kişinin, memur olduğu bölgeye gideceğini kazanın zabitanına bildirmesiyle başlamaktadır. Nüfus defterlerine kayıtlı olan fakat askere alınacaklar listesinde isimleri bulunmayan ne kadar asker var ise uygun bir yerde toplanarak işlem başlayacaktır. Nizamname hükümlerini ihlal etmeden askere alınacakları Kura Meclisi belirlemiştir.⁵⁰⁸

1834 tarihinde Anadolu'nun birçok eyaletinde oluşturulan Redif teşkilatının Halep eyaleti ve kazalarında hangi tarihte oluşturulduğuna dair kesin bir bilgi mevcut değildir. Fakat Halep eyaletinden Antakya'ya gönderilen 19 Ekim 1843 tarihli buyrulduya göre; beş sene Nizamiye hizmetinde bulunan askerlerin Halep'ten memleketlerine iade edilmesi, yedi sene müddetle redif hizmetinde bulunmaları talimlerini unutmamak için senede bir livalarında eğitim görmeleri, diğer vakitlerde ise işleriyle meşgul olmaları istenmiştir⁵⁰⁹.

Redif askeri teşkilatının Antakya kazasında uygulandığı, 1863 tarihli iradeden daha somut bir şekilde anlaşılmaktadır. Gönderilen bu iradeye göre, Antakya ve civarında kura usulünün icra edilmesi için beşinci orduyu hümâyûnu piyade üçüncü alayın alay emini olan Ahmet Zühtü Paşa görevlendirilmiştir. Taksim yapılan deftere göre Antakya kazası hissesine 53, Karamurt Hanı köy ve mezralarına ve Antakya nahiyesi hissesine 44, Süveydiye nahiyesi hissesine 28, Kuseyr nahiyesi hissesine 63, Cebel-i Akra nahiyesi hissesine 45, bununla birlikte nefis-i Beylan hissesine 49 nefer isabet etmiştir⁵¹⁰. Böylece Antakya kazası hissesine toplam 233 asker isabet etmiştir.

1.3.3. 1858 Arazi Kanununun Antakya Kazasına Etkisi

Osmanlı Devleti'nin toprak politikası, askerî ve mali yönden uzun yıllar devletin bekasında etkin rol oynamıştır. Osmanlı'da toprak siyasetini önemli kılan unsur, hem siyasi hem de sosyal problemlerin merkezinde yer almasıdır. Bu nedenle Osmanlı toprak sistemini iki dönemde ele almak gerekmektedir: Birinci dönem Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'a kadar geçen süreyi, ikinci dönem ise Tanzimat'tan sonraki dönemi kapsamaktadır. Tanzimat'a kadar olan sürede devletin diğer kurumlarında olduğu gibi arazi hakkında yapılan düzenlemelerde de İslam hukuku hükümleri esas alınmıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra ise zamanın değişmesiyle hükümlerin değişebileceği anlamına gelen *“ezmanın tebeddülü ile ahkâmın tağyiri inkâr olunamaz”* şeklindeki ifadeye göre birçok kanun ve

⁵⁰⁸ A.Ş.S., 32, 2/3.

⁵⁰⁹ A.Ş.S., 25, 149/417.

⁵¹⁰ A.Ş.S., 32, 2/3.

nizamname yapılmıştır. Hem toprağın verildiği kişiler olan ashab-ı tapu hem de arazinin intikal edeceği kişi sayısı genişletilmiş, önceki dönemde şeri mahkemelerce bakılan arazi anlaşmazlıkları, belli bir tarihten sonra nizamiye mahkemelerine devredilmiştir⁵¹¹.

Öncelikle belirtmelidir ki arazi üzerinde yapılan bu düzenlemeler mülkiyeti devlete, tasarruf hakkı şahıslara ait olan miri topraklar üzerinde gerçekleşmiştir. Miri arazi mutasarrıfına arazi üzerinde geniş bir tasarruf hakkı tanımıştır. İstediği ürünü ekebilir, toprağı başkasına kiralayabilir veya bedel karşılığında yahut bedelsiz bir şekilde toprağı devredebilirdi. Mîrî arazi üzerine dikilen ağaçların ve inşa edilen binaların mülkiyeti mutasarrıfa aittir. Mîrî arazinin el değiştirmesi veya boş olması durumunda ihale ve tefvîz işlemleri dâhil amacı doğrultusunda kullanılması görevi sipahiye aitti. Tımar ve zeamet usulünün ilgasından sonra bu görev bir süre mültezim ve muhassıllar vasıtasıyla yerine getirilmiş, 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin yürürlüğe girmesiyle bunların yerini arazi memurları almıştır. Taşralarda mîrî arazinin tefvîz⁵¹² ve ihalesine mal memurları (defterdarlar, mal müdürleri ve kaza müdürleri) yetkili kılınmış, bu kişiler sâhib-i arz hükmüne geçmiştir⁵¹³.

Arazi kanunun kabulüne kadar her eyalet için ayrı arazi hukuku düzenlenmiştir. Arazi kanununun yürürlüğe girmesiyle toprak hukukuna ait önceki mevzuat kaldırılmış, 18 Mart 1849 tarihli bir irade ile dağınık halde bulunan hükümler, “Ahkâm-ı Mîrî ye” isimli kitapta bir araya getirilmiştir⁵¹⁴.

Arazi kanunnamesi yanında düzenlenen nizamnamelerle de arazi kanununun yürürlüğe girmesi sağlanmıştır. Bunlardan en önemlisi 14 Aralık 1858 tarihli tapu nizamnamesidir⁵¹⁵. Arazi muamelelerine dair hazırlanan ve 33 maddeden oluşan bu nizamname layihası, arazi komisyonu tarafından kaleme alınarak Meclis-i Tanzimat'a gönderilmiştir. Daha önce Meclis-i Tanzimat tarafından hazırlanan ve yürürlükte olan “vefa-i ferağ” ve “eytam-ı çiftlikât” hakkındaki nizamnamelerin tapu

⁵¹¹ Mustafa M. Kenenoğlu, *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2002, s. 18.

⁵¹² Bir iş veya şeyi bir kimsenin üstüne bırakma, ihale 2. Devlet arazisinin müzayede ile belirlenen veya takdir edilen bedelinin peşin alınarak satılması. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, C. 3, s. 3120

⁵¹³ M. Macit Kenanoğlu, “Miri Arazi”, *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, s. 157-160; Ömer Lütfü Barkan, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274/1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi”, *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, s. 324-325.

⁵¹⁴ Kenanoğlu, 1858 Arazi Kanunnamesi... s. 114-115.

⁵¹⁵ BOA. A.DVN.MHM. 10/6, s. 2-6. 8 Cemâziyye'l-evvel 1275/14 Aralık 1858.

nizamnamesine ilave edilmesiyle tamamının bir nizamname olarak uygulanmasına karar verilmiştir. Divân-ı Hümâyûn kalemine kaydedilen tapu nizamnamesi, 7500 tane bastırılarak merkezde ilgili makamlara, taşrada ise mahkeme ve meclislere gönderilmiştir⁵¹⁶.

Arazi tapuları hakkında 18 Mart 1860 tarihli emirnamede mîrî arazilerin intikali ve tapu işlemlerinin uygulanmasında, tapu nizamnamesine göre hareket edilmesi istenmiştir. Buna göre mîrî arazi ile ilgili işlemlerin (ferağ, intikalât, ihâlât ve sair muameleler) mal müdürleri, kaza müdürleri ve sair memurlar tarafından icra edilmesine izin verilmiştir. Arazi sahiplerine arazi işlemleri için gerekli harçlar alındıktan sonra Defterhane-i Amire'den tapu senedi gönderilinceye kadar senet karşılığında geçerli olan ilmühaberler verilmiştir⁵¹⁷.

Antakya şeriyeye sicillerinde arazi kanunnamesinin tam metni yer almamasına rağmen kanunnamenin ayrıntılarına dair bazı muamelelerin Antakya kaymakamlığına gönderildiği anlaşılmaktadır. Halep valisine gönderilen Ocak 1858 tarihli fermada, kanunnamede yer alan rekabesi beytûlmalda olan mîrî arazinin intikali ve tapu hakkının genişletilmesiyle kimlere devredileceği hususundaki maddeler yer almıştır⁵¹⁸. Ayrıca mîrî arazinin intikal usulü, 21 Mayıs 1867 tarihli altı maddeden ibaret olan kanunla arazi kanununun ve tapu nizamnamesinin eski hükümleri tashih edilerek değiştirilmiştir⁵¹⁹. Yürürlüğe giren bu kanunla mülkiyeti beytûlmala ait olan mîrî ve vakıf arazilerinin anne, baba ve çocuklara ait olan hak intikali, bekârlara da tanınmıştır. Sadaretten Halep naipliğine gönderilen bu kanunname iki kıta olarak Antakya kazası mahkemesine de gönderilmiştir⁵²⁰.

Mîrî arazinin intikalinde diğer bir düzenleme ise arazi kanunnamesine zeyl olan fıkradır. 38 numaralı şeriyeye siciline kayıtlı bu fıkra, karı kocanın boşanması

⁵¹⁶BOA. A.DVN.MHM. 10/6, s. 8. 6 Cemâziyye'l-evvel 1275/ 12 Aralık 1859. Tapu nizamnamesi posta ücreti hazineden karşılanmak üzere vilayetlere bağlı kaymakamlara ve kaza meclisi memurlarına gönderilmiştir. Bkz. BOA. A.MKT.UM. 63/6 s. 1. 10 Şa'ban 1267/10 Haziran 1851.

⁵¹⁷ Mal müdürleri, kaza müdürleri ve diğer memurlar, arazinin şahıslara verilen kullanım hakkı için aldıkları muaccelât yahut harçtan zimmetlerine para geçirmek, arazi sahiplerine usulsüz olarak tapu senedi düzenlemek, harç ve muaccesesi alınmış olan arazi sahiplerine ilmühaberlerini vermemek şeklinde birtakım usulsüzlüklere başvurmuşlardır. Bu tür usulsüzlüklerin önüne geçebilmek için kazalarda altında mazbata bulunan birer defter düzenlenmiştir. Arazi sahiplerinin arazinin kullanım hakkı için hangi memurdan ilmühaber aldıkları, verdikleri harç miktarları, ilmühaberlerini kayıp etmiş olanların isimleri yahut harçların alınmasına rağmen ellerine ilmühaberlerin verilmediği yönünde ifadelerin yer aldığı bu defterlere var olan ilmühaber suretleri eklenerek Defterhane-i Amire'ye gönderilmiştir. Bkz. BOA. A.MKT.UM. 400/85, s. 1-2. 25 Şa'ban 1276/ 18 Mart 1860.

⁵¹⁸A.Ş.S., 29, 70/190.

⁵¹⁹A.Ş.S., 35, 74-75/445

⁵²⁰A.Ş.S., 35, 75/446.

durumunda arazinin intikali hususu düzenlenmiştir. Buna göre; Bir kimse zevcesini iddet süresi bitmeksizin talak-ı ric'i⁵²¹ ile boşarsa boş kalan arazi şeri olarak veraseti sabit olan zevcenin hakkıdır. Şayet bir adam zevcesini talak-ı bâin ile boşamışsa zevcenin iddet süresi bitmeden zevc vefat eder ise arazinin veraseti sabit olan zevcenin hakkıdır. Bu fıkra boşanma durumunda iddet süresi bitmeden zevciyetlerden birinin vefatı halinde uhdesinde bulunan araziden diğerine hisse verilip verilmeyeceği hususunda açık bir kanun bulunmadığı için arazi kanununa zeyl olarak ilave edilmiştir⁵²². Şûrâ-yı devlette tanzim olunan bu fıkranın bir nüshası Antakya kazası kaymakamlığına gönderilmiştir⁵²³.

Antakya sicil kayıtlarında sadece mîrî arazi değil arazi kanunnamesinin kapsamında olan vakıf arazilere ait hükümlere de rastlanmaktadır. Vakıf arazilere ilişkin davalarda sahib-i arz hükmünde olan vakıf müdürü hazır bulunmuştur⁵²⁴.

Daha öncede ifade edildiği gibi, mîrî arazilerin intikali gibi işlemlerde tapu nizamnamesine göre hareket edilmesi istenmiş olsa da bu süreçte tapu senetlerinin ilgili makamlara ulaşması yönünde bazı sorunlar yaşanmıştır. Nitekim Antakya kazasında da tapu temessükleri ile ilgili birtakım sorunların yaşandığı yazışmalara konu olmuştur. Öyleki Antakya kazasının tapu maddesinin uygulanmasına yönelik gönderilen tahrirata verdiği cevapta, Antakya meclisinde on seneden beri kaydedilen intikal mazbataları Meclis-i Vala'ya havale edilmesine rağmen tapu senetlerinin ellerine ulaşmadığı ifade edilmiştir. Defter emininin cevaben gönderdiği tezkirede ise defterhane kayıtlarına müracaat edildiği, fakat zikredilen mazbatada gönderildiği beyan edilen mazbatalardan sadece 20 Nisan 1855 tarihinde Halep'ten bir adet mazbata gönderildiği, karşılığında tapu senedinin verildiği ifade edilmiştir⁵²⁵. Yapılan araştırma neticesinde Antakya kazasından gönderilen mazbataların Halep'te bekletildiği anlaşılmıştır⁵²⁶.

Antakya Meclisi tarafından vekâlet makamına gönderilen 19 Ağustos 1859 tarihli mazbatada arazi hakkında düzenlenen yeni usulün Antakya kazasında iptidai şekilde uygulandığı, fakat Antakya'ya gönderilen koçan ve ilmihaberlerin 1959'unun

⁵²¹ Talak-ı ric'i ve talak-ı bâin tezde bkz. s. 145.

⁵²² A.Ş.S., 38, 13/30.

⁵²³ A.Ş.S., 38, 13/31.

⁵²⁴ A.Ş.S., 30, 116/150.

⁵²⁵ 2 Şa'ban 1271/20 Nisan 1855 tarihli Halep'ten gönderilen mazbataya karşılık verilen tapu senedi sahibinin Süveyde kazası ahalilerinden İlyas Abdulmesih olduğu tespit edilmiştir. "Dört sünbül tohum istiab eder" bir kıta arazi 1440 kuruş muaccel ile İlyas Abdulmesih'in tasarrufuna verilmiştir. Bkz. BOA. MVL. 314/59, s. 2.

⁵²⁶ BOA. MVL. 314/59, s. 3. 22 Safer 1274/12 Ekim 1857.

kullanıldığı ancak çoğunluğunun daha önce gönderilen emre göre hâsılatıyla beraber takdim edilmesine rağmen tapu senetlerinin gönderilmediği ifade edilmiştir⁵²⁷. Arazi sahipleri tarafından verilen ve Halep’te bekletilen bu ilmühaber ve mazbataların, arazi sahiplerinden gelen şikâyetler üzerine derhal defterhaneye gönderilmesi istenmiştir⁵²⁸.

Antakya kazasında arazi kanununda yer alan arazi ölçü birimi dönümün yerine, arazinin büyüklüğü tarla hasılatının miktarıyla ölçülmüştür. “Kaç ulbe⁵²⁹ tohum istiab eder?”⁵³⁰ Ya da “Kaç sünbül tohum istiab eder?” şeklinde kullanılmıştır⁵³¹. Arazinin büyüklüğünü belirtmek için kullanılan bu ifadelerle ilaveten ölçü birimi olarak “kıt’a” da kullanılmıştır⁵³². Ayrıca Antakya’da şahıslar tarafından tasarruf edilen arazilerin çok büyük olmadığı tespit edilmiştir. Takriben 50 ulbe tohum alınan araziler olsa da çoğunlukla küçük ölçekte tarlalarda üretim yapılmıştır⁵³³. Ayrıca arazilerin sınırları belirlenirken etrafında yer alan coğrafi unsurlara göre tarifi yapıldığını gösteren birçok miras davası vardır.

Sonuç olarak 1858 tarihli arazi kanunun Antakya kazasında da uygulandığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen pratikte mahkemeye intikal eden davalardan toprak hissesi hususunda, insanlar arasında hala birçok husumetin yaşandığı görülmektedir

⁵²⁷ BOA. A.MKT.NZD. 367/45, s. 3. 19 Muharrem 1276/ 19 Ağustos 1859; BOA. A.MKT.MHM. 201/64, s.1. 5 Cemâziyye’l-evvel 1277/ 5 Aralık 1860.

⁵²⁸ BOA. A.MKT.NZD. 367/45, s. 1. 8 Safer 1276/6 Eylül 1859.

⁵²⁹ Suriye’de kullanılan bir ağırlık ve hacim birimidir. Diğer ölçülerde olduğu gibi ulbenin miktarında da farklılıklar söz konusudur. M. Öztürk ulbeye 30 okka (38,46 kg)836, R. Özdemir 42,44 kg837, Eldem ise 25 okka (32 kg)838 değerlerini vermişlerdir. Bkz. Ünal Taşkın, “Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Elazığ 2005, s. 116.

⁵³⁰ A.Ş.S., 31, 18/34.

⁵³¹ A.Ş.S., 228, 110/202, 141/281.

⁵³² A.Ş.S., 32, 30/62.

⁵³³ A.Ş.S., 34, 17/34.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ANTAKYA'NIN SOSYAL YAPISI

2.1. DEMOGRAFİK YAPI

Toplum içerisinde var olan sosyal grupların tanımlanmasında nüfus sayımlarının önemi büyüktür. Bu nedenle toplumsal ve sosyal yapının temel bileşeni olan nüfus, sosyal ve kültürel birçok olayı da izah etmekte etkin rol oynamaktadır. Nüfus sadece günümüzde değil, eskiden beri dünyada gerek askerî ve gerekse mali konulardan dolayı dikkati çekmiş, bu sebeple nüfus miktarını tespit etmek için dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre tahrirler yapılmıştır⁵³⁴. Eski dönemlere ait bu tahrirleri ve nüfus verilerini değerlendirmek üzere “*tarihi demografi*” diye bir bilim dalı teşekkül etmiştir⁵³⁵.

Osmanlı Devleti’nde fethedilen bölgelerin ilk olarak nüfus ve arazi sayımı yapılmıştır. Belirli aralıklarla yapılan bu sayımlar XVII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Osmanlı Devleti’nde modern anlamda ilk nüfus sayımı 1830 tarihinde yapılmıştır⁵³⁶. 1830-1831 nüfus sayımı, yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla yerine teşekkül eden ordunun askeri ve mali gereksinimlerini karşılama potansiyelini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Tanzimat sonrası yapılan nüfus sayımları halkın gelir düzeyini ve toplanacak vergileri tespit etmek amaçlı gerçekleştirilmiştir⁵³⁷.

Bu çerçevede Tanzimat döneminde Antakya’nın ilk nüfus sayımının hangi tarihlerde yapıldığı, şehrin Müslim ve gayrimüslim nüfusu, nüfusun mahallelere dağılımı bir bütün içinde değerlendirilecektir.

2.1.1. Antakya’da İlk Nüfus Sayımı

1830 öncesi nüfusu belirlemek için, dönemin tahriri kayıtlarının (tapu tahriri, avarızhane, cizye defterleri gibi) içerdiği vergi mükelleflerinin teşkil ettiği hane

⁵³⁴ Abdulkadir Gül-Salim Gökçen, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebler Meselesi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2010, s. 36.

⁵³⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 10 İstanbul 1956, s. 1–25.

⁵³⁶ Enver Z. Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943, s. 12.

⁵³⁷ Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin, 1985, s. 8-10.

sayısı üzerinden tahmini veriler ortaya konmuştur. Fakat devlet, 1830'da erkek nüfusu ve mali kaynakları yeniden tespit etmek amacıyla mülk tahriri gütmeden yeni bir nüfus sayımı yapılmasına karar vermiştir. Yapılacak bu nüfus sayımının amacı vergi mükellefleri ve askere alınacakların sayısını belirlemek olduğu için meseleye itinalı davranılması yönünde tedbirler alınmış ve halkın tepkisini çekmeme adına, sayım işine şer'i memurlar tayin edilmiştir⁵³⁸.

Ülke genelinde ilk nüfus sayımının gerçekleştiği 1830-1831 yıllarında nüfus sayımı konusunda yapılacak faaliyetlerin yürütülmesini sağlayacak bürokratik bir organizasyon tesisi yoluna gidilmiştir. Bu hususta görevlendirilen memurlar, hazırladıkları defterleri İstanbul'a göndermeye başlayınca defterlerin muhafazasını sağlamak, vergilerin muhasebesini yapmak ve nüfus değişikliklerini tespit etmek üzere 1831'de "Ceride Nezareti" oluşturulmuştur⁵³⁹. Bu nezaretin yanı sıra eyalet ve livalarda nüfus işlerine bakmak üzere defter nazırlıkları meydana getirilmiştir⁵⁴⁰.

Arabistan Orduyu Hümâyûn dairesinde de bazı yerlerin nüfus sayımı tamamlandığında "Ceride Odası" oluşturulmasına karar verilmiştir. Ceride muhasebesi kâtiplerinden İbrahim Efendi, 2.500 kuruş maaş ile ceride odasının mümeyyizliğine⁵⁴¹ tayin edilmiştir. Maiyetine ise bulundukları yerden tedarik edilecek her birine 350 kuruş maaşla altı kâtip verilmiştir. Kâtiplerin maaşlarının orduyu hümâyûn ödeneğinden karşılanması ve ayrıca İbrahim Efendi'ye tahsis olunan maaşa ek olarak nizamiye hazinesinden 2.500 kuruş harcırah verilmesine karar verilmiştir⁵⁴².

Nüfus sayımı yapılırken birtakım aksaklıklar meydana gelmiştir. Hastalıklı ve ihtiyar adamlar ile askerde olanların sayıma dâhil edilmemesi nedeniyle nüfus sayımından elde edilecek sağlıklı veriye ulaşılamamıştır. Bu nedenle 22 bin olan Arabistan ordusunun 3.000 nefer eksik olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu rakamdan firar edenler, dilekçe ile askerlikten ayrılanlar, hacca gidenlerin mevcudu çıkarıldığında asker sayısı 16.300 nefere düşmüştür. Eksik olan sayının tamamlanması için nüfus sayımının yapılması istenmiştir⁵⁴³.

⁵³⁸ Ahmet Lütü Efendi, *Tarih-i Lütü*, C. III, Dersaadet, 1292, s. 143.

⁵³⁹ Cevdet Küçük, "Ceride Nezâreti", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 409.

⁵⁴⁰ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*... s. 45-48

⁵⁴¹ İyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayıran, ayırt eden, temyiz yeteneğine sahip olan. Bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, C. 2, s. 2234.

⁵⁴² BOA. *İ.DH.* 204/11751, s. 1. 24 Zi'l-hicce 1265/ 10 Kasım 1849.

⁵⁴³ BOA. *MVL.* 11/28, s. 1. 29 Safer 1263/ 16 Şubat 1847.

Arabistan ordusu dairesine bağı olan Halep ve kazalarının ilk nüfus sayımı ve askere alınacakların belirlenmesi 1845'te müzakere edilmiştir. Seraskerliğe takdim edilen arzda, Arabistan ordusu dairesine tabi olan eyalet ve livalarda askere alınacak kişilerin tespiti için nüfus sayımına karar verilmiş⁵⁴⁴, fakat bazı hususlara dikkat edilmesi istenmiştir. Arabistan ordusu dairesi içerisinde bulunan çoğu yerin nüfus sayımına rağmen Kozan, Nusayr, Nablus ve Halilü'r-rahman Dağları ahalisinin mizaçlarının sert, mahalle ve meskenlerinin dağlarda olması nedeniyle nüfus sayımı ve askere alma işleminde güçlükler yaşanmıştır. Öyleki nüfus sayımı Halilü'r-Rahman, Nusayr ve Nablus dağlarının bazı mahallerinde yoluna girmesine rağmen Kozan Dağı sakinlerinin henüz nüfus sayımına başlanmadığı ifade edilmiştir. Ordu dâhilinde bulunan eyaletlerde sayıma kısmi veya birden başlanması halinde muhalefetin ortaya çıkacağı belirtilmiştir. Ortaya çıkan muhalefetin bastırılması esnasında diğer yerlere sirayetinin ağır sonuçlar doğuracağı, şayet tahrir birden başlanmışsa bir takım yükümlülükleri beraberinde getireceği üzerinde durulmuştur. Esasen gerek nüfus sayımında gerekse askere alma işleminde, öncelikle bir eyaletten başlanıp sayım tamamlandığında bir diğerine başlanması istenmiştir. Nüfus sayımının kolaylaşması durumunda Adana, Halep, Urfa eyaletleri, bunların ardından Şam eyaleti, akabinde ise Sayda eyaletinin nüfus sayımına karar verilmiştir⁵⁴⁵. Sayım esnasında tahrir memurları ve kâtiplerin sayısı arttırılarak mevcut olanın üzerine on iki tahrir memuru ve yirmi kâtip daha görevlendirilmiştir. Ayrıca sayım esnasında yabancı devletlerde ikamet edenlerin tahriri için tercüme odasından münasip bir kişi tayin edilmiştir⁵⁴⁶.

Halep eyaletinde nüfus sayımı başladığında süvari ikinci alayı ile beraber tahrir memurları Halep'e gönderilmiştir⁵⁴⁷. Halep, Antakya, Antep ile 14 köyü hariç Kilis kazasının nüfus sayımına Hüseyin Paşa görevlendirilmiştir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ Arabistan Ordusu Dairesine bağı mahallerde nüfus sayımın nasıl yapılacağı hususunda gerekli olan talimatname hazırlanarak ilgili yerlere gönderilmesi için maliye nazırına tezkire yazılmıştır. Bkz. BOA. A.MKT. 90/88, s. 1. 8 Şa'ban 1263/ 22 Temmuz 1247.

⁵⁴⁵ BOA. İ.MVL. 81/1620, s.1-20. 9 Ramâdan 1262/ 31 Ağustos 1846. Arabistan Ordusu humâyûn dairesinde bulunan eyaletlerde nüfus sayımının gecikmesine diğer bir sebep Bedirhan Bey isyanıdır. Bedirhan Bey isyanının bastırılmasıyla nüfus sayımına etki edecek başka bir sebep kalmadığı için sayımın başlanmasına karar verilmiştir. Bkz. BOA. İ.MSM. 14/298, s.1. 24 Şevvâl 1263/ 5 Ekim 1847. Ayrıca Bkz. Cabir Doğan, "Bedirhan Bey İsyanı", *Süleyman Demirel Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 2010, s. 16-35.

⁵⁴⁶ BOA. İ.MSM. 14/298, s. 1-7. 24 Şevvâl 1263/ 5 Ekim 1847.

⁵⁴⁷ BOA. İ.DH. 194/10950, s.1-3. 5 Cemâziyye'l-ahir 1265/ 28 Nisan 1849. Maliye Nezareti'ne gönderilen buyrultuda nüfus sayımının öncelikle Rakka, Halep ve Sayda eyaletlerinde başlanması

Halep'te başlayan nüfus sayımı Antakya kazası için de uygulanmıştır. Hüseyin Paşa'nın refakatinde bulunan zabitan ve kâtiplerin memuriyetlerini gösteren ferman ile buyrulduğunu, Antakya meclisinde okunarak verilen talimat gereğince sayıma başlanmasına karar verilmiştir. Sayımın bitiminde Antakya ve köylerinde ikamet eden Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusun kaydedildiği defterler imzalanıp mühürlenerek tetkik edilmiştir. Nüfus tahriri esnasında gerek Hüseyin Paşa'nın gerekse refakatinde bulunan zabitan ve kâtiplerin belde içerisindeki köylerin ahalisinden yem ve yiyecek dâhil olmak üzere ücretsiz herhangi bir şey kabul etmemeleri ve nüfus sayımı esnasında tutulan defterlerin nüfus nazırı olarak tayin edilen el-Hac Halef Ağa'ya teslim edilmesi istenmiştir. Bundan sonra Antakya'da da diğer memleketlerde olduğu gibi doğan erkek nüfusun defterlere kaydedilmesi veya ölenlerin defterden silinmesine karar verilmiştir⁵⁴⁹. Antakya kazasının köyleri için tanzim edilen defterler merkez orduyu hümâyûna bununla ilgili olarak düzenlenen mazbata ise Antakya meclisine gönderilmiştir. Antakya, Antep ve Gâvur Dağı eteklerinde bulunan on dört köy hariç Kilis kazasının nüfus sayımı tamamlanmıştır. Adana eyaleti dâhilindeki Gâvur Dağı'nda bulunan ahalinin sayımdan kaçması, ayrıca Urfa'da nüfus sayımı esnasında askeri kuvvete duyulacak ihtiyaçtan dolayı bahsedilen bu köylerin sayımının ertelenmesine karar verilmiştir⁵⁵⁰.

2.1.2. Antakya'nın Nüfusu ve Nüfus Yapısı

Şehir araştırmalarında fonksiyonel dinamiklerden biri, şehrin nüfusunun tespit edilmesidir. Bu açıdan Antakya nüfusu üzerine birtakım çalışmalar yapılmıştır. Antakya kazasının nüfusunu tespit etmek için XVI. yüzyıla ait tapu tahriri defterlerinden, maliyeden müddever defterlerinin mufassal avarız kayıtlarından, şeriiye sicillerindeki tevzi kayıtları haricinde cizye defterlerinden de istifade edilmiştir.⁵⁵¹ Bu çalışmalar, Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin uygulandığı topraklardaki vergilerin tespit edilmesi açısından istatistiksel analize uygun veriler ortaya koysa da tahminden ileriye gidememiştir.

sayım için görevlendirilen memurların harcırah ve maaşlarının belirlenmesi istenmiştir. BOA. A.MKT. 25/21, s. 1. 11 Safer 1265/6 Ocak 1849.

⁵⁴⁸BOA. İ.DH. 202/11550, s. 1. 5 Cemâziyye'l -ahir 1265/ 28 Nisan 1849.

⁵⁴⁹BOA. MVL. 227/68, s.1. 2 Ramadan 1265/22 Temmuz 1849. 13 Ocak 1855 ile 12 Mayıs 1855 tarihleri arasında dört ay zarfında Antakya livasında sakin ve mütemekkin bulunan ehl-i İslam'ın erkek nüfusu yoklamaları isim künye, hane ve numaralarıyla gösterilerek 58 nefer "tevellüdât" (doğan), 5 nefer "Tahrir-i mande" (yazıma tabi tutulmamış) ve 86 nefer "vefayât" (ölüm) bulunmuş olup nizamına göre bu vukuat defteri tanzim olunmuştur. Bkz. BOA. ML.CRD. d. 1700. 1-9.

⁵⁵⁰BOA. MVL. 229/14, s. 2. 20 Zi'lka'de 1265/7 Ekim 1849.

⁵⁵¹Gül, *Kültürlerin Kaynaştığı Şehir...* s. 67.

1709-1860 “Avâriz ve Nüzûl-Hânesi” sayıları ile bir “Avâriz ve Nüzûl-Hânesi”nin kaç “Gerçek-Hâne”den (oturulan evden) meydana geldiğini gösteren “Gerçek -hâne sayıları”nı ölçü alıp, çıkan rakamı bir evin kaç kişiden oluştuğunu gösteren “Kat Sayı” ile çarparak tahmini bir sonuç elde etmeye dayalı bazı çalışmalar mevcuttur. Bu hesaplama doğrultusunda Antakya’nın 1709 senesine ait tahmini nüfusunun 14.581 ile 94.558 arasında değiştiği, 1736 tarihinde tespit edilen 13.930 kişilik toplam nüfusun 1829 tarihinde 15.000 ile 20.000 kişi arasında olduğu tahmin edilmektedir⁵⁵².

Tanzimat’ın ilanına kadar özel durumlarda esasen savaş masraflarını karşılamak üzere, hükümdarın isteği üzerine halkın doğrudan vermeye mecbur tutulduğu her türlü hizmet, eşya ve paranın karşılığı olarak ifade edilen “Avarız” vergisi için defterler kaydedilmiştir. Enver Çakar, Antakya’nın Avarız-Hânesini belirlerken, şehirdeki her 5 evi bir avarız-hanesi olarak kabul etmiştir. 1678 tarihinde Antakya kazasında yer alan mahalle ve köylerde oturanlar ismen kaydedildikten sonra kazanın merkezi olan Antakya şehri ile nahiyelerin avâriz-hâneleri toplamı 339,5 olarak tespit etmiştir. Ayrıca Antakya kazasının tahmini nüfusunu 31.374 kişi olarak belirtmiştir. Çakar, Antakya’nın 1678 yılı tahmini nüfusunu sayısal bir veriden ziyade hane sayısının artıp eksilmesi bağlamında değerlendirmiştir. Dolayısıyla “hâne - ev ” karşılaştırmasından hareketle şehir nüfusunun takriben 517 hane civarında arttığını ifade etmiştir⁵⁵³. Buna göre 1678 senesi kazanın tahmini genel nüfus ortalamasının 22.000-27.000 kişi arasında değiştiği tahmin edilmektedir⁵⁵⁴.

Tanzimat döneminde ise Antakya kazasına ait 1849 tarihli 4 adet nüfus defteri mevcuttur. Bu defterlerden 1849 tarihli 3727 numaralı, Halep ve Rakka eyaletlerine tabi sancak, kaza ve nahiyelerin nüfus icmâl defterinde Antakya’da yaşayan Müslüman, reaya⁵⁵⁵ ve Yahudilerin ikamet ettikleri mahalle ve hane sayıları verilmiştir. Bu deftere göre gayrimüslim nüfus geleneksel olarak yine “ala”, “evsat”, ve “edna” olarak gruplandırılmıştır. Müslüman yetişkin nüfus “tüvana” ve askerde

⁵⁵² Özdemir, “Osmanlı Döneminde Antakya’nın Fiziki... s.123.

⁵⁵³ Enver Çakar, “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avâriz-Hâne Defterine Göre)”, *Belleten*, C. LXVIII, S. 252, Ağustos 2004, s. 432-459.

⁵⁵⁴ Gül, *Antakya Kazası’nın Sosyal...* s.101.

⁵⁵⁵ Defterde gayrimüslimleri Reaya ve Yahudi olarak iki farklı katagoride değerlendirilmesinden Ortodoks Hristiyanların Reaya olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. Bkz. Özlem Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2012, s.187.

olanlara “nizamiye”, askerden terhis olanlara “istibdal”, yaşlılar “müsinn”, çocuklar “sabi” veya “sıbyan” ve yaşı bilinmeyenler “na-ma’lum” şeklinde sınıflandırılırken gayri müslim sınıf içerisinde yer alan yaşlılar “an-mande”, çocuklar “sabi”, büyü çağına yaklaşmış erkek çocuklar “mürahik” ve yaşı bilinmeyenler “na-ma’lum” olarak ifade edilmiştir. Ayrıca söz konusu defterde merkez Antakya nahiyesi dışında Kuseyr, Süveydiye, Cebel-i Akra, Karamurt nahiyeleri ile bağlı köylerin ve köylere bağlı mezra ve çiftliklerin nüfusu da kaydedilmiştir. Bu deftere göre Antakya’nın mahalle sayısı 38’dir. 18 mahallede sadece Müslüman, 8 mahallede Müslüman ve reaya, 2 mahallede Müslüman ve Yahudi, 2 mahallede sadece reaya, 5 mahallede Müslüman, reaya ve Yahudi, 3 mahallede Müslüman ve yabancı Müslüman yaşamaktadır. Müslüman hane sayısı 1936, reaya hane sayısı 238, Yahudi hane sayısı ise 33’tür. Antakya’ya bağlı mezra ve çiftliklerinde 871 hane, 1 nahiye, 33 köy, 2 bahçe 6 çiftlik bulunmaktadır⁵⁵⁶.

Tablo 17: 1849 Yılı Antakya Kazasının Nüfusu⁵⁵⁷

Nahiyeler	Köy sayısı	Hane sayısı	Yetişkin	Sıbyan	Mürahik	Yaşlı	Bilinmeyen	Nizamiye	İstibdal	Diğer	Toplam Kişi sayısı
Antakya Nahiyesi		1936	2949	1945		872	144	3	4		5917
Antakya’ya Bağlı	33	871	1655	1.220		332	9	2			3218
Mezra ve Çiftlikler											
Antakya Nahiyesinde			484	381	44	28	16			53	1006
Reaya											
Cebel-i Akra	24	908	1554	1186		289	61				3090
Nahiyesinde Müslim											
Kuseyr Nahiyesinde	81	2459	3194	2539		1284	31	5	8		7061
Müslim											
Süveydiye Nahiyesinde	19	779	1267	1088		304			1		2660
Müslim											
Süveydiye Nahiyesinde		1049	1629	1392	240	173	8			81	3523
Reaya											
Karamurt Nahiyesinde	10	836	1133		856	244					2233
Müslim											
Kıptıyan										59	59
Toplam	167	8838	13865	9751	1140	3526	269	10	13	193	28767

⁵⁵⁶ BOA, NFS., d., 3727, s. 33-37.

⁵⁵⁷ BOA, NFS., d., 3727, s. 33-37.

Antakya'nın nüfus sayımının yapıldığı 1849 yılında Antakya'nın Müslim ve gayrimüslim nüfusuna 59 kişilik Kıpti nüfus eklendiğinde toplam nüfus 28.767 olmaktadır. 3867 numaralı diğer nüfus defterinde Antakya'nın Müslüman nüfusu 24.054, gayrimüslim 4.566, Kıptiyan ise 59 ve toplam nüfus 28.679 olarak verilmiştir⁵⁵⁸. Her iki defterde de sayının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir.

Antakya'nın incelenen dönemdeki nüfusunu ortaya koyan diğer bir kaynak Halep salnameleridir. İlk olarak 1867-68 yılında çıkarılan Halep Salmesi'nde nüfus verilmeden sadece hane sayıları verilmiştir. Buna göre Antakya'da 8.775 Müslüman, 1.096 Hristiyan, 33 Musevi olmak üzere 9.004 hane mevcuttur. 1868-69 yılında çıkarılan salnamelerde ise sadece erkekler sayılmış⁵⁵⁹ ve Antakya kazasının nüfusu 26.556 olarak kaydedilmiştir (bkz. Tablo-18).

Tablo 18: 1867-1878 Yılları Arası Antakya Kazası Nüfus Cetveli⁵⁶⁰

Tarih	İslam		Hristiyan		Musevi		Toplam	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
1284/1867	8.775		1096		33		9.004	
1285/1868	8.775	22.485	1096	3.903	73	168	9.904	26.556
1286/1869	8.775	22.485	1.270	3.903	79	168	10.118	26.556
1288/1871	8.775	37.346	1.270	7.803	73	328	10.118	45.477
1293/1876	8.800	47.326	1.279	7.817	61	714	10.140	55.857
1295/1878	5.500	24.575	1.500	3.283	61	168	7.061	28.026

Tablo-18'den anlaşılabacağı üzere Antakya'nın nüfusu giderek artmıştır. Özellikle kadınların da sayıldığı 1871-76 senesinde nüfus bazında verilen rakam iki katına kadar çıkmıştır. Fakat 1878 senesinde kaydedilen nüfus miktarında ciddi bir düşüş görülmektedir. Bununla birlikte 1868-69 yılında 26.556 olarak kaydedilen erkek nüfus miktarı, kadın ve erkeklerin birlikte sayıldığı 45.477 rakamından çıkarıldığında kadın nüfusunun yaklaşık olarak 18.921 olduğu tahmin edilmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi yıllara göre hane sayısında büyük ölçüde artış

⁵⁵⁸ BOA, NFS., d., 3867, s. 8.

⁵⁵⁹ Yasin Taş, *Kadı Sicillerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarısında Urfa'da Sosyal Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013, s. 51.

⁵⁶⁰ *Salname-i Vilayet-i Haleb*, h. 1284, 1285, 1286, 1288, 1290, 1293, 1295 tarihli defterler.

olmamasına rağmen nüfus miktarındaki artış, kadınların da sayıldığı yönündeki tezi güçlendirmektedir.

1839-1876 yılları arasında çeşitlilik açısından nüfus değerlendirildiğinde Antakya şehir merkezinde Müslüman unsurlar ile Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve bunların mensup oldukları üç semavi din olan İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik bir arada yaşamaktaydı.

Antakya’da Rum taifesi *Cenine Şenbek, Sarı Mahmud, Mahsen, Makbel, Kastal, Kantara, Günlük*; Yahudi taifesi, *Kantara Koca Abdi, Tutdibi, Günlük, Mahsen, Şenbek, Oruç*⁵⁶¹; Ermeni Taifesi, *Dörtayak, Tabi Sofular, Tutdibi, Sofular* mahallelerinde yaşamaktaydılar. Bu deftere göre Rumlarla Yahudiler, *Kantara, Mahsen, Şenbek* mahallelerinde; Yahudiler ile Ermeniler *Tutdibi* Mahallesi’nde karışık yaşamışlardır⁵⁶². Gayrimüslimler yoğun olarak Süveydiye nahiyesinde *Hacı Habiblü, Yoğun Oluk, Kabusiye, Zeytuniye* Cebel-i Akra nahiyesinde *Kesb, Ordu*, Kuseyr nahiyesinde *Cünte, Suriyye* köylerinde yaşamışlardır⁵⁶³.

Antakya şeriyeye sicillerinde kullanılan “zımmi” ifadesi etnik ve dini yapı ayırmaksızın gayrimüslimler için genel bir ifade olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan sicillerde gayrimüslimlerin yaşadığı mahalleler *Kastal, Tutdibi, Koca Abdi*⁵⁶⁴, *Sarı Mahmud, Dörtayak, Makbel*⁵⁶⁵ *Kantara*⁵⁶⁶, *Mahsen*⁵⁶⁷, *Şenbek*⁵⁶⁸ olarak muhtelif vesikalarda kayıtlıdır.

Sonuç olarak 1839-1876 yılları arasında Antakya’nın nüfusu sadece erkekler sayıldığında 20.000 ile 29.000, kadınlar sayıldığında 45.000 ile 56.000 arasında değiştiği tahmin edilmektedir. Gerek nüfus defterlerinde gerek resmi kaynaklardan olan salnamelerde kayıtlı nüfus rakamlarının birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir.

2.1.3. Müslim Gayrimüslim İlişkileri

Antakya şeriyeye sicillerinde gayrimüslimlerle ilgili hemen hemen bütün belgelerde gayrimüslimlerin mensup olduğu dini cemaat ve millet yerine genel bir ifade olarak “zımmi” denmiştir. Sözlükte “bir kimsenin yüklendiği, ödemeye mecbur olduğu borç, alacak; himaye, sahip çıkma; antlaşma, ahid” anlamlarındaki “zimmet”

⁵⁶¹ BOA. ML.VRD.CMH. d. 573, s. 10.

⁵⁶² BOA. C. DH. 186/9275 s. 1-32.

⁵⁶³ BOA. C. DH. 186/9275 s. 4-31.

⁵⁶⁴ A.Ş.S., 25, 215/553, 37/97, 77/230.

⁵⁶⁵ A.Ş.S., 27, 61 /142, 11/18, 31/68.

⁵⁶⁶ A.Ş.S., 28, 88/162.

⁵⁶⁷ A.Ş.S., 29, 87/236.

⁵⁶⁸ A.Ş.S., 30, 38/62.

kökünden gelen zimmi (çoğulu zimem) “kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişi” anlamına gelmektedir. İslam ülkelerinde Müslüman halkla beraber yaşayan farklı din mensuplarına, “zimmi” yanında “ehl-i zimme” ifadesi de kullanılmıştır⁵⁶⁹.

Osmanlı Devleti’nde tebaa olmayı kabul eden fakat İslamiyet’i kabul etmeyen gayrimüslimlerle zimmet akdi yapılmış, bu çerçevede onların her türlü can ve mal güvenlikleri koruma altına alınmıştır. Yapılan akitler çerçevesinde gayrimüslimlerin can ve mal emniyetinin yanında kendilerine, din ve vicdan hürriyeti tanınmış, evlenme, boşanma, miras, vasiyet gibi hususlarda dinî hukuklarına tabi olmalarına imkân tanınmıştır. Buna mukabil İslâm devletlerinde askerlik hizmetinden muaf tutulan zimmiilere mali sorumluluk yüklenmiş, vergi olarak cizye ödemeleri istenmiştir⁵⁷⁰. Osmanlı Devleti’nde de zimmet akdi, İslam hukukuna uygun şekilde yorumlanmış, hukuki bir kavram olarak kullanılmıştır. Osmanlı hukuku açısından zimmiiler, “ehlü dâri’l-İslâm” şeklinde düşünülmüş ve devlete sadece hukuki olarak değil siyasi olarak da yükümlü kılınmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren temel politikası, gayrimüslim tebaayı İslam hukukunun öngördüğü zimmet ve eman kurumları çerçevesinde yönetmek olmuştur Osmanlının birçok şehrinde Müslim ve gayrimüslim toplumlar arasında aktif ve canlı sosyal münasebetler gelişmiştir⁵⁷¹.

Tanzimat dönemi Antakya’ında da Müslim ve gayrimüslimler arasında canlı bir sosyal ve ticari münasebetin yaşandığı çeşitli vesikalardan anlaşılmaktadır. Özellikle şeriyeye sicillerinde Antakya’nın hemen her mahallesinde gayrimüslimlerin ikamet ettiği ve gündelik hayatta Müslümanlarla sıkı ilişkiler içinde olduğunu gösteren mahkeme kayıtları mevcuttur. Sicillerde kayıtlı olan bu davalardan çoğunluğunu alım satım⁵⁷² ve alacak verecek⁵⁷³ davaları oluşturmaktadır. Bunun

⁵⁶⁹ Mustafa Fayda, “Zimmi”, *DİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 428.

⁵⁷⁰ Ahmet Yaman, “Zimmi”, *DİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 434.

⁵⁷¹ M. Macit Kenanoğlu, “Zimmi”, *DİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 440.

⁵⁷² Kurlanlu Aşiretinden Türkman Süleyman bin Osman ile İsmail, müşterek oldukları 110 toklu koyunu her biri 41 kuruştan 4510 kuruşa Abdalnuri veledi Hanna adlı zimmiye satmışlardır. *A.Ş.S.*, 25, 45/122. Keseb köyü sakinlerinden Ohas veledi Pedros adlı zimmi mahkeme huzurunda davalı olan Tütüncü İbrahim’e 4 Kantar 73 batman tütün satışı yaptığını, bedeli olan 4661 kuruştan 1400 kuruşu vermesine rağmen zimmetinde kalan 3261 kuruşu vermediği gerekçesiyle gereğinin yapılmasını talep etmiştir. *A.Ş.S.*, 28, 5/10. Ayrıca bkz. *A.Ş.S.*, 25, 51/141; *A.Ş.S.*, 27, 11/18, 31/68; *A.Ş.S.*, 30, 36/57, 38/62, 150/198.

⁵⁷³ *A.Ş.S.*, 25, 37/97, 63/185, 76/227, 77/230, 82/247, 87/257, 111/317, 116/332, 182/488; *A.Ş.S.*, 27, 49/113, 51/121, 54/129, 61/142; *A.Ş.S.*, 28, 7/13, 44/86, 51/100, 88/162, 111/204, 111/205, 165/324; *A.Ş.S.*, 29, 11/38, 14/50, 21/68, 38/105, 50/136, 75/204, 87/236, 91/242, 105/274, 118/301,

yanında gayrimüslim halka ait vâsi⁵⁷⁴, nafaka⁵⁷⁵, tereke⁵⁷⁶, öldürme, yaralama, hırsızlık gibi adi suçlar⁵⁷⁷, sulh bedeli⁵⁷⁸ ve vergiler ile ilgili merkezden gönderilen kayıtlar da mevcuttur.

Sosyal yaşamda Müslümanlar gibi gayrimüslimlere de her türlü kolaylık sağlanmış, dini hayat yönünden büyük ölçüde serbestlik tanınmıştır. Dini ayinlerini icra edebilmeleri için kilise inşasına ruhsat verilmiştir. Fransız sefareti Antakya'ya geliş gidiş yapan Fransızların ayinlerini yapabilecek kendilerine mahsus bir kilise olmadığı gerekçesiyle Hristiyan mahallesinde yeni bir kilise inşası için gereken kolaylığın sağlanmasını istemiştir. 1852 tarihli fermenda, ruhsat verilen kilise inşasına kimsenin engel olmaması istenmiştir⁵⁷⁹.

Rum taifesine ait Panaiye Kilisesi'nin teşekkülüne ise Mısır idaresi esnasında İbrahim Paşa tarafından ruhsat verilmiştir. Antakya'da merhum Curi Hacı Bekir Ağa'nın bina eylediği İhsaniye Camii'nin müsakkafatından olan ve Cune adı verilen mahalde yer alan menzilden bir oda, İncil okumak üzere kilise haline getirilerek "Panaiyye" adı verilmiştir. Zamanla harabeye dönüşen kilisenin tamiri için gerekli olan keşfin yapılması⁵⁸⁰ hususu Hacı Mustafa tarafından arzuhalde bildirilmiştir. Keşif esnasında uzunluğu 38, genişliği 19,5 ve 11 arşın, 3 kapı ve 26 adet pencere olarak tespit edilen kilisenin tamiri için gerekli olan yazışmalar gerçekleştirilmiştir⁵⁸¹.

Her ne kadar devlet tarafından kilise inşasına cevaz verilse de toplumsal düzenin bozulmaması adına tedbirler alındığı anlaşılmaktadır. 1847 tarihli diğer bir belgede kiliseye uzakta oturan Ermenilere papazın gidip gelmesinin zor olduğu gerekçesiyle Sofular Mahallesi'nde bir hanenin kilise yapılması istenmiştir. Ancak

120/304; A.Ş.S., 30, 12/19, 66/93, 110/140, 111/141, 111/142, 113/143, 118/155, 124/160, 173/231; A.Ş.S., 32, 4/6, 35/70, 47/91, 97/209.

⁵⁷⁴ A.Ş.S., 30, 45/75. A.Ş.S., 27, 25/53.

⁵⁷⁵ A.Ş.S., 32, 58/118.

⁵⁷⁶ A.Ş.S., 28, 51/101; A.Ş.S., 29, 78/214; A.Ş.S., 30, 13-14/21; A.Ş.S., 32, 31/63.

⁵⁷⁷ A.Ş.S., 30, 99/127.

⁵⁷⁸ A.Ş.S., 25, 124/353, 137/395; A.Ş.S., 32, 54/109, 103/221.

⁵⁷⁹ A.Ş.S., 28, 15/30.

⁵⁸⁰ Kilesenin keşif ve muayenesi için Kâtip Ahmet Efendi, Hacı Sadık Efendi, Hacı Hasan Efendi, Durmuş Efendi, Mustafa Efendi, Abdülkadir Efendi, Mehmet Ağa, Ahmet Ağa, Hacı Halil Ağa ve civarında bulunan mahalle imamı Molla Hüseyin Efendi ve Muhtar es-Seyyid Ömer Efendi davet edilmişlerdir. Bkz. BOA. A.MKT.UM. 34/63, s. -5. 5 Zi'hicce 1266/ 12 Ekim 1850.

⁵⁸¹ BOA. A.MKT.MVL. 57/73, s. 1. 25 Muharrem 1269/8 Kasım 1852; BOA. A.MKT.UM. 119/66, s. 1. 19 Rebi'ü'l- evvel 1269/31 Aralık 1252; BOA. A.DVN.MHM. 9/64, s. 1. 10 Cemaziyy'el-evvel 1268/1 Nisan 1852.

Müslüman mahallesinde papaz ikametinin zararlı görünmesi nedeniyle oluşturulan kilisenin başka bir yere taşınmasına karar verilmiştir.⁵⁸².

1847 tarihli tahriratta ise Antakya’da yaşayan ve birkaç mahalleden ibaret olan Hristiyan ahalinin nüfuslarının çoğalması neticesinde alınan tedbirler dile getirilmiştir. Nüfusları artan Hristiyan ahalinin ikamet ettikleri mahallelere sığmayınca civarda olan İslam mahallelerinden değerinden birkaç kat fazla fiyatla evler satın almaları, merkezde rahatsızlık yaratmıştır. Müslüman hanelerinin gayrimüslim reayaya satılmaması kuralı gereğince kale dışında munasip bir mahallenin oluşturulmasına karar verilmiştir. Gayrimüslimler her ne kadar kale dışında hane inşa edip bahçe almaları hususunda istekli olsalar da, kale içinde kalan kiliselerine gitmekte zorlanacaklarından bu sorunun giderilmesi istenmiştir. Bu nedenle Makbel Mahallesi’nin bitiminde yer alan kale duvarından bir kapı açılmış ve dışında kalan hendek üzerine bir köprü inşa edilmiştir. Yapılan keşif neticesinde kapının açılması ve köprünün inşası için gerekli olan takriben 17.500 kuruşluk masraf hazineden karşılanmıştır.⁵⁸³.

Gayrimüslimler, mağdur oldukları hallerde padişaha arzuhal gönderebilmekte, şehirde yaşayan Ermeni ve Rum taifesi papazları, “murahasa”⁵⁸⁴ vekilleri ve karabaşlar vasıtasıyla kendi aralarındaki her türlü işlerini görebilmekteydiler. 1852 tarihli fermanda⁵⁸⁵ Ermeni reayasının işlerini görebilmek üzere Sis manastırı rahiplerinden Nabkoğos piskopos vekil tayin edilmiştir. Murahasalık şartlarının yerine getirilebilmesi için İstanbul Ermeni patriğine emirname verilmiştir. Bu Fermanda uygulanması istenen kaideler şu şekilde sıralanmıştır:

1- Murahasalıkla ilgili meselelerde tayin edilen vekile müracaat edilmesi ve piskoposluğa bağlı yerlerde papazların ve kocabaşların tayin ve azl işlemlerinin ayinleri üzere yapılması,

2- Ermeni piskoposu ve papazların hanelerinde ayinlerine kimse tarafından müdahale edilmemesi, ancak Ermeni milletine mahsus kilise ve manastırlarından görevlendirilen birinin teftiş edebilmesi,

⁵⁸² BOA. A.MKT. 66/12. 23 Safer 1263/ 10 Şubat 1847.

⁵⁸³ BOA. MVL. 24/11, s. 1-7. 7 Muharrem 1264/ 15 Aralık 1847

⁵⁸⁴ Ermeni kilise hiyerarşik düzeninde, cemaat mensupları ile patrik arasında irtibatı sağlayan kişilere marhasa (murahasa) denirdi. Bkz. Davut Kılıç, *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s. 67.

⁵⁸⁵ A.Ş.S., 28, 29-30/57.

3- Kiliselerinin tamirine engel olunmaması, kilise ve manastırlara ait eşyanın rehin alınmaması, şayet alınmış ise geri verilmesi,

4- Ermeni milletinin nikâh ve boşanma işlemlerinin piskopos yahut tayin edeceği vekiller aracılığıyla yerine getirilmesi, fakat piskopos vekillerinin izni ve bilgisi yok iken papazların yahut vekillerinin nikâh gerçekleştirmesi durumunda haklarında lazım gelenin yapılması,

5- Nikâh, boşanma ve ayinleri ile ilgili piskopos ile anlaşmazlık yaşandığında sorunun çözülmesi için Ermeni piskoposuna başvurulması,

6- Ölen reayanın papazlar tarafından kaldırılması ve ölen kişinin her türlü defin, miras, vasiyet gibi işlemlerine kadıların, naiplerin ve zabıtalının müdahale etmemesi; şayet ölen kişiler inançları gereği kiliselerine, fukaralarına veya patriklerine malının üçte birini vasiyet etmişler ise öldüklerinde vasiyetleri geçerli olacaktır. Ayrıca varisi olmadan ölen reayanın kalan mallarına murahasa devlet adına el koyduğunda beytülmal, kassam, mütevelliler ve muhassıllar tarafından engel olunmaması, varisleri olanlara ise kalan emlak ve eşyanın verilmesi,

7- Ayinlerine muhalif hareket eden papaz ve keşişlerin başpiskopos tarafından azledilmesi ve yerine atanacak papazlara dışarıdan kimsenin müdahale etmemesi,

8- Kiliseye ait eşya ve hayvanlara kimse tarafından müdahale edilmemesi, Ermeni reayasının önceden beri devlete ödediği vergilerin ve patriklik aidatının önceden alınmasına karşı gelinmemesi, ,

9- Ermeni milletinden isteyerek İslamiyet'i kabul edenlere şer'i hukuk gereğince müdahale edilmeyeceği, rızaları dışında İslamiyet'i kabul etmeleri için şiddete başvurulmayacağı,

10- Ermeni papazlarından birine şeri izinle hapis cezasının verilmesi durumunda, cezanın murahasa tarafından uygulanması,

11- Murahasanın bindiği hayvanına müdahale edilmemesi, Zorla evine girilmemesi, görevi gereği yapılacak işlere müdahale edilmemesi istenmiştir. Fermanın da anlaşılacağı üzere Osmanlı tebaası olarak yaşayan gayrimüslimlere büyük ölçüde serbestiyet tanınmıştır.

Gayrimüslimlere verilen birçok imtiyaz Tanzimat fermanının ilanıyla bir kez daha teyit edilmiş ve sürekli hale getirilmiştir. Ancak her cemaatin belirli bir zaman içinde bu imtiyaz ve muafiyetlerini yeni şartlara ve ihtiyaçlara göre tekrar

düzenleyebilmesine karar verilmiştir. Gayrimüslim cemaatlerin işleri, ruhban ve halk arasından seçilecek üyelerden oluşan karma meclislerce idare edilecektir⁵⁸⁶.

Gayrimüslimler mabet, mektep, hastahane ve mezarlık gibi yerleri edinme ve tamirine yönelik isteklerini merkeze bildirebilmişlerdir. 1847 tarihli belgede Rum taifesine ait olan beldeye yirmi dakika mesafede yer alan mezarlığa ölen Rumları defnedecek yer kalmaması nedeniyle yeni bir mezarlığın oluşturulması istenmiştir. Habibü'n-Neccar tevliyeti mukataasından Kuriye köyü toprağında Yahudi Mezarlığı Deresi'nde beldeye on dakika mesafede tarıma elverişli olmayan arazinin, mezarlık olarak tahsis edilmesi arzuhalde bildirilmiştir⁵⁸⁷. Merkezle ve vakıf müdürüyle yapılan bir takım yazışmalardan sonra Kuriye toprağında iki tarafı dağ, iki tarafı yol ile çevrili tahminen iki dönümlük olan arazi, mezarlık olarak Rum taifesine verilmiştir. Halep Meclisi tarafından icap eden bir kıta ferağ senedinin Fransa Devleti için Antakya'da ikamet eden Konsolos vekili Havace Filip Pirşin'e verilmesiyle mezarlığın tahsisi resmiyet kazanmıştır⁵⁸⁸.

Gayrimüslim tebaaya dinsel hoşgörünün bir göstergesi olarak patrik, metropolit haneleri ve mektepleri ile papaz ve ruhban ile kilise hademelerinin ev ve binalarından vergi alınmamıştır⁵⁸⁹. Ayrıca askere almada kura sisteminin uygulanması ile gayrimüslimlerden alınan askerlik bedelinin fakirlerden alınmaması hususunda merkeze bir takım arzlar ve mahzarlar gönderilmiştir⁵⁹⁰.

Gayrimüslimler, gerek kendi dindaşları ve gerekse Müslümanlar ile aralarındaki meselelerin çözümünde, haksızlığa uğradıklarında haklarını aramak için mahkemeye müracaat edebilmekte, haklarını aramak için dava açabilmekte ve kadının verdiği hükmü kabul etmekteydiler⁵⁹¹. Ayrıca Tanzimat'tan sonra yapılan düzenlemeyle mahkemede şahitlik yapabilişlerdir⁵⁹².

Her dönem olduğu gibi Tanzimat dönemi Antakya'sında da Müslümanlar ile gayrimüslimlerle aynı mahallede oturabilmişler, sosyal kültürel ve ekonomik olarak karşılıklı ilişkilerde bulunabilmişlerdir. Her ne kadar Zimmiler kendi ayinlerine göre

⁵⁸⁶ Ufuk Gülsoy, "İslahat Fermanı", *DİA*, C.19, İstanbul 1999, s.186.

⁵⁸⁷ BOA. *İ.MVL.* 97/2064, s. 1. 21 Cemâziyye'l-ahir 1263/ 10 Haziran 1847.

⁵⁸⁸ A.Ş.S., 28, 168/332, 168/333, 168/334.

⁵⁸⁹ BOA. A.MKT.MVL. 118/64, s. 1. 11 Muharrem 1277/30 Temmuz 1860.

⁵⁹⁰ BOA. A.DVN. 115/75, s. 1. 11 Zi'l-hicce 1272/13 Ağustos 1256.

⁵⁹¹ Şenbek Mahallesi sakinlerinden Ahmet bin Mehmet Bey adlı kimse ile İbrahim veled-i Abdullah veled-i Kerbit adlı zimmi, Şenbek Mahallesi'nde bulunan sınırlı bir tarlanın mülkiyet hakkı için mahkemeye başvurmuşlardır. A.Ş.S., 31, 12/23.

⁵⁹² A.Ş.S., 28, 51/101; A.Ş.S., 32, 97/209.

hayat tarzlarını benimsemiş olsalar da Müslümanlarla olan münasebetlerinde belirgin bir ayrım söz konusu değildir.

2.1.4. Toplumsal Hareketlilik ve Göçler

Sürekli bir devinimi işaret eden hareket kavramının temelinde hareketlilik yerinde duramama ve sürekli bir dinamizm vardır. Yani insanlar toplumsal hayatta bulundukları statülerini isteyerek ya da istemeden değiştirebilirler. Bunun sonucunda “toplumsal hareketlilik” kavramı ortaya çıkmaktadır⁵⁹³.

Toplumsal hareketlilik, yatay olarak coğrafi bir değişim olabileceği gibi dikey doğrultuda mesleğini, sınıf veya sosyal tabakasını, ekonomik durumunu ve hem mesleğini hem de oturduğu yeri aynı anda değiştirme şeklinde de olabilmektedir⁵⁹⁴. Toplumsal hareketliliğe neden olan etmenlerin başında demografik yapı gelmektedir. Demografik etmen içinde ise en etkili olgu, meydana gelen küçük veya büyük çapta gerçekleşen göçlerdir. Yatay hareketliliğe neden olacak göçler, ülke içerisinde olabileceği gibi şehirlerin kendine özgü dokusu içerisinde de gerçekleşebilmektedir. Toplumsal hareketliliği tetikleyecek diğer faktörler ise ekonomik, siyasal ve eğitim amaçlı meydana gelen değişimlerdir⁵⁹⁵.

Osmanlı Devleti’nde bu temel etmenlere dayalı toplumsal hareketlilik yaşanmıştır. Ancak devlet genelde her türlü hareketliliği, asgariye indirme düşüncesiyle hareket etmiştir. Bu sebeple, incelenen dönemde Antakya’da, büyük neticeler doğuran geniş çaplı sosyal hareketliliğe tesadüf edilmemiştir. Toplumsal hareketlilik daha çok insanların bir yerden kalkıp, başka bir yere gitmeleri şeklinde ya da kontrollü olarak belirli bir sayıda ve belirli bir yere iskân ettirme şeklinde değerlendirilecektir.

Şeriiye sicillerinde farklı bir memleketten olup Antakya’da ikamet edenlerin aslen nereli olduğu “an asl” şeklinde kaydın başında yer alması, Antakya’ya yerleşmiş olanları veya idarî olarak görev amaçlı gelenleri, ilmi ticari ve askerî amaçlı şehirde ikamet edenleri kısıtlı olsa da tespit etmek mümkün olmuştur.

⁵⁹³ İsmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Pegem Yayınları, Ankara 2014, s. 363.

⁵⁹⁴ Muhittin Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya 1756-1856*, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya 2001, s. 138

⁵⁹⁵ Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar...* s. 368-369.

1843 tarihli tereke kaydında aslen Bursalı olan Osman bin Abdullah Antakya menzil hanesinde belli bir varisi olmadan öldüğü için terekesinin bedeli Antakya hazinesine teslim edilmiştir⁵⁹⁶.

1843'te aslen Antepli olup Antakya'da Zahriyye Camii Medresesi'nde vefat eden el-Hac Ebubekir Efendi ibn-i Mehmet'in terekesi kimsesi olmadığı için beytül mala kalmıştır⁵⁹⁷.

1844'te aslen Muşlu olup Seferiyye köyünde yerleşmiş olan Halil Ağa ibn-i el-Hac Halil Ağa öldürülmüştür. Hayvancılık ve tarımla uğraştığı anlaşılmaktadır⁵⁹⁸.

1844'te aslen Denizli Kazasın'dan olup Saruciyye aşiretinden Hacdan dönüşünde Antakya'da vefat eden Cezayirli oğlu el-Hac Abdullah'ın terekesi, kimsesi olmadığı için hazineye teslim edilmiştir⁵⁹⁹.

1856'da aslen Yozgat sancağına bağlı Sonkor kasabası ahalisinden olup Antakya kaymakam vekili Talat Efendi'nin harem kethüdalığı hizmetinde iken vefat eden Hacı Ebubekir'in kimsesi olmadığı için beytül mala ait olan tereke bedeli Sarraf Hoca Harun'a teslim edilmiştir⁶⁰⁰.

1864'te aslen Arapkirli olup Antakya'da yolcu olarak bulunan Ali Ağa İbn-i el-Hac Hüseyin Ağa Narlıca köyünde bulunan tarla ve zeytin ağaçlarını Halil bin İbrahim'e satmıştır⁶⁰¹.

1868'de aslen Vanlı olup ticaretle uğraşan Antakya'ya gelir iken Dursuniyye köyü yakınlarında öldürülen Rum milletinden Caymû veled-i Abdah vârisiz olduğundan tüm terekesi beytül mala teslim edilmiştir⁶⁰².

Belgelerde anlaşılabacağı üzere, incelenen dönemde Antakya kazasına dışarıdan gelip memleketine dönenler, medresede ilim tahsil etmek için gelenler veya devlet tarafından belirli bir görev için görevlendirilenlerin yanında ticaret ve yolculuk amaçlı gelenler de mevcuttur.

Tereke kayıtlarında yapılan analizlerde aslen Antakyalı olup başka memlekette yerleşenler de bulunmaktadır. 1867'de aslen Antakya ahalisinden olan Hasan Efendizâde el-Hac Mehmet Ağa Halep'te başmüfettiş olarak görev

⁵⁹⁶ A.Ş.S., 25, 49/134.

⁵⁹⁷ A.Ş.S., 25, 129/366.

⁵⁹⁸ A.Ş.S., 25, 170/462.

⁵⁹⁹ A.Ş.S., 25, 164/44.

⁶⁰⁰ A.Ş.S., 29 100/265.

⁶⁰¹ A.Ş.S., 32, 36/72.

⁶⁰² A.Ş.S., 35, 115/16.

yapmaktaydı⁶⁰³. Yine aynı tarihte aslen Antakya ahalisinden olup Mısır'da ikamet eden Abdurrahman Ağa ibn-i Mehmet, miras davası için Antakya'ya gelmiştir⁶⁰⁴.

Şehir dâhilinde bir mahalleden diğer mahalleye veya köyden şehre yer değiştiren nispeten küçük çaplı hareketlerde mevcuttu. 1859'da aslen Zeytuniye köyünden olan Çulgumoğlu Mustafa Halil Antakya'da Koca Abdi Mahallesi'ne yerleşmiştir⁶⁰⁵. 1866'da aslen Kömürçukuru köyü ahalisinden olan Fatma bint-i Gül Hasan, Antakya'da Kantara Mahallesi'nde ikamet etmektedir⁶⁰⁶. Ayrıca Antakya kazasında aşiretlerin yoğun olarak iskân oldukları, yaşam tarzlarından dolayı ekseriyetle göçebe yaşadıkları bu nedenle mali, idari ve güvenlik gerekçesiyle kontrol altına alınmış ve iskâna mecbur bırakılmışlardır⁶⁰⁷.

Antakya kazasına dışarıdan gelen ve hanlarda ikamet eden, aynı zamanda çeşitli mahalle ve köylerde bulunan gurebânın (garipler, kimsesizler) isim ve lakapları, meslekleri, eşkâlleri, yaşları, doğum tarihleri ve akrabalık düzeyine göre sayımı yapılmış ve 3427 numaralı deftere kaydedilmiştir. 1849 tarihli bu deftere göre; nefsi Antakya'da 25 kıptiyan hanesi 42 yetişkin 18 çocuk olmak üzere toplam 59 kişi ikamet etmiştir. Sabun Hanın'da 12, Küçük Han'da 13, Mazhar Paşa Hanın'da 17, Buğday Hanı'nda 3, Meydan Camii Medresesi'nde 3, Koca Abdi Mahallesi'nde 4, Ağbaba Mahallesi'nde 2, Habibü'n-Neccar Mahallesi'nde 12, Hammare Mahallesi'nde 9, Narlıca köyünde 4, Gökçeğöz köyünde 5, Akcurun köyünde 2, Beybin köyü çiftliğinde 12, Bitrin köyünde 3, Susiyye köyü Haryanzâde Ahmet Ağa'nın Çiftliğinde 7, Cısr-i Hadid köyünde 9, Antakya köylerinden Telil Şarki köyünde 4, Bohşin köyünde 6, Afsiye köyünde 2, Kozluca köyünde Civelekzâde Mustafa Ağa'nın çiftliğinde 6, Büyükburç köyünde 2, Toprakhisar köyünde 2, Alakend köyünde 7, Karsu ve Baslika köyünde 2, Ermence köyünde 5, Kabket? köyünde 9, Deyrin köyünde 4, Felit Kuseyr Arapları 6 olmak üzere toplam 231 kişi tespit edilmiştir⁶⁰⁸.

Farklı mesleklere sahip yabancıların İdlip, Antep, Trablusşam, Ordu, Halep, Hama, Mısır, Lazkiye, Cısr-i Şuğur, Kilis, Şam, Bohistan, Sis, Maraş, Elbistan,

⁶⁰³ A.Ş.S., 35, 17/3.

⁶⁰⁴ A.Ş.S., 33, 34/79.

⁶⁰⁵ A.Ş.S., 30, 158/209.

⁶⁰⁶ A.Ş.S., 33, 106/250.

⁶⁰⁷ BOA. A.MKT., 231/13 s. 1. 13 Zi'l-hicce 1265/ 30 Ekim 1849.

⁶⁰⁸ BOA, NFS., d. 3724, s. 83-100.

Beylan, Çankırı, Boğdan, İstanbul, Bostanlı, Kudüs, Çom, Beyrut, Bursa, Diyarbakır ve Rumeliden geldikleri tespit edilmiştir.

Bunların dışında gerek Antakya'nın hac yolu üzerinde olması, gerekse Arabistan ordusunun Şam'da bulunması sebebiyle Sürre-i Hümâyûn'un⁶⁰⁹ veya Orduy-u Hümâyûn'un⁶¹⁰ Antakya'da konaklaması gerektiğinde gerekenin yapılması hususunda birçok kayıt mevcuttur.

Sosyal hareketlilik içerisinde değerlendirilebilecek diğer bir husus, nüfus hareketleri esnasında iç güvenliğin sağlanması düşüncesidir. Özellikle asker sevkıyatı esnasında ordudan kaçanların halka zarar vermesi ve asayişin bozulması, aşiretlerin bir yerden bir yere geliş gidişlerinde toplumsal huzuru bozmaları gibi güvenlik gerekçelerinden doğan “mürur tezkeresi” uygulaması, Tanzimat'la birlikte yürürlüğe konmuştur. Aslında bu uygulama önceden beri uygulana gelen “men'i mürur” usulünün yeni bir biçim almış haliydi⁶¹¹. 1841 tarihli bir fermanla, Halep'te bulunan 20-30 kadar asker kaçağının bulunarak iade edilmesi, mürur tezkeresi olmayanların her ne şekilde olursa olsun alıkonulması istenmiştir⁶¹².

Buraya kadar bahsedilen küçük ölçekli nüfus hareketleri yanında Antakya kazasının iskân hareketine maruz kaldığı anlaşılmaktadır⁶¹³. Zira 1860 tarihli Antakya Kaymakamı Talat Efendi ile Kilis Kaymakamı Bekir Ağa'ya gönderilen yazıda Halep nahiyelerinden Bab-ı Cubul'a iskân olunmak fakat geçici olarak Halep, Antakya ve Kilis taraflarına yerleştirilmek üzere 180 hane 1184 muhacir için gerekli olan her türlü yardımın yapılması ve kolaylığın sağlanması istenmiştir⁶¹⁴. Her ne kadar bu belgede muhacirlerin kimler olduğu belirtilmemişse de 1861 tarihli Halep Valisine gönderilen fermanla, “*Haleb eyaletinde Bab-ı Cubûl nahiyesiyle köylerine iskân olunmak üzere önceden gönderilen muhacirin-i Noğay*” ifadesinden göç edenlerin Nogaylar olduğu anlaşılmaktadır. Muhacirlerin İskenderun İskeleyi'ne vardıklarında mevcut eşyalarının nakilleri için gerekli olan miktar da hayvanın

⁶⁰⁹ A.Ş.S., 25, 82/246, 102/295, 130/369.

⁶¹⁰ A.Ş.S., 28, 141/281; A.Ş.S., 29, 8/28.

⁶¹¹ Musa Çadircı, “Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri”, *Belgeler*, C. XV/19, Ankara 1993, s. 169-181.

⁶¹² A.Ş.S., 25, 30/79.

⁶¹³ Rusların planları doğrultusunda Kuzey Kafkasya halklarının üçte birini anayurtlarından göç ettirerek boşaltılan topraklara Rus-Kossak köylülerini yerleştirme düşüncesi neticesinde 1859-1879 yılları arasında 2 milyon Kafkasyalının vatanlarından göç etmek zorunda kaldıkları tahmin edilmektedir. Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara 1991, s. 43-52.

⁶¹⁴ BOA. A.MKT.UM. 441/96; BOA. A.MKT.UM. 442/12, 29 Cemâziyye'l-evvel 1277/13 Aralık 1860.

tedarik edilmesi ve iskân edilecek yerlere gidinceye kadar yiyecekleri için yarımşar kıyye⁶¹⁵ ekmek sağlanarak gereken her türlü kolaylığın sağlanması istenmiştir⁶¹⁶. Halep meclisinden 21 Temmuz 1861 tarihli Meclis-i Vala'ya gönderilen mazbatada ise acilen Halep eyaletine gönderilen muhacirlerin, muhtaç oldukları nafaka ve sair malzemelerin tedarik edildiği, refah ve rahatlarının sağlandığı ve bu uğurda ahali tarafından 200000 kuruştan fazla akçe verildiği, hazine tarafından ise 30000 kuruşun sağlandığı ifade edilmiştir. Ülkenin her tarafına dağılmış olan muhacirlere yardım hususundaki talimata göre zikredilen muhacirlere gerekli olan hayvan ve zahirenin temin edildiği, hanelerinin dahi tanzim ve inşası için gerekli olan kolaylığın sağlandığı komisyona bildirilmiştir⁶¹⁷.

Sonuçta bir asır boyunca devam eden bu göç hareketlerinin, kitleleri harekete geçirecek düzeyde siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçları olsa da incelenen dönemde Antakya'nın büyük çapta göç hareketine maruz kalarak toplumu dönüştürdüğü yönünde herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

2.1.5. Köleler ve Cariyeler

Savaşlarda esir edilen veya başka bir yolla ele geçirilip para ile satılan erkeklere köle, kadınlara câriye denilmektedir⁶¹⁸. Osmanlılarda ise kelime olarak esir ve köle arasında belirleyici bir ayırım bulunmadığından hür olmayan kimseler için iki kavram da kullanılmıştır. Sadece köleliğe maruz erkekler için “kul” veya “köle” tabiri kullanılırken, kadın köleler için “cariye” veya “eme” tabiri kullanılmıştır. Ayrıca şeriyye sicillerinde erkek köleler için köle, kul, abd, abd-i memlûk, gulâm ve rikk, kadın köleler için de daha ziyâde câriye ve câriye-i memlûke tabirleri kullanılmaktadır⁶¹⁹. Kölelik daha sonra savaş esiri olmaksızın Afrika'dan, Kafkasya'dan ve Kuzey Stepleri'nden getirilip esir pazarlarında satılan kimseleri niteleyen bir kavram haline gelmiştir⁶²⁰.

⁶¹⁵ Okka, 400 dirhemlik ağırlık ölçüsü. Bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, C. 2, s. 1721.

⁶¹⁶ BOA. MVL. 759/15, s.1. 17 Zi'l-hicce 1277/ 26 Haziran 1861.

⁶¹⁷ BOA. MVL. 759/15, s. 4. 13 Muharrem 1278/21 Temmuz 1861. Yine aynı tarihte Dağıstan muhacirleri Hoca Hasan Efendi maiyetinde 13 hane 43 kişi Halep'e gelmiş ve oradan iskân mahalli olan Urfa canibine gönderilmişlerdir. Bkz. BOA. A.MKT.UM. 516/52, s. -2. 23 Safer 1278/ 30 Ağustos 1861.

⁶¹⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri...* s. 300.

⁶¹⁹ İzzet Sak, *Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 1992, s. 6.

⁶²⁰ Nihat Engin, “Osmanlılar ‘da Kölelik’”, *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 246-248. Kölelikle ilgili geniş bilgi için bkz. Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, (Çev. Y. Hakan Erdem) Tarih

Erkek köleler gibi cariyeler de İslam hukukunun öngördüğü haklara sahipti. Hem eş hem de hizmetçi statüsüne sahip olan cariyelerin çoğunluğu hizmetçilik görevini üstlenmiştir.⁶²¹ Böylelikle kölelerin farklı sosyal çevrede yerlerini almaları değişik davranışlar ile muhatap olmalarına neden olmuştur. Öncelikle onların üzerinde efendilerinin gerek hukuki, gerekse geleneksel anlamda sınırsız hak ve yetkileri vardı. Verilen her emre uymak zorunda olan köleler, hiçbir yerde söz söyleme hakkına sahip değildi. Mahkeme sicillerine göre ağır koşullar altında bulunan köleler ile efendileri arasında sık sık anlaşmazlıklar çıkmıştır⁶²².

İncelenen dönemde az sayıda köle ve cariyeye kaydına rastlanmıştır. 1839-1876 yılları arasını ihtiva eden sicillere, 27 belgede cariyeye kaydı geçmiştir. Bu kayıtlardan sadece birinin Habeşî⁶²³ diğer 7 tanesinin siyahi⁶²⁴ 2 tanesinin ise Zenci asıllı (zenciyü'l-asl)⁶²⁵ olduğu kaydedilmiştir. Diğer kayıtlarda cariyenin eşkâli hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Pazarlarda esir taciri eliyle satılan kölelerin fiyatı; kölenin yaşına, cinsiyetine, milliyetine ve câriyelerin güzelliğine, erkeklerin güç ve kabiliyetine göre değişmekteydi. Bu hususiyetler onların değerini bazen iki katına kadar yükseltebiliyordu⁶²⁶. Antakya şeriiye sicillerinde herhangi bir esir pazarından bahsedilmezken tereke kayıtlarında cariyelerin pazarda satıldığı anlaşılmaktadır. 1855 tarihli Antakya Kaymakamı Esad Paşazâde Yusuf Sadık Bey Efendi'nin terekesinde bir cariyeye fiyatı 1.500 kuruş⁶²⁷, 1859 tarihli Mimarzâde el-Hac Selim Efendi ibn-i el-Hac Hüseyin'in terekesinde bir siyahi cariyenin fiyatı 2.000 kuruş⁶²⁸, 1865 tarihli, Selim Efendi el-Hac Hasan Efendi ibn-i el-Hac Halil Efendi'nin terekesinde ise bir Habeşî cariyenin fiyatı 2.000 kuruş olarak kaydedilmiştir⁶²⁹.

Terekelerden anlaşılacağı üzere köleler mülk olarak görülmüş, hatta hayvan sayımında kullanılan baş anlamına gelen “res” tabiri onlar içinde kullanılmıştır. Öyle

Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994; Nihat Engin, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, İstanbul 1998; Mehmet Akif Aydın ve Muhammed Hamîdullah, “Köle”, *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 237-246.

⁶²¹ Ahmet Akgündüz, “Bir Aile ve Hizmet Müessesesi Olarak Osmanlı’da Harem”, *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 315-347.

⁶²² İsmail Parlatur, “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”, *Belleten*, S.187 (1983), s.805-829.

⁶²³ A.Ş.S., 33, 44/89.

⁶²⁴ A.Ş.S., 27, 84/192; A.Ş.S., 28, 128/252; A.Ş.S., 29, 132/319; A.Ş.S., 30, 95/122, 145/192. İki terekenin sahibinde cariyeye sayısı 2’dir.

⁶²⁵ A.Ş.S., 34, 97/248, 104/285.

⁶²⁶ Sak, *Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler...* s. 194.

⁶²⁷ A.Ş.S., 28, 158/312.

⁶²⁸ A.Ş.S., 29, 132/319.

⁶²⁹ A.Ş.S., 33, 45/99.

ki efendilerinden kalan mirastan hak sahibi olamayan cariyeler, ancak sahibiyle evlendiklerinde ve nikâhlı eşi sayıldığında mirastan hak iddia edebilmişlerdir. 1855'te İmran Mahallesi sakinlerinden vefat eden Şerefizâde Ahmet Ağa İbn-i İsmail Efendi'nin, cariyesi Halime ve nikâhlı eşi Ayşe bint-i Abdullah arasındaki miras meselesinde Halime kendisinin de Şerefizâde Ahmet Ağa'nın nikâhlı zevcesi olduğunu ispatlamış, kendisine düşen miras hissesini talep etmiştir⁶³⁰. Aynı tarihte Antakya Kaymakamı Esad Paşazâde Yusuf Sadık Bey Efendi'nin cariyesi tarafından açılan davada kaymakamın ölmeden iki ay önce kendisini zevci eylediği ve bu nedenle terekesinden hâsıl olan hissesini kaymakamın çocuklarına vasi olan Ahmet Efendi'den alınıp kendisine verilmesini istemiştir⁶³¹.

Köleler aynı zamanda eşya olarak telakki edildiklerinden, bir kimsenin zimmetinde bulunan köle, o kimse öldükten sonra diğer eşyalarıyla birlikte varisler arasında pay edilmiştir. 1861 tarihli ilamda Cami-i Kebir Mahallesi Muhtarı Hokluzâde bin Mehmet Sadık İbn-i Osman Efendi, dedesinden miras kalan bir menzilin ve mahkeme önünde muayene edilen Mahbube ve Zeynep adı verilen iki siyah cariyenin ölmeden önce dedesi Osman'nın mülkü olduğu, vefatından sonra yarı hissesinin kendisine miras kalmasına rağmen halalarının mirasına el koyduğunu, yarı hissesinin kendisine teslim edilmesini istemiştir. Onlar da cevaplarında menzil ve cariyelerin tamamının müstakilen mülkleri olduğu, bundan on üç sene önce babası bizim kardeşimiz hayatta iken “Menzil ve cariyelerin hepsi sizin mülkünüz, benim hiç bir alakam ve müdahalem yoktur. Hemşerilerim Fatma ve Ayşe'nin müstakilen mülküdür.” şeklinde kabul ettiğini şahitler huzurunda ispatlamışlardır⁶³².

İslâmiyet, veraset sureti ile köle olma sistemini ortadan kaldırmaya çalışmış, cariyelerin efendilerinden olma çocuklarını kölelikten istisna etmiştir. Efendisinden çocuğu olan ve “ümme veled” olarak kabul edilen cariyenin satışı yasaklanmış ve efendisinden ölümünden sonra da hürriyete kavuşmuştur⁶³³. Bu nedenle cariyeden olma çocuklara da terekelerden pay verildiği⁶³⁴, onlara da diğer kardeşler gibi vasi tayin edildiği anlaşılmaktadır⁶³⁵. Ayrıca sicillerde efendi ile azat edilen cariyeler

⁶³⁰ A.Ş.S., 28, 150/296.

⁶³¹ A.Ş.S., 28, 160/316.

⁶³² A.Ş.S., 30, 100-101/129.

⁶³³ Akgündüz, “İslam Hukukunda Kölelik...”, s. 315-347.

⁶³⁴ A.Ş.S., 30, 145-146-147/192, 148/194, 168/225.

⁶³⁵ A.Ş.S., 30, 76-77/98.

evliliklerine rastlanmış, azatlı cariyeyi nitelemek için “*cariye-i ma'tuke*” ifadesi kullanılmıştır⁶³⁶.

Bir köle veya cariyeye azat eden veya azatlıkla sonuçlanan bir işlemde bulunan kimse, azat olunan köle veya cariyenin ölümünde, bunların asabe-i nesebiyesi yoksa azat ettiği köle veya cariyenin mirasçısı olabiliyordu⁶³⁷. Bu açıdan azat edilen kölenin mirasçısı olmadığı durumlarda mirasının kendisini hür bırakan efendisine intikal ettiği anlaşılmaktadır. 1863 tarihli belgede daha önce vefat eden Hacı Hafize kadının azatlı cariyesi Mahi bint-i Abdullah'ın mirası, kocası Süleyman bin Salih ile asabe-i nesebiyesi olan Hacı Hafize kadın ile Civelekzâde Mustafa Ağa arasında taksim edilmiştir.⁶³⁸

Kırım Savaşı'ndan sonra Rus baskısına maruz kalan ve göçe zorlanan diğer Kafkas milletleri gibi Çerkezlerin bir kısmı da Osmanlı topraklarına nakledildiler. Osmanlı Devleti bir taraftanbu göç hareketinin getirdiği sorunlarla diğer taraftan da Çerkez köle ticareti ve Çerkezler arasında çıkan esir kavgalarıyla uğraşmıştır⁶³⁹. Bu nedenle şeyhülislam tarafından Halep vilayetine gönderilen 1867 tarihli emirnamede, bu sorunun çözüme kavuşturulması için birtakım tedbirler sıralanmıştır. Bu tedbirlere göre;

1- Zamanı gelince azat edilecek esirlerin ıslahına,

2-Dağınık halde iskân edilen muhacirlerin ziraat ve imar yapılmamış, beytül-mala ait olan boş yerlerin, esirlerden sorumlu olan muhacir reisleri tarafından parça parça ve çeşitli derecelerde azat edilen esirlere dağıtılmasına,

3-Erkek ve kadın esirlerden azat edilenlere diğer muhacirler gibi muamele edilmesine,

4- Azat edilecek esirlerin yapabildikleri mesleklere göre taksim edilmesine ve verilecek arazinin kıymetine göre dağıtılmasına itina gösterilmesine,

5-Arazi verilecek esirlerin arazi dağıtılırken iyice düşünülüp muhacirlerin reislerine tebliğ edilmesi ve en iyi bir şekilde anlatılmasına, alınan kararların en kısa zamanda uygulanması fakat hiç kimseye zor kullanılmamasına, yapılan işlerin İstanbul'a bildirilmesine karar verilmiştir⁶⁴⁰. Bu emirnamenin bir sureti her ne kadar

⁶³⁶ A.Ş.S., 31 38/73, 31/58; A.Ş.S., 33, 25/113; A.Ş.S., 34, 97/248.

⁶³⁷ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s.465-469.

⁶³⁸ A.Ş.S.,32, 104/226.

⁶³⁹ Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti...* s.127-128.

⁶⁴⁰ A.Ş.S., 35, 64/63.

Antakya naipliğine gönderilmişse de incelenen dönemde Çerkez göçü veya Çerkez esirlerine yönelik, mahkeme sicillerinde herhangi bir davaya rastlanmamıştır.

2.2. SOSYAL KURUMLAR

2.2.1. Vakıflar

Sanayi öncesi ve sonrası tüm tarım toplumlarının bir müessesesi olan vakıflar, VIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar İslam ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında da etkin rol oynamışlardır. Vakfın temelinde insanlara karşı şahsî ve vicdanî sorumluluk hissi, iyilik, şefkat, yardımlaşma, dayanışma duygusu vb. değerler ve bu değerleri kendisine gaye edinen kişinin hür iradesi yatar⁶⁴¹. Kendinden önceki topluluklar ve İslam devletleri tarafından da uygulanan bu sistem, geniş bir yaşam deneyimiyle Osmanlı'ya intikal etmiştir. Fakat hiçbir İslam devletinde, Osmanlı döneminde olduğu kadar, vakıf sistemin topluma sunduğu ülke zenginliklerinin paylaşılması, adil devlet yönetiminin tesisi ve erdemli şehirlerin kurulması konularında aynı başarı gösterilememiştir⁶⁴².

Osmanlı Devleti'nde Evkaf Nezareti'nin kuruluşuna kadar özel hukuka bağlı olarak özerk bir şekilde yönetilen vakıflar vakfiyelerine, vakfiyeleri olmayanlar da eski temayüle göre yönetiliyordu. İdaresi bakımından İslam devletleri geleneğinden gelen “evkâf-ı kadime”, miri arazinin temlik suretiyle kurulan “evkâf-ı ırsâdiye” ve Osmanlı tebaasının kendi mal ve mülkleriyle oluşturdukları “evkâf-ı lâzime-i sahîha” şeklinde yönetilmişlerdir. Hükûmetlerin “evkâf-ı kadime”, ve “evkâf-ı ırsâdiye” nin bir bölümü hariç diğer vakıflar üzerinde doğrudan müdahalesi olmuyordu. Şeriyye sicillerine yapılan tescilin haricinde, merkezi başka bir onay kurumu olmadığı için merkezî hükûmetin bu vakıfların varlığından çoğu zaman haberi bile olmuyordu⁶⁴³.

Sultan II. Mahmut döneminden itibaren merkeziyetçi bir politikanın takip edilmeye başlandığı, zamanla da merkeziyetçiliğin getirdiği yeni bir bürokratik düzene geçilmiştir. Sultan II. Mahmut, askerin gücünü yeniçeri ordusunu kaldırarak kırdıktan sonra diğer önemli bir muhalif grup olan ulemanın gücünü de azaltma

⁶⁴¹Bahaddin Yediyıldız, “Vakıf”, *DİA*, C. 13, İstanbul 1986, s. 153-172.

⁶⁴²Nazif Öztürk, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, C. , Ankara 2002, s. 434.

⁶⁴³ Mustafa Alkan, “Tanzimat’tan Sonra Vakıflar İdaresinde Yeniden Yapılanmaya Dair Örnek; Adana Evkaf Müdürlüğü”, *OTAM*, S. 19, 2006, s. 14.

yoluna gitmiştir⁶⁴⁴. Bu süreçte yukarıda ifade edilen vakıfların özerk yönetimine peyderpey son verilerek Mayıs 1826'da Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, taşrada da bu nezârete bağlı olarak Evkâf Müdürlükleri tesis edilmiştir⁶⁴⁵.

Evkaf Nezareti'nin kuruluşundan hemen sonra nezaretin geliştirilmesi için gösterilen çabalar neticesinde vakıfların tek elden yönetilmesi için "*Mu'accelât Nazırlığı*" oluşturuldu. Temmuz 1835 Haremeyn ve Evkâf-ı Hümâyûn nezaretleri tarafından Anadolu ve Rumeli'deki merkezlere, şehrin ileri gelenlerinden "*mu'accelat nazırı*" adıyla bir evkaf müdürü tayin edildi. Daha sonra vilayet ve sancaklara ayrı olarak tayin edilen muaccelat nazırlarının yerine, her merkeze bir muaccelat müdürü atandı⁶⁴⁶.

Osmanlı Devleti'nde Evkaf-ı Hümâyûn ve Haremeyn dâhilinde bulunan vakıfların tamamı ile nezarete bağlı olamayan fakat nizamına tabi olan vakıfların, taşradaki bina (musakkafât) ve arâzilerin (müstegilât) vakıf hazinesine ait olan mürettebatı hususunda bir layiha düzenlenmiştir. Vakıfların idaresi hususundaki bu meseleler, Tanzimat'ın getirdiği yenilik esasına göre bölgenin hâkimi nezaretinde, meclisçe görüşülerek idare edilmesi esasına dayandırılmıştır. Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'nce yazılıp sunulan layiha, *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Umûmiye*'nin müzakeresi sonucu kabul edilerek dokuz maddelik bir talimatname suretinde ilgili yerlere gönderilmiştir⁶⁴⁷. Bu yeni düzenleme, vakıfların idaresi hakkında nezaretçe hazırlanarak yürürlüğe konulan ilk hukuki düzenlemedir⁶⁴⁸.

Vakıf idaresinde baş gösteren usulsüzlükleri ve yolsuzlukları önleyebilme adına sürekli yeni düzenlemelere gidilmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi, 1835'te atanan mu'accelat müdürlerinin yeterli olmaması üzerine 22 Haziran 1842

⁶⁴⁴ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836- 1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 147.

⁶⁴⁵ Nazif Öztürk ise bu tarihi 12 Rebi'ü'l-evvel 1242 (14Ekim 1826) olarak vermektedir. Bkz. Nazif Öztürk, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti", *DİA*, C.11 İstanbul 1995, s. 522.

⁶⁴⁶ Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı...* s. 149.

⁶⁴⁷ *A.Ş.S.*, 25, 84-85/250. 25 numaralı sicilde kayıtlı olan bu talimatnamenin tarihi verilmemiştir. Fakat Mustafa Alkan bu talimatnamenin Muharrem 1255 (Mart 1839) tarihinden geçerli olmak üzere 29 Zi'l-hicce 1256 (21 Şubat 1841) tarihinde sadır olan bir "irâde-i seniyye" ile yürürlüğe konulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca yürürlüğe konulan talimatname, hükümlerini açıklayan bir ön yazı ile İstanbul'daki 22 büyük Selâtin; Eizze ve Guzât vakıfları yöneticilerine, Haremeyn'e, Divan odasına, 43 sancağa, 100 mutasarrıflığa ve mültezimlere gönderilmiştir. Bkz. Alkan, "Tanzimat'tan Sonra Vakıflar..." s. 16.

⁶⁴⁸ Mustafa Alkan, bu talimatın henüz Tanzimat hükümlerinin yürürlüğe konulamadığı Trabzon, Şam, Halep, Adana, Maraş ve Girit vilâyetleri ve bu vilâyetlere bağlı diğer yerleşim birimlerine gönderilmekle birlikte, belgenin altına konulan bir notla bu eyaletlerin yeni uygulamadan istisna edildiğini ifade etmiştir Bkz. Alkan. "Tanzimat'tan sonra vakıflar..." s. 16. Fakat Antakya şeriyeye siciline kayıtlı olan talimat suretinde böyle bir nota yer verilmemiştir.

tarihli bir fermanla merkezden müstakil müdürlerin tayini ve bunların maiyetine yeteri kadar kâtiplerin verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karara göre merkezden atanan evkaf müdürlerine verilmek üzere vakıfların idaresini düzenleyen dokuz maddelik talimat, 3 Haziran 1845 tarihli “irade-i seniye” ile yürürlüğe konmuştur. Bu tarihten itibaren evkaf müdürleri, önce eyalet merkezlerine sonra önemli sancak ve kaza merkezlerine tayin edilmişleridir⁶⁴⁹.

Antakya kazasının bağlı olduğu Halep vilayetinde, yukarıda bahsedilen layihanın hükümleri gereğince vakıfların yönetilmesi için öncelikle vakıf muhasebesinin önemi üzerinde durulmuştur. Zikredilen talimatın Antakya kazasına gönderilmesinin hemen akabinde Antakya idaresine gönderilen buyrulduda, kazalarda vakıfların idare edilmesine ehil olan veya olamayan kişilerin ellerinde bulunan cami ve mescitler ve sair vakıflarda, vakıf şartlarının uygulanması, vakıf idaresinde tasarruf hakkı olmayanların ise hazinenin muhasebesi gereğince şeriata uygun şekilde idare ettirilmesi istenmiştir. Buna karşılık Halep vilayetine gönderilen ferman ile Halep muhasebesini yürütmek için Halep meclisinden Müderris Takiyeddin Efendi müdür olarak tayin edilmiş, maiyetine ise bir kâtip verilmiştir. Layihanın Antakya kazasında da uygulanması için imzalı suretlerinin gönderilmiş olduğu ve Antakya’da meclis erbabından ehliyetli kişilerin tayiniyle bütün vakıfların iyi idare edilmesi ifade edilmiştir. Vakıfların gelir ve giderlerinin vakfiyelerin şartları gereğince idare edilmesi, hayrat ve imaretlerinin imar ve tamir edilmesi, aynı zamanda hazineye kalacak olan hasılat ile karıştırılmadan imzalı defterlerle beraber evkaf-ı hümayûn hazinesine gönderilmesi istenmiştir⁶⁵⁰.

Vakıflar idaresinin merkezîleşme sürecinde öncelikle vilayetlerin daha sonra bağlı kazaların kaymakamlarına gönderilen emirle, bulundukları mahallin vakıf muhasebesine memurlar atanması istenmiştir. Nitekim Antakya kazasında vakıfların merkezden idaresi bir takım güçlüklerle birlikte gerçekleşmiştir. Öncelikle belirtilmelidir ki vakıflar hakkında kabul edilen layihanın hemen akabinde Antakya kazasına müstakil bir evkaf müdürü tayin edilmemiştir. Öncelikle vakfın muhasebesini yürüten mütevelliler ile tayin edilecek evkaf müdürleri arasında bir denge unsurunun oluşması istenmiştir. Bu açıdan, vakıf hangi kazada ise öncelikle o kazanın müdürü ve vakıf erbabı tarafından soruşturularak muhasebe işlerinin

⁶⁴⁹ Alkan, “Tanzimat’tan Sonra Vakıflar...” s. 18.

⁶⁵⁰ A.Ş.S., 25, 86/255.

yürütülmesine karar verilmiştir. Ayrıca Halep'ten Antakya kaymakamına gönderilen 9 Haziran 1842 tarihli buyruludada, Antakya kazasında bulunan tüm vakıfların muhasebe işlerinin vakıf müdürü tarafından yürütülmesi, vakıf hasılatının usulsüz bir şekilde saklanması engellenmesi ve tutulan vakıf defterlerinin nizamına uygun tanzim edilmesi istenmiştir⁶⁵¹. Ayrıca bu müdürlerin bulundukları mahalle meclislerine dâhil olmaları ve kendilerine işlerin icrası için tatbik mührünün Halep'e gönderildiği ifade edilmiştir⁶⁵².

Alınan bu karar doğrultusunda, Antakya'da bulunan tüm vakıfların zamanına göre tutulmuş muhasebe kayıtlarını içeren imzalı defterlerini, Halep'te ikamet eden evkaf müdürüne göndermek üzere Antakya ileri gelenlerinden aynı zamanda aza meclisinden Mehmet Sadık Efendi, evkaf müdürü olarak tayin edilmiştir. Fakat vakıf mütevellileri, Mehmet Sadık Efendi'nin hükûmet tarafından görevlendirilmediği gerekçesiyle vakıf idaresi görevini tanımak istememişlerdir. Buna rağmen vakıfların merkezileşmesi ve muhasebelerinin tek elden idare edilmesi konusundaki ciddiyete binaen Halep Valisi tarafından Sadık Efendi'ye itimat edilmesi istenmiştir⁶⁵³.

Vakıf idaresindeki bu düzenlemelerin tatbiki konusunda yaşanan bir takım zorluklar neticesinde fermanlar yenilenerek defaatle vilayet merkezlerine gönderilmiştir. 22 Haziran 1845 tarihli fermana göre; taşralarda bulunan Haremeyn-i Muhteremeyn ve Evkaf-ı Hümâyûn hazinelerinden olan mazbut ve nezaret dâhilinde olan olmayan tüm vakıfların muhasebe defterlerini vaktiyle hazineye göndermek ve vakıfla ilgili meselelerin nizamına göre tatbik edilmesini sağlamak için mahallerinde bulunan ve meclisçe belirlenen vakıf müdürleri tayin edilmesine karar verilmiştir. Yine bu fermanla, vakıfla ilgili işleri teamülüne göre yürütmeyen vakıf müdürleri azledilerek yerine ehliyetli kişiler tayin edilecek ve maiyetine ise Evkaf-ı Hümâyûn'dan icabına göre bir veya ikişer kâtip verileceği ifade edilmiştir. Tayin edilen vakıf müdürlerinin görevleri ise şöyle sıralanmıştır; eyalette bağlanmış Haremeyn ve Evkaf-ı Hümâyûn Nezaretleri dâhilindeki tüm vakıfları nizamına göre idare edeceklerdir, vakıf muhasebelerinin tutulduğu imzalı ve mühürlü defterleri vakti geldiğinde hazineye göndereceklerdir, hayratları harap ve boş ayrıca hasılatları eksik olan vakıfları tespit ederek durumlarını merkeze bildireceklerdir.

⁶⁵¹ A.Ş.S., 25, 120/341. 29 Reb'ü'l-âhir 1258/9 Haziran 1842.

⁶⁵² BOA. A.MKT.UM. 322/89, s. 1. 13 Muharrem 1275/ 23 Ağustos 1858.

⁶⁵³ A.Ş.S., 25, 120/342. 29 Rebi'ü'l-âhir 1258/ 9 Haziran 1842.

Vakıf idaresinde ortaya çıkan usulsüzlüklere karşı birtakım önlemler alınmıştır. Şöyle ki; vakıf müdürlüğü el değiştirdiğinde önceki müdürün idare süresinde vakıfların hasılatını gösteren makbuz ve tahsil edilen muhasebe, meclis tarafından incelenmiştir. İnceleme neticesinde defterler tanzim edilmiş, şayet zimmetine para geçiren tespit edilmişse bu kişiler defterlerle beraber merkeze gönderilmiştir. Ayrıca usulsüzlük yapan müdürlerin yerine başkaları tayin edilmiştir⁶⁵⁴.

Vakıf idaresindeki merkezileşme süreci peyderpey gerçekleşmiş, gerek vakıftan gelir sağlayanların gerekse vakıf mütevellilerinin bu kontrollü yönetimi kabul etmeleri uzun sürmüştür. Eyaletlere gönderilen fermanların suretinin, valiler tarafından kaza idarecilerine gönderilmesiyle bu konudaki merkezileşme süreci hız kazanmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi bu uygulamanın ilk düzeyde tatbik edilmesinin zorluğu ve tayin edilen vakıf müdürlerinin usulsüzlükleri nedeniyle azledilmesi neticesinde Antakya kazasına evkaf müdür vekili olarak 15 Ekim 1843 tarihli buyrulduyla Mehmet Raşit Ağa tayin edilmiştir⁶⁵⁵.

Vakıfların idaresinde ve muhasebesinin tutulmasında güçlük yaşanması nedeniyle Halep Evkaf Müdürlüğü'ne bağlı olan Antakya Evkaf Müdürlüğü 8 Ağustos 1849 tarihli "tahrirat-ı seniye" ile müstakil hale getirilmiş⁶⁵⁶, Antakya evkaf müdürü olarak es-Seyyid Hüseyin Efendi tayin edilmiştir⁶⁵⁷. Hüseyin Efendi, vakıf muhasebesi memuriyeti süresinde zimmetine 7.500 kuruş para geçirdiği gerekçesiyle azledilmiştir. Ayrıca Hüseyin Efendi'nin zimmetine geçirdiği para ile maiyetinde istihdam ettiği kâtibin üç senelik maaşı olan 2.160 kuruş hazine tarafından talep edilmiştir. Dört sene açıkta kalan Hüseyin Efendi'nin perişan olması ve zimmetine geçirdiği parayı ödemeye gücü yetmeyeceği bildirilerek kâtip maaşının hazine tarafından kabul edilmesi, bahsedilen zimmetin ise senelik 100 kuruş ödenmesi şartıyla taksitlendirilmesi sağlanmıştır⁶⁵⁸. Antakya evkaf müdürü Hüseyin Urbani Efendi'nin azliyle yerine Evkaf-ı Hümâyûn Hazinesi kâtiplerinden Fikri Efendi tayin

⁶⁵⁴ A.Ş.S., 25, 223/517.

⁶⁵⁵ A.Ş.S., 25, 222/516.

⁶⁵⁶ Antakya kazasında Halep'ten bağımsız evkaf müdürü tayin edilmesiyle birlikte vakıfların muhasebesi de Halep Evkaf Müdürlüğü'nden ayrılmıştır. Fakat h. 1265/ m. 1849 tarihinde her iki müdürlüğün vakıf hisselerinin karışması nedeniyle anlaşmazlık meydana gelmesi ve neticede hazineye noksan hesap gitmesi gerekçesiyle Antakya evkafı ile Halep evkafı birleştirilmiştir. BOA. A.MKT.UM. 92/86, s.1. 2 Rebi'ü'l- âhir 1268/5 Şubat 1852.

⁶⁵⁷ A.Ş.S., 26, 133/302.

⁶⁵⁸ BOA. A.MKT.NZD. 189/9, s.1. 11 Zi'ka'de 1272/29 Temmuz 1856.

edilmiştir⁶⁵⁹. Daha sonra Urfa sancağı vakıf müdürü Mehmet Arif'in vefatı üzerine Antakya vakıf müdürü Fikri Efendi Urfa'ya nakledilmiş yerine Muzaffer Efendi görevlendirilmiştir⁶⁶⁰.

Evkaf müdürlerinin atanmasında önemli olan kişinin sadakatının denenmiş ve onaylanmış olması esasıydı. Bu sebeple müdür atamalarında da diğer idarecilerin atamasında olduğu gibi gerekli olan uyarılar tekrarlanmıştır⁶⁶¹.

Tablo 19: Antakya Vakıf Müdürleri (1842-1876)

Antakya Evkaf Muaccelât Müdürleri, Muhasebeciler ve Müdürler ⁶⁶²					
Tarih	İsimleri	Görev	Süre/yıl		
1842	Müftüzâde Mehmet Sadık Efendi ⁶⁶³	Müdür	1		
1843	Mehmet Reşit Ağa ⁶⁶⁴	Müdür Vekili	-		
1849	Es-Seyyit Hüseyin Efendi ⁶⁶⁵	Müdür	4		
1852	Fikri Efendi ⁶⁶⁶	Müdür	2		
1854	Muzafferredin Efendi ⁶⁶⁷	Muaccelat ve Müdür			
	Mehmet Efendi ⁶⁶⁸	Muhasib	13		
1867-1876	Seyyit Mustafa Efendi ⁶⁶⁹	Müdür ve Muhasebeci	9		

Antakya kazasına 35 yıllık süre zarfında 6 vakıf müdürü, 1 müdür vekili tayin edilmiştir. Antakya evkaf müdürlüğünün müstakil idare edilmeye başlandığı ilk yıllarda müdürler daha sık değişirken sonraki yıllarda tayin edilen görevliler daha uzun görevde kalmışlardır.

İncelenen dönem itibariyle Antakya şeriiye sicillerine kaydedilmiş 16 vakfiye ve vakıf hücceti mevcuttur⁶⁷⁰. Vakfedenin resmen bir yazı ile müracaatı üzerine, hâkimin de yüzleştirecek hükmünü verdiği ve senet mahiyeti taşıyan

⁶⁵⁹ BOA. *İ.DH.* 263/16348, s. 1. 13 Safer 1269/ 26 Kasım 1852.

⁶⁶⁰ BOA. *İ.DH.* 289/18197, s. 1. 9 Rebi'ü'l-ahir 1270/9 Ocak 1854.

⁶⁶¹ Bkz. *A.Ş.S.*, 28, 91/166.

⁶⁶² Antakya kazası Evkaf Müdürlüğü'ne tayin edilen kişiler, farklı vesikalarda hem evkaf müdür hem de mu'accelat müdürü şeklinde zikredilmiştir.

⁶⁶³ *A.Ş.S.*, 25, 120/341.

⁶⁶⁴ *A.Ş.S.*, 25, 222/516.

⁶⁶⁵ BOA. *İ.DH.* 263/16348, s. 1. 13 Safer 1269/26 Kasım 1852.

⁶⁶⁶ *A.Ş.S.*, 28, 91/166.

⁶⁶⁷ *A.Ş.S.*, 28, 91/166.

⁶⁶⁸ *A.Ş.S.*, 31, 29/53.

⁶⁶⁹ 1873'de vakıf muhasebecisidir. Bkz. *Salnâme-i Devlet-i Aliyye*, 1290. *A.Ş.S.*, 34, 59/122.

⁶⁷⁰ *A.Ş.S.*, 26, 40/95, 52/122; *A.Ş.S.*, 27, 4/1; *A.Ş.S.*, 28, 172/341; *A.Ş.S.*, 29, 111/291; *A.Ş.S.*, 31, 38/72, 38/73; *A.Ş.S.*, 32, 60/123; *A.Ş.S.*, 33, 26/61, 23/53; *A.Ş.S.*, 35, 62/52; *A.Ş.S.*, 36, 149/b1; *A.Ş.S.*, 37, 44/163, 48/174, 89/302.

vakfiyeler, diğer şehirlerin sicillerinde olduğu gibi belirli bir düzene göre kaydedilmiştir⁶⁷¹. Öncelikle besmele ile başlayıp daha sonra “*Elhâmdülillahi’l-vâkıf ‘ala küll-i hâl el-münezzehü’t-tağyir ve’l-intikâl vessalavât-ü ves-selâm-ü ‘ala Muhammedü’l-mevsûf bi-ma kerimü’l-ahlâk ve mehâsinü’l-hazâl ve ‘ala âlih-i ve ashâbi’l-me‘âricînü’l- me‘âricü’l-kemâl*” şeklinde Allahı tazim ve tesbih, Hazreti Peygambere selat-ü selam, daha sonra “*ammâ ba‘de iş bu vakfiye-sahih ve vesika-i şer‘inin tahrîrine badi oldur ki*” ifadesiyle hayrat ve hasenatın sebebi zikredilmiştir. Devamında “*vakf-ı li-ecli’t-tescil*” vakfa tayin edilen mütevellinin isim ve şöhreti belirtilerek kadı ve şahitler huzurunda vakfedilen mülkün mahiyeti ve çeşitli şartların yer aldığı bölümden sonra, şartlara riayet etmemenin yükümlülük gerektirdiği hatırlatılmıştır⁶⁷².

Vakfiye ile vakıf muamelesinin bağlayıcılık kazanması ve kesinleşmesi sonucunda, şeren feshi mümkün olmayan lazım vakıf ve feshi mümkün olan gayr-ı lazım vakıf anlayışı ortaya çıkmıştır⁶⁷³. Antakya sicillerinde özellikle vakfedenin veya onun mirasçıları tarafından feshedilebilen ve rücuu mümkün olabilen vakıflar ile ilgili örneklerle tesadüf edilmiştir. 1856 tarihli vakıf hüccetinde Ağbaba sakinlerinden el-Hac Emin, Tut Mahallesi’nde sahibi olduğu meskeni Ağca Camii’ne vakfederken “*Vakf-ı akar İmam-ı ‘azam ve himâm-ı ifhâm Ebu Hanife Rahime hazretlerin menzil-i ‘aride? olmağla benim için rücu’u meşrû‘ olduğundan vakf-ı mezbûreden rücu’u şart ile ve menzili mezkûr kale evvel mülküme istirdâdını taleb ettim.*” demesine rağmen mütevellî Türkmenoğlu Hüseyin vakfın rücuunu kabul etmemiştir. Kadı vakfedilen “*menzili mezkûrun vakfiyetin sıhhâti lüzûmuna hükm itmeğın min ba‘de vakf-ı mezbûr sahih ve lazım*” olduğuna hükmetmiştir⁶⁷⁴.

Daha önce ifade edildiği gibi tüzük mahiyeti taşıyan vakfiyenin şartlarına uymanın şeri olarak gerekliliği nedeniyle sicillere kaydedilmiştir⁶⁷⁵. Bununla birlikte Tanzimat sonrası merkezileşmenin etkisiyle daha kurumsal yapıya dönüşen vakıflar

⁶⁷¹Usul, şekil ve içerik bakımından kendine özgü bir özelliğe sahip olan vakfiyeler, vakfedilen mülkün veya paranın cinsi ve tüzüğünün mahkemece onaylanıp yürürlüğe girmiş kayıtlarıdır. Vakfiyede vakfın özelliği, gelir kaynakları, vakıf sahibinin künyesi, vakfın ne tür hizmetler yapacağı, mütevellî hizmetleri gibi işleyişini açıklayan hususlar mevcuttur. Bkz. Ahmet Akgündüz, Şer’iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler, DİA, C. I, İstanbul 1988, s. 29.

⁶⁷²A.Ş.S., 29, 111/291/A.Ş.S., 37,48/174.

⁶⁷³Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 828.

⁶⁷⁴A.Ş.S., 28, 172/341.

⁶⁷⁵Mesela Evkaf-ı Hümayûn Nazırı, Meclis-i Vala’ya verdiği takirde Antakya kazasında bulunan Buğday Meydanı’nın üzerine vakıf şartlarına uymadan inşa edilen binanın yıkılmasını istemiştir. BOA. İ.MVL. 336/14508, s.1. 5 Zi’l-hicce 1271/19 Ağustos 1855.

idaresinde ortaya çıkan sorunlar, bazen bizzat evkaf müdürü tarafından mahkemeye intikal etmiştir. 30 Aralık 1854 tarihli belgede Antakya'da evkaf-ı hümayûn müdürü Muzaffer Efendi, Günlük Mahallesin'de Molla Hüseyin ibn-i Molla İbrahim'e ait olan bir mesken için mahkemeye müracaat etmiştir. Muzaffer Bey, bahsedilen meskenin Molla Hüseyin'in dedesi Molla Kasım'ın hayatta iken Günlük Mahallesi mescidi vakfına vakfeyletiğini beyan ettiğini ifade etmişse de Molla Hüseyin, dedesinin bu sözünden geri döndüğünü, irsiyet yolu ile kendisine geçtiğini şahitler huzurunda ispatlamıştır⁶⁷⁶.

Kadı sicillerinde Antakya evkaf müdürünün şehir vakıflarıyla ilgili davalarda, mahkeme huzurunda bazen şahsen hazır bulunarak bazen de vekili aracılığıyla temsil edilerek bu davaların takibini yaptığı görülmektedir. Nitekim 1855 tarihli belgede Rufai tekkesine ait ekili alanın hasılatına el-Hac Mehmet'in el koyduğu gerekçesiyle vakfın mütevellisi Şeyh Hamit bin Mustafa tarafından açılan davaya vekil olarak evkaf müdürü tarafından Kâtip Halef Efendi görevlendirilmiştir⁶⁷⁷.

İncelenen sicillerde, Antakya'da bulunan vakıflara ait kayıtların bir kısmında vakfın vakfiyesi mevcut iken büyük bir kısmında mütevellî tayinleri⁶⁷⁸, mütevellinin görevi ile ilgili ihmaller⁶⁷⁹ yahut vakfedilen mülkün yakınında yer alan arazi veya dükkân gibi yerlerin işletmesi ile ilgili sorunlar,⁶⁸⁰ “ferağ” ve “intikalât” harçları ile ilgili çıkan tartışmalar⁶⁸¹ yer almıştır. Bu nedenle sicillerde genellikle birçok vakıf, sadece ismen kayıt altına alındığından daha fazla bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Takdir edileceği üzere vakıfların, vakfiyeleri ışığında değerlendirerek banilerini, mütevellîlerini, hizmet sahalarını, muhasebelerini, vakıf görevlilerini her vakfa göre ayrı ayrı incelemek çalışmanın konusunu aşacak kadar geniş ve kapsamlıdır. Bu nedenle incelenen dönem içerisinde Antakya kazası dâhilinde tespit edilen vakıfların sadece isimleri, mütevellîleri ve gelir ve giderleri verilecektir.

Öncelikle Osmanlı Devleti'nde vakıflar, yararlananları itibarıyla “hayri” ve “zürri” vakıflar olarak taksim edilmiştir. Hayri vakıflar, doğrudan insanların faydası gözetilerek hayır amacıyla kurulan vakıflardır. Evlatlık veya ehil vakıflar olarak da

⁶⁷⁶ A.Ş.S., 28, 122/237.

⁶⁷⁷ A.Ş.S., 28, 151/297.

⁶⁷⁸ A.Ş.S., 25, 136/386, 185/497, 205/534.

⁶⁷⁹ A.Ş.S., 27, 45/102.

⁶⁸⁰ A.Ş.S., 30, 9/15.

⁶⁸¹ A.Ş.S., 28, 154/302.

adlandırılan Zürri vakıflar ise aileye özgü vakıflardır. Genellikle bu vakıflardan, vakfedenin zengin veya fakir akrabaları istifade etmektedir. Şeren bu vakıfların caiz olup olmadığı tartışmaya açık bir konu olsa da Osmanlı Devleti'nde yaygın bir orana sahiptir⁶⁸².

Nitekim Antakya kazasında da hem hayri hem de zürri vakıfları görmek mümkündür. Kazadaki vakıf ve hizmet türlerini; cami, mescit, medrese, tekke, zaviye, türbe, han, hamam, fırın, ev, dükkân, su dolabı gibi taşınmazlar oluşturmaktadır.

Tablo 20: Antakya Kazasındaki Hayri Vakıflar 1274-75 (1857-58)⁶⁸³

Hayri Vakıflar				Erbab-ı Mürtezikanın ⁶⁸⁴
Vakfın Adı	Mütevellisi	Geliri ^{Kuruş}	Gideri ^{Kuruş}	Hissesi ^{Kuruş}
İhsâniye Camii Vakfı	Hacı Mustafa Ağa	2957	2417,25	539,75
Şeyh Ali Camii Vakfı	Hacı Mehmet Ağa	5936,25	4034,25	1802
Şenbek Oğlu Vakfı	‘Amr ve Mehmet	1710	1710	-
Sârımiyye Camii Vakfı	Mehmet Nuri Efendi	3283,75	2631,75	652
Sofular Camii Vakfı	Hacı Ali	1047,75	490,75	557
‘Amr Ağa Vakfı	Hacı Bekir	5439,50	254,55	5184,95
Servili Camii Vakfı	Es-Seyyid Ali	6559	233,50	6325,5
Kantara Camii Vakfı	Selim Efendi	1107,50	678,75	428,75
Mahremiyye Camii Vakfı	Hacı Durmuş Efendi	2592,25	1637,25	955
Ağca Camii Vakfı	Hüseyin Sâbi	896	708	189
Şeyh Mehmet Camii Vakfı	Es-Seyyid Mehmet Halef Efendi	2297,25	1501,75	895,50
Sekâkin Mahallesi Mescidi Vakfı	İsmail Ağa	568	361	207
Zahriyye Camii Vakfı	El-Hac Mesud Efendi	6433,50	6005,50	428
Sofular Mahallesi Camii Vakfı	Hacı Ali	262	262	-
Şeyh Mehmet ibn-i Zover Vakfı	Şeyh Ahmet	120	120	-

⁶⁸² Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar...", s. 837.

⁶⁸³ BOA. EV. d,14902 s. 11-24. 1 Muharrem 1274/29 Zi'l-hicce 1274- 22 Ağustos 1857/10 Ağustos 1858.

⁶⁸⁴ Vakıf gelirlerinden vakıfname gereğince yararlanan, maaş alan kimseler. Bkz. İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Lugatı, C. 2, s. 2254.

Kiremidli Camii Vakfı	Ahmet Efendi	2332,50	2255,50	77
Filincar Köyü Mescidi Vakfı	Şeyh Said	600	535	65
Kanavât Mahallesi Vakfı	Hacı Mehmet Efendi	178	178	-
Sofular Mahallesi Vakfı	Es-Seyyid Mehmet Said Efendi	969	199	770
Kör Bâytar Vakfı	Mehmet Hâkî Efendi	437	71,30	365,55
Mahsen Mahallesi Vakfı	Abdurrauf Efendi	435	435	-
Rikâbiye Mahallesi Vakfı	Mehmet Hâkî Efendi	80	80	-
Esir el-Hac Ali Ağa Camii Vakfı	İbrahim Efendi	2511,84	3210	698,16
Mahalleye Tabi Sufiler Mescidi Vakfı	Es-Seyyid Mehmet Said Efendi	990,50	515,50	480
Günlük Mahallesi Mescidi Vakfı	Mehmet Hâkî Efendi	803	415	388
Hurmalı Mescidi Vakfı	Nalband Hazar Ağa	942	1039,25	-97,25
Şirince Camii Vakfı	Es-Seyyid Abdülkadir Efendi	693	420	273
Şekercik Camii Vakfı	Mehmet Salih Efendi	510	1120	-610
Semerciler Mescidi Vakfı	Es-Seyid Mehmet Efendi	914,75	743,50	171,25
Zülfikâr Ağa Mescidi Vakfı	Es-Seyyid Mehmet Efendi	374	315,25	58,75
Abdulgâzî Camii Vakfı	Hacı Mehmet Efendi	1746,50	1466	280,50
Nakîb Camii Vakfı	Abdurrauf Efendi	314	830,50	516,50
Büyükburç Köyü Camii Vakfı	Mustafa Efendi	4621,50	1141,50	3480
Debûz Mahallesi Mescidi Vakfı	Mehmet Hâkî Efendi	252	331,50	-79,50
Ahmediye Camii Vakfı	Hacı Ali Efendi	650	540	110
Fakîh Mescidi Vakfı	Mehmet Hâkî Efendi	288	459,50	-171,50
Kışkinid Köyü Camii Vakfı	Şeyh Mehmet Efendi	837	837	-
Zeytuniye Köyü	Molla Abdullah	1018,50	1018,50	-

Camii Vakfı				
Halep’te bulunan makâm-ı Habîbü’n-Neccâr vakfı	Türbedarı Şaban ve Ali Efendi	1097	1097	-
Şeyh Hasan Basrî makâm-Vakfı	Mütevellî vekilî Nazîf Efendi	2390	1348,75	1041,25

Tablo 21: Antakya Kazasındaki Zürrî Vakıflar 1274-75 (1857-58)⁶⁸⁵

Zürrî Vakıflar				Erbab-ı Mürtezikanın Hissesi ^{Kuruş}
Vakfın Adı	Mütevellisi	Geliri ^{Kuruş}	Gideri ^{Kuruş}	
Şemseddin Aksâsî Vakfı	Hacı Mehmet	18000	4950	13050
Ebubekir Magaltây vakfı	Es-Seyyid Mehmet Hamit Efendi	15687,30	4381,75	11315,55
Şeyhûnî Salih Vakfı	Es-Seyyid Mehmet Efendi	12229	3507,25	8721,75
Tûğ Bin Abidin Vakfı	Halil Dergûşî	6569,83	2092,34	4477,49
Cevrizâde Hacı Ahmet Ağa Vakfı	Osman Ağa	9780	3482	6298
Emîrû’l-Hac Alaeddin Vakfı	El-Hac Sadık Efendi	4349,56	1087,31	3262,25
Abdurrahman el-Meyserî Vakfı	Abdurrahman Asımzâde	3146	1011,50	2134,25
Mehmed el-Erhamî Vakfı	Sa’d Naşid Efendi	3290	1197,50	2092,50
El-Hac Hüseyin Çâvîş Vakfı	Fatma Hatun	8100	553,20	7546,80
‘Attârôğlu Mehmet Ali Ağa vakfı	Selman Efendi	9440	3740	5700
İrmîhzâde Vakfı	Miyase Kadın	3067	867,25	2199,75
Es-Seyyid Ahmet bin Mehmet Abbâsî Vakfı	Mehmet Abdo	1445	576,25	858,75
Ali ibn-i Mehmet Cûbâtî es-Seyfî Vakfı	Safiye Kadın	878	264,50	613,50
Kürd Fakîh Hasan Efendi Vakfı	Hacı Osman	692,50	123,50	569
Hacı Musa Ağa Vakfı	Asiye Kadın	2494	1234,25	1259,75

⁶⁸⁵BOA. EV. d,14902 s.1-11. 1 Muharrem 1274/29 Zi’l-hicce 1274- 22 Ağustos 1857/10 Ağustos 1858.

Şeyh Sa'ir Oğlu Vakfı	İbrahim Ağa	438,50	214	224
Hacı Vakfı	Durmuş Ağa	500	200	300
Ramazan Kızı Fatma	Es-Seyyit Ahmet	560	159,30	400,55
Kadın Vakfı				
Mustafa Efendi Vakfı	Abdür-rauf Efendi	1910	1416,50	493,50
 Ağa Bin Hamza Vakfı	Hacı İbrahim Efendi	285	65,75	209,25
Uzun Hasan Ağa Vakfı	Molla Abdullah	1500	593,50	906,25
Hacı Ali Efendi Vakfı	Fatıma Kadın	1050	159	891
Halil Efendi Vakfı	İsmail Ağa	205	51,25	153,75
Kara İsmail Ağa Vakfı	Hacı Ali	360	90	270
Hâce Hatice Hanım	Abdür-rauf Efendi	1663,25	1031,25	632
Vakfı				
Şâbâş Mustafa Ağa	‘Abbûş	550	148,50	401,25
Vakfı				
Hâce Hatice Kadın	Mehmet Ağa	70	17,50	52,50
Vakfı				
Kazanzâde Mustafa Ağa	Abdür-rauf Efendi	240	15	225
Vakfı				
Tûrbedar Ahmet Efendi	İbrahim Efendi	160	10,75	149,25
Vakfı				

Antakya kazasında tespit edilen diğer vakıflar ise şunlardır: Ali Bin Ahmet Şeybani Vakfı, Güler Mustafa Ağa Vakfı, Gökçeli Vakfı ve Meftuh Oğlu Vakfı⁶⁸⁶, Hacı Vedia Hanım⁶⁸⁷ ve Şeyh Ahmet Kuseyri Vakfı⁶⁸⁸, Gazi Sinan Paşa Vakfı⁶⁸⁹, Abdülgazi Camii Vakfı⁶⁹⁰, Seduli Camii Vakfı⁶⁹¹, Hızır Aleyhisselam Vakfı⁶⁹², Hacı Meryem Vakfı⁶⁹³.

İncelenen dönemde 40 tane Hayri, 29 tane Zürrî ve çeşitli vesikalardan kayıtlı 11 olmak üzere toplam 80 vakıf tespit edilmiştir. Hayri vakıf sınıfından olan cami, mescit, medrese, türbe ve tekke gibi sosyal kurumların giderlerini karşılamak için kurulan vakıflar, kuran kişinin adını yahut o müessesenin adını almıştır. Evlatlık vakıflar daha çok kuran kişinin adını almış ve bu vakıflara genellikle ailenin büyük

⁶⁸⁶ BOA. EV. d. 19422. s. 3. 1 Mart-2 Şubat 1282/13 Mart 1866-14 Şubat 1867.

⁶⁸⁷ BOA. EV. d. 19422. s. 9. Haziran-Temmus 1283/Haziran- Temmus 1867.

⁶⁸⁸ A.Ş.S., 35, 66/75.

⁶⁸⁹ A.Ş.S., 25, 110/316.

⁶⁹⁰ A.Ş.S., 25, 61/179

⁶⁹¹ A.Ş.S., 35, 117/30; A.Ş.S., 27, 63/148.

⁶⁹² A.Ş.S. 25 64/186, 65/188, 153/426.

⁶⁹³ A.Ş.S., 26, /123

oğlu mütevellî tayin edilmiştir. Erkek çocuğu olmayan kişilerin mütevellî görevini kız çocuklarına da verdikleri anlaşılmaktadır (bkz. Tablo-21).

Yönetimi, gelir gider dengesi üzerine kurulan vakıfların geliri, öncelikle o vakfın “*tamirine*” ayrıca vakıf bünyesinde vazifeli olan mütevellî, imam, müezzin, hatip, vaiz, kayyım, kâtip, zaviyedar, nazır, cüzhan, ferraş gibi görevlilerin yevmiyelerine ayrılmıştır. Kalan meblağ ise hayri vakıflarda hazineye, evlatlık vakıflarda vakfın müşterek erbapları arsında paylaşılmıştır⁶⁹⁴. Yine vakıf gelirleriyle yağ, kandil, tevliyet, zeytinyağı, hasır ve ibrik gibi ihtiyaçları, vakıfların tamirat ve harç giderleri de karşılanmıştır⁶⁹⁵.

Ayrıca deprem, yangın gibi doğal afetler neticesinde yıkılıp harap olan vakıf binalarının tamiri, vakfın gelirlerinden karşılanmaktaydı. Ancak birçok vakfın geliri tamirine yetmemesi sebebiyle tamire muhtaç vakıf binalarının tamiri karşılığında kiraya verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1857 tarihli belgede, Antakya’da Esir el-Hac Ali Ağa’nın inşa eylediği Meydan Camii’nin bitişiğinde bulunan Yengi Han (Yeni Han) 1821 tarihinde Antakya kazasında meydana gelen depremde tamamen yıkılmış ve harap olmuştur. Hanın taşları zaman içerisinde zayi olmuş ve taşlar daha önce inşasına başlanan kışlaya nakledilmiştir. Hanın yakınında olan Meydan ahalisi ve esnaftan bazı kişilerin şikâyeti üzerine Halep eyaleti muaccelat müdürü Abdo Efendi, elinde bulunan talimat gereğince cami mütevellisi Antebizâde el-Hac Mehmet Efendi’nin bilgisi dâhilinde, müzayede ile 100 kuruş “bedel-i muaccel”, 30 kuruş “bedel-i muahhar” karşılığında Yeni Hanı Bereketzâde el-Hac Mehmet Ağa’ya kiraya vermiştir⁶⁹⁶.

Vakıfların gelir kaynaklarını ise çoğunlukla tarla, bağ ve bahçe akarları oluştursa da bu gelirlerin yanı sıra dükkân, han, hamam, mesken gibi “müsakkafat” grubuna giren çatılı mülklerin de kaynak olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki gerek şeriyeye sicillerinde gerekse vakıf defterlerinde bir vakfın gelirinin belli bir kısmını civar köy ve mezralardaki vakfedilmiş tarla, bağ, bahçe gelirlerinden sağlandığına yönelik örnekleri görmek mümkündür⁶⁹⁷. Ayrıca vakıflara, bu gelirlerin

⁶⁹⁴ BOA. EV. d. 14902 s.1-29.

⁶⁹⁵ Gül, *AntakyaKazası’nın Sosyal...* s.161

⁶⁹⁶ A.Ş.S., 29, 28/83.

⁶⁹⁷ A.Ş.S., 31, 38/73. Bağ ve bahçe akarlarını incir, üzüm, dut, ceviz ve özellikle zeytin ağaçları oluşturmaktadır. Ayrıca Bkz. BOA., EV. d., 13887, s.2-8. 1. Maharrrem 1266- 30 Zi’l-hicce 1266/ 17 Kasım 1849-5 Kasım 1850. BOA., EV. d., 1. Maharrrem 1267- 30 Zi’l-hicce 1267/6 Kasım 1850-26 Ekim 1851.

dışında vakıf mülklerinin el değiştirmesini ifade eden “*ferağ*” ve “*intikalât*” işleminden belirli oranda alınan harçlar da vakıf muhasebesine dâhil edilmiştir⁶⁹⁸.

Sonuç olarak Tanzimat dönemi Antakya’ında vakıflar aktif olarak faaliyet gösterse de özellikle Hayri vakıflarda gelirlerin giderlerini zor karşıladığı, hatta bazı vakıfların karşılamadığı anlaşılmaktadır. Evlatlık vakıflar ise bir nevi aile vakfı sayıldığından, çıkarlarının gözetildiği ve özellikle masraflara parasal olarak büyük miktarların ayrılmadığı görülmektedir.

2.2.2. Camiler

Osmanlı’nın diğer şehirlerinde olduğu gibi Antakya kazasında da cami ve mescitler, mahallenin toplumsal merkezi görevini görmüştür. Özellikle beş vakit namazın cemaatle camilerde kılınması, devlet tarafından gönderilen fermanlarla teşvik edilmiştir⁶⁹⁹.

Osmanlı’da cāmiler, bir vakıf bünyesinde inşa edildiğinden camiye inşa eden kimseler, gerek cami ve görevlilerinin gerekse cami etrafındaki mektep, medrese, kütüphane ve hamam gibi yapıların masraflarını karşılamak üzere onlara gelir getiren mülkler vakfetmişlerdir⁷⁰⁰. Antakya’daki çok sayıda cami ve mescit genellikle kendi adlarına kurulmuş vakıflar vasıtasıyla hizmet vermişlerdir. Bu cami ve mescitler birer külliye den ziyade, ibadet için yapılan çoğunlukla müstakil tek bir binadan oluşmaktaydılar⁷⁰¹.

İncelenen dönemde Antakya kazasında şeriyye sicillerinden toplam 33 caminin ismi tespit edilmiştir. 1867-76 tarihli Halep Vilayeti Salnameleri’nde cami sayısı 24, mescit sayısı 28 olarak ifade edilmiştir. Şehir merkezindeki cami sayısının daha fazla olduğu düşünüldüğünde, bunun içerisinde bazı mescitlerin de cami olarak zikredilmiş olabileceği düşünülebilir.

⁶⁹⁸ “fakir her kim olursa olsun ferâğından yüzde üç ve intikâlden yüzde bir buçuk kuruş hesabıyla harç ahz olunarak...”*A.Ş.S.*, 25, 84/250.

⁶⁹⁹ *A.Ş.S.*, 25, 93/271.

⁷⁰⁰ Ziya Kazıcı, *İslâm Kültürü ve Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2010, s. 228.

⁷⁰¹ Gül, *Kültürlerin Kaynaştığı Şehir...* s. 137.

Tablo 22: Antakya Kazasındaki Camiler (1839-1876)⁷⁰²

Camini Adı	Mahallesi	Camini Adı	Mahallesi
İhsaniye Camii	Meydan	Seduli Camii	-
Şeyh Ali Camii	Şeyh Ali	Sekâkin Camii	Sekâkin
Sârımiyye Camii	Uncular	Kanavât Camii	Kanavât
Sûfilar Camii	Sofular	Nakîb Camii	Makbel
Servili Camii	İplik Pazarı	Büyükburç Köyü Camii	Büyükburç
Kantara Camii	Kantara	Kışkinit Köyü Camii	Kışkinit
Mahremiyye Camii	Hammare	Meydan Camii	Meydan
Ağca Camii	Tutdibi	Ulu Camii	Meydan
Şeyh Mehmet Camii	Dörtayak	Zeytuniye Köyü Camii	Zeytuniye
Zahriyye Camii	Yeni	Abdulgâzi Camii	Tut
Kiremidli Camii	Kantara	Karsu Köyü Camii	Karsu
Filincar Köyü Camii	Filincar	Çom Köyü Camii	Çom
Şirince Camii	Şirince	Kudret Hakkı Camii	Koca Abdi
Şekercik Camii	Tut	Halil Ağa Camii	Dörtayak
Abdülkadir Camii	-	Cami-i Kebir Camii	Cami-i Kebir
Ahmediye Camii	Uncular	-	-
Kürt Fâkîh Camii	Koca Abdi	-	-
Habîbü'n-Neccar Camii	Habîbü'n-Neccar	-	-

Tablo-22’de görüldüğü üzere camiler ya bulundukları mahallin ya da banilerinin isimlerini almıştır. Bununla birlikte banisinin ismini alan cami aynı zamanda bulunduğu mahalleye adını da vermiştir. Bunlardan Sofular Kantara, Ağbaba, Şirince Sekâkin, Kanavat, Meydan camileri bulundukları mahallelerin adını almışken Şeyh Ali ve Cami-i Kebir camileri mahalleye adını vermiştir. Ayrıca Şeyh Ali, Şeyh Mehmet, Abdulkadir, Ahmediye, Halil Ağa, Kürt Fâkîye camileri banisinden adını alırken köylerde bulunan camiler doğrudan köyün ismiyle zikredilmiştir.

Cami ve mescitlerde tevliyet, imamet ve hitabet görevini icra edenlerin bu görevlerini bıraktıkları veya ölüm nedeniyle görev makamının boş kalması durumunda bu görevler öncelikle çocuklarına teklif edilir, gerekli olan ehliyeti ve liyakati taşımaları durumunda öncelikle onların göreve gelmesi sağlanırdı.

⁷⁰² A.Ş.S., 25, 33/87, 43/118, 61/179, 61/180, 97/281, 108/310, 129/366, 136/386, 185/497; A.Ş.S., 27, 63/148; A.Ş.S., 28, 41/80, 66/119, 168/331, 172/341; A.Ş.S., 29, 28/83, 57/156, 83/328, 127/310; A.Ş.S., 30, 23/36, 132/170, 133/173, 144/191; A.Ş.S., 31, 27/49, 38/73, 48/93, 49/95; A.Ş.S., 32, 15/28, 15/31, 23/49; BOA. EV. d. 14902 s.1-29. 1 Muharrem 1274/29 Zi’l-hicce 1274- 22 Ağustos 1857/10 Ağustos 1858; Şancı, “Hatay İlinde Türk...”, s.13-270.

Görevlinin birden fazla çocuğu bulunduğu takdirde göreve ehil olan getirilir, kabiliyeti eşdeğer olanlardan büyük olan tercih edilirdi. 1852 tarihli belgede Antakya’da bulunan Seduli Camisi’ne berat ile tayin edilen Mustafa bin Ali’nin vefatıyla boş kalan vazifeye oğlu es-Seyyid Mustafa Abdüsselam atanmıştır⁷⁰³. 1860’da Antakya Zahriyye Camii vakfı’nın günlük 8 akçe ile tevliyetine vazifeli es-Seyyid Mehmet Mesut bin es-Seyyid Yusuf’un vefat etmesi üzerine yerine oğlu Ağbaba Mahallesi’nde kayıtlı bulunan Takiyeddin Bey ile Saha Mahallesi’nde kayıtlı Abdo es-Seyyid Şaban Efendi ibn-i es-Seyyid Abdülhamid Efendi tevliyete getirilmiştir⁷⁰⁴.

Çocuksuz vefat eden veya görevden çekilen cami görevlisinin göreve talip olmadıkları yahut çeşitli nedenlerle görevi ifa edemeyecekleri durumlarda, görev başkasına verilirdi. Nitekim şeriiye sicillerinde bunun örneklerini çokça görmek mümkündür. Mesela 1843’te Sofular Mahallesi Şahin Paşa’nın bina ettirdiği caminin mütevellisi Mehmet Hatim ibn-i Osman, çocuksuz olarak vefat ettiği için tevliyet vazifesine Molla Ali Bin Mehmet Abdüsselam tayin edilmiştir⁷⁰⁵. 1844’te Tut Mahallesi’nde Şekercik Camisi’nin mütevellisi Derviş Sadık “bilâ veled” vefat etmiş olup yerine Durmuş Ağa tayin edilmiştir⁷⁰⁶. 1853’te Antakya’da Şeyh Ali Camii Vakfı’nın hitabet vazifesine es-Seyyid Mehmet “bila veledi” vefatıyla yerine es-Seyyid Ahmet Halife bin es-Seyyid Osman tevcih edilmiştir⁷⁰⁷. Yine 1860’da Antakya vaki Mahremiyye Camisi’ne 1104 tarihinde günlük 4 akçe vazifeye berat ile hatip olan İbrahim Halef, “bila veled” vefat ettiği için Hammare Mahallesi’ne kayıtlı olan Abidin Ömer Efendi bin Durmuş Efendi’ye tevcih edilmiştir⁷⁰⁸. 1860 senesinde ile Habibü’n-Neccar Camii hitabetine 9 akçe vazife ile Yahya Hakkı Efendi getirilmiştir⁷⁰⁹. 1861’de ise Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti dâhilindeki Antakya’da vaki Mahremiyye Camii Vakfı’ndan mülhak üzere günlük 4 akçe vazife ile hitabet görevine getirilen İbrahim Halife’nin “bila veled” vefatı ile boş kalan hitabet görevine, günlük 4 akçe ile Ömer ibn-i Durmuş Salâhaddin getirilmiştir⁷¹⁰. 1863’te

⁷⁰³ A.Ş.S., 27, 63/148.

⁷⁰⁴ A.Ş.S., 29, 127/310.

⁷⁰⁵ A.Ş.S., 25, 136/386.

⁷⁰⁶ A.Ş.S., 25, 185/497.

⁷⁰⁷ A.Ş.S., 28, 24/48.

⁷⁰⁸ A.Ş.S., 29, 83/228; A.Ş.S., 30, 23/36.

⁷⁰⁹ A.Ş.S., 30, 133/173.

⁷¹⁰ A.Ş.S. 30, 144/191.

Zahriyye Camisi'nin hitabetine es-Seyyid Mehmet'in "bilâ veledi" vefatıyla yerine, günlük 5 akçe ile Ahmet Rauf bin Ebubekir tayin edilmiştir⁷¹¹.

Daha önce de ifade edildiği gibi cami ve mescitlerin giderleri, vakıf mülklerinden gelen gelirler veya vakıf mülklerinin icara verilmesi neticesinde gelen meblağdan karşılanmıştır. Antakya'da Şeyh Ali, Sarımiyye, Mahramiyye, İhsaniyye, Zahriyye gibi büyük câmilerin; tevliyet, imamet, hitabet, vaizlik, müezzinlik, kayyımlik, gibi görevlere ödenen ücretlerin yanında çeşitli yıllarda depremlerden dolayı oluşan tamir masraflarının yanında gazyağı, mum, kandil, lamba, hasır, kilim, kürek ve süpürge giderleri de çeşitli masraf kalemleri arasında yer almaktaydı. Camilerin vakfı tarafından karşılanan bu hizmetlerin zaman zaman yüksek meblağlara ulaştığı anlaşılmaktadır. Konuya örnek oluşturması açısından 1837 Mart ayından Eylül 1841 tarihine kadar geçen sürede Antakya'daki Sarımiyye Camisi'nin mütevellisi ve imamı es-Seyyid Mehmed Nuri Efendi bin Abdullah Efendi'nin şeri mahkemede verdiği ifadeye göre caminin gelir ve giderleri kuruş cinsinden şu şekilde belirtilmiştir;⁷¹²

Tablo 23: Sarımiyye Camisi'nin Gelir ve Giderleri (1837-1841)

Gelir Kalemi	Meblağ (Kuruş)	Gider Kalemi	Meblağ (Kuruş)
Büyük Süveyka'da iki senelik fırın icarı	216	İki senelik imamet ücreti	360
Diğer harada iki senelik fırın icarı	360	İki buçuk senelik müezzin ücreti	610
Mahsen Mahallesi'nde menzil icarı	410	İki senelik müteveli ücreti	360
Yine aynı mahallede menzil icarı	180	Fırın döşemesine	111
Cami yakınında bir bab dükkân	192	İki senede kova, kandil ve kendir bahası	167
Mimarzâde İbrahim Efendi ahır hukre	72	Müezzin muavini	25,20
Zımmi ibrihânesi hukre	60	Küçük menzil tamiri	175
Seyyit Ali hanesi hukre	60	Aynı bahçenin iki senelik dolap masrafı	100
Kuyumcu çarşısında kalaycı dükkânı	96	Minare-i şerif tamiri	35
Keşfker pazarında Said'in dükkân hukresi	96	Adı geçen bahçenin masrafı	1.000
Hammaroğlu Hafız Mustafa menzil hukresi	48	Adı geçen bahçenin camiye vakfedildiğine dair ispat hücceti	555

⁷¹¹A.Ş.S., 32, 15/28.

⁷¹²A.Ş.S., 25, 33/87.

		harcı için eski naip Mehmet Efendi'ye verilen	
Halef Ağa hanesine dâhil olunan iki kuyumcu dükkânı	48	Bu defterin hesabı için mahkeme harcı ve kitabiyye	35
Karye toprağında bahçe hasılatı	1.280	Adı geçen bahçenin maktu	35
Aynı bahçenin icarı	400		
Aynı bahçenin ipek miktarı	945		
Toplam:	4463	Toplam:	3.874

Tablo- 23'te görüldüğü gibi masraflar gelirden karşılandıktan sonra arta kalan 589 kuruşluk meblağ cami mütevellisi Mehmet Nuri Efendi'ye teslim edilmiş ve bu paranın vakfın lüzumlu olan masraflarına harcanması tembih edilmiştir.

Camilerde imam, müezzin, hatip olarak görev yapan kişilere verilen miktarın caminin büyüklüğü ve vakfın gelirine göre değiştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kazada bulunan büyük camilerin bazısında iki imam, iki müezzin, iki hatip ve iki müteveli görevlendirilmiştir. Mesela Şeyh Ali Camisi'nde baş imama 500 kuruş, ikinci imama 200, hatibe 200, az'aya 50, müezzine 400, müteveliye 300 kuruş takdir edilmiştir. Sarımiyye Camisi'nde imama 480, müezzine 360, hatibe 80, müteveliye 180 kuruş verilmiştir. Mahramiye Camisi'nin imamına 360, hatibine 120, müezzine 240, müteveliye 120 kuruş verilirken, Zahriyye Camii imamına 540, ikinci imamına 144, müezzine 450, müteveliye 480, birinci hatibe 72, ikinci hatibe 72, câbiye 300 kuruş öngörülmüştür. Son olarak İhsaniye Camii imamına 92, müezzine 280, hatibe 194, müteveliye 150 kuruş verilmiştir⁷¹³. Verilen ücretleri değerlendirildiğinde imam, müezzin, hatip ve müteveli arasında belirgin farklılıklar görülmektedir. Hatta Mahremiyye Camisi'nde müezzin ücreti diğer camilere kıyasla imama takdir edilen ücretten fazladır.

Cami ve mescitlere imam yahut hatip olarak görevlendirilecek kimselerin, tayin edilecekleri görevleri layıkıyla yerine getirecek ilmi ehliyeteye sahip olması, öncelikli şartlar arasındaydı. Görevi yerine getiremeyecek kadar küçük yaştaki çocuklar ile ilmi yeterliliği bulunmayanların bu görevlere getirilmesi mümkün olmadığı gibi imam, hatip ve müezzin adaylarının ahlak ve dürüstlük bakımından donanımlı olması anlayışı hâkimdi. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ayrıca bu görevleri hak eden kimselerin askerlik durumları da araştırılarak “*esnân-ı ‘askeriyeyi tecâvüz*”

⁷¹³ BOA. EV. d. 14902 s. 1-29. 1 Muharrem 1274/29 Zi'l-hicce 1274- 22 Ağustos 1857/10 Ağustos 1858.

eylemiş olması bir başka ifadeyle askerlikle yaşını geçmiş olması aranan diğer şartlardandı. Nitekim 1854'te Antakya'da Kâtip Zahriyye Camisi'nin hatibi Mehmet Efendi ibn-i Mehmet Efendi çocuksuz olarak vefat etmesiyle görevi boş kalmış olup yerine es-Seyyid Ahmet Rauf Efendi atanmıştır⁷¹⁴. Kaydedilen bu hitabet arzında yukarda ifade edilen yeterlilik kıstaslarının tamamı sıralanmıştır. Öncelikle “*ledü'l-imtihân ehliyeti nümâyân*” olduğu tespit edilen bu kişinin, tahrir esnasında yaşının 20 olarak kaydedilmesine karşın gerçekte 28 yaşında olduğu ve askerlikle alakasının kalmadığı, şahsi olarak hitabet görevine ehil ve layık olduğu şahitler tarafından onaylanmıştır⁷¹⁵.

2.2.3. Mescitler

Mescid kelimesi Arapça'da “*dik durmak, eğilmek, baş eğmek, alnını yere koymak*” gibi manalara gelen sed kökünden bir mekân ismi olup İslamiyet'le beraber “ibadet yeri” ve “cami” için kullanılmıştır⁷¹⁶. Osmanlı'da ise mahalle düzeyindeki ibadet yerleri olmakla birlikte hanlarda, çarşı ve küçük ticari yapıların içerisinde yer alan, günlük ibadetlerin yanı sıra, bazı tarikat mensuplarının belirli gün ve saatlerde bir araya gelip ibadet yaptıkları yerler olarak da bilinmektedir⁷¹⁷.

İncelenen dönemde Antakya'da 18 tane mahalle mescidi tespit edilmiştir. Nitekim diğer imaretlerde olduğu gibi bu mescitler de muhtelif vakıflar oluşturulmuştur. Vakıflar aracılığıyla mescitlerin her türlü ihtiyacı, ayrıca vazifelilerin maaşları karşılanmıştır.

Tablo 24: Kazadaki Mescitler (1839-1876)

Mescidin Adı	Mahallesi	Mescidin Adı	Mahallesi
Sekâkin Mescidi ⁷¹⁸	Sekâkin	Hünkâr Mescidi	Şeyh Ali
Filincar Mescidi	Filincar	Uctum Mescidi	-
Sûfîlar Mescidi	Sofular	Hedbe Mescidi	Şirince
Günlük Mescidi	Günlük	Ali Çavuş Mescidi	Uzun Çarşı
Hurmâlî Mescidi	-	Kurşunlu Han Mescidi	Yeni mahalle
Semerciler Mescidi	Uzun Çarşı	El-Hac Mehmet Ağa ibn-i El-Hac Abdülcelil Ağa Mescidi ⁷¹⁹	-

⁷¹⁴ A.Ş.S., 28, 66/119.

⁷¹⁵ A.Ş.S., 28, 66/119.

⁷¹⁶ Semavi Eyice, “Mescid”, İA, M.E.B, C. 8, İstanbul 1993, s. 1-118.

⁷¹⁷ Sanat Ansiklopedisi, “Mescid” maddesi, C.3, İstanbul 1950, s. 1308.

⁷¹⁸ Sekakin, Filincar, Sofular, Günlük, Hurmalı, Semerciler, Zülfikâr Ağa, Debûz, Kürt Fakih Mescitleri için bkz. BOA. EV. d. 14902, s. 1-13.

⁷¹⁹ A.Ş.S., 25, 101/292, 102/296.

Zülfikâr Ağa Mescidi	Meydan	Süveykâ Mescidi ⁷²⁰	Süveykâ Çarşısı
Debûz Mescidi	Debûz		
Kürd Fakîh Mescidi	Koca Abdi		
Zoveroğlu Mescidi ⁷²¹	Şeyh Ali		

Mahalle mescitleri, mahallelerin oluşması ve şehrin gelişmesini sağlayan son derece önemli bir etkidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde büyük imaret ve camilere göre daha önemlidir. Antakya kazasında da her ne kadar vesikalara yansımaya da hemen her mahallede en az bir mescidin olduğu tahmin edilmektedir.

2.2.4. Medreseler

Sözlükte okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için “tekrarlamak” anlamına gelen ders kökünden bir mekân ismidir⁷²². İslam eğitim sisteminin temel kurumu olan medrese, Osmanlılar döneminde fiziki şartları, mimari özellikleri, programı ve temsil ettiği zihniyetle önemli gelişmeler göstermiştir. Medrese bu dönemde sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine tekabül eden, İslami kimliği sebebiyle sadece Müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumu özelliği taşır⁷²³.

Yapılan incelemede 1839-1876 yıllarını ihtiva eden şeriiye sicillerinde sadece üç tane medrese tespit edilebilmiştir. Her ne kadar h. 1285-1295 tarihli Halep Vilayeti Salnameleri’nde Antakya’da 5 medrese 24 mektepten bahsedilse de şeriiye sicillerinde, 5 medreseden sadece Zahriyye⁷²⁴, Cami-i Kebir⁷²⁵ ve Ahmediye⁷²⁶ medreseselerine rastlanmıştır.

XVIII. yüzyıl Antakya’sında on altı medresenin varlığından bahsedilmiştir. Bunların bir kısmı örneğin; Hacı Abdül Celiloğlu Hacı Mehmet Ağa Medresesi, Yeğen Mehmet Ağa Medresesi, Seyyid Hacı Mehmet Efendi Medresesi, Şeyh Ali Medresesi, Kasap Hacı Ahmet Medresesi, Cafer Ağa Mektebi veya Muallim hanesi gibi kendisini kuranların adını alırken, bir kısmı da bulunduğu mekân veya eğitim-öğretim yapılan cami ve mescitlerin adını almıştır. Buna örnek de Cami-i Kebir Medresesi, Mahramiyye Medresesi, Habibü’n-Neccâr Medresesi, Tekke Camii

⁷²⁰ A.Ş.S., 33, 26/61.

⁷²¹ Zoveroğlu, Hünkâr, Uctum, Hedbe, Ali Çavuş, Kurşunlu Han, el-Hac Mehmet Ağa ibn-i el-Hac Abdülcelil Ağa, Süveykâ mescitleri için bkz. Şancı, “Hatay İlinde Türk...”, s. 13-270.

⁷²² Nebi Bozkurt, “Medrese”, *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 328.

⁷²³ Mehmet İpşirli, “Medrese”, *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 327.

⁷²⁴ A.Ş.S., 25, 129/366.

⁷²⁵ A.Ş.S., 25, 188/500.

⁷²⁶ A.Ş.S., 30, 163/215

Medresesi, Farisiye Medresesi, Nakib Medresesi, Meydan Medresesi, Yeni Medrese, İhsaniyye Medresesi, Şirince Medresesi dir⁷²⁷.

Şehirdeki medreseler camiler ve mescitlerde olduğu gibi kendi adlarına teşekkül eden vakıflar aracılığıyla hizmetlerini sürdürmüşlerdir. Gelir kaynağı durumundaki köy ve mezralarda vakfedilmiş arazi türünden tarla, bağ, bahçe ve çatılı yapı konumundaki menzil dükkân, fırın gibi yerlerin iltizama yahut icara verilmesi suretiyle gelen meblağ, medresenin giderlerine harcanmaktaydı⁷²⁸.

Tanzimat'a kadar tüm maarif yükünü üstlenen medreselerin yanında zamanla batı tarzı eğitim kurumlarının da faaliyet göstermeye başladığı anlaşılmaktadır⁷²⁹.

2.2.5. Hamamlar

Arapça'da "ısıtmak, sıcak olmak" anlamındaki hamm (hamem) kökünden türeyen hamam (hammam) kelimesinin sözlük anlamı "ısıtan yer" demek olup "yıkama yeri" manasında kullanılmaktadır⁷³⁰. İslam dininde ibadetlerin öncelikli şartlarından biri olan vücut temizliğinin, dini bir vecibe olması sebebiyle Müslüman toplumlarda, özellikle Anadolu'da hamamlara daima ayrı bir önem verilmiştir. Öyle ki temizlik olmadan birçok ibadetin yapılamayacağı gibi, İslam dini her Müslümanın hem vücudunu hem de bulunduğu çevreyi temiz tutmak zorunda bırakmıştır⁷³¹.

Osmanlı Devleti'nde varlıklı kişiler evlerinde, konaklarında, köşklerinde, yalılarında, kasırlarında hususi hamamlar oluştururken olmayan kişiler ise köy, kasaba ve şehirlerde umumun faydasını temin eden vakıf ve umumi hamamları kullanmışlardır. Bu suretle hamamlar, küçük ve büyük olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ev, konak, kasır ve saray tipleri hususi ve ufak; köy, kasaba, şehirlerde bulunan umumi hamamlar daha büyüktür⁷³².

Evliya Çelebi, isimlerini belirtmeden Antakya'daki hamamların, Asi Nehri kenarında bulunan kale duvarlarının iç kısmında olduğunu, havalarının hoş ve sularının da Asi Nehri'nden dolaplar ile getirildiğini ifade etmiştir⁷³³. Halep Vilayeti Salnameleri'nde ise 5 hamamın olduğu kayıtlıdır⁷³⁴. Bunlar: Meydan Hamamı, Cündi

⁷²⁷ Gül, *Antakya Kazası'nın Sosyal...* s. 167-168.

⁷²⁸ Gül, *Kültürlerin Kaynaştığı Şehir...* s. 143.

⁷²⁹ 1865'te Maarifi Umumiye'ye gönderilen tahriratta harap bulunan Ahmediyye Medresesi'nin tamir edilerek rüştiye mektebi olarak tahsis edilmesine karar verilmiştir. BOA.,711/53, s. 1-4. 13 Safer 1282/8 Temmuz 1865.

⁷³⁰ Semavi Eyice, "Hamam", *İA*, M.E.B, C. 5, s. 174-178.

⁷³¹ Semavi Eyice, "Hamam", *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 402.

⁷³² Süheyl Ünver, "Türk Hamamı", *Belleten*, XXXVII/145, Ocak 1973 s. 89.

⁷³³ Çelebi, *Seyahatname...* s. 1222.

⁷³⁴ *Salname-i Vilayet-i Halep*, 1285.

Hamamı, Yeni Hamam, Saka Hamamı ve Süveykâ Çarşısında Beyseri Hamamıdır.⁷³⁵.

Meydan Hamamı: Hamamın tarihini belirleyecek herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır. Ancak 1527 tarihli tahrir defterinde 5.000 akçelik geliri olan bir vakıf malı olarak kayıtlı olması, yapının XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde var olduğunu göstermektedir. Bölgenin deprem kuşağında olması ve oluşan hasarlar nedeniyle çeşitli onarımlara maruz kalmıştır.⁷³⁶.

Cündi Hamamı: Bu hamamın XIV. yüzyıl Memluklu dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir⁷³⁷. Gazi Sinan Paşa Evkafı'ndan olan Cündi Hamamı Asi Nehri yakınlarında yer almaktadır. İncelenen dönemde içerisinde bu hamam, “*tevabi’i malumesi*” ile evkaf müdürü aynı zamanda meclis azası olan Müftüzâde Mehmet Sadık Efendi’ye vakfa yarar sağlayacağı düşüncesiyle süresiz olarak kiraya verilmiştir⁷³⁸. Mehmet Sadık Efendi’nin babası Mehmet Emin’e, döneminde yaklaşık 12 sene kiraya verilen hamam, babasından sonra da kendisine takriben altı yedi sene daha verilmiştir. Fakat daha sonra Mehmet Sadık şart gereği bir yıllığına kiraladığı hamamın üçte birini üç seneliğine başkasına kiraya vererek usule aykırı davranmış ve bu gerekçeyle hamam elinden alınmıştır⁷³⁹.

Yeni Hamam: Kitabesinde H.1087-M.1676 senesinde Mustafa Bey tarafından yaptırıldığı, bununla beraber Ahmet Ağa’nın mimar olarak atandığı bilinmektedir.⁷⁴⁰ 1861 tarihli Mustafa Fehmi Efendi takdim eylediği arzuhalde; vakıf bünyesindeki, hamamın Antakya sakinlerinden Abdülkadir Halef Efendi ve zevcesine ait olan işletme hakkının çıkan anlaşmazlık ve Abdülkadir Halef Efendi’nin vefatı üzerine kendisine teslim edilmesini istemiştir.⁷⁴¹.

Saka Hamamı: Sokullu Mehmet Paşa Hanı’nın kuzeyinde yer alan Saka Hamamının doğusunda Mahremiyye Camii bulunmaktadır. Sokullu’nun vakfiyesinde dört yanından yol geçtiği ve meydan yakınında olduğu belirtilen Saka Hamamı bugünkü tarife uymakta, günümüzde hala bu isimle anılmaktadır. Hamamın

⁷³⁵ A.Ş.S., 25, 74/224, 110/316; A.Ş.S., 31, 57/118.

⁷³⁶ Şancı, “Hatay İlinde Türk...”, s. 342.

⁷³⁷ Şancı, “Hatay İlinde Türk...”, s. 268.

⁷³⁸ A.Ş.S., 25, 110/316.

⁷³⁹ A.Ş.S., 25, 133/378.

⁷⁴⁰ Şancı, “Hatay İlinde Türk...”, s. 262.

⁷⁴¹ BOA. A.MKT.DV. 182/79, s.1-3. 1 Şa’ban 1277/ 12 Şubat 1861.

içerisinde bulunan Muhammet Saka'nın Türbesi, Mahremiyye Camisi'nin banisi olarak zikredilen İbrahim Ethem tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir⁷⁴².

Saka Hamamı'nın XIX. yüzyılda İbrahim Hanzâde Vakfı'na geçmiş olması, vakfın zamanla el değiştirebileceğini göstermektedir⁷⁴³. Ayrıca hamamın belirli zamanlarda mukataa olarak verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1842 tarihli bir belgede Antakya'da olan kantara bahçesi, değirmen ve tahmishane ve karlık Saka Hamamı ile Hamduniliye ve Diyaab bahçesi ve Nehr-i Sağırde değirmen mukataa olarak mültezimlerine verilmiştir⁷⁴⁴.

Beyseri Hamamı: Mimari üslup olarak Memluk özelliklerini taşıyan hamamın, Memluk Sultanı Baybars'ın sütkardeşi Biserî tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir⁷⁴⁵. Diğer vakıf mülklerinde olduğu gibi belirli dönemlerde hamamın işletme hakkı vakıflara devredilmiştir. Nitekim 1845 tarihli belgede Süveyka Mahallesi'nde bulunan ve binası ile arsası es-Seyid el-Hac Musa Ağa'nın evladiyet vakfına ait olan hamamın mütevellisi Asiye Kadın tarafından açılan davada, önceki müteveli olan Attaroğlu Mehmet Ali'nin hamamın kullanım hakkını merhum Battal Ağa'ya vermesi ve bundan sonra birçok kez el değiştirilmesiyle ilgili şikâyetten bahsedilmiştir⁷⁴⁶.

2.3. AİLE

Toplumun en önemli müesseselerinden biri aile kurumudur. Esas itibariyle Osmanlı aile hukuku, İslam aile hukukunun altı asırlık bir uygulamasından ibarettir. Bu nedenle Osmanlı aile hukukunu İslam hukukundan bağımsız olarak değerlendirmek sağlıklı bir yaklaşım değildir. Her ne kadar İslam hukukunun yanında örfi hukuk kamu alanlarında etkili olsa da aile hukukunun daha çok İslam hukuku üzerine düzenlendiği kabul edilmektedir⁷⁴⁷.

Osmanlı toplumunda genelde İslam hukuku üzerine düzenlenen aile kurumu özelde devirlere, bölgelere, sosyal ve iktisadi yapıya göre değişkenlik arz etmektedir.

⁷⁴² Şancı, "Hatay İlinde Türk...", s. 350.

⁷⁴³ Şancı, "Hatay İlinde Türk...", s. 287, 350.

⁷⁴⁴ A.Ş.S., 25, 74/224.

⁷⁴⁵ Şancı, "Hatay İlinde Türk...", s. 328.

⁷⁴⁶ A.Ş.S., 26, 134/303.

⁷⁴⁷ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara, 1992, s. 434; Mehmet Akif Aydın, "Aile", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 196-200.

Çekirdek aile tipine rağmen halen devam eden kuvvetli akrabalık ilişkileri ve geniş aile yapısının tüm dokusal özelliklerini üzerinde taşımaktadır⁷⁴⁸.

Osmanlı Devleti'nde İslam aile hukuku resmi mezhep olarak kabul edilen Hanefî mezhebinin içtihatlarına göre uygulanmıştır. Anadolu ve Rumeli'de Hanefî mezhebi içtihatları yürürlükte iken Hicaz, Suriye, Mısır ve Filistin gibi farklı mezheplere mensup kişilerin yoğunlukta olduğu mahallerde başka mezhep kadıları da tayin edilerek müntesiplerine, hukuki anlaşmazlıklarını çözme imkânı sağlanmıştır. Mezhep içtihatlarındaki farklılıklara rağmen uygulanacak hukuki esaslar hususunda muğlâk bir durum oluşmamıştır. Zira kadıların resmi olarak takip etmesi gereken Hanefî mezhebinin hukuki esasları muhtelif fıkıh kitaplarında ve fetva mecmualarında teferruatıyla belirtilmiştir⁷⁴⁹.

Tanzimat'la birlikte başlayan hukukun diğer alanlarında olduğu gibi aile hukukunda da bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Her ne kadar medeni hukukun önemli bir bölümünü düzenleyen ve 1869-1876 yılları arasında Mecelle cemiyeti tarafından Mecelle medeni hukuku çıkarılsa da aile hukukunu düzenleyen uygulamalara yer verilmemiştir. Fakat bu dönemde bir aile hukuku hazırlanmamışsa da belirli düzeyde bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler içerisinde evlenme ve boşanma kayıtlarını daha düzenli bir hale getirmek amacıyla hazırlanan Sicill-i Nüfus Nizamname ve kanunları, ayrıca kocanın nafaka bırakmadan kaybolması, akıl hastalığı ve birlikte yaşamayı zorlaştıran birtakım rahatsızlıklar nedeniyle eşe boşanma hakkı tanıyan irade-i seniyeler, konunun aydınlatılması hususunda oldukça önemlidir. Diğer bir düzenleme ise mehir için üst sınırın getirilmesi ve kadına ödenecek azami muaccel ve müeccel mehir miktarlarının belirlenmesidir⁷⁵⁰.

Bu düzenlemelere rağmen ailenin geleneksel yapısının ve hukuki statüsünün her bölgede aynı ölçüde değiştiğini söylemek gerçekçi olmamakla beraber klasik dönemdeki yapısını kaybetmeye başladığı söylenebilir⁷⁵¹.

Osmanlı ailesi hakkında yapılan çalışmaların esas kaynağını şeriyye sicilleri⁷⁵², vakfiyeler⁷⁵³ ve fetvalar⁷⁵⁴ oluşturmuştur. Bu kaynaklar üzerinden geniş

⁷⁴⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, 2001, s. 166

⁷⁴⁹ Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun ..." s. 435.

⁷⁵⁰ Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun ..." s. 445-447.

⁷⁵¹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Hukukunda Gelenek Şariat ve Örf", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara 1992, s. 456.

aile hukuku incelenmiş olup aile müessesesinin teşekkülünü sağlayan akd-i nikâh ve boşanmanın ifade edildiği fesh-i nikâh (talak), çocuk ve eş sayısı, cariyelik kurumu gibi icraatlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Sosyal hayatın ana kaynağını oluşturan ailenin Antakya kazasında nasıl bir yapı oluşturduğu şeriyye sicilleri ışığında incelenecektir.

2.3.1. Evlenme ve Nikâh

Nikâh; sözlükte “birleştirme”, “bir araya getirme”, “evlenme”, “evlilik”, “cinsel ilişki” gibi anlamlara gelmektedir. Fıkıh literatüründe ise aralarında evlenme engeli bulunmayan ve şer’i olarak aranan şartları sağlayan bir erkekle bir kadının hayatlarını birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında meydana gelen evlilik ilişkisini ifade eder⁷⁵⁵.

Osmanlı toplumunda nikâh, kadı tarafından veya evlenecek olan şahısların kadıdan aldıkları *izinname* ile görevlendirilen imam tarafından kıyılırdı. Evlenecek olan kişiler, nikâha ya bizzat katılır ya da kendi yerlerine vekil tayin ederlerdi. İslam hukukçuları evlenme ehliyetine sahip olan bir kızın nikâhta rızasının alınması hususunda hemfikirdirler⁷⁵⁶. Bu bağlamda şartların yerine getirildiği nikâh akdinin yapılması aşamasında öncelikle evlenecek kişilerin evliliğine mani olacak bir durumun söz konusu olmadığı yönünde mahallenin ihtiyar heyetinden bir ilmühaber almaları, bu kâğıtla kadıya müracaatları sağlanmıştır. Kadı ve iki şahidin huzurunda gerçekleşen nikâh esnasında gelin adayına verilecek “*mehir-i muaccel*” ve “*müeccel*”⁷⁵⁷ belirlenmiş ve tespit edilen miktar şeri mahkeme sicillerine kaydedilmiştir⁷⁵⁸. Antakya şeriyye sicillerinde bunun örneklerini görmek mümkündür. Fakat 34 no’lu (1866-1868) sicile kadar olan defterlere nikâhların çok az kısmının yansıdığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte 1866 yılından itibaren nikâh akitlerinin, sicillerde *izinname* adı altında kaydedildiği görülmektedir. *İzinname*

⁷⁵² Adnan Gürbüz-Muhittin Tuş, “Osmanlı Ailesinin Demografik Yapısı”, *Sosyo- Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara 1992, s. 97-161; Rifat , “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, *Belleten*, C. CLIV, 211, Ankara 1991, s. 993-1051.

⁷⁵³ Hasan Yüksel, “Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara 1992, s. 468-503.

⁷⁵⁴ Saim Savaş, “Fetva ve Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılımı”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara 1992, 504-547.

⁷⁵⁵ Fahrettin Atar, “Nikâh”, *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 112-117.

⁷⁵⁶ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 365-374.

⁷⁵⁷ Tezde bkz. s. 133.

⁷⁵⁸ Yüksel, “Vakfiyelere Göre Osmanlı ...”, s. 510; Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, *Osmanlı Tarih Araştırmaları*, C. III, İstanbul 1982, s. 1-12; İlber Ortaylı, “Anadolu’da XVI Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı Tarih Araştırmaları*, C. I, İstanbul 1980, s. 35-36.

kayıtlarında bekârlar için “*İzin-nâme-i bikr der-mahalle/karye...*” dullar için ise “*İzin-nâme-i seyyib der mahalle...*”⁷⁵⁹ ifadesiyle evlenecek olan kadının bulunduğu mahalle yahut köyü ile birlikte evleneceği erkeğin ismi yer almıştır. Ayrıca nikâhı devam eden için “*zevc-i dâhil*” veya “*zevc-i mutlak*”, vefat edenin eşi için “*zevce-i metruk*” veya “*zevce-i menkuha-i metruke*” eski eş için “*zevce-i sabık*” kelimeleri kullanılmıştır.

Nikâhla ilgili tespit edilen çoğu hüccette nikâhı yapılacak kişilerin bizzat kadıya gelerek nikâhlarının yapılmasını istemekten ziyade birinin veya ikisinin birden belirledikleri vekilleri aracılığıyla nikâhlanmışlardır. Örneğin 1863 tarihli bir hüccette Halep Kıpti taifesinden Dibo ibn-i Kâsım ile Zeyneb bint-i Ahmet nikâhlanırken vekil tayin etmişlerdir⁷⁶⁰.

Büluğ çağına gelmiş kızların kendi rızası doğrultusunda karar verme ve evliliğe rıza gösterme hususunda serbest oldukları sicillere yansıyan bazı nikâh akitlerinden anlaşılmaktadır. 1866 tarihli bir hüccette Bohşin köyü ahalisinden Bâberli oğlu Hasan bin Hüseyin adlı kişinin Meryem bint-i Mammo ile nikâh için babası Mammo’ya şahitler huzurunda 4.500 kuruş mehr-i muaccel ve 500 kuruş mehr-i müeccel verdiği, ancak Meryem’in evlenmeye rızası olmadığı için Hasan’ın Mammo’ya verdiği 5.000 kuruşu geri istediği, Mammo’nun belirttiğine göre bu paraları ödediği Hasan bin Hüseyin’in 320 kuruş alacağı kaldığı ve bu kalan paranın Mammo tarafından ödenmesi gerektiği ifade edilmiştir⁷⁶¹. 1861 tarihli başka bir belgede kadayıfçı esnafından Antakyalı İsmail adlı kişinin on bir yaşındaki kızını Mahsen Mahallesi muhtarı Ali Kavas oğlu Mehmet ile evlendirmek için cebir ve şiddet kullandığı gerekçesiyle hakkında dava açılmış ve kızın razı olmadığı halde evlendirilmesinin sahih olmadığı beyanıyla men edilmiştir⁷⁶².

İslam hukukuna göre belli bir titizlikle uygulanması gereken nikâhların mahkemelerde veya mahkemelerin kontrolü altında din adamları tarafından kısılması geleneğinin Tanzimat’tan sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda “Bil’umum Mehakim-i Şer’iyye” hakkında düzenlenen nizamnamenin 33. maddesinde nikâh ve İzinname için alınacak harç miktarları belirlenmiştir. Bu

⁷⁵⁹ A.Ş.S., 34, 110/314.

⁷⁶⁰ A.Ş.S., 31, 91/177. Ayrıca Bkz. A.Ş.S., 25, 123/351, A.Ş.S., 32, 72/159, 72/160; A.Ş.S., 33, 89/203, 93/216, 111/257; A.Ş.S., 35, 73/109.

⁷⁶¹ A.Ş.S., 34, 31/61.

⁷⁶² BOA. A.MKT.UM. 514/68, s. 1. 5 24 Cemâziyye’l- ahir 1278/ 8 Kasım 1861.

maddeye göre nikâh akdinde mehr-i muaccel ve müeccel için kuruşta bir pare harç alınmasına karar verilmiştir⁷⁶³.

Osmanlı tebaası olarak yaşayan gayrimüslimlerin bilhassa dini, sosyal ve ekonomik konularda geniş bir hürriyete sahip oldukları, bu nedenle yıllar boyu kendi dini ve milli kimliklerini muhafaza edebildikleri bilinmektedir. Gayrimüslimlerin nikâh işlemleri de normal olarak kendi dini inanç ve ritüellerine göre kiliselerde ve papazlar önünde gerçekleşmiştir. Öyle ki Tanzimat sonrası gayrimüslimlerin haklarını yasal olarak düzenleyen uygulamalardan biri de nikâh işlemleridir. Nitekim 1852 tarihli fermana; Ermeni milletinin nikâh ve boşanma işlemlerinin piskopos yahut tayin edeceği vekilleri tarafından gerçekleştirilmesi istenmiştir. Yine bu fermana, piskopos vekillerinin izni ve bilgisi yok iken papazların yahut vekillerinin nikâh gerçekleştirmesi halinde onlara gereken cezanın verileceği söylenmiştir⁷⁶⁴. Fermana da izah edildiği üzere gayrimüslimler evlilik konusunda da kendi dini inanç ve ayinlerine göre geniş bir hürriyete sahiptiler. Bununla beraber Rum ve Katolik patriğine ve hahambaşına gönderilen 22 Mart 1847 tarihli diğer bir fermana, patrikhane tarafından evlenecekler verilen tezkirelerden hiçbir isim altında vergi alınmaması emredilmiştir⁷⁶⁵.

Aile hukuku ile ilgili hususlar, kendi cemaatleri içerisinde halledilirken bazı toplumsal ve ekonomik meselelerde (*alacak-verecek, katl, hırsızlık, miras vb.*) kadıya müracaat etmişlerdir. Fakat incelenen dönemde gayrimüslimlere ait herhangi bir nikâh akdi bulunmamakla beraber zimmi terekelerine tesadüf edilmiştir.

2.3.2. Mehir

İslam aile hukukuna göre mehir, erkeğin nikâh sebebiyle kadına ödemekle mükellef olduğu para veya malı ifade eder. Nikâhlık, kalın olarak da ifade edilen mehirin tasarruf hakkı tamamen kadına aittir. Nikâh esnasında peşin olarak verilen kısmına *mehr-i muaccel* ya da *mukaddem*, boşanma yahut vefat halinde verilen kısmına *mehr-i müeccel* ya da *muahhar* denilmektedir. Eğer mehir miktarı nikâh esnasında belirlenmemişse boşanma ya da vefat halinde mehr-i misl⁷⁶⁶ tabiriyle

⁷⁶³ A.Ş.S., 29, 121-127/307.

⁷⁶⁴ A.Ş.S., 28, 29-30 /57.

⁷⁶⁵ Tanzimat'ın ilanıyla birlikte izdivaç meydana geldiğinde “arûsiyye” adıyla alınan izdivaç vergisi lağv edilmiş ise de yürürlükte olan nizama hâlel gelmemesi için patrikhanelerden önceki uygulama doğrultusunda verilen ilmühaber yerine evlenecekler “tezkire” vermeye başlanmıştır. Bkz. BOA. A.DVN. 23/99, s. 1. 4 Rebi'ü'l-ahir 1263/ 22 Mart 1847.

⁷⁶⁶ “...vasî-i mezbûr El-Hâc Abdullah dahi müteveffât-ı sagîre-i mezbûrenin 2500 gurus mehr-i mislini defter-i kassâmına idhâli bi'l-vesâye deyû eylediği da'vâsına ...” Bkz. A.Ş.S., 31, 67/134.

benzerlerine ödenen miktar takdir edilirdi⁷⁶⁷. Vefat eden koca şayet mehr-i müecceli yahut muahharı vefatından önce kadına ödememişse terekesinde borçları arasında yer alırdı⁷⁶⁸. Ayrıca vefat eden kocanın borçları mal varlığından fazlaysa terekeden mehr-i müeccele karşılık gelen miktar kadına ödenmekteydi. Şayet birden fazla zevcesi varsa hepsine de ödenmeyen mehir miktarı terekede zikredilmiştir⁷⁶⁹.

Nikâh bedeli olarak kadına takdir edilen mehir, menkul veya gayrimenkul olarak verildiği gibi genellikle para olarak belirlenmiştir. Ancak mehrin miktar ve niteliği, taraflar arasında yapılan anlaşmayla belirlenmektedir. Mehir miktarı evlenecek kişilerin mali ve sosyal durumuna göre değişmektedir. Bu miktarlar mehr-i muaccelde 50 kuruş⁷⁷⁰ ile 10.000⁷⁷¹ kuruş arasında, mehr-i müeccelde ise 25 kuruş⁷⁷² ile 2.000 kuruş⁷⁷³ arasında değiştiği tespit edilmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi nakit paranın yanında her türlü ziynet eşyasının mehir olarak kararlaştırıldığı görülmektedir. Ayrıca altın ve para ile birlikte gündelik hayatta ev eşyası olarak kullanılan yatak, yastık, yorgan⁷⁷⁴, her çeşit elbise, evlenen kadınlara mehir olarak verilen eşyalar arasındadır. Çok nadir de olsa bazı evliliklerde tarla, ağaç ve bağ-bahçe gibi gayrimenkullerin de mehir olarak verildiği görülmektedir⁷⁷⁵. Her ne olursa olsun verilen mehir miktarının o günün yaşam koşullarında hatırı sayılacak bir alım gücüne sahip oluğu tespit edilmiştir, zira bazı terekelerde geçen menzil fiyatlarına eş değer hatta daha fazla miktarda mehir meblağı belirlenmiştir. Örneğin 1861 tarihli Meydan Mahallesi sakinlerinden vefat eden Garip bin Mehmet Hızır'ın terekesinde, ikamet ettiği menzil fiyatı 2.500 kuruştur⁷⁷⁶ ve bu meblağ kıymetinde mehir⁷⁷⁷ miktarlarına tesadüf edilmiştir.

⁷⁶⁷ Savaş, “Fetva ve Şer’iyye Sicillerine Göre...”, s. 518; Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara 1992, s. 405.

⁷⁶⁸ Şer’iyye sicillerinde kocası ölen kadının mehrine karşılık gelen miktarını terekeden tahsil ettiği, ölen kadın ise mehrinin kocasından alınıp terekeye ilave edildiğini gösteren çok sayıda belge mevcuttur. Örneğin bir belgede koca zevcesine mehr-i muahharını vermeden ölmüş bu nedenle zevcenin 250 kuruş olan mehr-i muahharı terekeden karşılanmıştır. Bkz. *A.Ş.S.*, 29, 46/123; *A.Ş.S.*, 29, 43/117. Yine başka bir tereke kaydında mehr-i mu’ahharı 250 kuruştur. Bkz. *A.Ş.S.*, 29, 44/118. Bu konuda birçok tereke kaydı mevcuttur.

⁷⁶⁹ *A.Ş.S.*, 25, 122/347. *A.Ş.S.*, 31, 6/13.

⁷⁷⁰ *A.Ş.S.*, 33, 47/102.

⁷⁷¹ *A.Ş.S.*, 35, 73/109.

⁷⁷² *A.Ş.S.*, 33, 93/216.

⁷⁷³ *A.Ş.S.*, 33, 79/179.

⁷⁷⁴ *A.Ş.S.*, 31, 36/68.

⁷⁷⁵ *A.Ş.S.*, 25, 55/156, 67/204; *A.Ş.S.*, 33, 8/17.

⁷⁷⁶ *A.Ş.S.*, 31, 4/7.

⁷⁷⁷ *A.Ş.S.*, 33, 63/142.

İncelenen dönemde nikâh şartlarından biri olan mehrin belirlenerek nikâh akdinin gerçekleştiği bazı evliliklerde, kadınların zevciyet görevini yerine getirmedeği gerekçesiyle kocası tarafından dava edilmiştir. Örneğin 1842 tarihli bir belgede Baslika köyü ahalilerinden el-Hac Ali bin Hüseyin, zevcesi Fattum bint-i İbrahim'den davacı olmuştur. Gerekçe olarak dört ay önce Fatma Hatuna 2.000 kuruş mehr-i muaccel, 200 kuruş mehr-i müeccel takdir etmesine rağmen nefsinin kendisine teslim etmediğinden şikâyet etmiştir. Şahitlerin huzurunda durumu ispatlamış ve Fatma Hatun'un tenbih edilmesi uygun görülmüştür⁷⁷⁸. 1856 tarihli başka bir belgede ise Şaban bin Ahmet ile İsmet bint-i Mehmet arasında 1.000 kuruş mehr-i muaccel ile 100 kuruş mehr-i müeccel ile aralarında nikâh kıyılmış fakat Şaban bin Ahmet 1.000 kuruş olan mehr-i muacceli zevcesine vermediği gerekçesiyle kadın zevciyet görevini yerine getirmemiştir. Mahkeme de zevcin belirlenen mehri verdikten sonra kadının kocasına kendisini teslim etmesi söylenmiştir⁷⁷⁹. Buna karşın bazı durumlarda ise kadının belirlenen mehr-i muaccelini tamamen almasına rağmen zevciyet görevini yapmaktan kaçındığını gösteren davalar da sicillere yansımıştır. 1866 tarihli bir belgede Tebeye köyü ahalisinden Mehmet bin Selim bin Abdullah ve Hulûm bint-i Aşuk adlı kişiler aralarında 150 kuruş mehr-i muaccel ve 50 kuruş mehr-i müeccel ile nikâh akdi gerçekleşmiş ancak Hulûm bint-i Aşuk mehrini tamamen almasına rağmen zevciyet görevini yerine getirmemiştir⁷⁸⁰.

Bazı durumlarda kadından nikâhın “fasit”⁷⁸¹ olduğu gerekçesiyle verilen mehrin iade edilmesi istenmiştir. 1860 tarihli bir belgede Antakya'da Kıptî taifesinden İsmail bin Hasan ile Leyla bint-i Halil 1000 kuruş mehr-i muaccel, 200 kuruş mehr-i muahhar ile nikâh akdi yapmış olup kadının kayıp Hasan'ın nikâhlı zevcesi olduğu anlaşılmış nikâh akdinin fasit olduğu gerekçesiyle Hasan'ın yakınları tarafından mehr-i muaccel olan 1000 kuruşun iadesi istenmiştir. Fakat kadın bekaretinin bozulduğu (bikr-i izale) gerekçesiyle mehri vermeyeceğini, hatta

⁷⁷⁸ A.Ş.S., 25, 57/163.

⁷⁷⁹ A.Ş.S., 29, 9/32, A.Ş.S., 33, 93/216.

⁷⁸⁰ A.Ş.S., 34, 8/15. Ayrıca Bkz. A.Ş.S., 37, 240/812.

⁷⁸¹ Bir şeyin önce düzgün, düzenli ve yararlı iken sonradan bu vasıflarını kaybederek değişmesi ve bozulması” anlamına gelen fesad, zamanla yeni bir fikhî muhteva kazanarak gerek ibadetlerde gerekse akid ve hukukî işlemlerdeki bozukluk ve hükümsüzlük durumunu ifade eden bir terim haline gelmiş, bu durumdaki fiil ve işlemlere de “fâsid” denilmiştir. H. Yunus Apaydın, “Fesad”, *DIA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 417.

mehirden kalan 200 kuruşu talep ettiğini ifade etmesi üzerine mahkeme kadına kalan mehrin ödenmesi lehine karar vermiştir⁷⁸².

İki taksit halinde verilen mehir, mali olarak her ne kadar erkeğin lehine görünse de aslında kadının aktif olarak bu uygulamadan faydalandığı anlaşılmaktadır. Zira peşin olarak verilen mehr-i muaccelin daha çok evlenme esnasında kız tarafından alınacak eşyalara sarf edildiği bilinmektedir. 1863 tarihli bir belgede bu durum açık bir şekilde beyan edilmiştir. Antakya’da Debbus Mahallesi sakinlerinden Kürdoğlu Ali bin Abdo, oğlu Hasan ile Musa bin Mustafa’nın büyük kızı Meryem’i nişanlayıp mehr-i muacceline dâhil ederek eşya fiyatı olarak toplam 1060 kuruş Musa’ya verdiğini iddia etmiştir⁷⁸³.

Değişik tarihlerde verilen örnekler değerlendirildiğinde Tanzimat döneminde ailevi hukuk uygulamasının devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira 24 Ekim 1876 tarihli başka bir belge mehrin hala kadın tarafından alındığını göstermektedir. Bu belgeye göre Fatma bint-i el-Hac Mehmet ile İbrahim bin Mustafa arasındaki boşanma davasında kadın zevcinden 225 kuruş olan mehr-i müeccelini talep etmiş⁷⁸⁴ tir.

2.3.3. Çok Eşlilik

Toplumun temeli olan aile müessesesinin teşekkül edebilmesi için şahitler huzurunda iki kişinin öncelikle evlenmesi gerekmektedir. Bu noktada insanların çeşitli toplumlarda ve değişik zamanlarda farklı sayıda kişi ile evlendiği görülmüştür. İslam dini tek kadınla evliliği teşvik etmesine rağmen verilen ruhsat çerçevesinde ve eşler arasında adaletin sağlanması⁷⁸⁵ ölçüsünde çok eşliliğe müsaade edilmiştir⁷⁸⁶. Burada üzerinde durulması gereken asıl mevzu, Antakya’da yaşayan erkeklerin bu izni ne ölçüde kullandıkları ve şartları ne ölçüde sağladıklarıdır. Başka bir deyişle Tanzimat sürecinde Antakya’da erkekler kaç kadınla evliliği yaygın olarak tercih

⁷⁸² A.Ş.S., 30, 14/22.

⁷⁸³ A.Ş.S., 32, 6/10.

⁷⁸⁴ A.Ş.S., 39, 184/1098, A.Ş.S., 37, 241/815.

⁷⁸⁵ Her ne kadar ayetlerde dörde kadar evlenmeye izin verilse de tek eşle evliliğin daha adil olacağı üzerinde durulmaktadır. “Eğer yetim kızlar hakkında âdil davranmamaktan korkarsanız, (onların yerine) sizin için uygun olan kadınlarla ikiye, üçe ve dörde kadar evlenin. Eğer (aralarında) adaletli davranmamaktan korkarsanız, bir tane ile yahut elinizin altındakiyle yetinin; bu, haksızlık etmemeniz için daha elverişlidir.” Bkz. Nisa süresi 4/3, 4/129.

⁷⁸⁶ İslam’ın çok eşliliğe ruhsat verdiği durumlar; savaş ve gazve gibi sebeplerden dolayı erkek nüfusunun azalması, kocalarının ölmesi neticesinde yardıma muhtaç kadınların toplumda sorun olarak ortaya çıkması, kadının tedavi edilemeyen hastalığının bulunması, erkeğin işinden veya başka bir sebepten dolayı eşinden uzun süre ayrı yerlerde ikamet etmesi, kadının kısırlığı vb. şeklinde özetlenebilir. Bkz. Semra Ulaş, “İslâm’da Çok Kadınla Evlilik”, *İslâmî Araştırmaları*, 1992, 6/1, 56; Mehmet Özgü Aras, “İslâm’a Göre Çok Evlilik”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, S. 24, s. 183-188.

etmişler ve çoklu evliliklerde hangi etkenler etkili olmuştur. Aşağıdaki tabloda Tanzimat döneminde Antakya'daki çok eşli evlilik oranları gösterilmiştir.

Tablo 25: Çok Eşli Evliliklerin Oranları (1839-1876)

Sicil Numarası	Tereke sayısı	İki eşli		Üç eşli		Dört eşli	
		Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
25	106	12	11,32%	1	0,94%	1	1,89%
26	176	13	7,39%				
27	52	6	11,54%				
28	103	13	12,62%				
29	146	7	4,79%				
30	98	8	8,16%				
31	53	2	3,77%				
32	83	6	7,23%				
33	149	3	2,01%	1	0,67%		
34	37	3	8,11%	1	2,70%		
35	22	2	9,09%				
36	52	5	9,62%				
37	71	7	9,86%	1	1,41%		
38	57	6	10,53%				
39	48	3	6,25%				

1839-1876 yıllarını kapsayan 15 adet sicilde tereke sahibi olarak gayrimüslim ve kadın da dâhil edilmiş olmak üzere toplam 1.253 tereke mevcuttur. Bu terekelerden 101 (8.06%) kişi birden fazla kadınla evlidir. Bunlardan 96 (7.66%) tereke sahibi aynı anda 2 kadınla; 4 kişi (0.32%) ise 3 kadınla aynı anda evlidir. 4 kadınla evli olan 1 tereke kaydına tesadüf edilmiştir. Daha küçük veri üzerinden sadece tereke sahibi erkek olanlar temel alınarak değerlendirilecek olursa 25 numaralı sicilde mevcut 106 tereke kaydından 10 tanesini kadınlara ait terekeler oluşturmaktadır. Gayrimüslimlere ait tereke kaydına rastlanmamıştır. Terekelerde geçen 96 erkekte 83'nün (86. 46%) tek, 12 kişinin (12. 5%) 2, 1 kişinin ise (1. 04%) 3 zevcesi vardır. 96 tereke kaydına göre çok eşlilik oranı % 13.54'tür. Bu oran sadece sicillerde kayıtlı terekeler üzerinden değerlendirilmiştir. Fakat Osmanlıda sadece varisler arasında anlaşmazlık konusu olan terekelerin mahkemeye intikal etmediği düşünülürse bu sayının daha fazlası olma ihtimali vardır. Buna rağmen bu oranı destekleyecek aynı tür çalışmaların ortaya koyduğu oranlar yaklaşık olarak

birbirine yakın rakamların olması Osmanlı toplumunda çok eşliliğin yaygın olmadığını göstermektedir⁷⁸⁷.

Çok eşli ailelerin tereke durumlarına bakıldığında, paraya dönüştürülmüş miras miktarı o ailenin ekonomik yaşam düzeylerini ortaya koyabilmektedir. Bu çıkış noktasından hareketle kişinin mali gücünün ikinci evliliğin gerçekleşmesinde etkili olup olmadığı tespit edilebilmektedir. Bu açıdan çok eşli erkeklerin tereke değerlerine bakıldığında, Kanavat Mahallesi'nden Mustafa Bin Mehmed'in terekesi 120 kuruş 30 pare, Fenk köyünden el-Hac Mehmed Ali'nin terekesi 595 kuruş Antakya'da Karaköse köyünden Mehmet bin Ali'nin terekesi 839 kuruş, Sofular Mahallesi'nden Numan bin Ali'nin terekesi 3.000 kuruş 30 pare, Şenbek Mahallesi'nden Abdurrahman Paşazâde el-Hac Ahmed'in terekesi 4.631 kuruş, Aydiye köyünden Şeyh Musa bin İbrahim'in terekesi 4.940 kuruş, Koca Abdi Mahallesi'nden Hasan ibn-i el-Hac Fazıl'ın terekesi 6.043 kuruş, Toprakhisar köyünden Mehmed bin Yusuf'un terekesi 6.422 kuruş 20 pare, Şenbek Mahallesi sakinlerinden Boyacı es-Seyyid Mustafa bin Mehmet'in terekesi 12.005 kuruş, aslen Muş ahalilerinden olup Seferiyye köyünde yerleşmiş olup vefat eden Halil Ağa ibn-i el-Hac Ahmed'in terekesi 13.663 kuruş 20 pare, Aydiye köyünden Şeyh Hasan bin Şeyh Abdunazır'ın terekesi 12.475 kuruş, Makbel Mahallesi'nden Mehmed bin Yusuf Efendi'nin terekesi 12.726 kuruş, Dörtayak Mahallesi'nden Çolak Hüseyin ibn-i el-Hac Hüseyin'in terekesi 17.785 kuruştur. Zikredilen terekeler değerlendirildiğinde 120-18.000 kuruş arasında mal varlığına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Verilen bu bilgiler birden fazla eşle evlenmenin genellikle maddi durumu iyi olan zümre arasından çıktığı yönündeki inanın aksini ispatlamaktadır.

Ancak bazı terekelerde birden fazla eş olmasına rağmen vârisler arasında çocuk bulunmaması bu ailelerdeki çok eşliliğin evlat sahibi olmak amacıyla da

⁷⁸⁷Bu konuda bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545–1659)", *Belgeler*, III, 1966, s. 13; Ömer Demirel-M.Tuş-A. Gürbüz, "Osmanlıda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara 1992, s. 102; Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Belleten*, LIV/211, Ankara 1991, s. 1016; Muhittin Tuş, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 1999, s. 163; Hayrî Erten, *Konya Şer'îye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarı)*, Ankara 2001, s. 59; Ömer Demirel, "1700–1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, LIV/211, Ankara 1990, s. 950; Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", *OTAM*, S. 23, Ankara 2010, s. 96; Muhittin Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açısından Konya 1756-1856*, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya 2001, s. 138; Galip Eken, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep'te Aile", *OTAM*, S.11, Ankara 2010, s. 117. Said Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.10, Ankara 2002, s. 375.

gerçekleştirildiği söylenebilir ⁷⁸⁸. Aynı şekilde bazı çok eşli ailelerde vârisler arasında çok sayıda kız çocuğu bulunmasına rağmen erkek çocuğunun bulunmaması yahut erkeğin ilk eşinden sadece kız çocuğunun olup da ikinci eşinden sadece erkek çocuğunun olması, çok eşliliğin aynı zamanda erkek çocuk sahibi olabilmek için yapılmış olabileceği izlenimini uyandırmaktadır ⁷⁸⁹.

Diğer taraftan bu insanların sosyal manada statülerini belirleyebilmek için isimlerinden önce kaydedilen lakapları incelendiğinde *hacı, şeyh, efendi, ağa, seyyit* gibi ifadeleri kullananların yanında herhangi bir unvan taşımayanlarında olduğu görülmektedir.

2.3.4. Boşanma

İslam dinine göre evlilikte esas olanın evliliğin devamını sağlamak ise de bazı durumlarda sonlandırılmasına da imkân tanınmıştır. Eşleri karşılıklı sevgi ve saygı çerçevesinde evlilik birlikteliğini korumaları hususunda teşvik etmiş, ancak evliliğin sürmesine imkân kalmadığı zaman boşanma (talak) meşru sayılmıştır. Boşanmanında tıpkı nikâh akdi gibi belirli kaideler çerçevesinde gerçekleştiği, şeri mahkeme kayıtlarına yansımıştır.

Şeriyte sicillerinde kaydedilmiş olan çok sayıda boşanma hücceti mevcuttur ve bu kayıtlardan nikâh akdinin bitirilmesini öngören boşanma çeşitleri göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki “talak” olarak tanımlanan zevcin tek taraflı olarak kendi irade beyanıyla zevcesini boşamasıdır ki sözlükte “serbest kalmak / serbest bırakmak, bağından kurtulmak / bağını çözmek” manasında kullanılırken fıkıh terimi olarak belli lafızlarla nikâh akdinin bozulmasını ifade eder ⁷⁹⁰. Erkek nikâh akdini sonlandırmak istediğinde ya ric‘î talak ya da bâin talak ile karısını boşamaktadır. Ric‘î talâk; erkeğin yeni nikâh akdine gerek kalmadan iddet süresi içinde eşine dönebildiği boşamadır. Bâin talâk ise tarafların tekrar bir araya gelebilmesi için yeni bir nikâh akdinin gerekli olduğu boşamadır. Kesin boşanma manasına gelen “Talak-ı selâse” ise kocanın boşamış olduğu karısı, bir başka erkekle evlenip boşanmadan kocası onunla tekrar evlenememe şartına bağlanmıştır. Örneğin 14 Nisan 1858 tarihli

⁷⁸⁸ A.Ş.S., 28, 64/113.

⁷⁸⁹ Mesela Dakik Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Halepli Mustafa Sabuni ibn-i Hacı Salih Sabuni isimli kişinin 3 Aralık 1862 tarihli terekesine göre 4 eşi 2 kızı vardır. Erkek çocuğu ise yoktur. A.Ş.S., 31, 31/58. Hammare Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Bakkal Köse Ahmet ibn-i Molla Ali isimli kişinin 27 Temmuz 1867 tarihli terekesinde ilk eşi Esma kadından 5 kızı ikinci eşinden 1 oğlunun olması ikinci evliliğin erkek çocuk sahibi olabilmek için yapıldığı muhtemeldir. Bkz. A.Ş.S., 35, 9/102.

⁷⁹⁰ H. İbrahim Acar, “Talak”, *DİA*, C. 28, İstanbul 2010, s. 496.

kadının verdiği hükme göre Dörtayak Mahallesi sakinlerinden Said bin İbrahim zevcesini talak-ı bâin ile boşayarak zimmetinde bulunan 100 kuruş mehr-i müecceli ve iddet nafakası olan 100 kuruşu ve ikamet edeceği evi, zevcesi Hafife'ye teslim etmesine karar verilmiştir⁷⁹¹. Yine 22 Ağustos 1864 tarihli başka bir belgede Karye köyünden Hasan Bin Ali adlı kişi zevcesi Hadduç'u talak-ı bâin ile boşamıştır. Boşanma sonrası Hadduç adlı kişi kocasında kalan 240 kuruş ve altı adet mecidiye altınını talep etmesi üzerine dava mahkemeye intikal etmiştir⁷⁹². 5 Ağustos 1866'da ise mahkemeye intikal eden başka bir davada, Vâdî-i Cereb köyü sakinelerinden Esmâ bint-i Kasım namı Hatun mahkemeye müracaat ederek, eşi Levşiyeli Yusuf bin Salih'ten davacı olmuştur. Esmâ kocasının kendisini dokuz ay önce talâk-ı bâin ile boşadığını belirtmiştir. Bu nedenle Esmâ bint-i Kasım, 250 kuruş ile 100 kuruş kıymetinde bir döşek, bir yorgan ve bir yastık 20 kuruş kıymetinde bir sandık ve bir sim mangal, 50 kuruşluk üç entari ve üç gömlek değerindeki mallarının kendisine verilmesini istemiştir⁷⁹³.

Daha önce de ifade edildiği gibi nikâh akdine gerek kalmadan eşlerin tekrar birleşebildiği ric'î talakta şayet kadın kocası tarafından boşanmasının hemen akabinde (iddet süresi içerisinde) ölmesi durumunda erkeğin mirastan hak sahibi olabildiğine dair tereke kaydına rastlanmıştır. 6 Mart 1853 tarihli bu tereke kaydına göre Oruç Bölüğü Mahallesi'nde oturan Rahime bint-i Ali Çavuş adlı hatun ölmeden önce zevci Kahveci Abdo tarafından “*talak-ı ric'î ile talak*” olmuş fakat iddet süresi bitmeden öldüğünden mirasından kocasına 277 kuruş 30 parelik hisse düşmüştür⁷⁹⁴.

İslâm'da talâk; dinî ve hukuki manaları üzerinde taşıyan bir takım ifadelerle gerçekleşir. Konunun fıkhi boyutu bir tarafa, tespit edilen mahkeme kayıtlarında yer yer talâkların hangi ifadelerle gerçekleştiği de kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda, ric'î ve ba'in talak dışında umumiyetle “*talâk-ı selâse*” lafzıyla da boşanmanın gerçekleştiği görülmektedir. Mesela 11 Temmuz 1865 tarihli bir belgede Koca Abdi Mahallesi sakinlerinden İbrahim ibn-i Hacı Mehmet Delioğlu zevcesi Ayyuşu “eğer rakı içersem avradım benden üçten dokuza boş olsun” diyerek talâk-ı selâse ile boşamıştır. Ayyuş'un babası, İbrahim'in rakı içtiğini duyması üzerine kızı Ayyuş'u kendi evine göndermiştir. Anlaşılabacağı üzere kişi boşanma gerekçesini şarta

⁷⁹¹A.Ş.S., 29, 69/187.

⁷⁹²A.Ş.S., 32, 85/193.

⁷⁹³A.Ş.S., 34, 14/28.

⁷⁹⁴A.Ş.S., 28, 3/5. Talak-ı ric'î için bkz. A.Ş.S., 37, 240/813.

bağlamıştır ve gerekçe oluştuğunda boşanma gerçekleşmiştir. Genellikle boşanma davalarıyla alakalı sicillerde, talâk-ı selâse ile boşanma gerçekleştiğinde kadın kocasında kalan mehir, altın, para, hayvan veya ev eşyası gibi kendisine ait olan malları talep ettiğine dair ilamlar yer almaktadır⁷⁹⁵. Bu durum eşlerin birbirlerinden boşanması için mahkeme kararına ihtiyaç duymadıklarını, bir başka ifadeyle boşanmanın tescil ettirilmesinin şart olmadığını göstermektedir. Talakla ilgili kayıtlarda, boşanmanın daha önce gerçekleştiği fakat anlaşmazlık çıktığı takdirde mahkemeye müracaat edildiği görülmektedir.

Boşanma yollardan biri de “hul” veya “muhâlaa” adı verilen, karı kocanın anlaşarak ayrılmasıdır. Tarafların karşılıklı rızalarına dayanan bu boşanma yöntemi, genellikle kadının mehir alacağından feragat etmesi veya bir mal karşılığında kocasının kendisini boşamaya razı etmesiyle gerçekleşir⁷⁹⁶. Antakya kadı sicillerinde kaydedilmiş olan muhalaa ile ilgili belgelerden anlaşıldığı kadarıyla davayı açan kadının, “*mehrinden, nafakasından, ma’ûnet-i süknâsından ve zevciyete müte’allik tüm haklarından*” feragat etmiş olduğu görülmektedir. Nitekim 22 Mayıs 1845 tarihli bir belgede Kanavat Mahallesi sakinlerinden Zeynep bint-i Ahmet, zevci Ahmet bin Hüseyin’i muhalaa yoluyla boşamıştır. Ahmet bin Hüseyin’in zimmetinde bulunan mehr-i müecceli, 50 kuruş iddet nafakasını ve 45 kuruşluk oturma (sükna) bedeli olmak üzere toplam 95 kuruşluk alacağından vazgeçerek zevci Ahmet ile muhalaa gerçekleştirmiştir⁷⁹⁷.

Yine Kişkinit köyü sakinlerinden Zeynep bint-i Hüseyin zevci Kasım ibn-i İbrahim’i muhalaa yoluyla mehrinden, iddet nafakasından, ma’ûnet-i süknâsından ve belgede zikredilen tüm emlak ve mal varlığından vazgeçerek boşamıştır. Boşanmayla beraber aralarındaki “*zevcियete ve hukuk-u saire-i şeri’yeye müte’allik*” tüm hakları karşılıklı olarak “*ibrâ-yı ve iskat-ı hâk*”⁷⁹⁸ eylemişlerdir⁷⁹⁹.

Muhalaa yoluyla boşanmada kadının hangi haklardan vazgeçtiğini açık bir biçimde beyan etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde beyan edilmeyen haklar daha sonra dava konusu olmuş ve mahkemeye intikal etmiştir. 10 Ağustos 1867 tarihli bir belgede Meydan Mahallesi’nden Ayyûş bint-i Ulûv bin Mustafa adlı hatun Bitrin

⁷⁹⁵ A.Ş.S., 34, 100/266. Talak-ı selase için bkz. A.Ş.S., 38, 223/656.

⁷⁹⁶ Madeline C. Zılfi, “Geçinemiyoruz” 18. *Yüzyılda Kadınlar ve Hul*”, *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Aralık 2000, s. 251-283.

⁷⁹⁷ A.Ş.S., 25, 205/536.

⁷⁹⁸ Hakkını kısmen veya tamamen terketme. Bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lugatı, C. 2, s. 1354

⁷⁹⁹ A.Ş.S., 27, 42/95.

köyünden Mehmet bin Halil ibn-i Köse Yusuf'tan elli gün önce meydana gelen muhalaa anlaşmasında sadece mehr-i müeccel ve iddet nafakası bedeli zikredilerek boşanmalarına rağmen 10.040 kuruş kıymetindeki eşyasına Mehmet'in haksız yere el koyduğunu, kendisine ait olan eşyaların teslimini istemiştir⁸⁰⁰.

Osmanlı mahkemelerinde görülen ve Antakya şeriyeye sicillerinde de örneği görülen bir diğer boşanma şekli, “tefrîk”tir. Kazâî boşanma da denilen bu uygulamada, belirli sebeplerin varlığından dolayı eşlerden biri mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunmakta, sebeplerin oluştuğuna kanaat getiren kadı da tarafların ayrılmasına hükmetmektedir⁸⁰¹. 16 Haziran 1866 tarihli bir belgede, Fatma bint-i Kara Musa, kocası Çırak Ahmed bin Ömer ile ilgili olarak: zevcesinin hırsızlık ithamıyla firar ettiği esnada “...zevcem bana haram ile helal her kim varır ise varsun deyûb...” şeklinde bir iddiada bulunmuş ve boşanmak istemiştir. Kocası durumu inkâr etmesine rağmen şahitler Fatma bint-i Kara Musa'nın iddiasını doğrulamışlar ve Ahmet'in Fatma'ya eş olma görevini yerine getirmemesinin haksızlık olduğunu ifade etmişlerdir. Netice olarak “Fatma'nın tahliye-i sebiline” hüküm verilmiştir⁸⁰².

Belgelerde geçen bazı ifadeler ise boşanma nedenleri hakkında bilgiler vermektedir. Özellikle muhalaa davalarında sıkça karşılaşılan “*beynimizde hüsn-ü mua'şeretimiz olmamağla*” ifadesi bazı boşanmaların şiddetli geçimsizlik nedeniyle gerçekleştiğini göstermektedir. 16 Kasım 1842 tarihli belgeye göre, Narlıca köyü sakinlerinden Papalu bint-i Mehmed, Hacı Halil bin Abdullah'ı “*beynimizde hüsn-ü mu'aşeretimiz olmamağla*” ifadesiyle boşadığını zikretmiştir⁸⁰³. Geçimsizliğin diğer bir nedeni olarak “*zevciyyet münazaası*”⁸⁰⁴ yani eşler arasındaki münakaşa gösterilmiştir. Ayrıca söz konusu geçimsizliği ifade etmek için diğer bir kavram da “*şikâk vuku*”⁸⁰⁵ ve “*âdem-i hüsn-ü ittifâk*”dır. 20 Nisan 1864 tarihli bir belgede, Saha Mahallesi sakinlerinden Havva bint-i Molla Mustafa, Şakir bin Ahmet'i “*meyanımızda şikâk ve âdem-i hüsn-ü ittifâk olduğuna binaen*” şeklinde muhalaa nedenini ifade ettikten sonra mehir ve nafakasından vazgeçtiğini belirterek

⁸⁰⁰ A.Ş.S., 35, 18/5. Muhala'a ile ilgili belgeler bkz. A.Ş.S., 25, 78/233, 205/536; A.Ş.S., 27, 42/95; A.Ş.S., 30, 66/92; A.Ş.S., 31, 78/154, 94/186; A.Ş.S., 32, 71/155; A.Ş.S., 33, 21/49, A.Ş.S., 34, 72/153, 53/110, 95/230; A.Ş.S., 35, 12/110, 13/116, 14/124, 18/5 118/43.

⁸⁰¹ Aydın, “Osmanlılarda Aile Hukuku...” s. 434.

⁸⁰² A.Ş.S., 33, 117/271.

⁸⁰³ A.Ş.S., 25, 78/233.

⁸⁰⁴ A.Ş.S., 25, 205/536.

⁸⁰⁵ A.Ş.S., 31, 75/149, 94/186.

boşanmışlardır⁸⁰⁶. Diğer bir boşanma nedeni ise mizaç uyum problemi olarak “*âdem-i imtizaç*” konusu dile getirilmiştir. 5 Ağustos 1867 tarihli bir davada Muğayrun köyü sakinlerinden Zeynep bint-i Diyar kocası Numan bin Hasan’ı “*meyanımızda âdem-i imtizacı*” gerekçe göstererek haklarından vazgeçip kocasından boşanmıştır⁸⁰⁷. Muhalaa davalarında boşanma nedeni olarak genellikle şiddetli geçimsizlik gösterilmiştir.

Antakya şeriiye sicillerinde muhalaa akitlerinde çoğunlukla boşanma nedeni belirtilirken diğer boşanma şekillerinde ayrılma nedeni açık bir şekilde ifade edilmemiştir. Fakat erkeğin bazı durumlarda istemediği bir şeyi kadının yapmasını engellemek için boşanmayı şarta bağladığı anlaşılmaktadır. Nitekim 18 Temmuz 1867 tarihli bir belgede, Ermence köyü ahalisinden Mustafa bin Ahmet adlı kişi zevcesi Sofular Mahallesi ahalisinden Sultan bint-i Hacı Abdullah Mehtan adlı hatunu, gitme dediği halde Çaksuniye köyüne gittiği için talâk-ı selâse ile boşanmıştır. Hüküm gereği 50 kuruş “*mehr-i muaccel*” ile “*nafaka-i iddet*” ve “*me’ûnet-isüknânın*” Sultan Hatun’a teslim edilmesine karar verilmiştir⁸⁰⁸.

Osmanlı toplumunda olduğu gibi incelenen dönemde şeriiye sicillerine yansıyan boşanma davalarının azlığı Antakya’da boşanmanın çok yaygın olmadığı kanaatini uyandırmaktadır. Ancak İslam dininin boşanma olgusuna olumsuz bakış açısı gerekse boşanmanın sonuçlarının caydırıcı mahiyette olması, aile kurumunun devamını sağlasa da sicillerde geçen boşanma davalarından toplumda var olan boşanma oranını tespit edebilmek oldukça zor görünmektedir. Zira mahkemeye yansıyan davaların dışında dava konusu olmayan veya mahkemeye intikal etmeyen boşanmaları incelemek bir hayli güçtür.

2.3.5. Nafaka ve Kisve

Sözlükte nafaka kelimesi “harcamak ve tüketmek” anlamındaki infak mastarından türetilmiş olup “azık, ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan para vb. maddi değerler” manasına gelmektedir. Fıkhi terim olarak ise aile hukuku veya mülkiyet ilişkisinden doğan bakım yükümlülüğü ve bu mahiyette yapılan harcamaları ifade eder. Evlilik akdinin hukuki bir sonucu olarak görülen nafaka

⁸⁰⁶ A.Ş.S., 30, 63/132.

⁸⁰⁷ A.Ş.S., 35, 12/110, 13/116, 14/124.

⁸⁰⁸ A.Ş.S., 34, 106/290.

evlilik süresince devam eder, boşanma halinde nafakanın ödenip ödenmeyeceği evliliği bitiren nedene göre değişiklik gösterir⁸⁰⁹.

Nafakanın kapsamına sicillerde tespit edildiği şekliyle kadınlar ve çocuklar dâhil edilmiştir. Şer‘i bir hak olarak kadınlara evlilik ve boşanma sürecinde nafaka takdiri ile özellikle bakıma muhtaç, buluş çağına erişmemiş çocuklara verilecek nafaka tayini ayrı ayrı değerlendirilecektir.

Antakya şeriyeye sicillerinde kadına tayin edilen nafaka daha çok boşanma esnasında uygun görülen iddet nafakasıdır. Bilindiği gibi iddet, ölüm veya boşanma halinde bahse konu olmuştur. Kocasını ölen veya boşanan bir kadının dinen yeniden evlenebilmesi için üç defa haiz görüp arınması şarta bağlanmıştır⁸¹⁰. Bu süre zarfında kadının hayatını idame ettirebilmesi için belirlenen nafaka, kadına verilen güvence mahiyetindedir. Kadın, boşanma durumunda mahkemeye müracaat ederek ya iddet nafakasından vazgeçtiğini kayıt altına aldırarak ve böylece istemediği bir evlilikten rahatlıkla kurtulabilmiş⁸¹¹ ya da kendisini boşayan kocasının zimmetinde olan nafakasını mahkeme aracılığıyla alabilmiştir⁸¹². 29 Kasım 1867 tarihli bir ilamda Dörtayak Mahallesi sakinelerinden Cemile bint-i el-Hac Ali Mısrî, zevci Pastacı Hüseyin ibn-i el-Hac Halil’in nafaka-i iddedi ve me‘ûnet-i süknâsı olan 90 kuruş ile küçük oğlu Halil ve küçük kızı Zahide’nin bir aylık nafaka ve kisve bedeli olan 60 kuruş toplamda 150 kuruş alacağını Hasan’dan tahsili ve Cemile Hatun’a teslimi gerektiği söylenmiştir⁸¹³.

Evlilik birliği devam ettiği halde kocası firar eden yahut kaybolan bazı kadınlar geçim hususunda zor duruma düştüklerinden mahkemeye başvurarak kocasının yakınlarından veya vekilinden nafaka talebinde bulunmuşlardır. 8 Ağustos 1841 tarihli mahkeme kaydında, Meydan Mahallesi sakinlerinden Münteha, vekili olan babası el-Hac Mehmet aracılığıyla mahkemeye başvurarak kızının kocası olan Mehmet Nuri’nin kızını, küçük oğulları Ali ve Osman’ı ve cariyesi Kadem Hayri’yi nafakasız bırakarak başka bir diyara gitmiş olduğunu belirtmiş, ihtiyaç duyulan nafakanın, Mehmet Nuri’nin vekili olan kardeşi İbrahim’in elinde bulunan nakit paradan karşılanmasını talep etmiştir. Mahkeme zaruri ihtiyaçların karşılanması için

⁸⁰⁹ Celal Erbay, “Nafaka”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 282-285.

⁸¹⁰ *A.Ş.S.*, 34, 30/60.

⁸¹¹ Yukarıda ifade edildiği gibi muhalaa yoluyla boşanmalarda kadın genellikle iddet nafakası da dâhil anlaşmalı olarak bazı haklarından vazgeçmiştir.

⁸¹² *A.Ş.S.*, 29, 69/187; *A.Ş.S.*, 32, 5/8; *A.Ş.S.*, 35, 51/119.

⁸¹³ *A.Ş.S.*, 35, 89/55.

günlük 6 kuruş tayin etmiştir⁸¹⁴. 6 Mart 1857 tarihli diğer bir hüccette kocası kaybolan Deybe bint-i Mehmet, küçük oğlu İsmail ve kendisini nafakasız bırakıp kaybolduğu için mahkemeye müracaat etmiş, ihtiyacı olan nafaka ve kisvesinin kocanın babası tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. Mahkeme tarafından nafaka bedeli olarak aylık 60 kuruş tayin edilmiştir⁸¹⁵. 12 Nisan 1864 tarihli başka bir belgede Dörtayak Mahallesi sakinlerinden Hatice bint-i Bıçakçı Abdullah, kocasının nafaka bırakmadan şehri terk ettiğini, kendinden sonra nafaka cinsinden herhangi bir şey bırakmadığını belirtmiş nafakaya şiddetle ihtiyaç duyduğu için kocasının, Naccar es-Seyyid Mehmet'in zimmetinde olan 500 kuruşluk alacağından kendisine nafaka ve kisve tayin edilmesini istemiş ve günlük 40 pare tayin edilmiştir⁸¹⁶. Yine Ocak 1865 tarihli vesikada Cedid Mahallesi sakinlerinden Verdi bint-i Ali, kocasının iki küçük kızı ve kendisine nafaka bırakmadan kaybolması nedeniyle ihtiyaçları olan nafakanın temini için mahkemeye başvurmuştur. Takdir edilen günlük 30 kuruşluk nafakanın temini için kayıp kocanın babası sorumlu tutulmuştur⁸¹⁷. Başka bir belgede Karaksiyye köyü sakinlerinden Aişe bint-i Hasanı, zevci Kasım ibn-i el-Hac Ahmed, nafaka bırakmadan terketmiş başka memlekete gittikten sonra nafaka cinsinden herhangi bir şey de göndermemiştir. Nafakaya şiddetle ihtiyaç olduğundan, mahkeme günlük 40 pare Aişe kadına verilmesi için kocasını sorumlu tutmuştur⁸¹⁸.

Bazı boşanma vakalarında erkek, kadının hakkı olan mehir ve iddet nafakasını vermediği için dava mahkemeye intikal etmiştir. 13 Haziran 1867 tarihli ilamda Fırıncı Hasan adlı kişi karısını talak-ı selase ile boşamasına rağmen şeri haklarını kendisine vermediği gerekçesiyle gerçekleşen davada mahkeme, kadının lehine boşanmadan doğan haklarını almasına karar vermiştir⁸¹⁹.

Kadına ve çocuğa verilen nafakanın bazı durumlarda kefil olarak gösterilen kişiden tahsil edildiği bilinmektedir. 4 Aralık 1852 tarihli Halep valisine gönderilen kadayıfçı esnafından Mehmet'in dilekçesinde; Antakya kazası Habîbü'n-Neccâr Mahallesi sakinlerinden İstanbul'da Zahidzâde Durmuş Mehmed adlı kişinin Esbab pazarında Samibey Mahallesi sakinlerinden Elhac Ahmed Ağa'nın kızı ile evlenip,

⁸¹⁴ A.Ş.S., 25, 29/73.

⁸¹⁵ A.Ş.S., 29, 18/62.

⁸¹⁶ A.Ş.S., 32, 61/127.

⁸¹⁷ A.Ş.S., 32, 109/237.

⁸¹⁸ A.Ş.S., 27, 44/100. Ayrıca bkz. A.Ş.S., 28, 86/157.

⁸¹⁹ A.Ş.S., 34, 91/196.

boşandığı, hüccet-i şer'iyye ile küçük kızına tahsis olan günlük 30 kuruşluk nafakanın Durmuş Mehmet'e kefil olduğu için kendisinden tahsil edildiği ancak Durmuş Mehmet'in, vermesi gereken 2.400 kuruşluk nafaka ve kisve meblağını kendisine ödemediğinden memleketine döndüğü ifade edilmiştir. Bu paranın Durmuş Mehmet'ten tahsili için gereken işlemlerin yapılması istenmiştir⁸²⁰.

Diğer bir nafaka temini ise yetim kalan çocukların ana-babalarından kendilerine intikal eden mallarından yine kendileri için sarf edilmek üzere vasileri tarafından talep edilmesidir. Talep edilen bu nafaka günlük, aylık ya da yıllık olarak belirlenmiştir. Mahkeme tayin edilen nafaka ve kisveyi mirastan kullanabileceğine dair vasinin eline hüccet-i şer'iyye verilir. Mahkeme tarafından yetim malının güvence altına alındığını gösteren bu hüccetler, bir bakıma yetim haklarına verilen teminat niteliği taşımaktadır. İncelenen dönemi ihtiva eden sicillerde bu hüccetlerin çok sayıda olduğu tespit edilmiştir. Özellikle birçok tereke kaydından hemen sonra terekede isimleri geçen küçük çocukların nafakaları, mirastan karşılanmak üzere vasi denetimine verilmiştir. 6 Aralık 1841 tarihli hüccette, Şenbek Mahallesi sakinlerinden Boyacı es-Seyyid Mustafa bin Mehmet Ali'nin küçük oğlu Yusuf'a vefatından sonra vasisi olan validesi Zeynep bint-i Murat'ın ihtiyaç durumunda babadan kalma mirastan günlük 40 pare nafaka ve kisve talebine izin verilmiştir⁸²¹. Aynı tarihli bir önceki belgede Boyacı es-Seyyid Mustafa'nın terekesi 12.500 kuruş olup oğlu Yusuf'a 3.501 kuruş 18 pare miras kalmıştır⁸²². Mirası Yusuf'a kalan mal değeriyle kendisine uygun görülen nafakanın yüzdelik oranı %1,40'tır. Günün ekmek fiyatı ile değerlendirilecek olunursa, 1841 senesi Şaban ayı fiyat pusulasında ekmeğin fiyatı bir kıyyesi 27 pare olarak belirtilmiştir⁸²³. Ekmek fiyatı ile verilen nafaka karşılaştırıldığında günlük ihtiyacın asgarisini karşılamaktadır. Diğer bir şer'i hüccet bu tezi doğrular nitelikte gözükmemektedir. Zira Hasan ve Hüseyin'e vasi tayin edilen valideleri Emiş Hatun'un isteği üzerine günlük 20 pare takdir edilen meblağın yeterli gelmemesi üzerine bir 20 pare daha talep etmesi üzerine nafakanın 40 pare⁸²⁴ olarak yeniden belirlenmesine karar verilmiştir. Bir diğer belgede, Tut Mahallesi sakinlerinden Aişe bint-i Mustafa boşandığı eşinden kızı için ihtiyaçlarının

⁸²⁰ BOA. A.MKD.DVN. 4/2, s. 1-2. 21 Safer 1269/ 4 Aralık 1852.

⁸²¹ A.Ş.S., 25, 47/127.

⁸²² A.Ş.S., 25, 46/126.

⁸²³ A.Ş.S., 25, 43/119.

⁸²⁴ A.Ş.S., 25, 48/132.

karşılanması adına nafaka talep etmiştir. Zikredilen küçük kız için babası Salih'in itiraz etmeden günlük 40 pare nafaka vermesine karar verilmiştir⁸²⁵.

Bazı durumlarda çocukların anne ve babaları öldüğünde yahut ebeveynlerin başka biriyle evlenmeleri durumunda çocukların hakk-ı hidânesi baba veya annenin ebeveynlerine verilirdi. Böyle durumlarda bazen büyük anne ve babanın, torunları için babalarından nafaka talep ettiği görülmektedir. 7 Kasım 1856 tarihli bir hüccet-i şeriiyede Bakras köyü sakinlerinden Hüsne bint-i Bektaş eski damadı Künçü bin Ömer'den torunu için nafaka talebinde bulunmuştur. Kızı Fatıma'nın kocasından muhalaa akdiyle boşandığını, fakat tahminen bir buçuk yaşında olan küçük kızı Emine'nin, kızı Fatıma'nın hidanesinde iken ecnebi birisiyle evlenmesi nedeniyle torununun bakımının kendisine kaldığı ve nafakaya şiddetle ihtiyaç duyduğunu gerekçe göstermiştir. Mahkeme, küçük kızın babası Künçü'nün, aylık 14 kuruş nafaka vermesini karara bağlamıştır⁸²⁶.

Nafaka bedeli kadının takdirine göre veya çocuğa vasi tayin edilen kişi tarafından nafaka bedelinin ihtiyaçları karşılamadığı gerekçesiyle arttırılabiliyordu. 29 Ocak 1844 tarihli hüccet-i şeriiyede Hasan bin Ali, vasisi olduğu küçük Fatma için daha önce ihtiyaçlarını karşılamak üzere mirasından takdir edilen günlük 16 parenin yetmediği gerekçesiyle arttırılmasını talep etmiştir. Mahkeme, 16 pare nafakanın üzerine 14 pare daha ilave edip toplamda 30 pare verilmesine karar vermiştir⁸²⁷.

Belgelerde nafaka bedelinin, tayin edilen vasinin talebi üzerine çoğunlukla yetim çocuklara kalan mirastan belirlendiği için miras meblağına göre değiştiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle alt ve üst düzey arasındaki makasın oldukça açık olduğu tespit edilmiştir. Örneğin nafaka bedeli, şer'î hüccet ve ilamlarda asgari düzeyde günlük 10 pare⁸²⁸ ile maksimum aylık 100 kuruşa⁸²⁹ kadar değiştiği kaydedilmiştir. Para cinsinden hesaplanacak olursa 1 Osmanlı kuruşu 40 pare değerinde⁸³⁰ olduğuna göre 100 kuruş 4000 pareye, günlük nafaka bedeli ise 133,3 pareye tekabül etmektedir.

⁸²⁵ A.Ş.S., 25, 50/138.

⁸²⁶ A.Ş.S., 29, 6/22.

⁸²⁷ A.Ş.S., 25, 152/424.

⁸²⁸ Babatroz Köyü sakinlerinden vefat eden Receb bin Tacoş'un küçük çocuklarına kalan mirastan günlük 10 pare takdir edilmiştir. Bkz. A.Ş.S., 25, 108/309.

⁸²⁹ Antakya eşrafından Baretalızâde Ebubekir Ağa'nın oğlu Mehmet Faik'e, validesi vasi olarak tayin edilmiş ve aylık 100 kuruş nafaka ve kisve takdir edilmiştir. Bkz. A.Ş.S., 30, 77-78/99.

⁸³⁰ Şevket Pamuk, "Kuruş", *DİA*, C. 26, İstanbul 2002, s. 458.

2.3.6. Vasi, Nâzır ve Kayyûm Tayini ve Vekâlet

Vasi; sözlükte “eklemek, bitişmek; birinden bir işi üzerine almasını istemek” anlamındaki vasy kökünden gelmektedir. Fıkhi terim olarak ise edâ ehliyeti bulunmayan veya eksik olanlarla ehliyeti sonradan kısıtlananların mallarını koruma ve işletme, onlar adına mallarında tasarrufta bulunma yetki ve sorumluluğunu yahut veli / hâkim tarafından bir kimseye bu yetki ve sorumluluğun verilmesini ifade eder⁸³¹. Baba ve dede tarafından belirlenen vasi *vasi-i muhtar*, kadı tarafından tayin edilende *vasi-i mansub* adını alır⁸³².

Vasi seçme hakkı öncelikle babaya, şayet baba yok ise dedeye verilmiştir. Baba ölmeden önce çocukları için vasi tayin etmiş ise vefatından sonra o kişi çocukların vasisi kabul edilmiştir. Mayıs 1844 tarihli Şenbek Mahallesi sakinlerinden Şemseddinzâde Kâtip Halil Efendi’nin vefatından sonra karara bağlanan vasiyeti hüccet suretinde küçük oğlu Mehmet Emin Efendi’ye “*irsi’l-şer‘i isâbet eden hisse-i irsiyesini hıfz ve himâye ve tesviye-i umurini hidâyetine değin rü’yete kibel-i şer‘iden bir müstâkim ve dindâr*” vasi olarak teyit edilmiş, biraderi Halil Efendi tayin edilmiştir⁸³³. Vesikadan anlaşılacağı üzere öncelikle vasinin tayin edilmeden önce araştırılarak kişiliği hakkında malumat alındığı, toplum nezdinde doğruluğu ve dindarlığından emin olunan kişilere bu vazifenin verildiği bilinmektedir. Ayrıca tayin edilen vasi yetim kalan çocukların miras hisselerini koruma ve himaye etme işiyle görevlendirilmiş, bu işlevi yerine getirme süresi olarak da yetimin rüşt yaşına gelmesi esas alınmıştır.

Vesayetin kaldırılmasına yönelik kesin bir yaş sınırı olmamakla beraber ruhsal ve zihinsel gelişimin yanında bedensel gelişiminde dikkate alındığı bilinmektedir. Antakya sicillerinde geçen bazı miras ve satış hüccetlerinde rüşt yaşı ile ilgili birçok kayıt mevcuttur. Davacının yaşı ve fiziki yapısının bülûğa erdiğini itiraf⁸³⁴ ederek davasına konu olan meseleyi mahkemede zikretmektedir. Ayrıca bazı erkek çocukların rüştünü ispatlamak için “*ihtilâm ile bülûğunu izhâr*” etmişlerdir. Bu konu ile ilgili 8 Ağustos 1866 tarihli nikâh davasında Cabir bin Ali

⁸³¹ Ali Bardakoğlu, “Vesayet”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 66/70.

⁸³² “An-asl Urfa ahâlisinden olub bundan akdem hâc-ı Şerifden ‘avdetinde Medine-i Antâkiye de vefât iden el-Hâc Ahmed bin Ahmed Kânlioğlu nâm kimesnenin veraseti zevce-i menkûhâ-i metrûkesi gâib-i ‘ani’l-beled Vasnaha bint-i Salih ile mezbûreden mütevellid sulbî sagîr oğulları ‘Ali ve sagîre kızları Sanife ve Resmiye ye inhisârı tahkikinden sonra muteveffâ-i mezbûrun her umurına vasi-i muhtâr olduğu...”Bkz. *A.Ş.S.*, 33, 12/28.

⁸³³ *A.Ş.S.*, 25, 172/467.

⁸³⁴ “sin ve cüssesinin bülûğa tahammülü olduğu hâlde her cihetle baliğ olduğunu bi-tav‘iha ikrâr ve i’tirâf şeklinde ifade edilmiştir. *A.Ş.S.*, 31, 71/44; *A.Ş.S.*, 35, 124/82.

adlı kişinin on dört yaşında olup ihtilâm ile buluşunu izhar eden küçük oğlu Hasan'ının mahkeme tarafından belirlenmiş olan vasisi Hummar Mehmed bin Ahmet tarafından Hatun bint-i Şeyh ile evlendirilmek istenmiştir⁸³⁵. Kısaca mahkeme heyeti huzurunda yapılan duruşmalarda belli bir yaşın üstündeki, akıl-bâliğ ve mallarını idare edebilecek dirayete sahip olduğuna kanaat getirilen gençlerin rüşünü doldurduğu kabul edilmiştir.

Yetime ait hakların korunması ve mallarının muhafazası adına yapılan bu uygulama özveri ve fedakârlık gerektirdiği için gerek toplumsal yaptırım gerekse mahkeme tarafından takip altına alınmıştır. Vesayet sorumluluğunu üstlenen kişilerin gerekli yükümlülüğü yerine getiremedikleri zaman görevlerinden çekildikleri gözlenmektedir. Şayet çocuk rüşüne ermemiş ve hala himayeye muhtaç ise görevden çekilen vasi yerine bir başka vasi tayin edilmiştir. 28 Mart 1857 tarihli belgede Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden vefat eden Papulu kadın terekesini zevcine ve kayıp olan amcası oğulları Ahmet ve İbrahim'e bırakmıştır⁸³⁶. Ahmet ve İbrahim'e kalan mirasın korunması için mahkeme tarafından Kâtip es-Seyyid Ahmet Hilmi Efendi tayin edilmiştir. Fakat bir müddet sonra Ahmet Hilmi Efendi vesayet sorumluluğunu yerine getiremediği gerekçesiyle istifa ettiğini açıklamıştır. Mahkeme bu sorumluluğu Ahmet Hilmi Efendi'nin yerine Papalu kadının kocası Osman Ağa'ya vermiştir⁸³⁷. Esasen bu belge ile sadece ölen kişilerin çocuklarına değil yakın akraba çocuklarına da vasi tayini yapıldığı anlaşılmaktadır. Diğer bir husus ise vasi tayininde ilk amaç yetime kalan malların korunması olduğu için kayıp kişilere kalan malların da himayesine özen gösterilmiştir.

Kayıp kişilerin mirasını genellikle tayin edilen kayyımlar muhafaza etmekteydi. 5 Kasım 1863 tarihli hüccet kaydında yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen Lebenoğlu Mehmet Kâşif ibn-i Mustafa'nın durumu belli oluncaya kadar mallarını korumak ve alacak verecek hukukunun tanzimi, ayrıca lazım olan bazı işlerin yürütülmesi adına Cemalzâde İsmail Efendi kayyım ve vasi olarak tayin edilmiştir⁸³⁸. *Vasî* ile *kayyûm* arasındaki ince çizgi ise muhafaza edilecek miras sahibinin yaş durumudur. Sicillerde vasi, çoğunlukla anne veya babası vefat etmiş yetim ve öksüz çocukların rüş yaşına kadar mallarının himayesi için görevlendirilirken *kayyûm*

⁸³⁵ A.Ş.S., 34, 15/31; 104/285

⁸³⁶ A.Ş.S., 29, 27/80.

⁸³⁷ A.Ş.S., 29, 28/85.

⁸³⁸ A.Ş.S., 32, 15/29.

atamasında miras sahibinin yaş faktörü göz önünde bulundurulmamıştır. Bazı durumlarda ise özellikle büyük bir yekûn oluşturan terekelerde miras payları da büyük olduğundan kalan mirasın yönetilmesi ve korunması için vasi olarak belirlenen kişinin denetimini sağlamak adına *nâzır* tayin edilmiştir. Aralık 1860 tarihli belgede dönemin mütesellimlerinden Habibü'n-Neccâr Mahallesi sakinlerinden olup hacda vefat eden Bartalızâde el-Hac Halef Ağa'dan kalma mirasın yönetilmesi ve korunması için küçük olan çocuklarına vasi olarak tayin edilen valideleri Afife kadına nazır olarak Antakya eşrafından Bereketzâde Mehmet Ağa ve oğlu Bereketzâde Arif Ağa ve aynı zamanda muhâllefâtın kayıt altına alınması için görevlendirilen kâtip Sadık Ağa *nâzır* tayin edilmiştir⁸³⁹.

Şeriiye sicillerinde yer alan bazı terekelerde “*mevkufe*” adı verilen doğmamış çocuğa, yetim kalması durumunda henüz anne karnındayken erkek hissesi ayrıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sicil kayıtları mevkufeye vasi tayini yapıldığı ve kendisine kalan mirasın himaye ve muhafazası için önlem alındığını ortaya koymaktadır. Nitekim 26 Ekim 1860 tarihli bir belgede Kastal Mahallesi sakinlerinden olup hacda vefat eden Mehmet Halef Efendi ibn-i Abdulkadir Efendi'nin küçük kızları Hafize, Nesibe, Papalu ve Şehnaz'a babalarından kalan malların ayrıca zevcesi Hadduç'un karnındaki bebeğin hissesini korumak için vasi ve kayyım atanmasına karar verilmiştir. Vesayet işlerini her cihetten yerine getirebileceği ve küçük kızların her birine düşen 3723 kuruş 13 parelik, hamilin ise 7446 kuruş 27 parelik mirasına sahip çıkabileceği düşüncesiyle valideleri Hadduç Hanım ve büyük oğlu Halil Efendi vasi ve kayyım olarak tayin edilmiştir⁸⁴⁰.

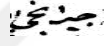
Sadece Müslim değil gayrimüslim çocukların hakları da korunmuş ve bu gerekçeyle alınan tedbirler doğrultusunda merkezden şehre emirnameler gönderilmiştir. Bunlardan biri olan 14 Ağustos 1861 tarihli Hristiyan tebanın tereke tahrirlerinin nasıl yapılması gerektiği yönündeki emirnamede, Hristiyan çocukların da babadan intikal eden mallarının himayesi için gerekli olan vekil ve vasi tayininin nizam ve usulüne göre icrası istenmiştir. Özellikle vasi olarak atanacak kişinin dürüst ve doğru kişilerden olmasına özen gösterilmiştir. Çocuğun kimsesi bulunmadığında halkın güvenilir adamlarından kefil senedi göstermek şartıyla vasi ve nazır tayin

⁸³⁹ A.Ş.S., 30, 59/85.

⁸⁴⁰ A.Ş.S., 30, 60-61/86, 62/87.

edilmiştir. Ayrıca bu kişilerden vakti geldiğinde ellerinde bulunan emanetleri teslim etmeleri istenmiştir⁸⁴¹.

Gerek Müslim gerekse gayrimüslim çocuklara vasi tayin edilirken vefat eden baba ise öncelikle hayatta ise validelerinin vasi olarak tayini uygun görülmüştür. Bunun dışında sicillerde geçen akrabalık bağları incelendiğinde birinci dereceden amcaların, ağabeylerin ve ablaların ve ikinci dereceden yakın akrabaların vasi olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır.

Tanzimat Dönemi Antakya'sında çocukların mirasının korunmasında ve işletilmesinde vasiliğin önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Vasilik uygulamalarını, kadı sicillerinde açık bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Sicillerde vasi, kayyûm, nâzır tayini ile alakalı birçok belge tespit edilmiştir. Örneklendirilecek olunursa, Şeyh Ali Mahallesi sakinlerinden Mustafa bin Ebubekir'in oğulları Hasan ve Hüseyin'e validelerinin vasi tayin edilerek babalarından kalan mirastan ihtiyaçlarına sarf etmek için günlük 20 pare verilmesine karar verilmiştir⁸⁴². Hammare Mahallesi sakinlerinden vefat eden el-Hac Durmuş Ağa ibn-i Abdurrahman'ın küçük çocuklarına valideleri Havva Hatun vasi tayin edilmiştir. Miraslarına kalan mallardan her birine günlük 15 pare nafaka tayin kılınmıştır⁸⁴³. Yoğun Oluk köyü ahalisinden vefat eden Nersiz veledi Manos namı zımminin küçük oğulları Cerciz ve İbrahim'e valideleri Şeyma bint-i Bedo adlı Hristiyan vasi olarak tayin edilmiştir⁸⁴⁴. Zeytuniye köyü sakinlerinden ölen Esir veledi Süleyman namı zımminin küçük oğulları Selman ve İlyas'a valideleri Meryem bint-i Musa vasi olarak tayin edilmiştir⁸⁴⁵. Aslen Oğan eyaleti ahalilerinden olup Antakya'da Tut Mahallesi Abdülkadir Camii sakinlerinden Hacı Abdo bin Âlim'in vefatından dört ay sonra küçük kızı Hava ile hidanesi olan ninesi Aişe Hatun Halep'ten gelip mahkeme tarafından vasi tayin olunarak kalan miras meblağını tamamen teslim almıştır⁸⁴⁶. Hacı Habiblü köyü ahalisinden olup vefat eden Bedi veledi Yağop'un küçük kızlarına valideleri Verese bint-i Musa tayin edilmiştir⁸⁴⁷. Deyr köyü sakinlerinden vefat eden Şeyh Durmuş Ağa bin Şeyh Mehmet Ağa'nın

⁸⁴¹ A.Ş.S., 30, 154/202.7 Safer 1278/14 Ağustos 1861.

⁸⁴² A.Ş.S., 25, 48/131.

⁸⁴³ A.Ş.S., 25, 94/275.

⁸⁴⁴ A.Ş.S., 26, 20/44.

⁸⁴⁵ A.Ş.S., 27, 25/53.

⁸⁴⁶ A.Ş.S., 28, 125/243, 124/244.

⁸⁴⁷ A.Ş.S., 29, 78/214.

küçük oğluna amcası vasi tayin edilmi günlük 40 pare nafaka ve kisve belirlenmiştir⁸⁴⁸.

Şeri hukukta işlerin yürütülebilmesi için diğer bir uygulama ise vekâlettir. “Vekl” kökünden türeyen vekâlet, fıkıhta bir kimsenin hukuki işlerini başkasına yaptırma yetkisi vermesini ifade eder⁸⁴⁹. Şeriyye sicillerinde icap ve kabul ile gerçekleşen vekâlet akdinin örneklerini çokça görmek mümkündür. Vekil olarak görevlendirilen kişi müvekkili adına nikâh, hibe, miras, alım-satım, icar gibi muamelelerin hukuki işlemlerini yürütmektedir. İncelenen döneme ait olan Antakya sicillerinde farklı konularda vekâlet hüccetleri ve ilamları mevcuttur. 5 Eylül 1871 tarihli bir belgede, Molla İbrahim bin Molla Mustafa’nın “*vekil-i müstecili*” Kastal Mahallesi ahalisinden Pastacı Hüseyin ibn-i el-Hac Mehmet mahkeme huzurunda müvekkilinin, kız kardeşi İhsan bint-i Mehmet’in evlendiğinde çeyiz eşyası olarak 760 kuruşluk meblağı ona verdiğini fakat zikredilen meblağın hala İhsan Kadın’ın zimmetinde olduğunu ve bu meblağın müvekkiline iadesini istemiştir⁸⁵⁰. 14 Ocak 1875 tarihli diğer bir belgede, Sofular Mahallesi sakinlerinden Zeynep bint-i Mehmet tarafından davayı alan vekili Muhiddin ibn-i Kahveci Yunuf mahkemede Menevşe Kadın bint-i Genç Ağa tarafından hususata vekili olan el-hac Süleyman ibn-i Hacı Mehmet önünde Zeynep’e ait olan ve Menevşe zimmetinde olan 11 adet mecidiye beyazı 500 kuruş kıymetli 4.000 dirhem sim resmin kendisine verilmesini talep etmiştir.⁸⁵¹

2.3.7. Çocuk Bakımı ve Terbiyesi

Çocuk, her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da sosyal hayattaki önemini korumuştur. Bunun için her türlü önlem alınmış, çocuğun faydasına her türlü icraatler şer’i hukuk dairesinde yerine getirilmiştir. Daha önce ifade edildiği gibi çocuk eğitimi ve terbiyesinden ilk elden sorumlu olan anne babaların vefat etmesi durumunda, çocuğun hayatını devam ettirebilmesi, gerek çocuğun kişisel olarak gelişimini, gerekse kendisine miras kalan malların muhafazasını sağlayacak devlet adına her türlü faaliyet gerçekleştirilmiştir.

⁸⁴⁸ A.Ş.S., 30, 101/130.

⁸⁴⁹ Bilal Aybakan, “Vekâlet”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s.1-6.

⁸⁵⁰ A.Ş.S., 37, 211/701.

⁸⁵¹ A.Ş.S., 38, 295/914.

Sözlükte “bir şeyi yanına almak, çocuğu kucağına almak ve beslemek anlamına gelen hidâne”⁸⁵² uygulamasına sicillerde kayıtlı bazı belgelerde rastlanmaktadır. Küçüğün velayeti kural olarak babaya, hidanesi ise anneye aittir. Ancak nikâh akdi devam ettiği sürece küçüğün bakım ve gözetimi anne ve babanın ortaklaşa yükümlülüğü altında olduğundan hidane ile ilgili meseleler daha çok evlilik birliğinin sona erdiği boşanma davalarına yansımaktadır. Özellikle nafaka takdiri davalarında kadın çocukları için zevcinden nafaka talebinde bulunurken “*bi-hakkü’l-hidâne hacr terbiyemde*” ifadesini kullanmaktadır ve bu durum ilk elden küçüğün velayetinin anneye verildiği anlaşılmaktadır. 17 Aralık 1852 tarihli bir belgede Sekâkin Mahallesi sakinlerinden Fatma bint-i Osman’ın hidanesinde olan tahminen 4 aylık Menevşe adlı kızı için günlük 25 pare nafaka ve kisve bedeli takdir edilmiştir⁸⁵³. 3 Mayıs 1865 tarihli diğer bir belgede, Bağdadiye köyü sakinlerinden Dürriyye bint-i Ali ile Kavasiyyeli Halil’in muhalaa ile boşanma davasında tahminen üç aylık olup hidanesinde bulunan kızı Hadduç’un nafakasını dokuz yaşını tamamlayıncaya kadar kendi üzerine almıştır⁸⁵⁴.

İslam fıkıhçıları arasında doğumla başlayan ve şahsi ihtiyaçlarını bizzat kendisinin karşılayabileceği çağa kadar devam eden hidânenin, erkek çocuğun yedi yaşına girmesiyle kız çocuğun da buluşa ermesiyle sona ereceği görüşü hâkimdir. Ancak kız çocuğun hidanesi anne ve annearne dışında bir kadının üstlenmesi durumunda dokuz yaşına girmesiyle sona erdirilir⁸⁵⁵. 10 Haziran 1865 tarihli hüccette bu durum açık bir şekilde zikredilmiştir. Şenbek Mahallesi sakinlerinden mecnun olan Cerciz veledi İlyaz’ın küçük oğlunun velayeti annesi Hanna’ya verilmiş olup babasının malından 25 kuruş nafaka almış fakat yedi yaşını doldurmasıyla “*şer’an hidaneden sakıt olacağı*” ifade edilmiştir⁸⁵⁶. 11 Haziran 1867 tarihli nafaka davasında ise Kapı Bölüğü Mahallesi sakinlerinden Hatice bint-i Mahmut, hidanesi hala elinde olan küçük kızı Nazife için zevcesi Kefş-ker Reşit’ten nafaka talebinde bulunmuştur⁸⁵⁷.

Antakya sicillerine yansıyan davalardan şer’i hukukun kaidelerinin yerine getirildiği ve çocuğun velayetinin öncelikle anneye verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca

⁸⁵² Ali Bardakoğlu, ‘Hidâne’, *DİA*, C. 17, İstanbul 1998, s. 467.

⁸⁵³ A.Ş.S., 28, 30/58.

⁸⁵⁴ A.Ş.S., 32, 63/131.

⁸⁵⁵ Bardakoğlu, ‘Hidâne’... s. 467/470.

⁸⁵⁶ A.Ş.S., 33, 11/26.

⁸⁵⁷ A.Ş.S., 34, 90/192.

sicillerde çocuğun hidane dışında eğitiminin önemine dair merkezden gönderilen bazı emirnameler mevcuttur. Mayıs 1842 tarihli Halep'e gönderilen fermanda⁸⁵⁸; her mümine farz-ı ayın olan beş vakit namazın (selâvat-ı hamse) cami ve mescitlerde cemaatle eda edilmesi, çocukluk çağında validenin evladı hakkında gerekli olan şefkate binaen herkes evladını çocukluk çağında ilim tahsiline sevk ve bu cihetle mükâfatı dünya ve ukba eylemek için lüzum gelen teşvikin yapılması ve çocukların mektebe gönderilmesi istenmiştir. Aksine hareket edenler hakkında gerekli tedbirlerin alınacağı ifade edilmiştir⁸⁵⁹

2.4. GİYİM ve EV EŞYALARI

2.4.1. Giyim-Kuşam

2.4.1.1. Kumaşlar

Terekelerde temelde giyim kuşamın ham maddesi olarak yün, pamuk ve ipekten imal edilmiş kumaşların kullanıldığı görülmektedir. İplik ve kumaşların büyük bir kısmı Osmanlı ülkesinde üretilmekle beraber diğer ülkelerden tedarik edilen kumaşların da kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde bazı bölgelerin iplik ve kumaş üretiminde ön plana çıktığı birçok araştırmaya konu olmuştur. Özellikle Ankara'da sof, Bursa'da ipek, Manisa, Tokat ve Sivas'ta pamuklu dokumanın yoğun olarak yapıldığı bilinmektedir⁸⁶⁰.

Antakya'da kullanılan kumaşların neler olduğunu dönemin tereke kayıtlarından tespit etmek mümkündür. Terekelerde kayıtlı olan giyim eşyaları, çoğunlukla hangi kumaştan imal edildiğine dair hammaddesi ile beraber ifade edilmiştir. İplik ise cinsi ve menşei belirtilmeden envantere dökülmüştür. İpliğin daha çok ham madde olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Terekelerden tespit edilen pamuklu kumaşlar içerisinde kutni, Arapça pamuk anlamına gelmektedir. Fakat pamuklu dokumalarda pamuk ipliği ile karışık atlas taklidi bir ipek kumaş da kutni adını taşımaktadır⁸⁶¹. Osmanlı ülkesinde Bursa, Halep, Şam ve İstanbul gibi önemli tekstil sanayi merkezlerinde üretilip ihraç

⁸⁵⁸ A.Ş.S., 25, 92/270.

⁸⁵⁹ A.Ş.S., 25, 93/271.

⁸⁶⁰ Ömer Demirel-M.Tuş-A.Gülbüz, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam" (XVI-XIX Yüzyıllar), *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara 1992, s. 718.

⁸⁶¹ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1967, s. 163.

edildiği bilinmektedir⁸⁶². Osmanlı döneminde geniş kullanım alanı bulan kutni kumaşların yanları yırtmaçlı, içi astarlı, kenarlarına süsleme yapılan kadın giysileri olarak kullanıldığı bilinmektedir. Terekelerde geçen ve kutni kumaştan imal edilen entarilerin fiyatı 30, 40, 55, 60, 90, 100, 150 kuruş⁸⁶³ olmak üzere değişen fiyat aralığında olduğu görülmektedir. Koca Abdi Mahallesi'nden vefat eden Hacı Resûlzâde el-Hacı Abdurrahman'ın terekesinde⁸⁶⁴ 72 top kutni kumaşa 700 kuruş fiyat tayin edilmiştir. Bir top kumaşın 10 kuruş 32 pareye tekabül ettiği anlaşılmaktadır. İpekle karışık pamuktan imal edilen sarı ve kırmızı çubuklu diğer bir kumaş ise “çitari”dır. Yine aynı terekede 4 top çitare kumaşın fiyatı 480 kuruştan 1 topu 120 kuruşa, 3 topun ise 210 kuruştan 1 topu 70 kuruşa tekabül etmektedir.

Antakya'da kullanılan bir başka kumaş türü “basma”dır. Aslı düz kumaş üzerine süs motiflerini basma suretiyle elde edildiğinden adını buradan almıştır. Türk süslemeciliğinde diğer adı yazmacılıktır. Adi basmanın içi ve yüzü perdahlıdır. İçi havlı (tüylüce) ve dışı perdahlı olanlar “pazen”, içi perdahlı ve dışı havlı olanlar da “divitin” adını taşır⁸⁶⁵. El-hac Hüseyin Hasip Efendi'nin şahsı için harcadığı masraflarda bir top basmanın fiyatı 105 kuruş olarak kaydedilmiştir⁸⁶⁶. Üzeri çiçekli ve şekilli pamuk bez basmaya verilen diğer bir isim ise “çit”tir. Basmanın eski adı olup orta tabaka halk arasında şalvarlık entarilik ve mintanlık olarak çok kullanılmıştır. Gayet sık dokunmuş kumaş türü ise “dim” olarak kayıtlarda geçmektedir. Kaba bir bez olan dimi, bilhassa kayıkçı ve gemicilerin iç donu ve gömleklerinde kullanılmıştır.⁸⁶⁷ Zeliha bint-i Mustafa'nın terekesinde 2 top dimi 60 kuruş olarak fiyatlandırılmıştır⁸⁶⁸.

Yünden imal edilen ve Antakya sicillerine yansıyan diğer kumaş türler “çuha” ve “abani” yüzyıllar boyu yerli ve ithal malı olarak kullanılmıştır. Çuhadan kadınlara ferace kesilmiştir; fakat çuha aslen erkek giysilerinde kullanılmış, çuhadan cebken, camedan, fermene, yelek, çakşır, potur yapılmıştır⁸⁶⁹. Abani ise kaba ve yünlü bir kumaş olup bu kumaştan imal edilen potur, hırka, cebken, palto küçük esnaf ve

⁸⁶² Halil İnalçık, “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomisi*, İstanbul 1996, s. 259.

⁸⁶³ A.Ş.S., 31, 45/85, 48/94, 69/140; A.Ş.S., 33, 93/214. 93/215; A.Ş.S., 34, 6/10.

⁸⁶⁴ A.Ş.S., 32, 33-34/68.

⁸⁶⁵ A.Ş.S., 31 34/63; A.Ş.S., 33, 85/192; A.Ş.S., 34, 79/169.

⁸⁶⁶ A.Ş.S., 35 1/1a.

⁸⁶⁷ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam...* s. 77, 91.

⁸⁶⁸ A.Ş.S., 33, 27/63.

⁸⁶⁹ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam...* s. 82; A.Ş.S., 33, 63/142.

ayaktakımı ile dervişler tarafından giyilirdi⁸⁷⁰. Antakyada Habibü'n-Neccâr Mahallesi sakinlerinden olan ve hacda vefat eden Bartalızâde Halef Ağa'nın terekesinde abani kumaş büyük bir yekûn oluşturmaktadır⁸⁷¹.

Kıymetli kumaş türleri arasında yer alan “canfes” ve “sevayi” ipekten imal edilen ve özellikle Antakya eşrafından vefat eden varlıklı kişilerin terekelerinde yer almaktadır. Canfes; gayet ince, mat ve daima düz renktir. Muhtelif renklerdeki canfesin en makbulü al olanıdır. Canfesten yazlık ferace ve şalvar yapılırdı. Sevayinin ise altın ve gümüş işlemeli olanlarına telli sevayi adı verilirdi. Makbul elbiselik kumaşlar arasında olan sevayi kumaştan erkek ve kadın entarileri yapılırdı. Antakya Hammare Mahallesi sakinlerinden vefat eden Hatice bint-i Hacı Mesut Efendi'nin terekesinde yer alan, 1 adet canfes fistan ve 1 adet şalvar 200 kuruş, 2 adet al canfesi şalvar 150 kuruş, 1adet siyah canfesi fistan 125 kuruş, 1 adet telli mor canfesi gömlek 75 kuruş, 1 adet canfesi yün perde 80 kuruş, 10 adet canfesi boyun bağı 30 kuruş 10 pare olarak kaydedilmiştir⁸⁷². Ayrıca İmran Mahallesi sakinlerinden vefat Hafize bint-i Abdullah'ın terekesinde ise 1 adet Hint sevayi entariye 290 kuruş, 1 adet kırmızı sevayi entariye 300 kuruş fiyat verilmiştir⁸⁷³.

Antakya sicillerinde geçen diğer bir kumaş türü olan bez, pamuktan ve ketenden dokunmuş kumaştır. Hususi olarak kullanıldıkları yere göre bir kısmı “dülbend” ve “patiska” gibi isimler alırlar⁸⁷⁴. Terekelerde bez; iç çamaşırı olarak “don bezi”⁸⁷⁵, giyim ve kuşamda “gömlek ve yelek bezi”⁸⁷⁶, “el bezi, “öküz bezi”, “bez çarşaf”⁸⁷⁷, “bez entari”⁸⁷⁸, “bez torba”⁸⁷⁹ şeklinde kullanım amacına göre adlandırılmıştır.

İpek, pamuk ve yünün ortak kullanım alanı bulduğu kumaş türü “kadife”, kadın ve erkek elbisesi olarak kullanıldığı gibi döşemelik olarak da kullanılmıştır. Kadifenin çeşitinden kavuk, takke, cepken, camedan, hırka, entari şalvar ve ayak terliği yapılmıştır. Terekelerde geçen diğer bir kumaş türü ham maddesi ipek ve pamuktan olan “sandal”dır. Küçük dallı benekleri olan bu kumaşın,

⁸⁷⁰ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam...* s. 82, 7.

⁸⁷¹ A.Ş.S., 30, 50-57/83.

⁸⁷² A.Ş.S., 34, 87/187.

⁸⁷³ A.Ş.S., 25, 186-187/498.

⁸⁷⁴ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam...* s. 35.

⁸⁷⁵ A.Ş.S., 34, 38/75.

⁸⁷⁶ A.Ş.S., 33, 17/41.

⁸⁷⁷ A.Ş.S., 31, 19/37, 45/85, 78/155.

⁸⁷⁸ A.Ş.S., 33, 7/14.

⁸⁷⁹ A.Ş.S., 34, 9/19.

bir yolu ipek bir yolu pamuktur⁸⁸⁰. Terekelerde şalvar, entari, gömlek, fistan ve libâde⁸⁸¹ olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Atlas kumaştan yapılmış giysilere de tesadüf edilmiştir. İpekten dokunmuş esvaplık bir kumaş türü olan “atlas” daima düz renklidir, üzerinde hiçbir tezyini motif bulunmamaktadır⁸⁸².

2.4.1.2. Kadın Kıyafetleri

Antakya’da kadınların kullandıkları kıyafetler baştan aşağı değerlendirildiğinde kadın baş giyimleri arasında öncelikle başörtüleri gelmektedir. Başörtüsü olarak yaşmak, yazma, dülbend ve şal kullanılmıştır. Yaşmak, Müslüman kadınların sokakta ferace giydikleri vakit yüzlerine tutundukları ince beyaz dülbendden örtüdür. Biri yukarıdan biri aşağıdan gelerek gözlerin önünde aralık bırakan ve iki parçadan ibaret olan yaşmak⁸⁸³, Antakya kadınları arasında kullanıldığı bilinmektedir⁸⁸⁴. Aynı amaçla kullanılan yazma, dülbend ve şalın çoğunlukla hammaddesi yine bir kumaş türü olan “dülbend”dir.

Antakya kadınlarının fes ve püskül gibi baş giyeceklerine de rastlanmıştır. 28 Nisan 1863 tarihli Zeytuniyye köyü sakinlerinden Meryem bint-i Ahmet Sufi ile Mustafa ibni İbrahim arasındaki mehir davasında Mustafa, toplam 400 kuruş kıymetli bir şal kuşak ve on zirâ⁸⁸⁵ çit ve altı zira‘ dülbend ve bir fes ve iki yazma ve bir yorgan ve bir döşek ve bir yastık ve bir çift ayakkabı ve bir püskül mehr-i muacceli verdiğini iddia etmiştir. Fesin al, mor, şarabi renkleri olup, erkek fesine göre daha küçük ebattadır. Püsküller ise baş tarafı özel olarak renkli ipekten bağlanmıştır.

Antakya kadınlarının dışarı çıkarken giydikleri vazgeçilmez kıyafetlerden biri futa ve peştamal gibi vücudun alt kısmını örten “izar”dır⁸⁸⁶. Kadın ve erkekler iç çamaşır olarak belden aşağıya don ve dizlik giymektedirler. Bu donların kutni, dokuma, alaca ve bürümcükten yapılanları bilinmektedir. İç çamaşırı olarak kullanılan diğer bir malzeme “zıbın”, “içlik” ve “gömlek”tir. Bunların üzerine giyilen kalçalara kadar uzanan mintan ve diz kapaklarına kadar uzanan aynı zamanda

⁸⁸⁰ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam...* s. 202.

⁸⁸¹ A.Ş.S., 33, 33/77, 36/83, 46/100.

⁸⁸² Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam...* s.17. Bkz. A.Ş.S., 31, 78/155.

⁸⁸³ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam...* s. 240. Günümüz Antakya’sında kadınların başlarına kullandıkları ince pamuklu kumaştan yapılan “dülbendin” hala kullanıldığı bilinmektedir.

⁸⁸⁴ A.Ş.S., 31, 46/87; A.Ş.S., 34, 21/41.

⁸⁸⁵ Dirsekte orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsüdür. Bilek, kol manasına gelen kelimenin çoğulu azru‘ ve zirâ‘at’dır. Bkz. T. H., “Zirâ‘”, M.E.B, *İA*, C. 13, s. 575.

⁸⁸⁶ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lugatı, C. 2, s. 1503. Bkz. A.Ş.S., 33, 81/133.

elbise olarak da giyilen “entari” ve “fistan”, tüm Anadolu’da ortak ve yaygın olarak kullanılmaktaydı⁸⁸⁷.

Osmanlı toplumunda kullanılan giysilerin veya eşyaların kalitesi kullanılan kumaşa göre belirlendiğinden, terekelerde fiyatı tespit edilen malzemenin niteliği belirtilmiştir. Nitekim erkek ve kadınlarda ortak olarak giyilen mintan, entari ve fistan kumaşına, rengine ve işlemesine göre ifade edilmiştir. Sicillerde kayıtlı terekelerde birçok entari ve fistan türünü görmek mümkündür. Bu entariler, *Osmâniye entâri*, *selimiye entari*, *bez entâri*, *çît entâri*, *hurşidiye entâri*, *sırmalı sandal entâri*, *şetâre entâri*, *sırmalı amudiye entâri*, *dimî entâri* şeklinde; fistan ise *sandal fistan*, *beyaz fistan*, *canfes fistan*, *yün fistan*, *çît fistan*, *hassa fistan* şeklinde zikredilmiştir.

Yine kadınların kullandıkları mintan ve entarinin uçlarını toplayarak don ve dizliğin üzerine giydikleri şalvarın, Antakya’da kumaşına göre çit, canfes, sandal, dülbend ve çuka (çuha) olanları ile desenli ve renkli olanları da kullanılmıştır. Genellikle tabakasına göre en ağır ipekli ve işlemeli kumaşlardan en adi pamuklu bezlere kadar kumaştan kesilirdi.

Osmanlı toplumunda giyim-kuşamın vazgeçilmez diğer bir unsuru “uçkur”, “kemer” ve “kuşak” tır. Uçkur belden aşağı giysileri; kemer ise uzun ve vücudun en dışına giyilen bol kıyafetleri bel kısmında sıkıp tutmak için kullanılmıştır. Bel kısmını sıcak ve sıkı tutmak için ise kuşak kullanılmıştır⁸⁸⁸. Terekelerde uçkurun çok azı işlemeli olarak ifade edilirken kemer ve kuşak çoğunlukla birlikte ifade edilmiştir⁸⁸⁹.

Antakya’da kadınların üstlerine giydikleri diğer bir giysi “libade”dir. Pamuktan dikilerek elde edilen libâde kısa hırka mahiyetindedir. Astarı ile yüzü arasındaki pamuğu verev dikişli dikilirdi ve bu dikişler hırkanın sırt kısmında balıksırtı denilen bir şekilde kavuşurdu⁸⁹⁰. Özellikle sabah serinliğinde kullanılan libadeler, Antakya hanımları arasında niteliğine göre *sandal*, *kadife*, *sırmalı*, *harir* (*İpek*), *bane*, *güzi*⁸⁹¹ şeklinde üretilmiştir. Kadınların yaşmakla beraber giydikleri “ferace” Antakya kadınları arasında da kullanılmaktaydı. Müslüman kadınların

⁸⁸⁷Ömer Demirel- M. Tuş - A. Gürbüz, “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, ...”, s. 721.

⁸⁸⁸Ömer Demirel- M. Tuş - A. Gürbüz, “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, ...” s. 721.

⁸⁸⁹A.Ş.S. 35, 35/14.

⁸⁹⁰Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam...* s. 168.

⁸⁹¹A.Ş.S., 33, 46/100, 60/133, 106/250.

üstlerine tesettür amaçlı giydikleri ferace⁸⁹² çuhadan softan daha sonraları fantezi kumaştan yapılmıştır⁸⁹³. Ayrıca terekelerde ismi çokça zikredilen “maşlah” ve “kukuleta” kadınların üstlerine giydikleri diğer kıyafetlerdir. Araplara mahsus olan maşlah; altı üstü bir, kol yerine yukarıda iki ucunda yarıkları olan bir nevi üstlük olup kadınlar tarafından yeldirme yerine kullanılmıştır⁸⁹⁴. Kukuleta ise daha çok yağmurdan başı muhafaza eden bir çeşit palto, yağmurluk veya muşambadır⁸⁹⁵.

Antakya kadınlarının ayaklarına pabuç, çizme, kundura, yemeni, mest türü ayakkabı giydikleri bilinmektedir. Çorap, eldiven gibi giysilerde az sayıda terekelerde geçmektedir. Diğer Anadolu kadınları gibi Antakya kadınları da her türlü eşyasını tertip ve düzen içerisinde muhafaza etmek için bohça ve sandık kullanmışlardır. Antakya’da kadınların kullandıkları bohçalarda diğer giysilerde olduğu gibi niteliğine göre *sevayi*, *bağdat*, *işlemeli*, *çit*, *köhne*, *kırmızı*, *mor* şeklinde belirtilmiştir.

2.4.1.3. Kadınların Kullandıkları Ziyet Eşyaları

Antakya şer’iyye sicillerinde süs eşyaları için “*tecemmülat*”⁸⁹⁶, süs eşyalarının üretildiği mekân için “*teccemmülat hane*”⁸⁹⁷ kelimeleri kullanılmıştır. Kadına ait olan ziynet eşyaları, “mezburun eşya-i enfise ve hasisesi”⁸⁹⁸ şeklinde tabir edilmiştir. Kadınlar ziynet eşyalarından hususi olarak altın, gümüş ve elmas olanlarını kullanmışlardır. Özellikle varlıklı kadınların terekelerinde kıymetli ziynet eşyaları göze çarpmaktadır. Antakya’nın varlıklı ailelerinden İmran Mahallesi sakinlerinden vefat eden Hafize bint-i Abdullah’ın terekesinde 1 adet elmas yüzük 701 kuruş, 1 adet yakut yüzük 152 kuruş, zümrüt yüzük 900 kuruş, elmas maşallah 700 kuruş, elmas ay 400 kuruş, sim yüzük 332 kuruştur. Ayrıca bazılarının satın aldığı eşyalar arasında 1.600 kuruş değerinde elmas yüzük yer almıştır⁸⁹⁹.

Arapça karşılığı “*hatem*”⁹⁰⁰ olan yüzüğün Antakya’da sıkça kullanıldığı bilinmektedir. Terekelerde çoğunlukla yüzüğe hatem denmiştir ve altın, yakut,

⁸⁹² Pakalın, *Türkçe Deyimleri...* s. 601.

⁸⁹³ A.Ş.S., 26, 231/522.

⁸⁹⁴ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam...* s. 170. Bkz. A.Ş.S., 32, 87-91/196.

⁸⁹⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 822.

⁸⁹⁶ A.Ş.S., 33, 109/255.

⁸⁹⁷ A.Ş.S., 34, 5/10, 6/10.

⁸⁹⁸ A.Ş.S., 33, 77/173.

⁸⁹⁹ A.Ş.S., 25, 187/498.

⁹⁰⁰ İmza yerine mektubun sonuna basılmak üzere ismine ait hususi damga ki çoğunlukla bir halkaya bağlanmış olup yüzük gibi parmağa geçiriliyor. 2. Yüzük. 3. Mühr gibi bir şeyin en sonunda bulunan, en sonraki. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 865.

zümürüt, gümüş, elmas, firuze, incili, çiçekli, taşlı, taşsız, yazılı, yazısız suretli şeklinde özellikleri ile zikredilmiştir. Bunların dışında belgelerde geçen ziynet eşyaları, gerdanlık, bilezik, küpe, altın burma, altın zerih, altın zincir, elmas iğne, boncuk bilezik, sim tarak, saat vb.dir.

2.4.1.4. Erkek Kıyafetleri

Tereke kayıtlarına göre erkek baş giysileri arasında fes, sarık, başlık, kavuk ve takke yer almaktadır. Kullandıkları fesin üzerine sarma sarmışlar veya püskül takmışlardır. Sarığın çoğunlukla yeşil ve beyaz olanını kullanmışlardır.

Kadın ve erkeklerde iç çamaşırı olarak kullanılan, vücudu belden aşağı topuklara kadar örten, bacakları için iki paçası bulan “tuman” olarak da ifade edilen don, terekelerde genellikle gömlek ve dizlikle birlikte fiyatlandırılmıştır. Fanila don, bez don şeklinde çeşitleri mevcuttur. Erkek ve kadın iç donlarının kesimi ayrı ayrı olmuştur. Erkek iç donları toplumsal seviyesine göre bürümcükten, patiskadan, kaba bezden yapılmıştır. Eski erkek iç donlarının paçaları ayak bileklerine kadar inip uzun paça ağızları, ayağın rahat geçmesi için yırtmaçlı kesilirken kadınların kullandıkları iç donları özellikle baldırların yarısına kadar iner, paça ağızları dantelalar ve oyalarla süslenirdi⁹⁰¹.

Erkekler de kadınlar gibi yerine göre kullandıkları iç kıyafetlerin üzerine entari ve mintan giymişlerdir. Yapıldıkları kumaşlara ve yerlere göre adlandırılan entariler; Altı Parmak Entari, Basma Entari, Entari Beyazlı, Alaca Entari, Sam Entari, Kutni Entari, Hümâyûn Entari, Hint Kuması Entari, Beyaz Çiteli Entari, Siyah Çiteli Entari, Bursakari Entari, Şamkari, Uzun Entari, Meydaniyye entari şeklinde terekelerde görülmektedir.

Erkeklerin dışarıda kullandıkları diğer bir kıyafet “fermene” dir. Fermene çuka veya abadan kesilen, vücudu sımsıkı saran, önden çapraz kavuşur bir yeleğin adıdır. Avam ve esnaf tabakası tarafından kullanılan fermene, yangın tulumbacıları tarafından da rağbet görmüştür⁹⁰².

Avrupa kesimi ceket karşılığı olan “setre”, pantolonla beraber resmi makamlarda kullanılırdı. Özellikle Antakya idaresinde görev alan kişilerin terekelerinde yer almaktadır⁹⁰³.

⁹⁰¹ Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam...* s. 93-94.

⁹⁰² Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam...* s. 111-112. Antakya terekelerinde geçen fermene fiyatları 16 kuruş ile 90 kuruş arasında değişmektedir. Bkz. *A.Ş.S.*, 33, 99/234, 104/247, 106/250.

⁹⁰³ *A.Ş.S.*, 26, 138/307. *A.Ş.S.*, 25, 50-57/83, *A.Ş.S.*, 32, 87/196.

Erkeklerin tüm kıyafetlerinin üzerine giydikleri dış giyecekleri, renklerine ve kumaşlarına göre farklılaşan hırka, palto, yelek, sako, libâde fota, cebken, aba gibi kıyafetlerden ibaretti. Ayrıca erkekleri soğuktan korumak için giydikleri üstlük çeşitlerinden biri de kürklerdir. Samur kürk, çuka yüzlü kürk, çeşitlerinin kullanıldığı bilinmektedir.

Ayakkabı çeşitleri arasında ise çizme, mest, yemeni, kundura, pabuç, potin ve çarık bulunuyordu. 1865 yılında vefat eden keşfger esnafından Said bin Halil'in terekesinde çizme, yemeni ve pabuçların tahriri yapılmıştır. Buna göre yemeni, pabuç ve çizmelerin yapımında ana malzeme olarak deri kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayakkabı yapımında gön ve bir tür işlenmiş deri olan sahtiyan kullanılmıştır. Çizme çeşidi olarak kırmızı çizme, zergerdan çizme, on ikilik çizme, sekizlik çizme, yemeni kullanımında ise zergerdan yemeni, dörtlük yemeni, kebir yemeni, üçlük yemeni, sekizlik dokuzluk yemeni kullanılmıştır⁹⁰⁴.

2.4.2. Ev Eşyaları

2.4.2.1. Sergi ve Döşeme Eşyaları

Antakya evinde sergi amacıyla kullanılan malzemelerin başında halı, kilim şilte, hasır ve nadir kullanılmakla beraber post ve çul gelmektedir. Zengin ailelerin evinde Acem halısının kullanıldığı bilinmektedir.

Halıya nispetle daha çok kullanılan sergi çeşidi kilim ve hasırlardır. Yazları uzun ve sıcak olan Antakya'da hasır üretimi oldukça yaygındır⁹⁰⁵. Terekelerde 5 ile 10 kuruş arasında değişen hasır fiyatları en ucuz sergi çeşididir⁹⁰⁶. Ayrıca bazı durumlarda seccadelerin sergi amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Seccadelerin halı ve kilim olanı da mevcuttu⁹⁰⁷.

Yatak olarak kullanılan sedirler ayrıca bir oturma gurubu mahiyetindeydi. Odaların duvar kenarlarında yer alan sedirler misafirlerin ağırlanmasında da kullanılmıştır. Bunların dışında yer sergisi olarak minder kullanılmıştır. Ebatlarına göre büyük küçük, kumaşlarına göre sevayi, çit, basma, çapıt ve kadifeden yapılan ve her evin köşesinde yer alan köşe minderleri bulunmaktadır. Bu minderlerin içi ot ve yün ile doldurulmuştur. Ayrıca ortalama her Antakya evinde “yan altı” denilen

⁹⁰⁴ A.Ş.S., 32, 101/218.

⁹⁰⁵ Sicillerde geçen çoğu terekede hasır yer almaktadır.

⁹⁰⁶ A.Ş.S., 29, 131/317; A.Ş.S., 30, 178/238.

⁹⁰⁷ A.Ş.S., 31, 60/120; A.Ş.S., 33, 40/95.

minderler kullanılmıştır⁹⁰⁸. Evlerde bulunan elbise ile özel ve kıymetli eşyaların saklandığı ayrıca hububat ürünlerinin de depolandığı sandıklar, Antakya evinin vazgeçilmez eşyaları arasında yer almaktadır. Ayrıca çeşitli eşyaların muhafaza edildiği çekmecelerin de ceviz ve adi olanları kullanılmaktaydı.

Geleneksel Antakya evinde sıklıkla karşılaşılan ve içerisine yatak döşek ve yorganların konduğu “mahmel” adı verilen yüklükler perde ile kapatılmıştır. Yine kapı ve pencerelerde perde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kullanılan perdeler canfesi, çit ve yün kumaştan imal edilmiştir. Ayrıca cibinlik manasına gelen “namusiye” adı verilen perdeler kullanılmıştır⁹⁰⁹.

Osmanlı toplumunda Batılılaşma hareketlerinin hemen her alanda yoğun olarak hissedildiği Tanzimat döneminde modern ev mobilyalarının Antakya’da yaşayan aileler tarafından ne ölçüde kullanıldığı merak konusudur. Terekelerde nadir de olsa modern ev mobilyalarına rastlanmıştır. Özellikle Antakya’nın zengin ve eşrafından olan Bertalizâde el-Hac Halef Ağa’nın⁹¹⁰ ve Bereketzâde el-Hac Arif Ağa’nın⁹¹¹ terekesinde kanape, koltuk, masa ve sandalye (ceviz tahta), trabaza yer almaktadır. 2 adet yeni 1 adet eski kanep, 2 koltuk, 2 masa ve 2 trabazanın toplam fiyatı 1.000 kuruştur. Ayrıca 3 koltuk ve 2 kanepenin fiyatı 400 kuruş olarak belirtilmiştir. Yine 2 koltuk sandalyesi ve 2 kanep 1.000 kuruş olarak fiyatlandırılmıştır. Modern ev eşyalarının geleneksel ev eşyalarına göre bir hayli pahalı olduğu gözlenmektedir. Zira terekelerde geçen menzıl fiyatları incelendiğinde 500⁹¹², 750⁹¹³ ve 1200⁹¹⁴ kuruşa ev fiyatının olduğu görülmektedir.

Terekelerde döşeme eşyaları, kilimler, perdeler, sofralar, minder, yastık ve döşek gibi her evde bulunan eşyalar genellikle “*köhne*”⁹¹⁵ olarak kayıt edilmiştir. Hala kullanılmakta olan eşyalar “müsta‘mel”, yenileri ise “cedid” olarak nitelendirmişlerdir.

2.4.2.2. Yatak Odası ve Banyo Eşyaları

Antakya evinde çoğunlukla yere serilen döşeklerde yatılırdı. Yataklar genellikle gece serilir gündüzleri toplanarak mahmellerde muhafaza edilirdi. Sosyal

⁹⁰⁸ A.Ş.S., 27, 28/61; A.Ş.S., 32, 87/196.

⁹⁰⁹ A.Ş.S., 31, 31/58.

⁹¹⁰ A.Ş.S., 30, 51/83.

⁹¹¹ A.Ş.S., 37, 243/825.

⁹¹² A.Ş.S., 28, 7/15.

⁹¹³ A.Ş.S., 28, 22/44.

⁹¹⁴ A.Ş.S., 32, 54/106.

⁹¹⁵ Eskimiş, kullanılmış, modası geçmiş. Sami, Kâmûs-ı Türkî, s.1220.

statüsü ne olursa olsun yatak-döşek, yastık, yorgan, çarşaf her evin değişmez öğesiydi. Döşeklerin içine genellikle yün ve pamuk doldurulmuş, yüzleri ise basma, çit, bez gibi kumaşlardan yapılmıştır.

Yorganlar yapıldıkları kumaşlara göre sevayi, basma çit, renklerine göre kırmızı, mor, mai, sarı ve selimiye olarak nitelendirilmiştir⁹¹⁶. Yatak örtüsü olarak sıklıkla bez, keçe, ipekli, çit ve melsi çarşaflar kullanılmıştır. Giysilerin veya hususi eşyaların içine konduğu hurç ve bohça yatak odasının önemli eşyalarındandır. Anadolu kültüründe yer alan ve özellikle evlenecek kızların çeyizinde yer alan bohçaların işli olmasına özen gösterilmiştir. Nitekim bohçaların çit, sevayi, işlemeli, sırmalı olanları ile menşefe ve bağdat bohçası kullanılmıştır. Abdest ve banyo sonrası kurulanmak için peşkir, havlu, minşefe⁹¹⁷

(Havlu) ile banyo malzemesi olarak hamam leğeni, ibrik, hamam minşefesi, sabun, lif kullanılmıştır.

2.4.2.3. Mutfak Eşyaları

Zengin mutfak kültürüne sahip olan Antakya mutfağında çok çeşitli mutfak eşyası mevcuttu. Belgelerde geleneksel ev tipi içerisinde matbah olarak tarif edilen ve evin müstakil bir bölümü olarak kabul edilen mutfaktan eşyalarıyla beraber bahsedilmemektedir. Bu yüzden mutfak eşyalarının daha çok yemeğin pişirildiği ocak çevresinde muhafaza edildiği tahmin edilmektedir.

Çoğunlukla küçük parçalardan oluşan mutfak eşyaları terekelerde ayrı ayrı fiyatlandırılmıştır. Yemeğin pişirildiği ocağın genellikle demirden olduğu bilinmektedir. Yemeğin pişirildiği ana malzemeler kazgan (kazan), kuşkana, tencere ve çanaktır. Kazan ve tencere daha çok küçük ve büyük olarak vasıflandırılırken çanağın işlevine ve niteliğine göre *maden mai çanak*, *muhalla tas çanak*, *kuzu çanağı*, *iftariye çanağı*, *muhallebiye çanağı*, *açık çanak*, *kırmızı tas çanak*, *hilli çanak*, *mai ve beyaz çanak*, *selimiye çanak*, *çini çanak* şeklinde farklı çeşitlerine rastlanmıştır⁹¹⁸. Antakya mutfağının vazgeçilmez yemeklerinden et tüketiminin oldukça yaygın olduğu çoğu terekede mangalın yer almasından anlaşılmaktadır. Sıkça kullanılan mangal, demir ve bakırdan yapılmıştır. Bunun yanında kebab pişirmeye yardımcı olan “şiş”ler de terekelerde geçmektedir. Yemeklerin servisinde tabak, kâse, sahan, tas, tava, bıçak, kadeh, sini, leğence, tepsi, şişe, su tası

⁹¹⁶ A.Ş.S., 34, 87/187; A.Ş.S., 35, 20/17.

⁹¹⁷ A.Ş.S., 29, 168/224

⁹¹⁸ A.Ş.S., 34, 87/187, 33/65.

kullanılırken yemek yapımına yardımcı olan elek, süzek, kevgir, havan, tekne gibi malzemeler mutfağın ana unsurunu oluşturmaktadır. Ayrıca “tandır”⁹¹⁹ kültürünün yaygın olduğu Antakya’da ekmek hamuru, çorba yapımında ve çamaşır yıkamada kullanılan “lakın”⁹²⁰ adı verilen leğenler kullanılmıştır. Antakya mutfağının vazgeçilmezlerinden “oruk” yemeği ve “künefe” tatlısına has tepsilerin kullanıldığı terekelerde sıkça zikredilmiştir. Sofra düzenini sağlayan sofra altı, sofra iskemlesi, sofra bezi, sofra sinisi, sofra kilimi, el bezi gibi malzemelere sıkça rastlanmaktadır. Mutfak eşyaları genellikle demir, bakır, kil toprak, cam ve ağaçtan yapılmıştır. Ayrıca bu eşyalar nitelendirilirken diğer eşyalarda olduğu gibi kebir, sağır, köhne, cedit, musta‘mel, kurâde, meksur (kırık) ifadeleri, kullanılmıştır.

Diğer Anadolu kentlerinde olduğu gibi kahve kültürü Antakya’da da oldukça yaygındır. Terekelerde kahve kültürü dâhilindeki terimler *kahve cezvesi*⁹²¹, *kahve tepsisi*⁹²², *kahve fincanı*⁹²³, *kahve değirmeni*⁹²⁴, *kahve dibeği*⁹²⁵, *kahve tepsisi*⁹²⁶, *kahve takımı*⁹²⁷, *kahve tası*⁹²⁸, *kahve ibriği*⁹²⁹, *kahve ‘ulbesi*,⁹³⁰ *kahve havanı*⁹³¹, *kahve kökü*⁹³² şeklinde sıkça zikredilmiştir. Çay tüketiminin kahveye oranla daha az olduğu ve çayın kaynatıldığı “çay cuşu” ve “çay çanağının” bugünkü manada çaydanlık ve demlik mahiyetinde kullanıldığı anlaşılmaktadır⁹³³. Bunların dışında keyif verici maddeler arasında tütün kesesi, nargile, duhan sandığı, tütün tablası yer almaktadır.

Kışlık olarak hazırlanan peynir, çökelek, tuzlu yoğurt gibi malzemeler daha çok “katremiz” adı verilen cam kavanozlarda ve “cerre” adı verilen topraktan yapılan testilerde muhafaza edilirdi. Ayrıca zeytinyağının korunduğu “habiye” zeytinciliğin önemli bir yere sahip olduğu Antakya’da ortalama her evde mevcut olan mutfak

⁹¹⁹A.Ş.S., 33, 64/142.

⁹²⁰A.Ş.S. 31, 14/26.

⁹²¹A.Ş.S., 39, 70/366.

⁹²²A.Ş.S., 39, 16/95.

⁹²³A.Ş.S., 39, 16/95.

⁹²⁴A.Ş.S., 31, 71/145.

⁹²⁵A.Ş.S., 38, 43/122.

⁹²⁶A.Ş.S., 38, 302/956.

⁹²⁷A.Ş.S., 38, 48/140.

⁹²⁸A.Ş.S., 33, 99/234.

⁹²⁹A.Ş.S., 38, 301/944.

⁹³⁰A.Ş.S., 33, 44/99.

⁹³¹A.Ş.S., 37, 293/962.

⁹³²A.Ş.S., 37, 278/913.

⁹³³A.Ş.S., 30, 51/83.

ögesidir. Sıkça rastlanılan buğday, bulgur, pirinç, nohut, mercimek, bakla, arpa, yulaf, soğan gibi tarımsal ürünler genellikle tahtadan yapılan ambarlarda saklanırdı.

2.4.2.4. Aydınlatma ve Isıtma Eşyaları

Antakya’da evlerin aydınlatılmasında fanus, şamdan, fener, gaz lambası ve kandil kullanılmaktaydı. Kandil ve mumun üzerine yerleştirildiği “çırakma”⁹³⁴ adı verilen demirden yapılmış nesnenin terekelerde sıkça ifade edildiği bilinmektedir.

Her evde bulunan ve yemek pişirmede kullanılan ocaklardan ısınma ve aydınlatma amacıyla da yararlanılmaktaydı. Isınma amaçlı kullanılan sobaların ocağa nispetle yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Sobanın daha çok Antakya eşrafından varlıklı kişilerin terekelerinde⁹³⁵ yer aldığı görülmektedir.

2.4.2.5. Silah ve Kesici Aletler

Antakya’da ateşli silahlardan özellikle tüfeklerin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Terekelerde yer alan tüfeklerin çoğunluğu vasıflandırılmadan verilmiştir. Fakat bunun dışında “*tüfenk İngiliz*”, “*tüfenk Fransı*”, “*sim bilazikli tüfenk*”, “*şişhane tüfenk*” şeklinde nitelendirilen tüfekler de mevcuttur. Ayrıca *tüfenk kadrani*, *tüfenk bıçağı* ve *çifte namlulu tüfenk* ve *şişhane namlunun* kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kesici silahların başında kılıçlar geliyordu. Bunların arasında *sim kılıç*, *matbaz kılıç*, *sim kaplama kılıç*, *sim kınlı kılıç*, *kamçı kılıç*, *taban kılıç*, *sim takımlı taban kılıç* bulunuyordu. Diğer silah ve kesici aletler arasında *tabanca*, *piştov*, *kama*, *orak*, *bıçak*, *tahra*, *makas* yer almaktaydı⁹³⁶.

2.4.2.6. Kitaplar

1839-1876 yıllarını ihtiva eden sicillerde yaygın olmamakla birlikte bazı şahısların terekelerinde kitaplara rastlanmıştır. İçerisinde kaydı tutulan kitapların bulunduğu terekeler incelendiğinde terekelerde öncelikle sayıma kelim-i kadim veya Mushaf-ı şerif olarak kaydedilen Kur’an-ı Kerimle başlanmıştır. Daha sonra evde bulunan kitap isimleri ciltleriyle birlikte fiyatlandırılmıştır. Evde kitaplar var ise sayıma kitaplardan başlanması ilime verilen değeri göstermesi açısından önemlidir. Tereke kayıtlarında sıkça kitap isimlerine rastlanması, Antakya’da kimlerin ilimle uğraştığı hakkında bazı ipuçları vermektedir. 27 Haziran 1841 tarihli Şenbek Mahallesi sakinlerinden Çiñçinzâde el-Hac İbrahim Efendi İbn-i el-Hac Mehmet

⁹³⁴ A.Ş.S., 33, 70/157.

⁹³⁵ A.Ş.S., 30, 51/83, A.Ş.S., 33, 42/98.

⁹³⁶ Şeriyeye sicillerinde kayıtlı terekelerden tespit edilmiştir.

Efendi'nin tereke defterinde Kelam-ı Kadim, Kitab-ı Mültekî, Kitab-ı Birgivi, Kitabı Neyic ve Cami, Kitab-ı Celb-i Kebir ve Şer'î Mültekî adlı kitapları mevcuttur⁹³⁷.

27 Kasım 1841 tarihli aslen 'قصه', ahalilerinden olup Antakya'da vefat eden Eyüp Efendi bin Ahmet'in tereke defterinde; Şerh-i Hasan Hüseyin, Manzûm Şemail-i Şerif, Tazarru' Sinan Paşa, Şerh-i Kaside-i Beride, 'عمدة', 'مقدمة', Şemâil-i Şerif, Mesâbihü'l- Bağdi, Tarikât-ı Muhammedîye, Câmi, Mecmu'u Eczâ, Ferâiz-i Serûci, Câmi' Sağır, Kavâ'id-i Muhammed, Tarikât-ı Şerh-i Havaci, Kaside-i Beride, Şurût-u Tarikat ve Tefsir yer almıştır⁹³⁸.

5 Aralık 1847 tarihli İmran Mahallesi sakinlerinden vefat eden eski müftü Mehmed Efendi ibn-i Osman Efendi'nin terekesinde; Kelam-ı Kadim, Sirâciye, Muhtasar, Hasan Ziyâdi Hafız Şirâzi, Ahteri, 'İzzi Şerhi, Kanunname-i 'atık, Maksûr Şerhi, Şemâil-i Şerif, Hevâdi, Hadis-i Erba'in, Tezvirât-i Bedi', 'Ale'l-kâri, 'Arziye, Muhtar Şerhi, Feth Kitabı, 'سنة', Hadis-i Tehaddis, Hatay-i Haşiyesi, İn'am-ı Şerif, Delâil-i Hayrât ve Birgivi adlı eserlerin yanında çeşitli mevcuttur⁹³⁹.

7 Aralık 1856 tarihli Ağbaba Mahallesi'nden vefat eden el-Hac Mehmet ibn-i Halil'in terekesinde Kelâmı Kadim, Matbu' Kelâmı Kadim, Halebi, Mülteki, Müneyyit Masalı, Ferâiz-i Seyyidi, Şâtbiye, Beyzâvari, Şerhi 'يسوعى', Ebu İblis, adlı eserler kayıtlıdır⁹⁴⁰.

1 Mart 1859 tarihli Medine-i Antakya eşrafından iken vefat eden Müfti el-Hac Mesud Efendi'nin terekesinde; Kelâm-ı Kadim, Fetâvâ-i 'Alel Efvâ, Fetâvâ-i Hâmidin, Mültekîü'l-Ekber olmak üzere az sayıda kitabı mevcuttur⁹⁴¹.

3 Aralık 1865 tarihli Kastal Mahallesi eşrafından iken vefat eden Müftizâde Ahmed Efendi ibni el-Hac Sadık Efendi'nin terekesinde; Delâil-i Hayrat, Tercüme-i Kamusi, Buhari-i Şerifin Cildi Evveli, Tahtavi, Fetâvâ-i Karvi, Fetâvâ-i 'Ataveh Efendi, Fetâvâ-i Kadîhân, Fetâvâ-i Hayriyye, Fetâvâ-i Feyziyye, Fetâvâ-i Savi, Cami'ü'l- Fâzuleyn, Fetâvâ-i 'ali Efendi Bilâ-nâs, Fetâvâ-i Yahya Efendi Mecmu'a, İbrahim Hakkı Ma'rifetname, Sinan Efendi, 'Avanil Tahvesi, Durnâci, Tuhve-i Vehbi, Lugat-ı ibn-i Ferište, Def'a Avamil Tuhvesi, Tenâyic, Lugat-ı Arabi, Enmuzec ve Sarf Cümlesi, Dibâce, Muhiddin ve Hüseyin Kâti, Def'a Tenâyic, Kafiye Şerhi ve Abdulgaffur ve Sair, Teshil Şerhi, Amenet Şerhi, Eşbâh-ı Nezâir,

⁹³⁷ A.Ş.S., 25, 25/65.

⁹³⁸ A.Ş.S., 25, 42/115.

⁹³⁹ A.Ş.S., 26, 76/187.

⁹⁴⁰ A.Ş.S., 29, 39/108.

⁹⁴¹ A.Ş.S., 29, 112/293.

Durere Haşîye, İbn-i Melek, Hüseyîniye, Halim-i Fârisî, Minhâc'ül- 'abidin, Şerh-i Mesâlik, Şâtîbî, Vasiyetnâme, Cezriye ve Teysir, Hısn-ı Hasin, Şânizâde adlı toplam 41 eser bulunmaktadır. Kitap fiyatlarının, "Hüseyîniye" adlı eserin 3 kuruş 10 pare ile en düşük, "Tahtavi" adlı eserin 450 kuruş ile en yüksek değerde olduğu görülmektedir⁹⁴². Yine 1 Mart 1872 tarihli Zahide bint-i Hafız Mehmed'in terekesinde Kitab-ı kadim, Kitab-ı Muhammeddiye ve Mevlüdü Şerif kitapları yer almaktadır⁹⁴³.

26 Mayıs 1874 tarihli aslen İçel Ermenek Kazası ahalisinden olup Antakya Kantara Mahallesi sakinlerinden vefat eden rüşdiye mektebi muallim-i evveli Ahmet Nazif Efendi ibn-i Ali'nin terekesinde; Kelâm-ı Kadim, Gülistân, Baharistân, Hafız Şîrâzî, Kulu Farisî, Cami' Sağır, Tasaddukât Haşîyesi, Monla Cami', Hüseyîniye, , Gülbanu, 'Ale'l-Kâri, şerhi 'akaid, Hâramî Besmele Şerhi, Merh Şerhi, Hasnı Hasin, Ruhü'l-Beyân Tefsiri Şerifi, Mûltakî, İbn-i 'Abidin, İnşâ Hülâsa-i Münşâât, Mecmu' ve A'za, Tezâtun, Beyzâvî Tefsir-i Şerifi, Esele-i Ucube ve İshâk Efendi, Şahidi, Nebâî Tefsiri, Muhtasar-ı Me'ani, Celâl, 'İzzî Şerhi, Tazvirât, Şemsiye, 'Alaka, Esas Bina, Veldeiye ve Durnâcî, Maksûd Şerhi, İzhâr-ı Mu'arribe, Hâdis-i Erba'in, Fezâil-i Rûznâme, Hatm-i Hocagân, eserlerinden oluşan toplam 41 kitabı ve 2 dergisi (mecmua) mevcuttur⁹⁴⁴.

İmran Mahallesi sakinlerinden vefat eden Şerifzâde Ahmet Ağa'nın terekesinde 2 Kelâm-ı Kadim, Delail-i Şerif ve İn'amı Şerif olmak üzere toplam 4 kitap mevcuttur⁹⁴⁵. Bunların dışında bazı terekelerde birer ikişer kitap bulunmaktadır. Bu kitapların isimleri Muhammediye kitabı, Delail-i Hayrât, Düstûr, Kâdızâde Kitabı, Deriktâ Kitabe, Rûsname, Tevârih-i Kitabe'dir⁹⁴⁶.

Terekelerde geçen kitaplar incelendiğinde tefsir, akaid, hadis gibi nakli ilimler ilgili kitapların yanında edebi kitapların varlığı da söz konusudur. Terekelerinde kitap tespit edilen kişiler çoğunlukla Antakya eşrafından veya ilmiye sınıfından olan kişilerden oluşmaktadır. İncelenen dönemin sicillerinde kadın erkek ve zımî ayırt etmeksizin kayıtlı 1.253 terekenin 12 (%1.05)'sinde kitap isimleri mevcuttur.

⁹⁴² A.Ş.S., 33, 63/142.

⁹⁴³ A.Ş.S., 37, 163/867.

⁹⁴⁴ A.Ş.S., 38, 219/647.

⁹⁴⁵ A.Ş.S., 28, 145-147/289.

⁹⁴⁶ A.Ş.S., 31, 16/32; A.Ş.S., 35, 89/62.

2.5. MESKENLER

Geleneksel Antakya evlerini şekillendiren unsurların başında yerleşim alanının mahiyeti, iklim ve yaşama şekli gelmektedir. Sıcaklık, yağışlar, rüzgâr gibi iklim koşulları yanında bölge halkının gelenek ve görenekleri, Arap coğrafyasına yakınlığından etkilenen yaşam biçimi, konut mimarisini belirleyici son derece etkili etmenlerdir⁹⁴⁷. Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye’de görülen merkezi avlulu geleneksel ev tipinin Antakya’nın da içinde yer aldığı Akdeniz bölgesine has belirli özellikleri üzerinde taşıdığı görülmektedir⁹⁴⁸. Merkezi avlulu geleneksel ev tipinin en önemli özelliği olan aile hayatının mahremiyet sınırları içerisinde, toplumdan uzak yaşanması anlayışının Antakya konut mimarisinde son derece etkili olduğu gerek farklı vesikalardan gerekse kadı sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Sicillerde *menzil* veya *beyt* olarak tabir edilen evlerin tek katlı olanlarına *tahtani*, iki katlı olanları *fevkani* denmiştir. Menzil satış hüccetleri incelendiğinde Antakya’da herhangi bir mahallede yer alan evin mimarisini belirlemek mümkün olmuştur. Örneğin Antakya Müftüsü el-Hac Mustafa Efendi ibn-i el-Hac Halil Efendi 21 Mart 1865 tarihli satış hüccetinde Kantara Mahallesi’ndeki menzilin “ ... *İçinde alt katta dört üst katta bir mesken, üst katta bir eyvan ve altta ve üstte bir kiler, altta ve üstte bir mutfak ve hol, havluda iki su kuyusu, ağaç ve eski bir kemere sahip menzil geçite sahip...*” şeklinde tarif etmiştir⁹⁴⁹. Belgeye göre menzilin içindeki iki katlı mesken, kiler, mutfak, eyvan ve helâ, merkezi avluya açılmaktadır. 8 Mayıs 1867 tarihli Kirkor veledi Marka veledi Petrosi’nin menzilin satış hüccetinde ise Antakya ev tipi açık bir şekilde müştemilatıyla birlikte belirtilmiştir. Bu belgeye göre Kirkor veledi Marka’nın Makkbel Mahallesi’nde bulunan menzili⁹⁵⁰ sıra sıra dizilmiş meskenlerin kapıları güneye bakacak şekilde avluya açılmaktadır. Evin doğu cephesinde tek katlı iki çardak, batı cephesinde iki katlı eyvan, merdiveniyle beraber

⁹⁴⁷ Gonca Büyükmihçı, Anadolu Konut X, Antakya Evleri, *Arkitekt*, S. 487, Temmuz 2001, s. 72.

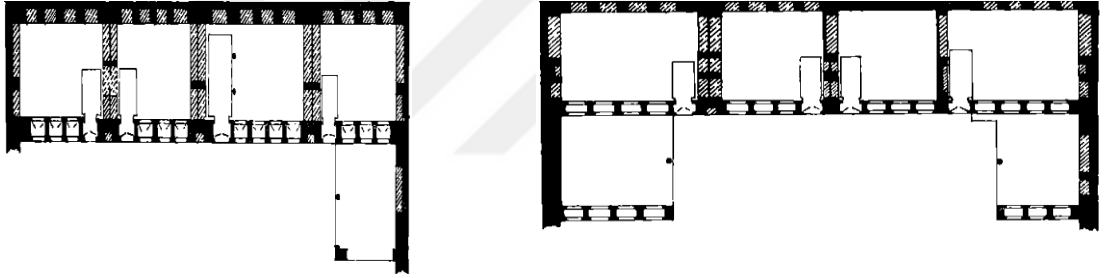
⁹⁴⁸ Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul 1995, s. 216.

⁹⁴⁹ A.Ş.S., 32, 120/267.

⁹⁵⁰ “... *vâkı’ kibleten merhûm el-Hâcî Ebûbekir Efendi veresesi selâmlık odası ve bazen Hamâmcı el-Hâcî Abdülkâdir Ağâ ve Tavil Dervîş veresesi menzilleri şarken Suci Hasan oğlu Usta Ahmed menzili şimâlen tarîk-i âmme garben Mescid- i şer’î ve bazen tarîk-i sâlikin ile mahdûd dâhiliyesinde kibleye karşı tahtânî üç mesken ve fevkânî - tahtânî bir mesken şarka müteveccih iki tahtânî çardak ve garba müteveccih tahtânî bir eyvân ve fevkânî bir eyvân ve iki tahtânî mesken ma’a harbi nerdubân ve şimâle müteveccih bir tahtânî eyvân ve matbah ve bi’r-i mâ’ ve havz ve zerzenbe ve hâvlî ve eşcâr-i şâmil ve cem’i-i tevâbi’ ve levâhıkı müşmil ve hâriciyede fevkânî dört oda ve bir hazine odası ve kahve ocağı ve iki ahur ve bi’r-i helâ ve hâlî ve mi’ber kadîmî hâvî ve kâfe-i hukûk ve murâfıkı muhtevi ...*”⁹⁵⁰ A.Ş.S., 34, 81/173.

iki katlı mesken, kuzey cephesinde tek katlı bir eyvan ve mutfak, helâ, havuz ve zerzenbe⁹⁵¹ yer almaktadır. Ayrıca dışarıda ikinci katta yer alan dört oda, bir hazine odası, kahve ocağı, iki ahır ve helâ evin diğer bölümleridir. Bu belgeye göre hariciye olarak ifade edilen mekânın iç ve dış avlulara karşılık kullanıldığı anlaşılmaktadır⁹⁵².

Antakya evi, Türk evinin en ilkel tipi olan sofasız plan tipi içerisine dâhil edilmiştir. Bu ev tipinde sofa vazifesini alt katlarda avlu görür. Üst katlarda da ev, harici merdivenler ve balkon şeklinde galeriler ile avluya bağlanmıştır. Kısaca evin merkezi, açık avludur. Bir sırada bulunan odaların sayısı üç dört odadan fazla olduğunda hepsi bir araya getirilmeden eve bir veya iki kanat ilave edilerek avlunun diğer yüzleri de ev ile çevrilir. Bazen avlunun etrafına ayrı ayrı odalardan oluşan meskenler gruplandırıldığında bu evler bir direklik veya eyvan ile bağlanır. Eyvanın önünde sofa yoktur ve direk avluyla irtibatlıdır. Güney ve doğu vilayetlerinin karakteristik özelliği olan eyvanlar daha çok serinleme adına konumlandırılmış gölgeliklerdir⁹⁵³.

Şekil 1: Antakya'da Çinçin Hikmet ve Ahmet Kavukçu'nun Sofasız Evleri Kaynak: S. H. Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri* s. 30.

Geleneksel Antakya evinde diğer bir bileşen ise “çardak”tır. Menzil satış hüccetlerinde⁹⁵⁴ evin müstemilatı arasında yer alan çardak, Farsça dört kemerli “çhartak” sözcüğünden gelmektedir. Fakat ayaklarla taşınan her tür çatıyı ifade eden bu sözcük, Anadolu'nun farklı coğrafyalarında farklı manalarda kullanılmıştır.

⁹⁵¹ Eski Şanlıurfa evlerinde ailenin gıda maddelerini depoladığı kilerlere zerzembe denmektedir. Bkz. Mehmet Sait Şahinalp, *Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluş ve Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2005, s.155.

⁹⁵² Doğan Kuban, *Türk “Hayat”lı Evi*, Yapımcı: MTR, İstanbul 1995, s.151.

⁹⁵³ Sedat. H. Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İTÜ Mim. Fak. Bask.,1968, s. 27-29.

⁹⁵⁴ A.Ş.S., 31, 34/63, A.Ş.S., 34, 52/106, 75/155, A.Ş.S., 35, 127/5.

Zonguldak ve Kastamonu civarında sofa, Asya’da tavan arası, Anadolu’nun çoğu yerinde hayat adı verilen avlu yerine çardak denmiştir⁹⁵⁵.

Bazı varlıklı ailelerin evleri “*haremhâne*” olarak zikredilen “*harem dairesi*” ve “*selâmlık*” diye iki kısımdan meydana gelmekteydi.⁹⁵⁶ Bazı evlerde ise dış kapı ile iç kapı arasındaki koridorun üzerinde, bir “*kapı üstü odanın*” yer aldığı anlaşılmaktadır⁹⁵⁷. 3 Ekim 1841 tarihli Kastal Mahallesi’nde ikamet eden Cebre veledi Diyab’ın menzili “...*alta ve üstte iki oda, altta iki bab oda, altta ve üstte bir kapı üstü, su kuyusu, tuvalet, hol ve menzile girilecek kemerli bir geçit* şeklinde tarif edilmiştir.

Antakya evlerinin avlu cephelerinde yer alan pencereler arasında kalan atıl durumdaki yüzeylerin bazılarında veya avlu duvarlarında genellikle avluyu aydınlatmak amacıyla içine fanus konan ve yöresel literatürde “*fanus takası*” adı verilen oyuklar yer almaktadır⁹⁵⁸. Bu nedenledir ki terekelerde yer alan ev eşyaları arasında fanus sıkça zikredilmiştir. “Sebil takası” olarak adlandırılan nişler ise kuyuların yakınında bulunmaktadır⁹⁵⁹. Avluda kuyu ile beraber birkaç ağaç veya süs bitkileri yer alırdı. Evlerin iç düzeninde ise çoğunda pencerelerin önünde duvar boyunca uzanan yer sedirleri mevcuttu. Terekelerde “kerevit”⁹⁶⁰ olarak geçen bu sedirler yatmak ve oturmak için yerden bir miktar yüksek olarak ahşaptan yapılmış, odalarda üzerine minder konularak kullanılmıştır. Ayrıca sandık ve kutu, duvarda üzerine lamba veya kitap konulan işlemeli raflar, halı, kilim, minder yer almaktaydı. İncelenen dönemde bugünkü manada mobilya olarak adlandırılabilen Antakya eşrafından varlıklı kişilerin terekelerinde kanepeler, koltuk ve sandalye gibi ev eşyalarının yer alması, ev içi yaşam kültüründe dönüşüm yaşandığını göstermektedir⁹⁶¹.

Kırsal kesimde evlerin şehir dokusundan farklı olarak çoğunlukla ahır ve samanlığın birlikte yer aldığı ve bahçe içlerine konumlandırılmış evlerden oluştuğu anlaşılmaktadır⁹⁶². Kırsal kesimde yer alan evlerin kıymeti ise daha çok terekelerde yer alan menzilleri fiyatlarından anlaşılmaktadır.

⁹⁵⁵ Kuban, *Türk “Hayat”lı Evi...* s. 88-152

⁹⁵⁶ A.Ş.S., 34, 13/27.

⁹⁵⁷ A.Ş.S., 25, 37/97.

⁹⁵⁸ Büyükmihçi, *Anadolu Konut X...* s. 76.

⁹⁵⁹ Kara, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında...* s. 24.

⁹⁶⁰ A.Ş.S., 37, 243/825.

⁹⁶¹ A.Ş.S., 30, 50/83; A.Ş.S., 34, 73/154; A.Ş.S., 37, 243/825.

⁹⁶² A.Ş.S., 34, 20/40.

Evlerin çatısı üzeri kiremit kaplı ahşap malzemeden yapılmıştır. Merkezi avlu sistemiyle Suriye evlerine benzeyen Antakya evi, kiremitli yapı tarzıyla Türk ev mimarisinin örneğini yansıtmaktadır⁹⁶³.

2.6. MİRAS VE TEREKE

2.6.1. Miras ve Terekenin Taksimi

Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi açısından aynı zamanda şehir tarihçiliği açısından son derece önemli kaynaklardan biri tereke kayıtlarıdır. Muhallefat, metrûkât ve kassâm olarak da adlandırılan bu kayıtlar, ölen bir kişinin arkasından bıraktığı malların mirasçıları arasında paylaşılması için tutulmuştur⁹⁶⁴.

Tablo 26: 1839-1876 Yılları Arasındaki Tereke Sayılarının Belge Sayılarına Oranı

Sicil Numarası	Sayfa Sayısı	Belge Sayısı	Tereke Sayısı	Tereke Sayısının Belge Sayısına Oranı
25	226	574	106	%18.5
26	260	593	176	%29.5
27	88	207	52	%25.1
28	185	364	103	%28
29	139	333	146	%43
30	187	250	98	%39
31	96	131	53	%40
32	129	294	83	%28
33	125	287	149	%52
34	110	317	37	%11.5
35	137	814	22	%0.3
36	281	1908	52	%0.3
37	294	967	71	%0.7
38	309	1004	57	%0.5
39	188	1104	48	%0.4
Toplam	2.754	8.847	1.253	%14

İncelenen dönemi kapsayan on beş şeriyeye sicilinde 1.253 tereke kaydı mevcuttur. Tereke kayıtlarının toplam belge sayısına oranı % 14'tür. Tablo-26'da

⁹⁶³ Kara, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında...* s. 25.

⁹⁶⁴ Pakalın, *Türkçe Deyimleri...* s.460.

görüldüğü gibi tereke kayıtlarının en fazla olduğu defterler sırasıyla 26, 33, 29, 25 ve 28 nolu defterdir. 36 numaralı defterde belge sayısı çok olmasına rağmen tereke kaydı oldukça azdır.

Öncelikle belirtilmelidir ki terekelerin taksimi varislerin istek ve iradelerine göre şekillenmiştir. Varislerin bu yönde “talep ve iltimasları” olmadıkça terekeye mahkemenin veya idari bir görevlinin müdahale etme yetkisi yoktur. Bu sebeple sicillerde yer alan tereke kayıtlarının tamamında buna vurgu yapılmış, terekenin varislerin “taleb ve marifetiyle” kaydedildiği belirtilmiştir. Dolayısıyla miras hususunda herhangi bir anlaşmazlık yaşanmadıkça veya doğrudan varislerin talebi olmadıkça mahkeme miras taksimine müdahil olmamıştır.

Bunlardan başka, mahkemenin müdahil olmadığı miras paylaşımlarının tarafları, yaptıkları işlemi tescil ettirmek üzere de kadıya başvurabilirlerdi. Kuvvetle muhtemel, miras meselesini mahkemeye taşımadan aralarında halletmiş kişilerin bu işe resmiyet kazandırmak veya daha sonra çıkan anlaşmazlıkların çözümü için mahkemeye gelmeleriyle ibra kayıtları tanzim edilmiştir. Antakya’da Şenbek Mahallesi’nde vefat eden Mehmet Kahraman ibn-i Durmuş Efendi adlı kişinin varisleri olan zevceleri Fatıma ve Nefse kadınların Fatma’dan doğan Durmuş, Mehmet Kahraman ve kızı Hafize ve kendisinden önce ölen karısından doğan Şerife’nin vasileri arasında çıkan miras meselesinde; Mehmet Kahraman’ın vâsisi Cevrizâde Hafız Mehmet Efendi’nin miras olarak kalan malların kassâm defterine dâhil edilmesini istemesi üzerine diğer vasiler bahsedilen malların babaları hayatta iken taksim edilerek kendilerine bırakıldığını ispatlamışlardır⁹⁶⁵.

Tereke taksimlerinde şehir merkezinde ikamet edenlerin yanında kırsal kesimden miras taksimi için mahkemeye müracaat edenler de olmuştur. Bununla birlikte hacca gidiş veya dönüşte Antakya’da vefat edenlere, ticaret yapmak için kazaya gelenlere ait kayıtlar da bulunmaktadır. Bu kayıtlara sicil numaralarına ve tarihlerine göre verileri somutlaştırma adına içlerinde tereke miktarı 1000 kuruşun üzerinde olan şehir merkezinde ve kırsal kesimde ikamet edip vefat eden kişilerin kayıtlarından örnekler verilmesi uygun görülmüştür.

1841 tarihli tereke kaydında Kastal Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Debbağ el-Hac Hasan’ın tereke meblağı 27757, mahkemeye ödenen harç miktarı ise 886 kuruştur. Öyle ki tereke sahibinin müzayede ile fiyatlandırılan tereke meblağı,

⁹⁶⁵ A.Ş.S.,25, 54/152.

borcunu karşılayamadığından terekenin başında “*duyun-u terekesinden ezide olduğu halde*” ibaresine yer verilmiştir. 23 kişiye olan toplam borcu 35.673 kuruş 20 paredir. Bu nedenle zevcesi ve üç oğluna miras kalmamıştır. Bakiyesi 1.178 kuruş olan terekenin dağılımı incelendiğinde, yastık yorgan gibi ev eşyaları 262 kuruş, siyah cariyesi 310 kuruş, Narlıca köyünde at, merkeb, bağ, inek, buzağı ile birlikte zirai aletlerin toplam fiyatı 10.576 kuruş, Büyük Çayırdı bahçe fiyatı 4.500 kuruş, Kastal Mahallesi’nde menzil fiyatı 5.700 kuruş, debbağ dükkânı 1.610 kuruş, Arslan Deresinde üzüm bağı hissesi 300 kuruş, iki kişinin zimmetinde 3.600 alacağı, üzüm bağında 8 kıyye üzüm 608 kuruş 20 pare olarak fiyatlandırılmıştır⁹⁶⁶.

1845’te Kantara Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Emiş bint-i Ahmet’in 2.454 kuruş 10 parelik terekesi zevci ve 4 oğlu arasında taksim edilmiştir. İkinci evliliği olduğu anlaşılan Emiş bint-i Ahmet’in, ölen eşinden oğlu Mustafa’ya amcası vasi olarak tayin edilirken diğer üç oğluna babaları vasi olmuştur. Vasiyet ücreti 500 kuruş, küçük oğlu Mustafa’ya 173 kuruş borç, mahkeme masraflarına 98 kuruş ödenmiştir. Zevcinin zimmetinde bulunan ve borç olarak düşünülen 50 kuruşluk mehr-i müeccel de terekede yer almıştır.⁹⁶⁷

1862 tarihli Ağbaba Mahallesi sakinlerinden, hacda vefat eden Mahmut bin Ali’nin 37.552 kuruşluk veraseti zevcesi, 5 oğlu ve üç kızı arasında taksim edilmiştir. Menkul ve gayrimenkul, hayvan ve hububatın büyük bir yekûn oluşturduğu anlaşılmaktadır. Karaköse köyünde 4500 değerinde iki bahçe, Mişrakiye köyünde bir bahçe 3500 kuruş, Keşfker Çarşısı’nda 1 dükkân 800 kuruş, Fazula Çiftliği’nde olan 2 menzil 500 kuruş, hububatın toplam fiyatı 2301 kuruş, öküz, buzağı ve inek toplam fiyatı 965 kuruş, 9 kişinin zimmetinde toplam 9000 kuruş alacağı, 7500 kuruş değerinde sakin olduğu ev ve zeytin ağacı kıymeti ise 1100 kuruştur. Geri kalanı özel ev ve mutfak eşyaları oluşturmaktadır⁹⁶⁸.

1869’da Mekabirus köyü ahalilerinden iken vefat eden Hamdi bin Mustafa’nın veraseti zevcesine 4 oğlu ve 3 kızına taksim edilmiştir. Zikredilen köyde ikamet ettiği evin fiyatı 500 kuruş, 14 ağaç zeytin 420 kuruş, bir bahçenin 1/3’i 400 kuruş, incirliğin yarısı 2.000 kuruş, hayvanları için 1 öküz 350, 1 katır 800, 1 keçi 300, 1 koyun 50, 3 oğlak 30, 7 camış ile 1 kısrağ 200, sıpa ile beraber 1 merkep 400,

⁹⁶⁶A.Ş.S., 25, 32/83.

⁹⁶⁷A.Ş.S., 25, 184/494.

⁹⁶⁸A.Ş.S., 28, 162/319.

hububat için 32 sünbül⁹⁶⁹ hinta⁹⁷⁰ 560, 1 sünbül şa'ir 80, 12 ulbe küşne 15 kuruş olarak fiyatlandırılmıştır. Resm-i adi 164, bir miktar kaydiye 10, varak bahası 4 kuruş olmak üzere 198 kuruş 10 pare toplam tereke meblağı olan 6.570 kuruştan çıkarıldığında 6.371 kuruş 30 pare varislere pay edilmiştir⁹⁷¹.

1874'de Bozhöyük köyü ahalisinden Ahmet bin Molla Ali'nin terekesi zevcesine ve 4 oğluna taksim edilmiştir. İkamet ettiği menzil 1.000 kuruştur. Ayrıca Ermence köyü toprağında bir kıta incirliğin yarı hissesi 500 kuruş, Bedrin köyü toprağında 11 zeytin ağacı 500 kuruş, 2 kişinin zimmetinde alacağı 2.350 kuruş, 1 keçi, koyun ve toklunun fiyatı 120 kuruş, 1 kısırak 300 kuruş, diğer eşya ve giysilerin toplam fiyatı 541 kuruş olarak tespit edilmiştir. Resmi adi, kaydiye ve kâğıt için alınan harçlar toplam 143 kuruş, 5.296 kuruşluk tereke miktarından düşünce geriye kalan 5.152 kuruş varisler arasında pay edilmiştir⁹⁷².

Tereke taksiminde şer'i kaideler esas alınırken, annenin hamile olması durumunda, doğacak çocuğa erkek hissesi olarak pay ayrılmış, kız doğduğu takdirde terekenin fazla kalan kısmı varislere tekrar taksim edilmiştir⁹⁷³. Şayet tereke taksim edildikten sonra vefat eden şahsın tekrar mal varlığı ortaya çıkmışsa tahrir yenilenmiştir. Ayrıca tereke taksimi anında askerlik, hac, ticaret, iş için veya başka bir nedenle şehir dışında olup kendisinden haber alınamayan veya taksimin yapıldığı mecliste hazır bulunamayan ve sicillerde "gâib" veya "gâibe"⁹⁷⁴ şeklinde tanımlanan kimseler ile ma'tuh, ma'tuhe mecnun ve mecnunelere ait hisselerin muhafazası için vasi, nâzır veya kayyım tayin edilmiştir. 1860 tarihli belgede Hammare Mahallesi sakinlerinden Boyacıoğlu el-Hac Mehmed ibn-i el-Hac Hüseyin'in terekesinden İstanbul'da ikamet eden Hasan Efendi'ye kalan miras kendisi dönünceye kadar "*emval-i canibi beytü'l-mâlda*" hıfz olunmak üzere Antakya Kaymakamı aynı

⁹⁶⁹ Fakat Antakya kazası nahiyelerinde kullanılan sünbül 14,86 kg'dır ve bu miktar zamanla değişmiştir. Bkz. Ünal Taşkın, "Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü...", s. 110

⁹⁷⁰ Hinta buğday, şa'ir arpa, küşne karaburçak anlamlarına gelmektedir. Bkz. Kâmûs-ı Türkî, s. 560, 779, 1205.

⁹⁷¹ A.Ş.S., 36, 263/21.

⁹⁷² A.Ş.S., 38, 282/863.

⁹⁷³ Mekabirus köyü ahaliilerinden vefat eden el-Hac Mustafa mirasını 2 eşine 3 kızına ve eşlerinden biri hamile olup doğacak çocuğuna bırakmıştır. Doğacak çocuk için ayrılan hisse kıza verilen 470,5 kuruşluk mirasın iki katı olan 941 kuruştur. A.Ş.S., 27, 49/114. Daha fazla kayıt için bkz. A.Ş.S., 27, 84-85/192, A.Ş.S., 28, 8/16, 17/34, 48/96, 118/223; A.Ş.S., 29, 37/100, 58/158.

⁹⁷⁴ Ayrıca tereke taksimi anında askerlik, hac, çalışma veya başka bir nedenle şehir dışında olup, kendisinden haber alınamayan veya taksimin yapıldığı mecliste hazır bulunamayan kimselere ve "gâib" olarak tanımlanmıştır. Taş, *Kadı Sicillerine Göre...* s. 131.

zamanda beytülmal memuru olan Abdurrahman Talat Efendi'ye teslim edilmiştir⁹⁷⁵. Yine aynı tarihli başka bir belgede Dörtayak Mahallesi sakinlerinden vefat eden Hatice bint-i Mehmet'in Antakya dışında olan iki oğluna bırakılan miras payı onlar dönünceye kadar kayyım Haydar'a teslim edilmiştir⁹⁷⁶. Yine Dörtayak Mahallesi sakinlerinden olan Arıcı Halil ibn-i Çolak Salih'in gaib oğlunun hissesi 150 kuruşu hazineye geri kalan 2.840 kuruş ise vasisi olan Abdurrahman Emine teslim olunmuştur⁹⁷⁷.

Antakya kazasının hac yolu üzerinde olması nedeniyle hacca gidiş veya dönüşte ölen kişilerin terekesi, kadı veya naiplerin görevlendirdiği kassamlar tarafından Antakya'da yapılmıştır. Şayet vefat eden bu kişilerin bilinen ve hâlihazırda varisi varsa mirası varisine, varisleri uzakta ise vasiyet edilen bir kişiye veya itimat edilen hemşehrine teslim edilmesi uygun görülmüştür. Bu tür terekelerde vefat eden kişinin nereli olduğu, hacca gidişte mi veya hac dönüşünde mi vefat ettiği kaydedilmiş, varsa varislerinin isimleri ve eşyayı teslim alanın isim ve lakabı belirtilmiştir.

1844 tarihli İzmit sancağından olup hac dönüşünde Antakya'da vefat eden Hacı Ali bin Ali'nin terekesi memleketinde zevcesi Zeynep bint-i Abdullah'a ve 1 oğlu 3 kızına teslim etmek üzere hemşehrisi olan Mehmet bin Ali vasi tayin edilmiştir. Müzayede ile fiyatlandırılan tereke meblağı 3.063 kuruştan defin işlemleri için 21 kuruş 10 pare, katırcı kirası 100 kuruş, dellaliye 50 kuruş, vefatında eşyasını muhafaza eden Ali Efendiye 81 kuruş 20 pare ücret, resm-i adi 75 kuruş, kitabiyye ve mahzariyye 25 kuruş olan toplam 341 kuruş 10 pare düştükten sonra geriye 2.700 kuruş kalmıştır⁹⁷⁸.

Yine aynı tarihte aslen Denizli'de Surice aşiretinden olup hac dönüşünde vefat eden Cezayirli oğlu el-Hac Abdullah'ın veraseti memleketinde bulunan zevcesine ve çocuklarına gönderilmek üzere hemşehrilerinden ve Denizli ahalilerinden olan el-Hac Hüseyin oğlu el-Hac Hüseyin Hafıza ve defterin sonunda isimleri kaydedilen kişilere teslim edilmiştir. Yıkama ve kefenleme ücreti 24 kuruş, dellaliye ve hammaliyye 38, resm-i adi 41, kitabiyye ve mahzariyye 20, kalanı

⁹⁷⁵ A.Ş.S., 30, 30-31/48.

⁹⁷⁶ A.Ş.S., 30, 43/70.

⁹⁷⁷ A.Ş.S., 30, 125/162-163.

⁹⁷⁸ A.Ş.S., 25, 163-164/446.

muhafaza eden uşak ücreti 96 kuruş, tereke meblağı olan 1.718 kuruştan karşılandıktan sonra kalan 1.509 kuruş varislere gönderilmiştir⁹⁷⁹.

1843 tarihli diğer bir terekede ise aslen Güzelhisar kazası nahiyyelerinden Subusiye köyü ahalilerinden olup hac dönüşünde Antakya'da vefat eden el-Hac Hasan bin el-Hac Mehmet'in eşyası hazırda varislerden biri olmadığından terekesi zaptiye memuru Selahaddin Ağa tarafından pazarda müzayede ile satılmıştır⁹⁸⁰.

Askeri zümreye mensup kişilerin terekeleri de büyük bir özenle hazırlanmıştır. Özellikle askerlerin vefatından sonra küçük çocuklarına vasi olacak kişinin emirname ile tayin edildiği anlaşılmaktadır. 1854 tarihli bir belgede Antakya eşrafından olup Arnavutluk'ta vefat eden asakiri şahane miralay bölüğünden Beratalızâde Süleyman Bey ibni el-Hac Hüseyin Ağa'nın terekesi Antakya'da ikamet eden eşi ve çocukları ile İstanbul'da ikamet eden diğer nikâhlı eşi ile kendisinden önce vefat eden diğer eşinden olma küçük çocukları arasında paylaştırılmıştır. 46.788 kuruş olan tereke miktarının 7.000 kuruşu dut bahçesi fiyatından, 18.382 kuruşu kendisinden evvel vefat eden babasının terekesinden, 25.105 kuruşu ise kendisinden önce vefat eden validesinden kalma arsa ve menkullerin şer'î kararla kendisi İstanbul'da iken eşi Dudu Hanıma kalan terekeden intikal etmiştir⁹⁸¹. 1857 tarihli diğer bir terekede Kapı Mahallesi ahalilerinden olup Asakir-i Mansure-i Şahane'de istihdam üzere iken vefat eden ve şehit olduğuna hükmü şer'î olan Halef bin Abdülkadir'in terekesi 363 kuruştur⁹⁸².

2.6.2. Devletin Mirasçılığı (Beytülmal)

Daha öncede ifade edildiği gibi varisi olmayan tereke sahiplerinin malları kaymakam, mal müdürü ve zaptiyeler tarafından araştırılıp tahkikat neticesinde harç ve masraflar tereke miktarından çıkarılarak kalan beytülmal aktarıldı. Ayrıca miras, vârislerin durumuna göre pay edilir, bazı vârislerin olmaması durumunda da terekenin bir kısmı beytülmal teslim edilirdi. Şayet vefat eden bir kadının veya erkeğin, eşinden başka varisi yoksa mirasın yarısı eşine geri kalan yarısı da beytülmal yani devlet hazinesine devredilirdi. Mesela 1861 tarihli Tut Mahallesi sakinlerinden Kibritçi Kızı Meryem Hatun'nun varisi olmadığından tereke meblağı

⁹⁷⁹ A.Ş.S., 25, 164/447. Defter bitiminde isimleri kaydedilen kişiler; Emr-i ahûr oğlu el-Hac Mustafa, Za'amet aşiretinden el-Hac İbrahim Velibey oğlu Hacı İsa, Sarı Mahmud ve oğlu Hacı Ali'dir.

⁹⁸⁰ A.Ş.S., 25, 217/556.

⁹⁸¹ A.Ş.S., 28, 73-74/133.

⁹⁸² A.Ş.S., 29, 17/59.

beytûlmala teslim edilmiştir.⁹⁸³ Yine Şenbek Mahallesi sakinlerinden Tüfenkçi Deli Mehmet'in zevcesinden başka varisi olmadığından mirasının bir kısmı zevcesine diğer kısmı devlet hazinesine teslim edilmiştir⁹⁸⁴. Aynı tarihli diğer bir belgede ise Makbel Mahallesi sakinlerinden vefat eden Zahide bint-i Hamza adlı kadın vefat edince kimsesi olmadığı için malının yarısı kocası Ali Efendi ibn-i Mehmet'e kalmış olup diğer yarısı beytûlmala kalacağından kendisine ait olan menzilin yarı hissesi de mal emini Abdurrahman Talat Bey tarafından Ali Efendi'ye 1.000 kuruş karşılığında satılmıştır⁹⁸⁵.

Varisi olmadığı gerekçesiyle devlet tarafından el konulan bazı terekelerin, daha sonraları varisleri ortaya çıktığında beytûlmaldaki hisselerini almaları sağlanmaktaydı. Bu nedenle eytam sandıklarında beş seneye kadar saklanan hisseleri bulabilme⁹⁸⁶ adına tereke sahiplerinin açık kimliği ile ikamet yeri açık bir biçimde sicil defterlerine kaydedilmiştir. 1857 tarihli tereke kaydında aslen Antepli olup Antakya'da Zahriyye Camii medresesinde vefat eden el-Hac Ebubekir Efendi ibn-i Mehmet'in terekesi kimsesi olmadığı için beytûlmala kalmıştır. Daha sonra Antep'te bulunan kız kardeşi akrabalık bağıını ispatlayarak eşya değerini alabilmiştir⁹⁸⁷.

2.6.3. Gayrimüslim Terekeleri

Gayrimüslimlerin mahkemeye intikal eden miras davaları Müslüman terekelerinde uygulanan şer'î hükümlere göre görülmüştür. Bu uygulama merkezden gönderilen 12 Ağustos 1861 tarihli emirname suretinde ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir. Bu fermana göre;

1- Hristiyan tebaadan arkasında büyük bir miras bırakarak ölen kişilerin varisleri talep etmedikçe şer'î hâkimler terekenin tahririne asla müdahale etmeyecektir.

2- Eğer varislerin kendi aralarında terekenin taksim edildiğine dair düzenlediği senet suretinden dolayı yekdiğeri aleyhinde şikâyet olunur ve hükûmete bildirilirse ancak o zaman meclis ve şer'î mahkemenin bilgisi dâhilinde terekenin tahriri yapılacaktır.

⁹⁸³ A.Ş.S., 30, 168/224. Beytûlmala teslim edilen diğer terekeler için bkz. A.Ş.S., 25, 129/366, 135/384, 206/538; A.Ş.S., 27, 77178, A.Ş.S., 28, 42/81.

⁹⁸⁴ A.Ş.S., 29, 44/118.

⁹⁸⁵ A.Ş.S., 30, 114/146. Beytûlmal Emni olarak el- Hac Ebubekir Efendi, Abdurrahman Talat Efendi ve Mehmet Ağa görev yapmıştır.

⁹⁸⁶ Çanlı, "Eytâm İdaresi ve Sandıkları..." s. 57-73.

⁹⁸⁷ A.Ş.S., 25, 135/384.

3- Arkasında küçük çocuklarını bırakarak vefat eden olur ise yetimlerin hakkının korunması için tahrir edilen terekeden techiz ve defin masrafları karşılandıktan sonra geriye ne kadar mal ve para kalmış ise yetimlere düşen hisse vasisine teslim edilecektir.

4- Yetimin kimsesi bulunmadığı zaman milletin güvenilir adamlarından bir vasi ve bir nazır tayin edilecektir. Şer'i mahkeme tarafından yetimin mallarını zarara uğratmadan tamamıyla nafakasına ve terbiyelerine harcayacaklarına dair tanzim edilen senet eşliğinde emanetler vasiye teslim edilecektir.

5- Hristiyan terekelerinin tahriri için şer'i mahkemeye müracaat edilmişse kuruşta 1 pare "resm-i kısmet" ve kuruşta 60 pare "kaydiye" alınacaktır. Alınan bu harçlar terekenin "sahü'l- bâkîsinden" karşılanacaktır.

6- Tereke tahririnde memleketten firar etmiş, kaybolmuş veya hapis cezası almış olan varislere, miraslarının tesliminde yetimler için uygulanan hüküm geçerli olacaktır.

7- Tereke tahririne varislerden hangisi karşı gelirse mahkeme harcı ona düşen paydan ödenecek, varisi olamayan terekeler ise şer'i hüküm gereğince beytûlmala teslim edilecektir.

8- İstanbul veya diğer memleket ahalisinden olup da başka bir memlekette ticari veya askeri amaçlı bulunan kişiler bulundukları yerde vefat ederse terekeleri muhafaza edilecektir. Tereke tahririnden sonra mal ve eşyalar emin bir yerde bekletilerek veresesi yahut vekilleri ortaya çıktığında mevcut olan eşyaya tekabül eden meblağ korunarak onlara teslim edilecektir.

9- Fakat bir adam ölmeden önce malının üçte birini vakfetmişse öldükten sonra bu vasiyetin şer'i kaidelere uygun olması esas alınacaktır. Varislerin hisselerini gösteren papazlar, patrik, piskopoz veya bunların vekilleri tarafından onaylanmış senet suretleri varislere verilerek bu senetlerin şer'i memurlar tarafından geçerli olması istenmiştir⁹⁸⁸.

Fermandan da anlaşılacağı üzere gayrimüslimler de bu konuda şer'i mahkemeye müracaat ederek miras taksimini yaptırma veya mirasla ilgili anlaşmazlıklarını çözme hakkına sahiptiler. Tereke tahririnde serbest olsalar da gayrimüslimlerin miras paylaşımını şer'i mahkemelere yaptırdıklarına dair örnekler

⁹⁸⁸ A.Ş.S., 30, 154-155/202

mevcuttur⁹⁸⁹. 1863 tarihli Kastal Mahallesi Hristiyan taifesinden olup Abdülmesih Zerif veledi Dimyan'ın terekesi kıymeti 7.544 kuruş 20 paredir ve miras 3 oğlu ile 4 kızı arasında taksim edilmiştir. Şer'î hukuk kuralı gereği Müslüman terekelerinde olduğu gibi erkek çocuğa iki, kız çocuğa bir, zevcesine de İslam hukukundaki şer'î oranlara göre hisse verilmiştir⁹⁹⁰.

Kadılar, terekelerden aldıkları harçlarla kendilerine fayda sağladıklarından Hristiyan ahalisinden vefat edenlerin terekelerini cebren tahririne teşebbüs etmişlerdir. Gayrimüslimlerin *“terekelerinin tahriri ve varisler arasındaki taksimi mezhepleri hükmünce”* yapıldığından kendileri istemedikçe tereke tahririnin yapılması uygun görülmemiştir⁹⁹¹.

Osmanlı'da tereke taksimi konusundaki serbestlik, gayrimüslim din adamları için de geçerli idi. Murahhas ve papaz gibi din adamlarına ait terekeler konusunda, tüm yetkinin metropolit ve vekillerinde olduğu belirtilmiştir. Bu gibi kimselerin terekelerinin, dinî örfleri çerçevesinde alışlagelen şekilde gerekli yerlere bırakılması, şahsi eşyalarına müdahale edilmemesi ve kiliseye ait bulunan eşyalarının da yetkililere terk edilmesi istenmiştir. Tüm terekeler konusundaki genel yaklaşım burada da geçerli olup sadece yetkililerden talep olması halinde şer'î mahkemenin müdahil olması emredilmiştir⁹⁹².

2.6.4. Servet Sahibi Olan Tereke Sahipleri

Serveti çok olan tereke sahiplerinin çoğunlukla Antakya eşrafından olan kişilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bir önceki sicilde kayıtlı olan ve o dönemde aktif olarak görev yaptığı tespit edilen kişilerin sonraki sicillerde terekelerinin kayıtlı olduğu bilinmektedir.

⁹⁸⁹ A.Ş.S., 26, 19/43, 111/253, 142/309, 181/398 A.Ş.S., 27, 51/118, 175/172; A.Ş.S., 28, 12/26, 37/70, 51/101; A.Ş.S., 29, 41/112, 78/214; A.Ş.S., 30, 13-14/21, 81-82/106, 179/241; A.Ş.S., 31, 10/18, 55/111, 65/131, 69/138, 70/143, 74/148, 85/168, 91/179, 91/180; A.Ş.S., 32, 1/1, 3/5, 31/63, 81/182, 128/289, 128/290.

⁹⁹⁰ A.Ş.S., 32, 3/5.

⁹⁹¹ 13 Ekim 1857 tarihli bir fermânda gayrimüslim ahalinin terekelerinin cebren tahriri konusunda şöyle denilmiştir: “...Taşralarda Hristiyan ahalisinden vefat edenlerin terekeleri ba'zı mevkide makam tarafından cebren tahrir-e teşebbüs olduğu bu kere istihbârat olub bildik de Hristiyan teb'anın öyle cebren tahrir-i terekelerine dair bir güne ruhsat-ı şer'îye olmayub bu keyfiyet-i makâm ve nüvvaba münafî'i mahsusaları içün zerrece me'muriyetlerinin haricinde bir hareketleri olmasıyla ya'ni Hristiyan terekelerinin tahriri ve beyne'l-verese taksimi mevâdd-ı mezheplerinden olarak...” A.Ş.S., 30, 78/211.

⁹⁹² Taş, *Kadı Sicillerine Göre...* s.136-137.

Büyük servete sahip terekelerin nasıl tahrir edildiği ve bu yönde nasıl bir metot izlendiği sorusu açıklanması gerekli olan diğer bir husustur. Mevleviyete⁹⁹³ dâhil olan yerlerde 20.000 kuruştan yukarı olan terekenin tahriri mevleviyet kadılıklarına verilmiştir⁹⁹⁴. Tahriri zor olan bu terekelerin tanzim edilmesi için Halep vilayetinden mübaşirler ve ayrıca şehrin ileri gelenlerinden nazırlar tayin edilmiş, kâtip olarak ise merkez vilayetten birisi görevlendirilmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi Hacı Halef Ağa'nın terekesinin tahririne, külliyyetine binaen Antakya'nın merkez mevleviyete bağlı olması nedeniyle Halep mahkemesi kâtibi Mehmet Sadık Efendi tayin edilmiştir. Fakat Antakya naibi terekenin tahririnin kendisine ait olduğunu iddia edip Sadık Efendi'nin görevine engel olmasından dolayı Halep'ten Mehmet Ağa mübaşir olarak tayin edilmiştir⁹⁹⁵. Yine İmran Mahallesi sakinlerinden Çinçinzâde Mustafa Efendi'nin kızları Cemile ve Rakkuş kadınların anne ve babalarından kalan tereke ile ilgili davaların görülmesine yönelik gönderdikleri arzuhale cevaben yazılan ferman suretinde, kardeşler arasında çıkan miras davasını çözmek ve meseleyi yerinde tetkik etmek için mübaşir tayin edilmiştir⁹⁹⁶.

Antakya'da 20.000 kuruşun üzerinde mal varlığına sahip olan eşrafin Şenbek, İmran, Mahsen, Oruç Bölüğü, Kastal, Habibü'n- Neccâr, Koca Abdi, Hammare, Kantara, Meydan, Dakik, Şeyh Ali, Dört Ayak Mahalleleri'nde ikamet ettiği ancak çoğunluğunun İmran Mahallesi'nde oturduğu tespit edilmiştir. Şeriyeye sicillerinden tespit edilen 39 kişiden 6'sı birden çok eşe sahip olup ortalama çocuk sayısı 3 ile 10 arasında değişmektedir (bkz. Ek-1).

2.7. ADLİ VAKALAR

Ahali arasındaki adi suçlar ve bu suçlara dair mahkemeye intikal eden şikâyetler, hâkimin inisiyatifi doğrultusunda ciddi bir araştırmanın sonucunda neticelendirilmiştir. Sicillere yansıyan ve adi suçlar kapsamına giren adam öldürme, yaralama, hırsızlık, gasp ve tecavüz gibi vakalar değerlendirilirken gerek kişinin alacağı cezanın gerekse hâkimin vereceği hükmün şer'î kaidelere göre verilmesi

⁹⁹³ Osmanlı topraklarında gerek stratejik gerekse nüfus ve kültür bakımından önde gelen büyük şehirlere adli ve kazai idarenin başına tecrübeli ulemânın gönderildiği kadılıklar mevleviyet olarak adlandırılmıştır. Bkz. Fahri Unan, "Mevleviyet", C. 29, Ankara 2004, s. 467- 468.

⁹⁹⁴ "... iş'ar olduğu üzere dahil-i mevleviyet olan mahâllerde yirmi bin kuruştan yukarı vuku' bulan terekenin tahriri cânib-i mevleviyete 'aid olduğu hükmü nizâm ile...". *A.Ş.S.*, 30, 19/28.

⁹⁹⁵ *A.Ş.S.*, 30, 19/28.

⁹⁹⁶ *A.Ş.S.*, 31, 15/28.

esasına dayandırılmıştır. Bu açıdan kazanın hâkimi durumundaki kadıların, bu tür hadiseleri bizzat mahallinde tetkik ettiği ve bu minvalde karar verirken şahitlerin güvenilir olmasına son derece önem verdiği bilinmektedir.

2.7.1. Öldürme Vakaları

Antakya kadı sicillerine, şehir merkezi ve kırsal kesimde meydana gelmiş ölümlere ve cinayetlere dair birçok kayıt yansımıştır. Herhangi bir ölüm hadisesi karşısında ölen kişinin cenazesi, öncelikle mahkeme tarafından gönderilen kâtip ve mübaşir tarafından incelenerek rapor tutulmaktaydı. Yapılan bu keşifte ölümün nasıl gerçekleştiği, şayet kasten bir öldürme hadisesi varsa cinayette hangi aletlerin kullanıldığı ve hangi organın nasıl zarar gördüğü ayrıntılarıyla kayıt altına alınmıştır. Nitekim 22 Ağustos 1841 tarihli belgede aslen Kıbrıs ahalisinden olup Antakya’da Asi nehrinde boğularak ölen Mustafa bin Hüseyin’in keşif ve tahriri için mahkeme tarafından el-Hac Süleyman Efendi ile Mübaşir Ali Efendi görevlendirilmiştir. Görevli bu kişiler defterde kayıtlı kişilerle beraber ölen kişinin cesedinin olduğu yere varıp uzuvlarını inceleyerek yaralamaya ve cinayete dair bir olguya rastlamadıklarını beyan etmişlerdir. Görevliler bu kişinin boğularak öldüğünü ve yetkililerden gelen karar doğrultusunda defnedilmesi için izin verileceğini bildirmişlerdir⁹⁹⁷. Ayrıca öldürme vakalarıyla ilgili davalar meydana geldiğinde, öncelikle memleket meclisinde şer‘i şartlara uygun olarak görülüp daha sonra verilen hükmü içeren meclis mazbatasını İstanbul’da bulunan fetvahaneye gönderilmiştir. Fetvahane tarafından tetkik edilen cinayet için verilecek hükmü içeren ferman gönderilmedikçe kaza mahkemelerinin ceza kanununun hükümlerinden olan “*katl madde-i mekruhesi*” ni icra etmesi uygun görülmemiştir⁹⁹⁸.

İncelenen dönemde öldürme olaylarından sonra katil ve maktul yakınlarının genellikle diyet üzerinde anlaştıkları görülmektedir. Yapılan anlaşmalarda, katilin ödeyeceği diyete öncelikle maktulün yakınlarının razı olması ve bunu mahkeme huzurunda ifade etmesi gerekmektedir. Antakya şeriyye sicillerinde bu sulh sözleşmelerine dair çok sayıda kayıt mevcuttur. Nitekim 7 Kasım 1841 tarihli diyet-i sulh sözleşmesine göre Der‘uziyye köyü sakinlerinden olup katledilen Zeynep bint-i Yusuf’un yakınları mahkeme huzurunda Ali bin Salih’ten davacı olmuşlardır. Davadan dört ay önce hala Halep’te hapisanede olan Ali bin Salih maktul Zeyneb’i

⁹⁹⁷ A.Ş.S., 25, 27/68.

⁹⁹⁸ BOA, Halep Ahkâm Defteri 9, 6/13.

bıçaklayarak öldürdüğünü itiraf etmiş ve Zeynep'in diyeti olan 500 kuruşun maktulün yakınlarına verilmesine karar verilmiştir⁹⁹⁹.

Kaza sonucunda meydana gelen bazı ölüm hadiselerinde de maktul için diyet ödenmesine karar verilmiştir. 24 Şubat 1844 tarihli bir kayıta Saha Mahallesi sakinlerinden es-Seyyit Durmuş bin Abdullah'ın ölümüne sebep olan Ömer bin Mehmet, maktulün validesi Fatıma Hatun tarafından dava edilmiştir. Fatıma Hatun, yirmi gün önce Bedvin adı verilen bahçede Ömer ile oğlu Durmuş'un gezerken Ömer elindeki tüfeği ona verme esnasında tüfeğin ateş alıp saçma ile onu gözünden vurarak ölümüne sebep olduğunu ve buna karşılık diyet talep ettiğini belirtmiştir. Yapılan sulh sözleşmesine göre Ömer bin Mehmet, Fatıma Hatuna 10.000 kuruş diyet bedeli ödemiştir¹⁰⁰⁰.

Antakya şer'iye mahkemesi katl davaları neticesinde takdir ettiği diyet miktarının bazı durumlarda taksitlendirilerek ödenmesine hükmetmiştir. 6 Mart 1860 tarihli kayıta Osefyad köyü ahalilerinden olup Belkis bint-i Mehmet'in, Harbiye köyü ahalisinden Yusuf ibn-i Derviş tarafından öldürülmesi üzerine açılan davada Belkis'in kocası, anası, kız ve erkek kardeşleri Yusuf'tan 5000 dirhem diyet talep etmişlerdir. Mahkeme, bu miktarın üç senede üç taksit halinde ödenmesine karar vermiştir. Diyet takdir edilen belgelerde çoğunlukla erkekler için 10.000 dirhem, kadınlar için ise 5.000 dirhem diyet ödendiği görülmektedir.

Fıkıhtaki teknik kullanımıyla kasten öldürülen kişiye karşılık failin öldürülmesini, kasten işlediği yaralama sonucu mağdurda bedeni-fiziki zarar meydana getiren kimsenin benzeri şekilde cezalandırılmasını ifade eden "kisas" uygulamasına¹⁰⁰¹ Antakya şer'iyye sicillerinde çokça rastlanmaktadır. Mesela 13 Şubat 1843 tarihli bir belgede Fenk köyü ahalilerinden olan Mehmet bin Ahmet, Mehmet bin Ramazan tarafından kürek ile başı ve göğsü darp edilerek öldürülmüştür. Mahkeme, şer'i kaide gereği yapılan inceleme sonucunda katil Mehmet bin Ramazan'a kisas cezası verilmesine hükmetmiştir.¹⁰⁰² 20 Ağustos 1853 tarihli diğer bir belgede ise Sofular Mahallesi sakinlerinden iken 'araf bahçesinde Menevşe'nin öldürülmesi üzerine kadının babası Aşçı Mehmet bin İsmail, katil Zenci Beşir veledi Abdo'dan davacı olmuştur. Aşçı Mehmet bin İsmail ifadesinde; kızım

⁹⁹⁹ A.Ş.S., 25, 42/114.

¹⁰⁰⁰ A.Ş.S., 25, 159/437.

¹⁰⁰¹ Şamil Dağcı, "Kisas", *DİA*, C.25, Ankara 2002, s. 488.

¹⁰⁰² A.Ş.S., 25, 117/336.

Menevşe'nin bundan 2 ay önce zikredilen bahçede, Beşir tarafından tabahçı kurşunu ile kulağının dibine darp aldığı ve ağzından yaralanarak orada öldüğünü beyan etmiştir. Mahkeme tarafından yapılan inceleme sonucunda mahkeme kısasa hükmetmiştir¹⁰⁰³. 12 Ekim 1861 tarihli diğer bir belgede ise Sinaniye köyü sakinlerinden Süleyman ibn-i Ahmed, Nehr-i Sağır köyü ahalisinden Diyab bin Yunus İbrahim adlı kişi tarafından öldürüldüğü gerekçesiyle kısas talep edilmesi üzerine mahkeme şer'i olarak kısasın uygulanmasına karar vermiştir¹⁰⁰⁴.

Adam öldürme ve yaralama maddeleri gereği alınan diyet ve kısas cezası dışında failler farklı cezalara da çaptırılmışlardır. Öncelikle ifade edilmelidir ki kısas, şer'i bir hüküm gereği verilmiş olup bunun dışında devletin kendi iradesiyle verdiği cezalarda da uygulanmıştır¹⁰⁰⁵. Şeri hâkim tarafından yerinde keşif ile ve şahitler huzurunda tatbikatı yapılan bir öldürme hadisesi, daha sonra Meclis-i Vala'da bir kez daha değerlendirilip verilen ceza onaylanmaktaydı. Mesela yukarıda kısas cezası kapsamına giren Menevşe Hatun'un öldürülmesi vakası Meclisi Vala'da bir kez daha görüşülmüştür. Şeri mahkeme fail Zenci Beşir'in öncelikle hapis ve tevkifine karar vermiştir¹⁰⁰⁶.

Antakya kadı sicillerinde gayrimüslimler arasında meydana gelen cinayet vakalarının şer'i mahkemeye taşındığını gösteren dava sayısı yok denecek kadar azdır. Bu durumdan, davalarını kendi aralarında kendi teamüllerine ve inançlarına göre neticelendirdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim mahkemeye intikal eden 10 Kasım 1860 tarihli bir davada gayrimüslimlerde de diğer konularda olduğu şer'i hükümlerin uygulandığı anlaşılmaktadır. Bu davaya göre; maktülün yakınları, Yoğun Oluk köyü ahalisinden Deli Musa oğlu Yanos tarafından öldürülen Cedidiye köyü ahalisinden Felâh Yusuf bin Mehmet'i tüfekle sol gözünden vurup öldürmesi üzerine kısas talep edilmiştir. Mahkeme kısasa değil diyete hükmetmiş, diyetin ise üç seneye

¹⁰⁰³ A.Ş.S., 28, 35/67.

¹⁰⁰⁴ A.Ş.S., 30, 157/207.

¹⁰⁰⁵ BOA. MVL. 212/21, s. 2. 2 Safer 1270/4 Kasım 1853.

¹⁰⁰⁶ "... Ma'tuk Arab Beşir bin Abdullah işçi Mehmed bin İsmâ'il'in kızı Menevşe Hatun'u Antakiyye civarında kâin 'araf bahçesinde tabahçı kurşunu ile 'amden bi-gayri hâk katl ve 'idam eylediği bi'l-muvâcehe şer'i şerif sâbit olmuş olduğundan başka maktule-i mezbûre başında fesi ve postalu müsellû eşyası dahi yedinde görülüb ve günâ gün şekâvet ve hıyâneti dahi derkâr olarak 'idâm ve izâlesi vâcib bir şahıs şâki bulunmuş olduğundan habs ve tevkifiyle icrâ-i kısâs-ı şer'sini natik icâb eden irade-i 'aliyenin de sudûru..." BOA. MVL. 212/21, s. 2. 2 Safer 1270/4 Kasım 1853; A.Ş.S. 34 27/53.

taksitlendirerek her bir senenin bitimine kadar 3.333 sülüs dirhemini, maktulün yakınlarına verilmesini karara bağlamıştır¹⁰⁰⁷.

Kadı ve naipilerin öldürme ve yaralama maddesi için verdikleri ilamlardan alınan harçların Meclisi Vala'da mütalaa edilip Şeyhülislam Efendi tarafından müzakere edildikten sonra diyet için harç alınıp, kısas için herhangi bir verginin alınmamasına karar verilmiştir¹⁰⁰⁸.

2.7.2. Darp ve Yaralama

İncelenen dönemde gündelik hayatta çeşitli sebeplerle kavgalar meydana gelse de bu tür vakaların Antakya şer'iye sicillerine çok fazla yansımadağı görülmektedir. Coğunlukla mahkemeye yansıyan darp ve yaralama hadiselerinin daha çok hak sahiplerinin hakkını almak istemesi neticesinde mahkemeye intikal eden davalardan oluştugu anlaşılmaktadır. Mesela Ekim 1861 tarihli bir belgede Aydiye köyü sakinlerinden Hadduç bint-i Ali ve kocası Yusuf ibn-i el-Hac Şeyh Sait vekili olduğu halde Halef bin Durmuş'u hıyar tarlasında otururken “*Neden burada oturuyorsun?*” diyerek 4 aylık hamile olan Hadduç'u değnek ile darp edip bebeğinin düşmesine neden olmuş, bunun karşılığında “muceb-i şer'i” olarak takdir edilen 500 dirhemini Halef bin Durmuş'tan tazmin edilmesine karar verilmiştir¹⁰⁰⁹.

Aile içi geçimsizlikten kaynaklanan darp olaylarına ve kadına uygulanan şiddete de tesadüf edilmiştir. 5 Temmuz 1867 tarihli belgede Filincar Köyü sakinlerinden Hatice bint-i Mustafa, zevci Mustafa bin Ahmet'ten aile geçimini sağlamaması ve kendisini darp ettiğı gerekçesiyle mahkemeye müracaat etmiştir. Mahkeme neticesinde Hatice bint-i Mustafa'ya günlük iki kuruş nafaka takdir edilmiş, ayrıca zevci Mustafa'dan darp etmeyeceğine dair güvenilir kişilerden kefil bulmasına karar verilmiştir¹⁰¹⁰.

2.7.3. Hırsızlık ve Gasp

İncelenen dönemde çok sayıda hırsızlık kaydı mevcuttur. Bu hususta mahkemeye intikal eden dava ve şikâyetlerde hırsızların, temel gıda maddelerini, ticari malları, hayvanları, ziynet eşyalarını çaldıkları anlaşılmaktadır. 1841 tarihli bir kayıтта, Antakya Büyükburç köyü sakinlerinden Mehmet bin Haso mahkemeye başvurarak 700 kuruş kıymetindeki kırsağının Reyhanlı aşiretinden Böke ibn-i Alicik

¹⁰⁰⁷ A.Ş.S., 30, 24/38.

¹⁰⁰⁸ 20 Safer 1274 / 10 Ekim 1857 tarihli emr-i samiye hazreti sadaret penahinin suretidir. A.Ş.S., 29, 72/197.

¹⁰⁰⁹ A.Ş.S., 30, 136/178.

¹⁰¹⁰ A.Ş.S., 35, 6/90.

tarafından çalındığını idiaa etmiştir. Araştırıldığında kısrağın Reyhanlı aşiretinden Ali Kayaoğlu Obası'nda bir kadının elinde olduğu tespit edilmiştir. Ancak kadın elindeki kısrağın Böke bin Alicik'ten satın aldığı için kendi malı olduğunu ifade etmiş ve mahkeme kısrağın bedeli olan 700 kuruşun Mehmet bin Haso'ya geri ödenmesine karar vermiştir¹⁰¹¹. 14 Nisan 1843 tarihli diğer bir belgede ise arzuhalin sahibi Karsu köyü ahalilerinden Kör Halil oğlu Mehmet, kendisine ait olan 1.700 kuruş kıymetli 4 öküzü, Âşık Ali oğlu Mustafa, Hacı Bekir oğlu Ahmet, Eyüp oğlu Osman, Abdurrahman bin Abdürrahim adlı şahıslar tarafından çalınıp Arsuz'da sattıkları gerekçesiyle mahkemeye müracaat etmiştir. Mahkeme öküzlerin yahut kıymetine denk gelen miktarın Kör Halil oğlu Mehmet'e iade edilmesine karar vermiştir¹⁰¹².

İncelenen dönemde çeşitli şikâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla bir takım gasp olayları da yaşanmıştır. Fakat burada bahsedilecek olan gasp olayları, organize bir şekilde meydana gelen eşkıyalık olaylarından farklı olarak ele alınacaktır. Gasp olaylarının diğer hadiselerde olduğu gibi şeriyye sicillerinde örneklerini görmek mümkündür. Mesela Şubat 1842 tarihli belgede Antakya Şenbek Mahallesi sakinlerinden es-Seyyid Abdullah bin el-Hac Mehmet, vaktinde mütesellim olan Halef Ağa'nın kendisine vermiş olduğu 300 kuruş kıymetli kara Macar tüfengini gaspettiği gerekçesiyle Mehmet bin Ali'den şikâyetçi olmuştur¹⁰¹³. Gasp olaylarının eşler arasında da yaşandığına dair örnekler mevcuttur. Örneğin aynı tarihli, başka bir belgede Tavklı mezrası sakinlerinden Hüsnîye bint-i Ali adlı kadın, zevci Halil bin Hasan'dan boşandığını, aynı zamanda kendisine ait olan 300 kuruş malından ve parasından gasp ederek aldığı iddiasıyla zevci Halil bin Hasan'dan şikâyetçi olmuştur. Halil bin Hasan durumu tamamen inkâr etse de mahkeme zikredilen paranın Hüsnîye Hatun'a teslim edilmesine karar vermiştir¹⁰¹⁴. 10 Ağustos 1847 tarihli diğer vesikada, Kanavat Mahallesi ahalilerinden olup başka memlekette bulunan Mehmet bin Hüseyin ve Zeyneb'in şikâyet dilekçesinde, kendilerine ait olan menzilin komşusu Şeyh Maruf'un menzili sınırları içerisinde olması sebebiyle Şeyh

¹⁰¹¹A.Ş.S., 25, 53/147. İncelenen içerisinde en sık karşılaşılan davalardan biri, hayvan hırsızlarının çaldıkları hayvanları satmaları ile ilgilidir. Hayvanını kaybeden veya çaldıran kişiler bu hayvanlarını başkalarının elinde bulduklarında kendisine teslimi talebiyle mahkemeye başvurmakta, ekseriyetle şikâyet edilen şahıs iddiayı ret ederek dava konusu hayvanı bir başka kişiden satın aldığını iddia etmektedir. Bkz. A.Ş.S., 33, 94/219; A.Ş.S., 34, 96/242; A.Ş.S., 35, 36/n. 28/29, /n.67.

¹⁰¹²A.Ş.S., 25, 134/381.

¹⁰¹³A.Ş.S., 25, 58/164.

¹⁰¹⁴A.Ş.S., 25, 70/209.

Maruf tarafından yıkılarak yeniden inşa ettiği belirtilmiştir. Bu menzilin Şeyh Maruf'un çocuklarına irsen intikal etmesi nedeniyle incelenerek gasp edilen menzilin kendilerine iadesini talep etmişlerdir¹⁰¹⁵.

Şeriyeye sicillerine yansıyan hırsızlık davalarında, genellikle çaldığı eşyanın ya da kıymetinin tazminine yönelik uygulama söz konusudur. Fakat bazı durumlarda bu fiili işlediği sabit olan kişilere hapis cezası dışında prangabent cezasının da verildiği anlaşılmaktadır¹⁰¹⁶. Ayrıca Osmanlıda ceza kanununun yazılı olan 220. maddesine göre kapalı ve duvar ile çevrili olan mahallerde hırsızlık edenler hapis tarihinden üç seneye kadar olan süre içerisinde kürek cezası için Kıbrıs'a gönderilmişlerdir¹⁰¹⁷.

2.7.4. Tecavüz ve Zina

İncelenen dönemde İslam'ın ana kaidelerine ve toplumun genel ahlakına aykırı olan tecavüz ve zina gibi fiillerin yaygın olmamakla beraber Antakya şeriyeye sicillerine yansıdığı görülmektedir. Mesela 13 Temmuz 1842 tarihli belgede Vadi-yi Cereb ahalilerinden Mehna oğlu Ahmet zevcesini öldürmekle suçlanmıştır. Mehna oğlu Ahmet mahkeme huzurunda; zevcesini Ali bin Ayaş ile zina ederken gördüğünü bu nedenle zevcesini öldürdükten sonra Muğâyrın köyünden geçen Asi Nehri'ne bıraktığını itiraf etmiştir. Dava daha sonra şer'i fetvanın uygulanması için meclise sevk edilmiştir¹⁰¹⁸.

Tecavüz ve zina gibi davalarda kadınların da hakkının iadesi için mahkemeye başvurduğu ve meseleyi açık bir şekilde ifade ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 11 Nisan 1852 tarihli bir belgede Kandil köyü sakinlerinden Fatma bint-i Ömer adlı kadın es-Seyyid Mehmet Molla Halil'den kendisini evlenmek vadiyle kandırıp "bikrini izale etmesi" gerekçesiyle mahkemeye müracaat etmiştir. Mahkeme huzurunda ya kendisiyle evlenmesini yahut hadise karşısında şeri hükmün icra edilmesini talep etmişse de davasını kanıtlayacak yeterli delil sunamadığı için es-Seyyid Mehmet'e "şer'an bir şey lazım gelmediği" hükmüne varılmıştır¹⁰¹⁹. 11 Nisan 1854 tarihli diğer bir belgede ise Kürt mezarası sakinlerinden olup erkek kardeşi

¹⁰¹⁵ BOA. A.DVN. 28/80, s. 1. 27 Şa'ban 1263/10 Ağustos 1847

¹⁰¹⁶ Küçük Mustafa Paşa Hamamı'ndan 50 kuruş, Müfti Hamamı'ndan 470 kuruş çalıp hırsızlık suçu işleyen Antakyalı Ali'nin yakalanarak paranın sahibine verilmesine ve üç aydan üç seneye kadar da prangabent cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir. Bkz. BOA. A.MKT.MVL. 8/96, s. 1. 18 Cemâziyye'l-evvel 1264/22 Nisan 1848.

¹⁰¹⁷ BOA. A.MKT.MVL. 125/76, s. 1. 28 Şa'ban 1277/11 Mart 1861.

¹⁰¹⁸ A.Ş.S., 25, 93/273.

¹⁰¹⁹ A.Ş.S., 27, 21/43.

Hasan tarafından öldürülen Şerife bin Hüseyin'in davası yakınları tarafından mahkemeye intikal ettirilmiştir. Mahkeme huzurunda görülen davada katil Hasan'ın, kız kardeşini köy ahalilerinden Ahmet Havas ile zina ederken gördüğünü bu nedenle başına demir kazma ile vurup darp ettiğini itiraf etmiştir¹⁰²⁰.

Bazı belgelerde tecavüz ve ırza geçme fiiliyatı, “*fi’ili şen’i*” olarak ifade edilmiştir. Genel manada kötü fiiller için kullanılan bu ifadenin, çoğunlukla zinanın ve tecavüzün karşılığı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 9 Nisan 1853 tarihli Halep valisine gönderilen şukkada kardeşi Osman tarafından öldürülen Gökçeğöz köyü sakinlerinden Fatma'nın durumu mahkemeye intikal etmiştir. Dava hususunda katil Osman icra olunan murâfaada¹⁰²¹ Fatma'yı, mahkeme kâtibi Şabanzâde Ahmet Efendi ile fi’ili şen’i halinde gördüğünü “*arû’l-havakıyla*” maktuleyi tabanca ile öldürmüş olduğunu kabul etmiş ve iddiasını maktulenin zevci de tasdik etmiştir. Fakat kısıstan vazgeçilmesi nedeniyle diyet hâsıl olmuş ve maktulenin diyeti olan 5.000 dirhemini katil Osman'dan tahsil edilmesine fetvahaneden beyan edilmiştir. Ayrıca fetvahane kaydında yer alan ve aynı zamanda kanunun gerektirdiği kaideye göre katilin hapsedilip beş seneye kadar pranga olunarak cezanın bitiminde tahliyesine karar verilmiştir¹⁰²².

2.8. ASKERİ OLAYLARIN SOSYAL HAYATA ETKİLERİ

2.8.1. Osmanlı-Rus Seferi (1853-1856)

İncelenen dönemde meydana gelen Osman-Rus seferinin getirdiği ağır yüklerle beraber devleti, özelde ise diğer eyaletler gibi Halep eyaleti ve Halep'e bağlı sancak ve kazaları etkilemiştir. Bu dönemde Osmanlı-Rus seferi nedeniyle Halep Meclisi tarafından bir talimatname ve bir nizamname düzenlenmiştir. Ordunun her yönden faydasının teminatı için tanzim edilen ve taşradan toplanıp orduya sevk edilinceye kadar geçen süreçte yapılacak her türlü faaliyet bu talimat ve nizamnamede detaylandırılmıştır.

Rusya ile yapılan savaşın, gerek Halep eyaletini gerekse Halep'e bağlı sancak ve kazaları askere alma, askerin iâşe ve ikmali açısından etkilediği anlaşılmaktadır.

¹⁰²⁰ A.Ş.S., 28, 79/143.

¹⁰²¹ Sözlükte “dava açmak, alt mahkemenin kararına karşı üst mahkemeye başvurmak” anlamındaki ref kökünden türemiştir. Bkz. Fahrettin Atar, “Mürâfaa”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 38-40.

¹⁰²² BOA. A.MKT.MVL. 62/25, s. 1. 29 Cemâziyye'l-ahir 1269/9 Nisan 1853.

Savaş nedeniyle Rumeli tarafından tertip edilen askeri kuvvetlerin Halep eyaletinde de tertip edilmesi istenmiştir¹⁰²³. Halep eyaletinde bildirilmiş 1.500 askere ve 200 kişilik bölükbaşına binbaşı olarak Antakya eşrafından Hacı Halef Ağa, sergerdeliğine ise Halep'ten Ali Ağa tayin edilerek İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir¹⁰²⁴. Tertip edilen bu muvazzaf askerlerin nasıl hareket edeceklerini gösteren bu talimata göre; askerlik vazifesinin cihat emri olduğu vurgulanarak askerlerin şiddete başvurmadan rıza ve teşvik ile toplanarak künye defterlerine isimlerinin yazılması istenmiştir. Gerek askerlerin gerekse askeri birliklerin başında bulunacak kumandanların ferman emirlerine uygun şekilde Halep'ten görev yerlerine varıncaya kadar erzaklarını temin ettikleri kaza, köy ve sair yerlerin ahalisine iyi davranarak kendi başına hareket edilmemesi hususunda gerekli uyarılar yapılmıştır. İkamet ettikleri yerlerin ahalisi ile kendileri gibi görevli olan diğer askerlere iyi muamele edecek; esnaf, yolcu ve tüccardan para alıp, ücretsiz yem talep edilmeyecek; bu tür davranış sergileyenlere zabitanlar tarafından gerekli uyarılar yapılacaktır. Askerden firar edenlerin tespiti durumunda zabitan tarafından bildirilerek, firarilere 120 değnek vurulacaktır. Askerler bulundukları yerlerde ahali ve yolcuların ırz, mal, can ve emlakına musallat olmayacaklardır.¹⁰²⁵.

Halep eyaleti için toplamda 1.500 kişi belirlenmesine rağmen Antakya kazası dâhil olmak üzere her bir kazaya düşen net bir miktarın ayrı olarak ifade edildiğini gösteren belgeye tesadüf edilmemiştir. Fakat Antakya eşrafındam Halep eyaleti askeri muvazzafanın binbaşılığı hizmetinde görevlendirilen Hacı Halef Ağa maiyetiyle birlikte Rusya seferine katılan 75 kişi on bir ay hizmette bulunmuştur¹⁰²⁶ (bkz. Ek-2).

Bu 1500 kişilik askerin dışında Halep Valisine gönderilen tahriratla İngiltere ordusuna istihdam edilmek üzere Halep'ten asker toplanılması istenmiştir. 20 Mayıs 1855 tarihli Halep Valisi tarafından gönderilen tahriratta, Halep eyaletinden tertibi edilmesi istenen 500 askerin sayımına ve tertibine başlanmadan önce herkeste bir

¹⁰²³ A.Ş.S., 28, 44-45/87.

¹⁰²⁴ A.Ş.S., 28, 49/97.

¹⁰²⁵ A.Ş.S., 28, 58-59-60/112.

¹⁰²⁶ Antakya'dan sefere katılan ve ek-2'de isimleri yazılan kimseler tarafından vekil kılınan Canbazzâde İbrahim Efendi, Binbaşı el-hac Halef Ağa'nın maiyetiyle Rusya seferine gittiğinde 11 aylık maaşları olan 49233 kuruş ile kendisinin 7 aylık maaşı olan 560 kuruşu hazineden ödünç aldığını bu nedenle muhalefatından bu meblağın kendilerine iadesi hususunda açtığı dava mahkemeye intikal etmiştir. Buna karşılık İbrahim Efendi'den delil talep edilmiş fakat delil gösteremediği için dava aleyhine sonuçlanmıştır. A.Ş.S., 30, 153-154/201.

istek ve talep görülmesine rağmen¹⁰²⁷ bu istek ve talebin daha sonra olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle sadece 250 nefere ulaşılmış, istenilen miktarın tamamlanmasının biraz uzayacağı Vala-yı Askeri'ye makamına bildirilmiştir. Tertip olunan 430 neferin binbaşılığına Mehmet Ağa tayin edilmiştir. Kalan miktarın ise birkaç güne tamamlanacağı ifade edilmiştir¹⁰²⁸.

İngiltere ordusunda istihdam edilmek üzere tertip edilen askerler, Binbaşı Mehmet Ağa kumandasında İskenderun İskeleyi'nden istenilen mahalle gitmek için yola çıkmışlar ve Yengişehir (Yenişehir), Cısr-i Hadid ve Antakya kazalarında konaklamışlardır. Bu kazaların kaymakamlarına Halep eyaleti valisinden gönderilen buyruldu ile yola çıkmış bu askerlere gereken kolaylığın sağlanması, hayvanları için gerekli olan birer gecelik yem ihtiyaçlarının karşılanması istenmiştir¹⁰²⁹.

2.8.2. Askere Alma ve Askerin Cepheye Nakli

Hükûmet, gereksinim duydukça Padişahın emriyle valilerden bölgelerinden asker toplatılıp gönderilmesini isterdi. Bu iş için görevlendirilen memurlar, gittikleri yerin ileri gelenleriyle birlikte istenilen sayıdaki erleri, halk arasından zorla seçerlerdi. Bekâr veya evli ayırımı düşünülmeden, gençler yakalanıp bir suçlu imiş gibi elleri kelepçeleniyor ve en yakın kasabaya gönderiliyordu. Burada, diğer bölgelerden gelecek olanları beklerken bakımsız bir şekilde hapis hayatı yaşıyor gibi idiler. Birliklerine katılmaları için gittikleri yollarda çok sıkıntı çekiyorlardı. Eşit haklara dayanmayan, kayırmalara elverişli olan bu yöntem, hoşnutsuzlukların gün geçtikçe artmasına neden oluyordu. Askere almada görülen bu düzensizlik ne ücretli askerlik sistemine ne de askerliğin bir vatan borcu olarak görüldüğü sisteme uyuyordu. Gülhane Hattı Hümayunu'nun öngördüğü eşitlik, kimseye zulüm ve baskı yapılmaması, herkesin hak ve vazifesini önceden bilmesi gibi ilkelerin asker almada da yürürlüğe konması zorunlu hale gelmişti. Bu nedenle 1846'da kura usulüne geçildi¹⁰³⁰.

Askere alımın ad çekme usulü ile yapılmaya başlanmasıyla her kaza merkezinde kura meclisleri oluşturulmuştur. Kaza merkezinde güvenliği sağlamakla

¹⁰²⁷ BOA. HR.SYS. 1337/34, s.3. 28 Şevvâl 1871/ 14 Temmuz 1855.

¹⁰²⁸ BOA. HR.SYS. 1352/56, s.1. 3 Ramadan 1271/20 Mayıs 1855. "İngiltere Devleti fahimesi ordusunda istihdâm olmak üzere bu havâleden tertib olunan süvâri-i 'asakir-i muvâzzafânın ser'at cem' ve tedârîki irâdesini hâvi testir buyrulmuş olan emirname-i samiye vekâletpenâhinin lef'en tizyâr buyrulduğu beyân-ı 'alîsi mucibince...". BOA. HR.SYS. 1352/63, s.3. 11 Ramadân 1871/28 Mayıs 1855.

¹⁰²⁹ A.Ş.S., 28, 141/281; 116/217; 120/229; 137/270.

¹⁰³⁰ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s. 315-316.

yükümlü subayın başkanlığında hâkim, müftü, kâtip ve ileri gelenler hazır bulunduğu halde toplanan meclisin görevi, kurada ismi çıkanları askere göndermekti. Böylece yıllardır askere alımlarda ortaya çıkan usulsüzlükler çözüme bağlanmış oldu¹⁰³¹.

Savaş durumlarında orduya katılacak askerin miktarı öncelikle gönderilen irade ve fermanlarla asker sayısı bildirilir, kısa zamanda tahsis edilen muvazzaf askerlerin cepheye nakledilmesi istenirdi. Askerlerin toplanması esnasında talimatnamede ifade edildiği üzere öncelikle askerliğin düşünsel boyutu ele alınmış, askerlik hizmetinin dini bir vecibe olarak cihadın farz olduğuna vurgu yapılarak askerlerin psikolojileri harbe hazırlanmıştır. Askere alma işleminde herhangi bir zorlama ve bezdirme yoluna gitmeden rıza ve teşvikin önkoşul olduğu vurgulanmıştır. Harbin getirdiği aciliyet durumu söz konusu olduğu için askerlerin vakit kaybetmeden tertip edilip künye defterlerine isimlerinin yazılması ve emir komuta zinciri içerisinde hareket edilmesi sağlanmıştır. Askerlerin bulundukları mevkiden orduya katılınca kadar geçecekleri eyalet, kaza ve köylerin idarecilerine gönderilen buyruldukları askerlerin gerekli olan her türlü ihtiyacının karşılanması istenmiştir.

Ordu; neferler, çavuş ve mülazımlar, yüzbaşılar, binbaşılar ve bunların tamamını kumanda altına alan sergerde şeklinde hiyerarşik bir düzen içerisinde konumlandırılmıştır. Meclis tarafından her 400 nefere bir binbaşı, 99 nefere bir yüzbaşı ile mülazım, 23 nefere bir çavuş ile bunların yanında sancaktar ve arkadaşları, borazan ve davulcular tayin edilmiştir¹⁰³². Ayrıca önceleri asakir-i mansure veya muntazama olarak adlandırılan asakir-i nizamiye, Tanzimat sonrası düzenlenmiştir. Anadolu ve Arabistan kıtalarında bulunan eyaletlerden tertip edilen asakir-i nizamiye; zabitanla birlikte 600 nefer bir alay, bu alayların her biri dört bölük ve her bir bölük yüz ellışer adamdan oluşmuştur. Her bir alayın miralay olmak üzere bir binbaşı, bir alay kâtibi, sancaktar, bir cerrah, bir yüzbaşı ve mülazım, bir bölük kâtibi, dört çavuş, bir nalbant, on iki onbaşıdan meydana gelmiştir¹⁰³³.

¹⁰³¹ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s. 315-316.

¹⁰³² A.Ş.S., 28, 60/112. Nizamnamenin birinci bendi.

¹⁰³³ A.Ş.S., 28, 180-181/356.

Ordunun gerek kara yoluyla gerekse deniz yoluyla merkez orduya katıldıkları anlaşılmaktadır. Zira incelenen dönem şeriiye sicillerinde askeri sevkیاتlarda İskenderun-Payas yolunun sıklıkla kullanıldığına yönelik belgelere rastlanmıştır¹⁰³⁴.

Askerin cepheye nakli dışında diğer bir mevzu ise mühimmatın cepheye nakli meselesidir. Cephanenin nakli için de çoğunlukla İskenderun İskeleyi'nin kullanıldığı bilinmektedir. 18 Mart 1844 tarihli bir belgede İstanbul'dan İskenderun İskeleyi yoluyla Halep'e oradan da Musul'a gönderilen çadır ve mühimmatın yolculuk esnasında hayvanlar için gereken ücretlerin kazalar tarafından karşılanması, daha sonra hazinece ödenmesi istenmiştir¹⁰³⁵. Mühimmat ve cephanenin sevki esnasında nakil için gerekli olan araba ve hayvan ücreti genellikle bulundukları kazanın mal sandıklarından karşılanmıştır. 28 Nisan 1841 tarihli Antakya mütesellimine gönderilen tezkerede ise İstanbul'dan Şam Valisi maiyetinde gönderilen yeteri kadar miktar top ve mühimmatın Antakya'ya gelmiş olduğu, bu top ve mühimmatın nakliyesi için 50 çift öküz ve 15 beygirin tahsis edilerek ücretlerinin hazineden karşılanması istenmiştir¹⁰³⁶. Kaza ve nahiyelerde bulunan top ve cephaneye dair bulunan mühimmat tasnif edilerek deftere kaydedilmiştir. İşe yaramayan eşyalar ise müzayede yoluyla satılmış, elde edilen gelir, maliye memurlarına teslim edilmiştir. Cephanenin kaydedildiği bu mühimmat defterleri de Halep'e gönderilmiştir.¹⁰³⁷

2.8.3. Cephedeki Askere Lojistik Destek

Askeri seferlerin başarılı olmasında muharip güçlerin teknik donanımı, talim ve disiplinlerinin yanı sıra sefer öncesi yapılan hazırlıklarda etkili olmaktadır. Günümüze nispetle haberleşme ve nakil vasıtalarının tamamen insan ve hayvan gücüne dayalı olarak yürütüldüğü devirlerde bu tür hazırlıklar önem arz etmektedir. Bugünkü literatürde lojistik olarak ifade edilen, sefer öncesi ve sefer sırasında yürütülen bu faaliyetlere Osmanlı dilinde iâşe, ikmal ve tayinat denilmektedir¹⁰³⁸.

İncelenen dönemde gerek olağan durumlarda gerekse askeri seferler sırasında askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması hususuna son derece önem verilmiştir. Nitekim Rusya ile yapılan savaşta Halep'ten toplanan 1500 askerin tayinatlarının karşılanması için Halep meclisince zabitanların eline verilmek üzere nizamname düzenlenmiştir.

¹⁰³⁴ A.Ş.S., 28, 116/217, 118/222, 120/229, 137/270; A.Ş.S., 29, 7/25, 8/26, 8/29, 33/94, 37/102, 53/142.

¹⁰³⁵ A.Ş.S., 25, 164-165/448.

¹⁰³⁶ A.Ş.S., 25, 18/47.

¹⁰³⁷ A.Ş.S., 25, 40/107.

¹⁰³⁸ Ömer İsbilir, "Osmanlı Ordularının İâşe ve İkmalî: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği", *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 151-153.

Bu nizamnamede askerlerin kararlaştırılmış tayinatları ve bazı teferruatlar ifade edilmiştir. Bu bağlamda nizamname, Tanzimat döneminde taşrada tertip edilen muvazzaf askerlere sağlanan lojistik desteğin anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Bu nizamnameye göre; 1.500 nefer süvarinin maaşları, tayin edilen mühürlü senet karşılığında, Halep mal sandığından temin edilecektir. Gerek yol üzerinde gerekse görev yerlerinde her bir nefere günlük yarımşar kıyye ekmek ve hayvan başına arpa yem olarak verilecektir. Askerlerin ikişer aylık maaşları ise harçlık olarak peşinen ödenecektir. Binbaşların bir aylık maaşları 1.200 kuruş, her dört nefere günlük 2 kıyye ekmek ve 16 kıyye arpa, yüzbaşılara 140 kuruş bir aylık maaş ile her iki nefere günlük 1 kıyye ekmek ve 8 kıyye arpa, mülazımlara 200 kuruş, çavuşlara 130 kuruş, sancaktarlara 150 erkardaşlarına 100 kuruş, davulbazcılara 125 kuruş, davulbazcıların erkarındaşlarına ve boruculara 100 ve neferlere 80 kuruş aylık maaş tahsis edilmiştir. Her birine eşit olarak ise yol üzerinde yarımşar ekmek ve hayvanları için 4 kıyye arpa yem verilecektir. Ayrıca Sergerde Ali Bey'e aylık 5.000 kuruş maaş ile sekiz nefere verilen tayinat miktarı günlük olarak verilecektir. Yazışmaları gerçekleştirmek için istihdam edilen alay kâtibi ve her bir binbaşı maiyetinde bulunan kendisiyle birlikte toplam beş neferin maaşları Sergerde Ali Bey'e mahsus verilen 5.000 kuruş maaştan karşılanacaktır. Kâtiplere de günlük yarımşar kıyye ekmek ve her bir hayvan için günlük 4 kıyye arpa yem verilecektir. Verilen tayinatlar mühürlü senet karşılığında bulundukları memleketlerin mal sandığından temin edilecektir

Askerlerin Halep'ten Üsküdar'a varıncaya kadar yol üzerinde geceleyecekleri yerlerde tayinatları, makbuzlarla beraber o yerin mal sandığından karşılanacaktır. Bulundukları yerin kaymakam, mal ve kaza müdürleri ve köy kethüdaları bilgisi dâhilinde temin edilen askeri tayinatlar, o yerin rayiç fiyatına göre fiyatlandırılacaktır. Harcanan miktar daha sonra sergerdeler tarafından maliye hazinesine takdim edilecektir. Her bir nefere ait hayvanın telef olma ihtimaline karşılık yük hayvanı kiralanacaktır. Şayet askerlerden birinin hayvanı hastalanıp telef olursa 100 neferden oluşan her bir yüzbaşı takımına 2, 400 neferden oluşan binbaşı takımına 8 hayvan kiralanacaktır. Ayrıca askerlere verilen diğer tayinatlara ilaveten Halep meclisince her bir nefere dörder kıyye saman verilmesi kararlaştırılmıştır.

Muharebe meydanında yahut muharebeden dönüş esnasında, askerlerin hayvanlarından biri telef olursa yerine satın alınacak hayvan ücreti binbaşı tarafından

hesaplanarak askerlerin daha sonra alacakları maaşlarından kesilmek üzere mal sandığından karşılanacaktır. Şayet neferlerden birinin hayvanı kaza merkezine varmadan telef olması durumunda bulundukları yerden hayvan kiralanarak o neferin kazaya ulaştırılması sağlanacaktır.¹⁰³⁹

Nizamnameden anlaşılacağı üzere orduya temin edilecek zaruri ihtiyaçların karşılanması tamamen merkez kontrolünde gerçekleşmiştir. Merkezden gönderilen irade ve emirlerde, diğer devlet meselelerinde olduğu gibi askerin ihtiyaçları ayrıntılarına yer verilecek şekilde belirlenmiştir. Öyle ki merkezin detaylandırmadığı hususlarda eyalet meclislerinin inisiyatif kullandığı anlaşılmaktadır.

Önemli diğer bir husus ise Halep eyaleti idaresindeki kazalardan tayin edilen binbaşı ile sancak statüsünde olan yerlerden tayin edilen binbaşı maaşlarında farklılık olmasıdır. Nitekim Halep kazalarından tertip edilen askerlerin binbaşılara aylık 1200 kuruş maaş tahsis edilmişse de müstakil kaymakamlık olarak idare edilen Urfa sancağı binbaşısına 1500 kuruş maaş verilmesi uygun görülmüştür¹⁰⁴⁰

2.8.4. Askeri Olayların Sosyal Hayat Üzerindeki Etkileri

Savaşlar ve askeri olayların, Osmanlı toplumunu maddi ve manevi her açıdan etkilediği açıktır. Bu olayların bir bölgede nelere yol açtığı, sosyal yaşama ne tür etkilerinin olduğu ayrıca askere alma usulü, asker âdeti, askerlerin cepheye nasıl hangi yolla gidecekleri, iâşe ve ikmalleri, sakatlık, ölüm, görevden alma, izin gibi askeri olaylar şeriiye sicillerinden tespit edilmiştir. Bunların dışında ifade edilmeyen diğer bir husus ise askerden kaçanların topluma nasıl zarar verdiğidir.

Öncelikle belirtmekte fayda vardır ki askeri firar olaylarında devlet, merkezden gönderdiği irade ve emirlerle bir takım önlemler almaya çalışmıştır. Nitekim İstanbul'dan Halep eyaletine gönderilen emirde Osmanlı ile Rusya arasında meydana gelen savaştan dolayı asker toplanması aşamasında bir takım başıbozukların türediği ifade edilmiştir. Bu başıbozuk taifesinden bazılarının askerlik memuriyetini kötüye kullanarak yağmacılık, arsızlık gibi fiillere karıştıkları hatta bununla yetinmeyip asker sevkıyatı sırasında yol üzerinde müslüman ve Hristiyan tebaanın can, mal ve ırzlarına saldırdıkları yönünde istihbarat alındığı belirtilmiştir. Öyle ki *“edeb, hamiyet ve askerlik sınıfına yakışmayan nice davranışlar*

¹⁰³⁹ A.Ş.S., 28, 60-61-62/112.

¹⁰⁴⁰ A.Ş.S., 28, 62/112.

*sergiledikleri ve muharebe esnasında edebe aykırı bir takım fenalıklar cesaret etmekte oldukları” vurgulanmıştır*¹⁰⁴¹.

Daha önce de ifade edildiği gibi Tanzimat’la birlikte askerlik alanında gerçekleştirilen yeni düzenlemelerin firar olaylarını azalttığı yönünde herhangi bir bulguya tesadüf edilmemiştir. Bu nedenle asker istihdamına yönelik yapılan düzenlemelerin yanında askerden firar edenlere yönelik de birtakım düzenlemeler yapılmıştır. 7 Aralık 1843 tarihli Halep eyaletine gönderilen buyruğunda askere alma usulünün belirli bir nizama göre yapılması gerektiği ve askerlik sürelerinin yeniden düzenlendiği ifade edilmiştir. Bu nizama göre eski neferlerin hepsine izin ruhsatı verilerek yerlerine kura-yı şeriyye ile yeni neferlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu yeni neferlerin başlama yazılarında ise görev sürelerinin 5 yıl olacağı yazılmıştır. Önceleri *“hayatlarının sonuna kadar askeriyede kalacağı vehmiyle”* firar eden neferlerin yeni düzenleme sonrasında da askerden firar ettiği anlaşılmaktadır.

Firar olaylarını engellemek için yapılan düzenlemeler, öncelikle kuvvetli bir usule bağlanmıştır. Bundan böyle asakir-i nizamiyeden firar eden askerler ister ulemadan birisi, isterse devlet görevlisi olsun kimin hanesinde saklanırsa o kişilere gereği yapılacak, firariyi ihbar edenlere ise 120 kuruş *“ihbariye”* akçesi verilecektir. Gerek vilayet erkânı gerekse ahaliden biri olsun firariyi çiftliğinde yahut hanesinde saklamak ayrıca firariyi kendi hizmetinde kullanmak gibi fiilleri işlerse bu kişiler iki kat vergi ödeyecektir. Bu vergiler mal müdürü tarafından tahsil edilip firariyi ihbar eden kişiye tayin edilen ihbariye ücreti ise ertelenmeden verilecektir. Şayet asker kaçaklarını yazmak için gönderilen zabıta, firariyi bir mahallede yahut bir köyde kendi hanesinde bulur ise o mahalle veya köy ahalisinin tamamı zan altına olacağından ihbariye akçesi tüm ahaliden tahsil edilerek zabıtaya verilecektir.

İster devlet erkânı ister ahaliden biri olsun asker firarisini sakladığı yahut hizmetinde kullandığı anlaşılırsa o kişiler vergi vermeyen kişilerden ise eşit olmak üzere yüz yirmişer kuruş, vergi veren kişilerden ise bir senelik vergisinin iki katı vergi ödeyecektir. Ayrıca firari askeri saklayanlar İstanbul’dan kimseler ise vekâlet makamında bulunan zabıtan tarafından, taşrada ise vilayetlerde bulunan müşir ve mir miran tarafından o kişilere rütbesine göre ceza verilecektir. Askeri firarilere verilecek cezalar ise ayrı bir kıta olarak düzenlenmiştir. Buna göre;

¹⁰⁴¹ A.Ş.S., 28, 96-97/175.

Asker kaçağı askere, yazıldığı ilk sene kaçır ise acemi hükmünde kabul edildiğinden yakalanıp geldiği anda kendisine 120 değnek vurulacaktır. İkinci senenin içinde firar eden askere 120 değnek vurulmasına ek olarak yakalandığı ana kadar yapmış olduğu hizmet lağvedilerek askerlik süresi yenilenecektir. Üçüncü, dördüncü ve beşinci senelerde firar edip yakalandıktan sonra hem 120 değnek vurulacak hem de hapis cezası verilecektir. Şayet asker firarisini saklayan kişi ecnebi tebaasından ise zikredilen ihbariye akçesi elçi, konsolos tercümanları vasıtasıyla tahsil edilerek bu işe cesaret edenlere gerekli cezanın verilmesi için Dar-ı Şuray-ı Askeriye bildirilecektir¹⁰⁴². Askerlik süresinin uzun olması nedeniyle asker kaçaklarının çoğu kez halka zarar verdiği yönündeki şikâyetler sicillere yansımıştır¹⁰⁴³

¹⁰⁴²A.Ş.S., 25, 156-157/433.

¹⁰⁴³A.Ş.S., 25, 4/7, 5/10, 3078, 53/146.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ANTAKYA'NIN EKONOMİK YAPISI

3.1. TARIM ve HAYVANCILIK

Anadolu'da yer alan büyük küçük birçok şehirde, şehir halkına ait ve onlar tarafından tasarruf edilen topraklar bulunurdu. Bu topraklar genellikle şehir çevresinde tarıma açılmış araziler üzerinde konumlanmıştır. Halk genellikle kendi ürettiği tahıl ve meyveyi, gereksinimleri için kullanırken üretim fazlasını ise pazarlarda satarak şehrin ihtiyacı karşılanmaktaydı.

Merkezi idareyle ilişkisi olamayan köylüler ve şehirliler iki farklı şekilde toprak sahibi olmuşlardır. Bunlardan ilki devredilmesinde şeri hükümlerin geçerli olduğu ev, bahçe ve bağlarla sınırlı olan mülk sahibi olmaktı. Kız ve erkek çocuklar, hayatta kalan eş, anne-baba ve bazı durumlarda kardeşler mirastan pay alma hakkına sahip olduklarından mülk topraklar kısa sürede varisler arasında parçalanırdı.

Tarlalar ise kişilere değil, Osmanlı Devleti'ne aitti. Bu tür toprakların işletmesi şahıslara verilmiş bunun karşılığında toprağı tasarruf eden kişiler öşür ve diğer vergilerin ödenmesinden sorumlu tutulmuşlardır. Miri olarak adlandırılan bu tarlalar bölünmeden ortak işlenmesi şartıyla toprağı işleyenin çocuklarına miras kalabilirdi. Boş kalan toprak parçaları ise “resm-i tapu” adı verilen bir bedel karşılığında bir başka köylüye devredilirdi¹⁰⁴⁴.

Antakya şeriyeye sicillerinde yer alan vakıf, tereke ve mülk alım satımı ile ilgili kayıtlar incelendiğinde evlerin bahçe ve tarla içlerinde konumlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca içinde evlerin bulunduğu yahut mesken olarak kullanılan binalara yakın mahalde bulunan tarlalar, daha çok “hukire” olarak adlandırılmıştır¹⁰⁴⁵. Gerek tarlaların gerekse hukirelerin dönüm cinsinden ölçüsü o mülkte, buğdayın yetiştigi miktar “*tahminen on beş ‘ulbe tohum isti’ab ider bir kıta tarla*” şeklinde ifade edilmiştir¹⁰⁴⁶.

¹⁰⁴⁴ Suraiya Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 297-299.

¹⁰⁴⁵ A.Ş.S., 31, 41/77.

¹⁰⁴⁶ A.Ş.S., 31, 93/183.

Şehrin etrafındaki tarım arazilerinde ve kırsal kesimdeki köy ve mezraların bağ ve bahçelerinde üretilen ürünler, hasat mevsiminde asli ihtiyaçlar karşılandıktan sonra fazlası beldeye getirilerek çarşı ve pazarlarda satışa sunulmuştur. Bu ürünlerin şer'i vergisi olan "öşrün" yerinde ödenmesine rağmen beldeye nakli esnasında alınan gümrük vergileri bir takım şikâyetlere neden olmuştur. 15 Mayıs 1842 tarihli belgede Antakya'da fakir insanların gümrük hususunda meclise takdim ettikleri arzuahallerde çocukları için tasarrufları altında bulunan bağ ve bahçeden hâsıl olan incir, üzüm, zeytin, nar, sebze ve sair üretimin şeri vergisi olan öşrün tahsilinden başka herhangi bir verginin alınmaması istenmiştir¹⁰⁴⁷.

İncelenen döneme ait sicillerde, çeşitli ürünlerin bağ, bahçe ve tarlalarda üretildiği hatta dava konusu olduğu birçok kayıt mevcuttur. Bu bağlamda Antakya kazasında tarımı yapılan ürünler; elma, erik, armut, ayva, badem, patlıcan, bamya, ceviz, darı, firik, , incir, buğday, burçak, mercimek, nohut, yulaf, mişmiş (kaysı), nar, penbe (pamuk), pirinç, kendir, zerdali, şeftali, nar, ayva, yenedünya, üzüm, limon, susam, portakal, soğan, Arpa, turunç, tut, tütün, üzüm ve zeytindir.

Tablo 27: Antakya Kazasında Tarım Ürünlerinin Fiyatları¹⁰⁴⁸

Sıra	Ürün	Ölçü Birimi	Fiyat Aralığı
1	Buğday	1 'Ulbe	15-30 kuruş
2	Arpa	1 'Ulbe	7,5-15 kuruş
3	Yulaf	1 'Ulbe	7,5-15 kuruş
4	Mercimek	1 'Ulbe	10-20 kuruş
5	Nohut	1 'Ulbe	8,3 kuruş
6	Soğan	1 Batman ¹⁰⁴⁹	1 kuruş
7	Bulgur	1 'Ulbe	20-25 kuruş
8	Zeytin	1 'Ulbe	10 kuruş
9	Zeytinyağı	1 Batman	10-15 kuruş
10	Saman	1 Yük	10 kuruş
11	Pamuk	1 Batman	15-70 kuruş
12	İncir	1 Batman	1,17 kuruş

¹⁰⁴⁷ A.Ş.S., 25, 93/272.

¹⁰⁴⁸ Ayçiçek, 33 numaralı Antakya Şer'iyye Sicilinin... , s. 526.

¹⁰⁴⁹ Şemseddin Sami batmanın 2-8 okka arasında değişen bir maiyat ölçüsü olduğunu kaydetmektedir. Bunun yanı sıra Huri İslamoğlu İnan, batmanın 7. 4 kg'lık olduğunu, ancak Anadolu menn'inin değerinin 5 ila 8 kg arasında değiştiğini belirtmiştir. Cengiz Orhonlu bu değeri 7,3 kg olarak vermiştir. Halil İnalçık standart batmanın 18 okka veya 23 kg (72 lidre=7200 dirhem=23.094 kg) ve 19. yüzyılda Anadolu'da ise 7,694 kg olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ünal Taşkın, "Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü...", s. 15-19.

Antakya kazasında zirai üretimin en başta gelen mahsulü buğday ve arpadır. Özellikle buğdayın hemen hemen her türlü iklim şartlarında yetişebilme özelliğine sahip olması, kazada üretiminin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Ayrıca üretim fazlasının depolandığı ambarların her evde bulunması, hububat ürünlerinin yaygın olarak üretildiğini göstermektedir.

Nahiyeler bazında ele alındığında Antakya nahiyesi köylerinin başlıca mahsulleri buğday, arpa, yulaf, mercimek, burçak, nohud, darı, pamuk, zeytin, üzüm, incir, bağ bahçe ve bostan ürünleriydi¹⁰⁵⁰. Antakya'nın içinde tütün ve ipek üretimi de yapılmaktaydı. Özellikle Antakya merkez nahiyesinin köylerinden Yakto'da ipek üretiminin yaygın olduğu belgelerden anlaşılmaktadır.

1856 yılında Kanavat Mahallesi sakinlerinden Şeyh Müslim bin Şeyh Maruf üç sene önce her batmanı 165 kuruş olan ipekten 61 batman Şeyh Ali'ye satmış, ancak değeri olan 1065 kuruşu kendisine vermediği gerekçesiyle Şeyh Cemil oğlu Şeyh Ali'yi dava etmiştir. Şeyh Ali ise bu meblağı Şeyh Müslime verdiğini iddia etmiş, Şeyh Müslim de bahsedilen meblağı kendisine teslim etmediğini şahitler huzurunda ispatlamıştır¹⁰⁵¹. Aynı tarihli başka bir belgede, Yakto köyü sakinlerinden Âşık oğlu Yusuf'un Halepli Cabbar Gazâl zımmiye eda eylediği iki kantar karma dört batman ipeği teslim etmiştir¹⁰⁵². 1863 yılında Hammare Mahallesi'nden Hatice bint-i Mehmed vekili bahçe içindeki ham ipek yüzünden dava etmiştir¹⁰⁵³. 1867 tarihli tereke kaydında Yakto köyü ahalisinden vefat eden Vâtfâ bint-i Ali Dîb adlı kadının yine Yakto köyünde dut bahçesine sahip olduğu görülmektedir¹⁰⁵⁴.

Tütün ve zeytin üretiminin ise belirli bir bölgeyle sınırlı olmadığı birçok tereke kaydı ve miras davalarından anlaşılmaktadır. Özellikle alacak verecek davalarında bahçe söz konusu olduğunda zeytin ağacı ve hissesi dava konusu olduğu görülmektedir. Öyle ki zeytin ağacı davasına eşler arasında bile rastlanmaktaydı.¹⁰⁵⁵

Köy ve mezralardan Antakya merkez nahiyesine doğru bağ bahçe ürünlerinin pazarlanmasında yatay bir hareketlilik söz konusuydu. Elde ettikleri ürünlerin ihtiyaç fazlasını geçimlerini sağlamak adına çarşı pazarda satmak için merkeze doğru bir

¹⁰⁵⁰ BOA. Ev. d. 17740 s.19.

¹⁰⁵¹ A.Ş.S., 25, 67/205.

¹⁰⁵² A.Ş.S., 25, 182/488.

¹⁰⁵³ A.Ş.S., 32, 43/82.

¹⁰⁵⁴ A.Ş.S., 35, 27/73 Dut bahçelerinin fazla olduğu mahallerde ham ipek yetiştirildiği görülmektedir. Tutdibi Mahallesi de adını ipek üretimi için bu mahalde yetiştirilen dut ağaçlarından almıştır.

¹⁰⁵⁵ A.Ş.S., 29, 15/51; A.Ş.S., 32, 11/19, 18/36, 31/65, 32/66, 32/67, 71/155, 97/208, ; A.Ş.S., 28, 129/254, 110/202; A.Ş.S., 27, 42/95, 56/134 61/142; A.Ş.S., 25, 66/20; A.Ş.S., 39, 221/611.

nakil söz konusuydu¹⁰⁵⁶. Bu nedenle Antakya merkez nahiyesi, bu bağlamda da sürekli hareket halinde olmuştur.

Kuseyr nahiyesi köyleri ve mezralarında ise başlıca hububat mahsulleri olarak buğday, arpa, şufan, küşne, dari, sinai mahsülleri olarak zeytin, tütün ve pamuk, bağ bostan ürünleri olarak ise üzüm, incir, narın üretimi yapılmaktaydı. 17740 numaralı vakıf defterine göre 1261-62 senesinde gerek miri gerek vakf olarak devlet memurları aracılığıyla emaneten idare edilen köy aşarı hasılatı muhtelif fiyatlar ile satılmış ve bu fiyata uygun olarak hesap edilen zahirenin toplam hasılatının kıymeti, toplam ekili alan üzerine taksimiyle bir fiyat çıkarılmıştır. Buna göre köylerin hesap edilmiş tamam hasılatı tablo- 28-29 30'da gösterilmiştir.

Tablo 28: Kuseyr Nahiyesi, Köy ve Mezralarında Zahirenin Toplam Hasılatı (1861-62)¹⁰⁵⁷

Köyler Mezralar	<u>Buğday</u> Ulbe Rub'	<u>Arpa</u> Ulbe Rub'	<u>Şufân</u> Ulbe Rub'	<u>Küşne</u> Ulbe Rub'	<u>Nohud</u> Ulbe Rub'	<u>Mercimel</u> Ulbe Rub'	<u>Darı</u> Ulbe Rub'	<u>Zeytun</u> Ulbe Rub'	<u>Penbe Kozası</u> Kantar	<u>Duhân</u> Demet
İblice Mezrası	103 3,25	13 0,25	97 2	- 1	-	-	0 3,25	-	5 2	-
'Ayn-i Fındık Mezrası	898 2	160 1	154 1,25	24 1	1	4 1	147 0,25	-	36	40
Dervişiye Mezrası	188 3	20	62 3	3 2	-	-	-	212 1	17	21
Berdiye Mezrası	29 3	16 2		9	-	-		8 3	21	-
Kozluca Köyü	134 3	74 1	18 2	4 2	-	3 2	55 1	5 1	1	-
Betrin Köyü	351 3	38 1	85 1	17 2		12	15 2	25 1	31	70
Gökçeğöz Mezrası	162 1	13 2	70 2	1 1	-	4 2	3 2	159	5	-
Zengiyye Mezrası	190 1	20 1	50	3 2	-	1 1	6 3	40 1	17 1	-

¹⁰⁵⁶ “... Ayal içün taht-ı tasarruflarında bulunan bahçe ve bağdan hâsıl olan incir ve üzüm ve zeytin ve nar ve sebze ve sair aşar-ı şeriyyesini mahallerinde edâ ettikten sonra bu misillü emvâllerini beldeye nâkledüp hanelerinde me'kulâtları içün kafâyet-i miktarını hanesine vaz' fazla bir şey kaldığı halde esvâkda fûrûht-u kesbi ma'îşet edeceklerinden...” Bkz. *A.Ş.S.*, 25, 93/272.

¹⁰⁵⁷ BOA. *Ev. d.* 17740, s.16-18. Bu tabloda gösterilen hasılat Kuseyr nahiyesinin belirli köy ve mezralarını ihtiva etmektedir. Fakat hasılatın muhteviyatı açısından detaylı bilgi verilmemektedir.

Ağcurûn Köyü	95 2	50 2	150 1	10		7	12 2	38 2	16 2	47
‘Anso Köyü	211 1	53 1	111	19	2	-	-	55 2	31 1	862
Baksânos Köyü	101	33 1	1	31 1		3 1		180	85	11
Sûriyye Köyü	213 3	36 2	30 1	44 1	227				213	59 0,25
Tabîbe Mezrası	296 1	10 2	12 3	1 3	-	10 1	22 2	-	-	-
Aydiye Mezrası ¹⁰⁵⁸	564 3	80 3	59 2,25	17 1		13 2	14 1	1 2,25	53 1	78
Kiliş Mezrası	26 3	41 2	60 3	12 0,25		-	-	-	-	--
Filîc Mezrası	107 3	18	9 3	5 0,25	3 1	-	-		-	-
Kefere Mezrası	73	60 3	36 1	4 1	-	4	-	58	42 3	-
Gürgîn Mezrası	111 3	40	8 1	10 2	-	-	-	-	-	-
Tantuz Mezrası	54 3	5 1			1			9 3		
Müstâkalos? Mezrası	29	14 3	-	3	1	-	-	34 3	29 2	-
Mağaregir Mezrası	15 2	11	15	-	-	-	-	-	-	
Nuhiyye Mezrası	19 1	7	29 1	3,25	3			4		
Osfiyat Köyü	124 3	70 1	17	6	1 0,25	1	-	6 2,25	10 3	
Turfanda Köyü	41 1	22 3,25	1	3 1,25	2			69 2	81 2,25	
Hâkimiyye Mezrası	121 1	16	64 2	1 2				14 0,25		
Yasala Mezrası	184 3	47	8 3	5 3			76 1,25	117 2,25		
Mestûli Mezrası	4 1									

¹⁰⁵⁸ ‘Aydiye mezrasında ayrıca susam yetiştirilmektedir. Bkz. BOA. Ev. d. 17740, s.17.

Deyri-Füyûn Mezrası	138	59 1	18 1	12 1			27	61 3,25		
---------------------	-----	---------	---------	---------	--	--	----	------------	--	--

Tablo-28’de görüldüğü gibi bazı mezralarda diğer köylere oranla daha fazla miktarda buğday ve arpa üretimi yapılmaktadır. ‘Ayn-i Fındık mezrasında 898 ulbe buğday ile 160 ulbe arpa hasılatından bu mezranın tahıl üretimine elverişli bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca baklagillerden nohut hasılatının yaklaşık tamamının Suriyye köyünde üretildiği görülmektedir. Tütünün ise ‘Anso köyünde diğer yerlere göre daha fazla yetiştirildiği anlaşılmaktadır. Pamuk, hasılatın en fazla olduğu Suriyye köyünde 213 kantar ile ilk sırada yer almaktadır. Zeytin hasılatının en fazla olduğu yerin ise 212 ulbe ile Dervişkiye mezrası olduğu görülmektedir.

Görüldüğü gibi nahiyenin köy ve mezralarını içine alan geniş bir coğrafyada tarıma dayalı üretim yapılmıştır. Antakya’da üretimin çoğunluğunun, köy ve mezra sayısının fazla olması göz önünde bulundurulursa Kuseyr nahiyesinden karşılandığı söylenebilir.

Süveydiye nahiyesi köy ve mezralarında yetiştirilen başlıca tahıl hasılatı incelendiğinde; buğday, arpa, şufan, küşne, dari, sina’i hasılat; zeytin, tütün, pamuk ve ipek, bağ bostan ürünleri; üzüm, incir, nar üretiminin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 29: Süveydiye Nahiyesi, Köy ve Mezralarında Zahirenin Toplam Hasılatı (1861-62)¹⁰⁵⁹

Köyler Mezralar	<u>Buğday</u> Ulbe Rub‘	<u>Arpa</u> Ulbe Rub‘	<u>Sufân</u> Ulbe Rub‘	<u>Küşne</u> Ulbe Rub‘	<u>Nohud</u> Ulbe Rub‘	<u>Mercimek</u> Ulbe Rub‘	<u>Darı</u> Ulbe Rub‘	<u>Zeytun</u> Ulbe Rub‘	<u>Penbe Kozası</u> Kantar	<u>Duhân</u> Demet
Mağaracık Köyü	338 3	113 3,25	42 1,25	9 0,25	-	1 2,25	67	-	-	-
Cerâdiyye Mezrası	150	20	60		- 3,25	-	15	-	-	-
 Mezrası	57 3	7 1	30 1		-	-	21	4 2		
Süveyzî Mezrası	71 1	16	95 2	5 1	- 2,25	-	22 3	1 3	8 1	-
Cuhriye	70	9	19	-	-	-	47	-	-	-

¹⁰⁵⁹ BOA. Ev. d. 17740, s. 19.

Mezrası										
Yayaklı mezrası	6	53	-	-	-	-	1	17	-	-
Mengüliyye Köyü	23	3	26	-	-	-	11	91	-	-
Curiyye Me'a Keser Mezrası	28	4	25	-	-	-	3	-	-	-
Telil Hanbalas Köyü	33	2	25	-	-	-	3	317	-	-
Meydancık mezrası	45	-	10	-	-	-	11	-	-	8
Turunçlu Mezrası	64	7	24	2			46			
Güldiran Köyü	37	5	28	3	-	-	3	14	7	13
Hüseyno Köyü	37	11	17	1	-	-	2	12	-	2
Berişiye Mezrası	93	19	36	-		-	35	-	-	-

Buğday ve darı¹⁰⁶⁰ hasılatının en fazla olduğu yer Mağaracık köyüdür. Ayrıca Tütün hasılatının bu bölgede çok az olmasına rağmen Meydancık mezrası, Güldirân ve Hüseyino köyünde yetiştirildiği, Zeytin hasılatının ise Telil Hanbalas köyünde yoğunluk kazandığı bilinmektedir¹⁰⁶¹. Süveydiye nahiyesi köy ve mezralarında pamuk hasılatının çok az olmasında iklimin etkili olduğu tahmin edilmektedir.

Süveydiye nahiyesinde ipek üretiminin yapıldığı şeriyeye sicillerine yansıyan bazı davalardan anlaşılmaktadır. Nitekim 1842 yılında Süveydiye nahiyesine tabi Mışrakiye köyü sakinlerinden Hasan bin Ali ile Cercis veledi Yusuf'un arasındaki veraset meselesinde Hasan bin Ali, Cercis veledi Yusuf'ta bulunan dut bahçesindeki on altı hissedenden kendisine ait olan dört hissenin iadesini istemiştir. Ancak Cercis veledi Yusuf bahsedilen bahçeyi 600 kuruşa satın aldığını ispatlamıştır¹⁰⁶². Yine aynı tarihte başka bir kayıta Süveydiye nahiyesine tabi Sünberi köyü ahalilerinden

¹⁰⁶⁰ Buğdaygiller familyası bitkilerinden olan darının hem insan hem de hayvan gıdası olarak kullanılan birkaç çeşidi vardır. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, XIX. Asır Ortalarında Tavas Kazası, Milenyum Yayınları, İstanbul 2007, s.99.

¹⁰⁶¹ BOA. Ev. d. 17740, s. 31-32.

¹⁰⁶² A.Ş.S., 25, 76/228.

Mehmet bin Ömer ile İbrahim veledi Basir arasında dut bahçesi davası geçmiştir¹⁰⁶³. Diğer bir belge Süveydiye'ye tabi Yoğun Oluk köyünde Meryem bint-i Murayıl, zevci Keşiş oğlu Cercis veledi Kalos'un vefatından sonra ailesine kalan bir dut bahçesinin 4 hisseden 3 hissesini Zeytuniye köyü ahalisinden Mehmet bin Yusuf'un zapt ettiğini ve kendisine geri vermesi hususunda Yusuf'un tenbih edilmesini istemiştir¹⁰⁶⁴.

1863 yılında Antakya'da Mahsen Mahallesi sakinlerinden Hanna, Mihail ve Cercis Bino Abdulmesih adlı zımmiler, Abdulmesih veledi Abdo arasında yapılan satış sözleşmesinde; Süveydiye nahiyesine bağlı Çekmece köyünde iki tam ipek dolabı ve “*harir eşcar-ı müsmire(meyveli) ve gayr-i müsmireye (meyvesiz)*” sahip bahçeyi Abdulmesih'e devretmiştir¹⁰⁶⁵. 1867 tarihinde kaydedilen diğer bir satış sözleşmesinde; Koca Abdi Mahallesi'nden Çinçinzâde Fadıl Efendi ibn-i Mustafa Efendi'nin Süveydiye nahiyesine bağlı Mağaracık köyü toprağında bulunan bir tam ipek dolabını ve bir dut bahçesini 4.500 kuruşa Havace Hanna Marin veled-i Badrus'a sattığını ifade etmiştir¹⁰⁶⁶. Ayrıca 1867 tarihli arzuhalde Mahsen Mahallesi'nde ikamet eden Hanna veled-i Cercis, Abdunnur Mihail veledi Kayyuka zimmetinde bulunan ipek tohumu fiyatı olan 400 kuruşu talep etmiştir¹⁰⁶⁷.

Ordu nahiyesinde diğer nahiyelerde olduğu gibi tahıl ürünlerinden buğday, arpa, şufan, küşne, darı baglagillerden mercimek, nohut ve sınai ürünlerinden tütün, ayrıca bağ bahçe ve bostan ürünlerinden incir ve üzüm yetiştirilmekteydi. Bu bölgede ipek ve pamuk üretimi gerek coğrafi nedenlerle gerek iklimi nedeniyle yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 30: Ordu Nahiyesi, Köy ve Mezralarında Zahirenin Toplam Hasılatı (1861-62)¹⁰⁶⁸

Köyler Mezralar	<u>Buğday</u> Ulbe Rub'	<u>Arpa</u> Ulbe Rub'	<u>Sufân</u> Ulbe Rub'	<u>Küşne</u> Ulbe Rub'	<u>Nohud</u> Ulbe Rub'	<u>Mercimek</u> Ulbe Rub'	<u>Darı</u> Ulbe Rub'	<u>Duhan</u> Demet
Dustûriye Mezrası	176 0,25	113 2	21 2	5 2	5	16 1	6 3	321
Şumracık Mezrası	112	82	4	18	10	4	-	-

¹⁰⁶³ A.Ş.S., 25, 76/229.

¹⁰⁶⁴ A.Ş.S., 25, 77/232.

¹⁰⁶⁵ A.Ş.S., 32, 47/91.

¹⁰⁶⁶ A.Ş.S., 35, 19/8.

¹⁰⁶⁷ A.Ş.S. 35 1/64.

¹⁰⁶⁸ BOA. Ev. d. 17740, s. 20 / s. 33

		2	1	2	3	1		
Düzağaç Mezrası	10	17	-	6	1		9	342
	3	2		1	3,25	1,25	2,25	
برجق Mezrası	57	90		5	5	6	6	-
	1,25	1		2	2	2	1	
Hamam Mezrası	57	41	23	2	18	3,25	5	16
	2	2	1,25	3				

Ordu’da diğer nahiyelere göre daha çok tütün ziraatı yapılmaktaydı. Ayrıca buğday ve arpa hasılatının da yaygın olduğu görülmektedir. Hayvan yemi olarak kullanılan küşnenin (burçak), Süveydiyye nahiyesine oranla daha fazla üretildiği anlaşılmaktadır.

Daha erken tarihlerde Antakya’da diğer tahıl ürünleri kadar yaygın olmasa da çeltik üretiminin de yapıldığı bilinmektedir. Çeltik, elverişli olan nehir kenarlarında üretilmiştir ve defterlerde “ *Mahsulat-ı Enhar-ı çeltük der nahiye-i Antakiye*” şeklinde kaydedilmiştir. Çeltik üretiminin yapıldığı nehirler; Nehr-i Afrin, Yılanlı, Kara Pınar, Arpalu, Bagdadi, Barbarun, Dursuniyye, Sinaniyye, Sünberiyye, Ağça Pınar, Hacı Habıblü, Magara ve Mişrakiye’dir.¹⁰⁶⁹

XIX. yüzyılda ise şeriyye sicillerinde kaydedilen fiyat pusulalarında erz/erzen¹⁰⁷⁰ olarak ifade edilen pirinç yetiştiriciliğinin devam ettiği yönünde herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Daha çok terekelerde pirinç olarak fiyatı belirtilen ürünün hangi yolla tedarik edildiği belirtilmediği için üretiminin gerçekleştiği yönünde kesin bir sonuca varılamıyor. Ayrıca Halep Vilayeti Salnameleri’nde yetiştirilen arazi ürünleri arasında pirinç kaydedilmemiştir¹⁰⁷¹.

Şeriyye sicillerinde Antakya’da hangi tür hayvanların yetiştirildiği görülmektedir. Zira birçok tereke kaydında fiyatlandırılmış hayvan türlerine tesadüf edilmiştir. Antakya kazasında yetiştirilen hayvanlar; buzağı, inek, camus, katır, at, keçi, koyun, merkeb, kısarak, öküz, sığa, tavuk, dana, düğ, çebiş, koyun, arı ve taydır¹⁰⁷².

¹⁰⁶⁹ Gül, *Antakya Kazası’nın Sosyal...* s. 81. Abdulkadir Gül çeltik üretiminin yapıldığı nehir adlarını tapu tahriri defterlerinden tespit etmiştir.

¹⁰⁷⁰ A.Ş.S., 25, 43/119, 74/221.

¹⁰⁷¹ *Salname-i Vilayet-i Halep*, H. 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289.

¹⁰⁷² A.Ş.S., 29, 4/14, 14/48, 19/64, 43/117.

3.2. TİCARET

3.2.1. Ticari Konum

Anadolu ile bugünkü Suriye toprakları arasında yer alan Antakya, tarihi süreç içerisinde Arabistan yolu üzerinde askeri, dini ve ticari açıdan birçok kervanın ve tüccarın uğrağı önemli bir geçiş noktasında yer almaktadır¹⁰⁷³. Fırat'tan denize, Suriye'den Anadolu'ya giden yolların birleştiği noktada bulunması dolayısıyla, doğu-batı arasında transit taşımacılığın vasıtası olmuş, buna bağlı olarak ticaret ve nakliye işleri bir hayli gelişmiştir. İlkçağ ve ortaçağda şehrin güneyinde Asi Nehri'nin denize döküldüğü yerde bulunan Süveydiye Limanı, uzun yıllar ulaşımda aktif iken zamanla Asi Nehri'nin taşıdığı alüvyonların birikmesi yüzünden kullanılamaz duruma gelmiştir. Bugün Antakya'nın deniz ile irtibatı, 700 m. kadar yüksekliğe tırmanarak Amonos Dağlarını Belen civarında aşan İskenderun limanı ile sağlanmaktadır. Diğer yollar ise Antakya'yı doğuda Halep'e, güneyde Lazkiye ve Beyrut'a bağlamaktadır¹⁰⁷⁴.

Anadolu'yu güneye bağlayan ordu, posta ve ticaret yolu niteliğindeki Antakya, Kral Yolu üzerinde kurulmuştur. Şehrin, doğunun tüm ticaretine hâkim bir merkez durumuna gelmesinde, Sard'dan Mısır'a giden Kral Yolu ve Akdeniz'den gelip Asi Nehri'ni takip ederek Basra Körfezi ve Semerkant'a kadar ulaşan transit yolların Antakya'dan geçmesi etkili olmuştur¹⁰⁷⁵. Bu yollar Rumeli ve Anadolu'da sağ, sol ve orta olmak üzere üç kola ayrılmıştır. Anadolu sağ kolu içerisinde yer alan Antakya, Üsküdar-Eskişehir-Akşehir-Konya-Adana güzergâhında Halep'ten önce yer almaktadır¹⁰⁷⁶.

Şeriyeye sicillerinden anlaşıldığı kadarı ile incelenen dönemde Antakya'da canlılık ve hareketli bir ticari hayat görülmektedir. Kara ticareti bağlamında Şam ve Halep üzerinden İstanbul yönüne giden tacirler, Amanoslar üzerindeki Belen geçitini aştıktan sonra Misis ve Adana köprülerini geçerek Adana'ya ulaşmışlar, daha sonra Toroslar üzerinde yer alan Gülek Boğazı'nı aşarak Orta Anadolu'ya geçmişlerdir.

¹⁰⁷³ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2005, s.130.

¹⁰⁷⁴ Streck, "Antakya", *İA*, M.E.B, s. 456-459.

¹⁰⁷⁵ N. Turgut, *Antakya Tarihi Ticaret Merkezi Mekânsal Yapı Değişim ve Gelişim Sürecinin Kent Ticaret Merkezi Planlamasına Etkinliği*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1986, s. 40.

¹⁰⁷⁶ Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, s. 123.

Deniz ticareti açısından ise daha çok yabancı tacirlerin kullandığı Belen, Süveydiye ve İskenderun Limanları etkin rol oynamıştır¹⁰⁷⁷. Özellikle İngiliz tacirleri mallarını İskenderun limanı üzerinden Anadolu'ya geçirmişlerdir. Hatta bazı durumlarda malların eşkıyalar tarafından gasp edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1843 tarihli bir belgede İngiltere tacirlerinin İskenderun İskeleyi'nden Anadolu'ya geçmek üzere ellerinde bulunan altı yük kahve haramiler tarafından gasp edilmiştir. Hadisenin mahiyeti konsolos tarafından merkeze bildirilmiş ve meselenin araştırılmasına karar verilmiştir. Gasp edilen katır, kahve ve sair eşyaların geri alınabilmesi için Hamza Halil Ağa görevlendirilmiştir¹⁰⁷⁸.

Tüccarın ve diğerlerin ticareti esnasında zahmet çektirilmemesi, yol güvenliğinin sağlanması ve ayrıca İskenderun İskeleyi'ne gelen mallarının muhafazası için Halep eyaletinde istihdam edilen askerlerin yüzbaşılardan bazıları görevlendirilmiştir¹⁰⁷⁹.

Yukarda ifade edildiği gibi birçok Avrupa ülkesinden gelen tacirlerin her türlü işlerini konsolosluk vasıtasıyla halledebilmeleri için ülkelerden konsolos vekilleri tayin edilmiştir¹⁰⁸⁰.

Antakya önemli ticaret yollarının yanında, başta Halep ve Şam olmak üzere diğer eyaletlere giden büyük askeri yolların da geçiş güzergâhıydı. Konum itibarıyla sadece ticari ve hac yolu üzerinde değil ulaşım ve haberleşmenin sağlandığı İstanbul-

¹⁰⁷⁷ Osmanlı Devleti liman tercihi hususunda yabancı tacirler ile Halep tacirleri arasında yaşanan ihtilafta, Halep tacirlerinin isteği olan İskenderun limanına, büyük liman statüsü vermek suretiyle Halep'i dışsattım limanı olarak belirlemişlerdir. Bkz. Adem Kara, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında...* s. 157.

¹⁰⁷⁸ A.Ş.S., 25, 138/396. Yapılan tahkikatta İngiliz tüccarına ait malları taşıyan katırları gasp eden Gavur Dağı haramilerinden dört nefer eşkıya, Beylan toprağında Derikdere adı verilen yerde yükleri bırakıp katırları Gavur Dağı taraflarına götürmüşlerdir. Zikredilen katırcılar Karamurt yakınlarında yakalanmışlardır. Bkz. A.Ş.S., 25, 150/419.

¹⁰⁷⁹ A.Ş.S., 28, 69/126.

¹⁰⁸⁰ 29 Mayıs 1842'de Halep'te ikamet eden Nemçe devleti konsolosu Cezal canibi tarafından Antakya kazasına İlyas Abdül Mesih konsolos vekili olarak tayin edilmiştir. A.Ş.S., 25, 20/51. 1845 yılında Halep'te İspanyol Konsolosu bulunduğundan Antakya'ya gelip giden İspanyol tacirlerin işlerini yürüten Miguel Diyap'ın Antakya Konsolos vekili tayin edilmesi istenmiştir. BOA. HR.MKT, 8/57, s. 1. 12 Muharrem 1261/21 Ocak 1845-49'da Antakya'ya gelip giden İranlı tacirlerin işlerine bakmak için Şehbender vekili olarak İranlı Corci Kayyuk tayin edilmiştir. A.Ş.S., 25, 155/336, 156/337. 1852'de Antakya kazasıyla İskenderun İskeleyi'ne gelen Danimarka Devleti tebaa ve tüccarının işlerini yürütmek için Azal Beycuti konsolos vekili olarak tayin edilmiştir. A.Ş.S., 27, 33/73. 1855'de Antakya ve ona bağlı mahallere gelip giden Fransız tüccar ve tebaasının hususi işlerini yürütmek için konsolos vekili olarak Fransız beyzadelerinden Kalboros tayin edilmiştir. A.Ş.S., 28, 152/298. 1856'da Fransa konsolos vekili olarak Havace Filiph Pirşin görev yapmıştır. A.Ş.S., 28, 168-169/334. 1868-76 yıllarında Antakya kazasında görevli olan konsolos vekilleri ve tercümanları için bkz. Berlin Erdoğan, *Salnamelere Göre Antakya (1866-1908)*...s.64-65.

Şam yolu¹⁰⁸¹ üzerinde yer almakta, her türlü resmi ve gayri resmi haberleşmeler bu yol üzerinden gerçekleşmekteydi.

Kelime olarak konak, (iki konak arası, bir konak yol), merhale, tatar konağı, posta ve posta tatarları beygirlerinin bulunduğu yer manalarına gelen menzil, haberin bir an evvel yerine ulaştırılması amacıyla konaklama noktaları şeklinde tesis edilmiştir. Bu konaklama noktalarında bir miktar beygir beslenerek haberi getirip götüreren ulakların hizmetine sunulmuştur¹⁰⁸². Nitekim Aralık 1840 tarihli fermanla mühim yazışmalar için Şam'dan ve diğer eyaletlerden İstanbul'a gelip giden tatarların yolculuğu esnasında bazı yerlerde beygir hususunda sıkıntı çıkarılması nedeniyle birtakım uyarılarda bulunulmuştur. Önemli yazışmaların bir an önce mahalline yetiştirilmesi için gerekli olan kolaylığın sağlanması istenmiştir. Ayrıca tatarların yolculuk esnasında konakladıkları menzilhanelerde usule göre gerekli olan hayvanların hazırlanarak önemli yazışmaları taşıyan tatarların ve diğer hizmetlilerin hızlı bir şekilde mahallerine gönderilmesine gayret edilmesi bildirilmiştir¹⁰⁸³.

Osmanlı Devleti'nde bütün ekonomik faaliyetler çoğunlukla yolların geçtiği yerler ile bu yolların kesiştiği liman ve şehirlerde toplanmıştır. Her dönemde taşımacılığın gelişmesi için yol emniyetinin sağlanması hususunda gerekli tedbirler alınmıştır. Bunun için büyük kervan ve ticaret yolları üzerinde dağ ve geçitlerde tüccar ve yolcuları, kervanları barındıran hanlar yapılmış, karakol niteliği taşıyan “derbent” tesisleri oluşturulmuştur. Ayrıca bu tesislerden başka yollar üzerinde menziller inşa edilmiştir¹⁰⁸⁴. Antakya kazasında ise gerek ticari gerekse askeri açıdan yol güvenliğinin sağlanması adına Karamurt derbendi inşa edilmiş, derbendin etrafı eşkıyaların bulunduğu yer olmasından dolayı yirmi kadar hane bu bölgeye çekilerek bölgenin muhafazası için belirli bir miktar asker tayin edilmiştir¹⁰⁸⁵.

Bulunduğu konum itibarıyla ticari yolların kesiştiği noktada olması, Antakya kazasına ticari açıdan son derece önemli bir mevki kazandırmıştır.

3.2.2. Genel Ticari Durum

Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin ekonomik yapılarını belirleyen ana unsur, iç ve dış ticaretteki etkinlikleri idi. Birçok Anadolu şehrinde olduğu gibi

¹⁰⁸¹ *Salname-i Devlet-i Ali Osman*, 1263, s. 118.

¹⁰⁸² Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlıda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTKY, Ankara 1991, s.148.

¹⁰⁸³ *A.Ş.S.*, 25, 1/2.

¹⁰⁸⁴ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlıda Devlet Teşkilatı...* s. 146-147.

¹⁰⁸⁵ BOA. A.MKT.MHM. 37/55, s.1. 16 Zi'1-hicce 1268/ 1 Ekim 1852.

Antakya kazasında da geleneksel üretim ilişkilerinin değişmediği, bazı girişimler olsa da sanayileşmenin aktif bir şekilde gerçekleştirilmediği anlaşılmaktadır. Şehirde kıtlık ve yokluk çekilmemesi ve şehrin günlük gereksinimini karşılamak adına bir takım tedbirler alınmıştır. Alınan bu tedbirler içerisinde özellikle iç ticareti özel bazı politikalarla geliştirmek ve canlı tutabilmek için vergi muafiyetleri uygulanmıştır. Bu muafiyetler, bazen merkezden gelen yönelimle uygulanırken bazen de halkın talepleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Nitekim Antakya ahalisinin meclise takdim ettikleri bazı arzuhalde başka kazalara giden mal ve eşyadan alınan gümrük vergisinin, kaza içerisinde bağ ve bahçelerden toplanan erzak için öşür vergisi alındıktan sonra beldelere nakillerinde, asli ihtiyaçlar ve giyim kuşam için eşya tedariki esnasında alınmamasını talep etmişlerdir¹⁰⁸⁶.

Osmanlı gümrükleri sahil, kara ve sınır olmak üzere oluşturulmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi kara gümrükleri genelde iç ticaret mallarına uygulanırken, sahil gümrükleri hem iç hem dış ticaret malları için söz konusu olmuştur. Kara yoluyla yapılan ticarete gümrük resmi alınması kara gümrüklerinin kurulmasını gerektirmiştir. Şam, Halep, Bağdat, Diyarbekir gibi büyük şehirlerin yanında daha küçük yerlerde de kara gümrükleri mevcuttu. Küçük gümrükler çoğunlukla yakınındaki büyük gümrüklere bağlıydı. İdari yazışmalarda veya gümrüğün iltizama verilmesi durumunda sadece bağlı olduğu büyük gümrüğün adı yazılmış, diğerleri için “ve tevabii gümrükler” yahut “...ona merbut gümrükler” ifadesi kullanılmıştır¹⁰⁸⁷.

Tanzimat’tan sonra, sonradan kurulan ve “muhdes”¹⁰⁸⁸ olarak ifade edilen kara gümrükleri 1843’te kaldırıldı. Fakat önceden beri mevcut olduğu için “kadim” olarak anılanlar faaliyetini devam ettirmişlerdir. Nitekim 6 Mayıs 1844 tarihli Maliye Nezareti’nden Halep’e gönderilen tahrirata göre Halep ve Süveydiye gümrüğü önceden oluşturulmuş ve ona bağlı olarak Antep, Kilis, Antakya, İdlib, Rayiha, Cısır-i Hadid gümrüklerinin birkaç sene zarfında oluşturulduğu ifade edilmiştir. Sonradan oluşturulan Antep gümrük usulünün uygulanmasından itibaren ahalinin ticaretinin sekteye uğraması nedeniyle perişan olduklarını beyan etmeleri üzerine sonradan kurulan muhdes gümrükler kaldırılmıştır. Sonradan oluşturulan kara gümrüklerinin lağvedilmesi üzerine bütün ticari mal ve eşyanın kadim iskelelerdeki gümrüklerin

¹⁰⁸⁶ A.Ş.S., 25, 93/272.

¹⁰⁸⁷ Mübahat Kütükoğlu, “Gümrük”, *DİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 263-268.

¹⁰⁸⁸ Sonradan vücuda gelmiş, kadim olmayan. *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1298.

yerinde veya gümrüğün bağlı olduğu kasabada satılmasına karar verilmiştir. Ayrıca gümrük olmayan kaza ve köylere giden ticari mal ve eşyadan önceden alınmakta olan verginin tahsil edilmesine devam edilecektir. Haleplilerden % 12, yabancılardan ise %3 gümrük vergisi alınmıştır. Yine aynı belgede ifade edilen yabancı tacirler için de bazı yeni düzenlemelere gidilmiştir. Yabancıların Osmanlı toprakları dışından getirdikleri veya satın alıp dışarıya götürdükleri ticari mallar için vergi alınmaması, ancak ülke içinde alıp sattıkları ticari mal, eşya ve erzaktan “ihtisab”, hayvanlardan ise ticaret usûlü gereği “bâc” vergisi alınması gerektiği belirtilmiştir. Bu iki durumun birbirinden ayrılması için de ticari malların alındığı yerlerde gümrük defterlerine kaydedilmesi ve tüccara durumu belirten tezkirelerin verilmesi zorunluluğu getirilmiştir¹⁰⁸⁹.

İnsanlar arasında kullanılan mürûr-u gümrük, tüccar ve esnaf tezkirelerinin her birine “*an cânibi nezâreti celile-i maliye*” ibaresiyle mühür basılmış, eyaletlere ve livalara gönderilen bu tezkirelerden mühürsüz olanı tespit edildiğinde, hükûmette tutularak maliye hazinesine iadesi sağlanmıştır¹⁰⁹⁰.

Antakya’da aktif olarak hizmet veren Süveydiye ve İskenderun İskeleyi’ne gümrük memurları tayin edilmiştir. Bir takım şahısların bu memurları gümrüklerden uzaklaştırmak gibi bazı olumsuz vakaların yaşandığı bilinmektedir. Böyle durumlarda bu tür davranış sergileyen şahısların hemen bulunup gereğinin yapılması istenmiştir¹⁰⁹¹.

Gerek deniz yoluyla gerekse kara yoluyla Antakya’dan diğer eyaletlere yardım amaçlı hububat ihracatı yapılmıştır. Devlet, her ne kadar yardım amaçlı olsa da mutlaka nakledilen zahirenin parasını hazinesinden karşılamıştır. Özellikle ordunun ihtiyaçlarının karşılanması adına yapılan hububat sevkiyatında gereken kolaylık sağlamıştır. Nitekim 29 Mayıs 1840 tarihli Antakya kazasına gönderilen buyrukduda Şam’da bulunan asakir-i muntazamanın ihtiyacı olan zahirenin orduya nakledilmesi için her birine dörder kuruş kira bedeli vermek üzere Halep’ten 200 deve, Antakya’dan 20 deve tedarik edilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca deve bulunan yerlerden tedarik edilen develerin sevkiyatı için özel olarak görevlendirilen mübaşir tayin edilmiştir¹⁰⁹². Bunun dışında Halep, Antakya ve Antep gibi kazalardan

¹⁰⁸⁹A.Ş.S., 25, 196/513.

¹⁰⁹⁰A.Ş.S., 28, 99/181.

¹⁰⁹¹A.Ş.S., 25, 146/411.

¹⁰⁹²A.Ş.S., 25, 1/1.

gümrük vergisinin ne kadar olacağının kesinleştirilmesi sonucunda Şam sahillerine sevk olunan zahire miktarı devlet tarafından belirlenmiştir¹⁰⁹³. Yine Antakya kaymakamı Talat Efendi'ye gönderilen şukkada, bir ay içerisinde Şam sahiline gönderilecek zahirenin miktarını Süveydiye İskelesi memuru tarafından verilen ilmi haberde belirtilerek gönderilmesi istenmiştir¹⁰⁹⁴.

Gerçekleşen bu ticari faaliyetlerde meydana gelen aksaklıkların giderilmesi adına bir takım tedbirlerin alındığı bilinmektedir. Bu düzenlemeler özellikle Halep vilayetine gönderilen bazı fermanlarda açık bir şekilde belirtilmiştir. 1846 tarihli bir fermana, şehirlerde temel yiyecek maddelerini toplayıp fırsat bulduğunda yüksek fiyata satan ihtikârcıların¹⁰⁹⁵ ve tefecilik faaliyetlerinin sıkı denetim altına alınması, yapılan ticarî faaliyetlerde senelik kârın % 12'yi geçmemesine dikkat edilmesi, fakirlere ait borçların gerektiğinde 5 seneye kadar taksitlendirilmesi, ahaliyi zor durumda bırakacak şekilde mali değerinden düşük fiyata satın alıp fazlaya satma girişimlerinin engellenmesi istenmiştir¹⁰⁹⁶.

Halep vilayetine gönderilen Nisan 1845 tarihli diğer bir fermana, insanlar arasında alım satım işlemleri için yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre insanlar arasında kullanılan ve resmi belge niteliği taşıyan ilam ve hüccet gibi şer'i senetlerin yanında diğer her türlü alım satım işlemlerinde kullanılacak olan senetlerin geçerli olabilmesi adına, merkezden damgalı kâğıtlar bastırılarak İstanbulda İhtisâb Nezareti'ne, taşrada ise defterdar, kaymakam ve mal müdürlerine gönderileceği belirtilmiştir. Ayrıca özel durumlarda ise valiler tarafından tayin edilecek memurlar tarafından gereken bedel alındıktan sonra kâğıtçı esnafı, aktar ve diğer istekli olanlara verilerek satılması sağlanacaktır. Düzenlenen bu senetlerin alış verişin mahiyetine göre yeterli miktarda damgalı kâğıtlar gönderilerek 1845 yılının başlangıcından itibaren kullanılmaya başlanacaktır. Ancak zikredilen bu tarihten önce düzenlenen senetler hakkında bu uygulamanın geçerli olmayacağı üzerinde durulmuştur. Hazineye gönderilen her türlü senedin damgalı kâğıda yazılmadığının tespiti halinde, ayrıca yabancı devletlerden gönderilen senetlerin sahibi tarafından miktarı belirli senetlere eklenmedikçe kabul edilmeyeceği hususunun tüccar taifesine

¹⁰⁹³ BOA. A.MKT.MHM. 205/35, s. 1. 26 Cemâziyye'l-ahir 1277/9 Ocak 1861.

¹⁰⁹⁴ BOA. A.MKT.MHM. 201/69 s.1. 21 Cemâziyye'l-evvel 1277/ 5 Aralık 1860; BOA. A.MKT.MHM. 195/70, s. 1. 2 Rebi'ü'l-evvel 1277/18 Eylül 1860.

¹⁰⁹⁵ Zahire ve sair mahsulatın toplanarak daha sonra yüksek fiyata satma muamelesi, madrabaslık. Kâmûs-ı Türkî, s. 76.

¹⁰⁹⁶ Taş, *Kadı Sicillerine Göre...* s. 348.

bildirilmesi istenmiştir¹⁰⁹⁷. Bu düzenlemenin Antakya’da aynen uygulanması için Halep eyaleti valisi Osman Bey tarafından Antakya idaresine 12 Mayıs 1845 tarihli buyruldu gönderilmiştir¹⁰⁹⁸.

Bu uygulamaya göre her türlü alış verişte kullanılacak senetler için hazırlanan damgalı kâğıtlar cinsine, çeşidine ve miktar fiyatına göre ayrı ayrı düzenlenmiştir (bkz. Tablo-31).

Tablo 31: Damgalı Kâğıtların Cins, Çeşit ve Miktar Olarak Fiyatı¹⁰⁹⁹

Sıra	Senet Kâğıdı Miktarı (Kuruş)	Fiyatı	Sıra No	Senet Kâğıdı Miktarı (Kuruş)	Fiyatı
1	100 -500	20 pare	32	30000-31000	31 kuruş
2	500-1000	1 kuruş	33	31000-32000	32 kuruş
3	1000-2000	2 kuruş	34	32000-33000	33 kuruş
4	2000-3000	3 kuruş	35	33000-34000	34 kuruş
5	3000-4000	4 kuruş	36	34000-35000	35 kuruş
6	4000-5000	5 kuruş	37	35000-36000	36 kuruş
7	5000-6000	6 kuruş	38	36000-37000	37 kuruş
8	6000-7000	7 kuruş	39	37000-38000	38 kuruş
9	7000-8000	8 kuruş	40	38000-39000	39 kuruş
10	8000-9000	9 kuruş	41	39000-40000	40 kuruş
11	9000-10000	10 kuruş	42	40000-41000	41 kuruş
12	10000-11000	11 kuruş	43	41000-42000	42 kuruş
13	11000-12000	12 kuruş	44	42000-43000	43 kuruş
14	12000-13000	13 kuruş	45	43000-44000	44 kuruş
15	13000-14000	14 kuruş	46	44000-45000	45 kuruş
16	14000-15000	15 kuruş	47	45000-46000	46 kuruş
17	15000-16000	16 kuruş	48	46000-47000	47 kuruş
18	16000-17000	17 kuruş	49	47000-48000	48 kuruş
19	17000-18000	18 kuruş	50	48000-49000	49 kuruş
20	18000-19000	19 kuruş	51	49000-50000	50 kuruş
21	19000-20000	20 kuruş	52	50000-55000	55 kuruş
22	20000-21000	21 kuruş	53	55000-60000	60 kuruş
23	21000-22000	22 kuruş	54	60000-65000	65 kuruş
24	22000-23000	23 kuruş	55	65000-70000	70 kuruş
25	23000-24000	24 kuruş	56	70000-75000	75 kuruş
26	24000-25000	25 kuruş	57	75000-80000	80 kuruş

¹⁰⁹⁷ A.Ş.S., 25, 207-208/541.

¹⁰⁹⁸ A.Ş.S., 25, 208/542.

¹⁰⁹⁹ A.Ş.S. 25, 208-210.

27	25000-26000	26 kuruş	58	80000-85000	85 kuruş
28	26000-27000	27 kuruş	59	85000-90000	90 kuruş
29	27000-28000	28 kuruş	60	90000-95000	95 kuruş
30	28000-29000	29 kuruş	61	95000-100000	100 kuruş
31	29000-30000	30 kuruş	62	100000'den yukarı	150 kuruş

Tablo- 31'de görüldüğü üzere senetlerin üzerinde belirtilecek meblağa göre bir senet kâğıdının fiyatı ayrı ayrı tespit edilmiştir. Bunun dışında evrak içerisinde miktarı olmayan senetlerden mukavele ve kefalet için düzenlenen 1 adet resmi kâğıdı 2 kuruş, tüm vakıflar tarafından han, dükkân, bezistan ve saire için verilmekte olan temessükâtı yazmak üzere 1 adet resmi kâğıdı 3 kuruş, arzu halleri yazmak üzere 1 adet resmi kâğıdı 40 kuruş, battal 30 kuruş olarak belirlenmiştir¹¹⁰⁰.

9 Haziran 1845 tarihli diğer bir belgede yukarıda ifade edilen düzenlemenin nasıl uygulanacağı konusunda ayrıntılara yer verilmiştir. Bu belgeye göre taahhüt, muamele ve makbuz içeren mali kalemlerden ve hazineden taşrada olan mal müdürlerine takdim edilen senetler, 1845 tarihinden itibaren tabloda ifade edilen senetlerin hangi cinsinden ise öncelikle kâğıda yazılmadıkça bulundukları bölgede kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Ecnebi beldelerinde şahıslardan, daha önce kullandıkları ve üzerinde miktarı belirtilmiş senedi, bir adet damgalı kâğıda iliştirerek ilgili yerlere takdim edilmesi istenmiştir. Ayrıca tüccar taifesinin yabancı devletlere kambiyo gönderdikleri yahut borsa tabir edilen ve kambiyo alınıp satılan mahallerde kambiyo sattıklarında önceden kullandıkları kâğıtlara değil sonradan düzenlenmiş damgalı kâğıtlara suretini çekerek kullanmaları ve böylece ortaya çıkacak kargaşanın engellenmesi istenmiştir¹¹⁰¹.

Bulunduğu konum itibarıyla Antakya'da tacirlerin uğradığı önemli bir merkez olarak canlı bir ekonomik yaşamın hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Sicillerde sık olmamakla birlikte kaza haricinden gelip buralarda ticaret yaparken vefat eden kişilerin terekelerine de rastlanmıştır¹¹⁰².

3.2.3. Ticarete Uygulanan Usuller

Antakya şeriyeye sicillerinde insanların gündelik ticari hayatı ile ilgili birçok kayıt mevcuttur. Özellikle çok sayıda gayrimenkul satışlarının satış sözleşmeleri

¹¹⁰⁰A.Ş.S., 25, 208-209/543.

¹¹⁰¹A.Ş.S., 25, 210/544.

¹¹⁰²Tacir Hacı Ali bin Hüseyin varisi olmadan Özbek tekkesinde vefat etmiştir. Bkz. A.Ş.S., 29, 54/146.

mahiyetinde tarafların satışı resmi olarak kayıt altına aldığı hüccetler, sicillerde yer almaktadır. Bu ticari faaliyetlerin sicil defterlerine kaydedilmesinde en büyük etken tarafların ihtilaf yaşamaması durumunda kayıtların esas kabul edilmesini sağlamaktır. Bu nedenle bu kayıtlardan yola çıkarak ticari alış verişlerde uygulanan usullere geçmeden önce belirtilmelidir ki yapılan taahhüt niteliği taşıyan sözleşmeler, şeri hükümler çerçevesinde ve şeri hukukun öngördüğü esaslar üzerine yapılmıştır.

Bu dönemde yapılan bazı gayrimenkul satışlarında günümüzde uygulandığı gibi “*şira’ nazarıyla*” gezip görme söz konusuydu. Öyle ki alıcının gezip gördüğü mülkün, tarafların anlaşmasına rağmen tek taraflı feshedildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 18 Temmuz 1867 tarihli bir belgeye göre Koca Abdi Mahallesi ahalisinden Ahmet Ağa ibn-i Mustafa Deli Oğlanzâde adlı kişinin Harbiye köyü toprağında bulunan bahçesini Semercizâde el-Hac Abdülkadir Efendi satın almak maksadıyla yerinde incelemiştir. Bahçe 4.250 kuruş karşılığında Abdülkadir Efendiye satılmasına rağmen Abdülkadir Efendi anlaşmayı fesh etmiştir¹¹⁰³.

İncelen dönemde insanların borç alış verişlerinde genellikle birbirlerine kefil oldukları anlaşılmaktadır¹¹⁰⁴. Borç alan kişiden borcun tahsil edilmediği durumlarda borcun kefilden talep edildiğine dair birçok dava sicillere yansımıştır¹¹⁰⁵. Bazı durumlara da kefalet teminatı olarak ipotek usulü uygulandığı anlaşılmaktadır. 25 Eylül 1867 tarihli bir belgede Tut Mahallesi ahalilerinden Haynoluoğlu Mehmet Efendi, Mehmet Sabit ibn-i Kasım’a vereceği borç karşılığında Mehmet Sabit’in validesi ve kız kardeşi borca karşılık, bulundukları mahallede bir evin kırk hisse itibariyle üçte birini teminat olarak göstermişlerdir¹¹⁰⁶.

Ticari açıdan uygulanan kar paylaşımı esasına dayanan ve emek-sermaye ortaklığı anlamında kullanılan diğer bir usul “mudarebe”dir. Darb kelimesinden türetilen “mudarebe” terim olarak bir tarafın sermaye koyması, diğer tarafın işletmeyi üstlenmesiyle kurulan kar paylaşımı esasına dayalı ortaklığı ifade etmektedir¹¹⁰⁷. Sicillerde “*bi’l- münâsafa olmak üzre a’lâ vechi’l- mudarebe teslim*

¹¹⁰³ “...hıyar’ı rü’yetle bey’i fesh...” A.Ş.S., 34, 102/276.

¹¹⁰⁴ “...bi’l- emr ve’l- kabûl kefâlet-i mutlaka-i sahiha-i şer’îye...” şeklinde ifade edilmiştir. A.Ş.S., 34, 26/50.

¹¹⁰⁵ 1860 tarihli belgede Berberûn Köyü ahalilerinden Şerif ibn-i Taviil Derviş’ten alacağı olan 800 kuruşu alamayınca, mahkeme huzurunda amcasına kefil olan Mehmet ibn-i Yusuf’tan talep etmiştir. Fakat Mehmet’in kefaleti inkâr etmesi üzerine kendisinden davasını ispatlaması istenmiştir. Mahkeme, zikredilen meblağın Şerif’e ödenmesine karar vermiştir. A.Ş.S., 30, 13/20.

¹¹⁰⁶ A.Ş.S., 35, 38/42.

¹¹⁰⁷ Cengiz Kallek, “Mudarebe”, *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, s. 359.

idüüb akd-i şer'î eylemek” şeklinde ifade edilen mudarebe örneği mevcuttur. Nitekim 28 Nisan 1867 tarihli miras davasında Kömür Çukuru köyü ahalisinden vefat eden Kök Hasan bin Ahmet, hayatta iken 9.260 kuruşluk öküz ve danayı Dibo bin Ali'ye teslim ederek “‘*alâ vech'l-mudârebe*” ortaklık kurmuştur¹¹⁰⁸.

Sicillerde ticari ilişkilerde insanlar arasında yaygın bir şekilde şeri hükümlere dayalı olarak kullanılan “isticar” yahut “icâre” bir gayrimülk, diğer bir şahıs tarafından belirli bir ücret karşılığında kiralanması durumunu içeren kayıtlar da mevcuttur. İcâre akdi her ne kadar vakıf mallarında yaygın olarak kullanılsa da şahsi olarak ev ve dükkân gibi yerlerin anlaşma çerçevesinde kiralanmasında da uygulandığı anlaşılmaktadır¹¹⁰⁹. Herhangi bir gayrimenkulün “bi'l-münasâfa” olarak yarı yarıya ortaklaşa kiralandığı da bilinmektedir¹¹¹⁰.

Özel borç ilişkileri grubunda yer alan ve bir malın karşılıksız olarak başkasına verilmesini ifade eden “hibe” akdini içeren kayıtlar şeri ölçüler çerçevesinde uygulanan diğer bir usul olarak sicillerde yer almıştır. Ayrıntı sayılabilecek bazı farklılıklar bir yana, İslam hukukunda “karşılıklı şart koşulmaksızın bir malın hayatta iken temlik” şeklinde tanımlanan hibe, bey‘ akdinden belirli bir karşılık talep edilmeksizin verilmesi yönüyle farklıdır¹¹¹¹. Bununla beraber bazı belgelerde şahıslar hem bey‘ akdini hem de hibe akdini bir arada kullanmışlardır. 28 Şubat 1842 tarihli belgede Sofuler Mahallesi sakinlerinden Zeyneb bint-i Hasan Timurcu Çarşısı'nda dükkân, Akıllı köyünde zeytin bahçesi ve 120 adet zeytin ağacını kızı Fatıma Hatun'a 3.100 kuruş değer karşılığında satmıştır. 12 miskal bir adet altın (zer) ile 8 miskal bir adet altın, 11 aded bir miskal rebi‘ altın künyeyi ise hibe etmiştir¹¹¹².

Bir alacak karşılığında teminat işlevi görmek ve gerektiğinde bedelinden bu hakkı tahsil etmek üzere bir malın alacaklı tarafından alıkonulmasını sağlamak şeklinde tanımlanan “rehin” de bu dönemin iktisadi hayatında sıkça görülen bir diğer ticaret usulüdür¹¹¹³. 24 Temmuz 1867 tarihli belgede, Tut Mahallesi ahalisinden iken vefat eden Seyhunlu oğlu Kasım Ağa'nın mirası büyük oğlu Mehmet Sabit, büyük kızı Gülfidan ve eşi Tuti bint-i İsmail'e paylaştırılmıştır. Fakat mirastan bir menzil alan diğer oğlu İbrahim ile Mehmet Sabit arasında çıkan anlaşmazlıkta Mehmet Ağa,

¹¹⁰⁸ A.Ş.S., 34, 76/158.

¹¹⁰⁹ A.Ş.S., 29, 10/37, 109/287, 136/328; A.Ş.S., 32, 15/30.

¹¹¹⁰ A.Ş.S., 31, 28/51.

¹¹¹¹ Ali Bardakoğlu, “Hibe”, *DİA*, C. 17, İstanbul 1998, s. 421.

¹¹¹² A.Ş.S., 25, 66/203. Hibe için bkz. A.Ş.S., 31, 57/115; A.Ş.S., 34, 35/68, 64/136; A.Ş.S., 35, 89/50.

¹¹¹³ Halit Çalış-Hasan Hacak, “Rehin”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 538.

Mehmet Sabit zimmetinde olan borçtan dolayı 1.000 kuruş alacağına karşılık menzili kendisine rehin bıraktığını ifade etmiştir¹¹¹⁴.

Alışveriş ve ticarete eksik ödeme ile karşı tarafı aldatma olarak tanımlanan “gabn” fıkıh literatüründe gabn-ı fahiş ve gabn-ı yesir şeklinde ikili bir ayırım içinde değerlendirilir. “Aşırı ve belirgin gabn” anlamına gelen gabn-ı fahiş ile kaçınılması mümkün hatta gerekli olan ve olağandışı sayılan, bu nedenle de maruz kalan tarafın rızası dışında gerçekleştiği varsayılan gabn kastedilmektedir. “Basit ve önemsiz gabn” anlamındaki gabn-ı yesir ise kaçınılması genelde mümkün olmayan gabn türüdür¹¹¹⁵. Sicillerde yaygın olmamakla birlikte bu tür aldatmaların gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 5 Ekim 1866 tarihli Kâtib Ahmet Efendi ibn-i Osman tarafından kaleme alınan Dursuniyye Köyü toprağında bulunan bahçenin toplam 240 hissesi, hisse sahipleri tarafından toplam 4.000 kuruşa satışa sunulduğu ve fiyatının alıcı tarafından “gabn-ı fahiş” bulunduğu iddia edilmiştir. Daha sonra bahçe 3.200 kuruşa Yahya Efendi’ye satılmıştır¹¹¹⁶.

Borç ilişkilerinde en dar anlamıyla borcu sona erdiren sebeplerden biri “ifa”dır¹¹¹⁷. Sicillerde özellikle “deyn” çoğulu “duyun” olarak ifade edilen ve terekelerde sıklıkla kayıt altına alınan borçların ödenmesi için ifa kavramı kullanılmıştır¹¹¹⁸. Yine satış sözleşmelerinde satılan malın alıcı tarafından ücreti ödendikten sonra kullanım hakkı kazanması “istifa-i hak” olarak tabir edilmiştir¹¹¹⁹.

3.2.4. Ticaret Merkezleri

3.2.4.1. Bedesten ve Hanlar

“Bedesten” tabiri büyük çarşıda muhtelif eşyanın satışı ile beraber kıymetli bir kısmının müzayede ile satıldığı, bankaların tesisine kadar zenginlerin paraları ile kıymetli şeylerinin saklandığı yer olduğu halde, zamanla bu tabir büyük çarşı (Çarşı-yu Kebir) içinde kullanılmıştır¹¹²⁰. Ticaret bölgesinin merkezi olarak kurulan bedestenin kargir ve sağlam yapılar olması nedeniyle tüccarların kıymetli malları dışında kasaları, evrakları, defterleri, esnaf ve zanaatkâr loncalarının belgeleri de burada muhafaza edilmiştir. Bu haliyle bedesten, çarşı ve sanayi mahallelerinin bir

¹¹¹⁴ A.Ş.S., 34, 109/305.

¹¹¹⁵ Ali Bardakoğlu, “Gabn”, *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 268.

¹¹¹⁶ A.Ş.S., 34, 34/67.

¹¹¹⁷ Bilal Aybakan, “İfâ”, *DİA*, C. 21, İstanbul 2000, s. 498. İfa; borç veya vadini eda etmek, bir işi fiiliyata geçirmek nabasına gelmektedir. Bkz. Kâmûs-ı Türkî, s. 244.

¹¹¹⁸ A.Ş.S., 31, 74/147.

¹¹¹⁹ A.Ş.S., 33, 54/118.

¹¹²⁰ Pakalın, *Tarih Deyimleri...* s. 191.

nevi çekirdeği durumundaydı. Esnaf ve tüccarın topluca barındıkları, mallarını sattıkları han ve kervansaraylardan farklı olarak bulunduğu şehirde sadece bir bedesten bulunurdu¹¹²¹.

Gerek Abdulkadir Gül gerekse Adem Kara'nın tespit etmiş oldukları Sokullu Mehmet Paşa'nın 1573'te yaptırdığı bedestenin, incelenen dönemde hala varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bedestenin vakfiyesine göre Sokullu Mehmet Paşa Antakya'nın Cami-i Kebir Mahallesi'nde yüz adet dükkânın yer aldığı bir bedesten inşa etmiştir.¹¹²² Bedesten, vakfiyede de belirtildiği gibi eski çarşı yani bugünkü Uzun Çarşı'nın başında yer almaktadır. Nitekim 17 Kasım 1860 tarihli Antakya kazası eski mütesellimlerinden el-Hac Halef Ağa'nın vefatı sonrası tereke taksiminde gayrimenkuller tahrir edilirken "Cami-i Kebir Mahallesi'nde vaki Bedestân Çarşısında dükkân" şeklinde zikredilmiştir. Terekede yer alan bu ibareden, bedestenin müstakil bir bina olarak varlığını sürdürmese de etrafında kümelenen çarşı ve dükkânlar zincirinden hala toparlayıcı olarak görevini yerine getirdiği anlaşılmaktadır¹¹²³.

Hanlar; genel olarak kapalı dört dikey çizgi üzerinde yükselen, kale kadar sağlam binalardır. Hanın dış görünüşü çok yüksek tutulmuş tek katlı bir yapı biçiminde olup dışa dönük yüzleri çoğunluğu sokağa açılan dükkânlarla çevrilidir. İçerideki görünüş ise, ortada dikdörtgen biçiminde üstü havaya açık bir avlu ve onun etrafını altlı-üstlü odaların kemerli kapı ve pencereleri ile onların önünde koridor biçiminde dolaşan bir çeşit çevreli sahanlık yer alır. Bütün malların kantarlanması ve alışveriş açık avluda geçer. Şehirde yer alan her bir han, kapalı pazar olma hüviyeti üstlenmiştir¹¹²⁴. Bu nedenle hanlar, toplayıp dağıtma işini yaptıkları malın adını almışlardır.

İncelenen dönemde işlevsel olarak aktif olduğu tespit edilen hanlar; Sabun Hanı, Mazhar Paşa Hanı¹¹²⁵, Küçük Han, Buğday Hanı¹¹²⁶, Kurşunlu Han, Yeni Han (Han-ı Cedid), Esat Ağa Hanı¹¹²⁷, Nâkib Hanı, Karamurt Hanı'dır.

¹¹²¹ Semavi Eyice, "Bedesten", *DİA*, C. 1, Ankara 1995, s. 302-311.

¹¹²² Şancı, "Hatay İlinde Türk..." , s. 82.

¹¹²³ *A.Ş.S.*, 30, 57-58/84.

¹¹²⁴ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai...* s. 223-224.

¹¹²⁵ Mazhar Paşa 1845 yılında Halep Valiliği'ne tayin edilmiştir. BOA. *A.MKT.* 47/74, s. 1. 10 Şa'ban 1262/3 Ağustos 1846.

¹¹²⁶ BOA. *NFS. d.* 3724, s. 93-97.

¹¹²⁷ *A.Ş.S.*, 30, 139/184; *A.Ş.S.*, 33, 15/36.

Sabun Hanı: Sokullu Mehmet Paşa'nın 1574 tarihli vakfiyesinde “...ve biri dahi mahsuri mezbûrde ibni Debbusi (Debbus) Mahallesi'nde müceddeden bina olunan handır ki yirmi iki bab tahtani mahzeni ve yirmi sekiz bab fevkani mahzeni ve ahuru muhtevidir kapusu önünde iki bab dükkânı ile hududu iki taraftan muşarünileyh vakf hazretlerinin vakfına ve bir taraftan tarîk-i 'âmme ve suk-i şehri mezbura ve bir taraftan Hasan Bey ibni Abdulmuin Hamamı'na müntehidir” şeklinde bilgi verilmektedir. Bugün hala mevcut olan hanın kuzeyinde, Saka Hamamı bulunmaktadır ve Sokullu'nun vakfiyesinden “müceddeden” inşa edildiği belirtilmiştir.¹¹²⁸ Sokullu Hanı'nın, daha sonra Halep Valisi Vecihi Paşa¹¹²⁹ tarafından sabunhane olarak tamir edildiği belirtilmiştir¹¹³⁰.

Kurşunlu Han: Kurşunlu Han ismi İstanbul Kapı Ağası Cafer Ağa'nın 1569'da Antakya'da yaptırdığı Hanın üzerini kurşun kaplatmak için Rumeli'de Vulcitrin Sancağı'ndan kurşun ısmarladığına dair bilgilerden dolayı -her ne kadar bugün üzerinde kurşun bulunmasa da- Kurşunlu Han olarak anılmıştır¹¹³¹. İncelenen dönemde sicillerde Kurşunlu Han'dan bahsedilirken “...medine-i Antakya'da vaki mersûm Cafer Ağa Vakfı dâhilinde olub Kurşunlu Han demekle ma'ruf han-ı mezbûr...” şeklinde ifade edilmiştir. Hanın vakıf malı olması sebebiyle canib-i miriden müzayede ile yıllık 1611 kuruş bedeli karşılığında kiraya verilmiştir. Fakat zaman zaman mültezimler tarafından belirlenen bu meblağ yerine 800 kuruş bedel karşılığında ihale olunmuştur. Bu nedenle han zamanla mukataa kaleminden ayrılıp Halep vakıf müdürü hazır olduğu halde Halep ve Antakya meclislerinde “*tarh-ı mezât*”(açık arttırma) olunarak yıllık 1611 kuruş müeccele ve 2.200 kuruş muaccele ile karar müzayedesi sonucu Celalettin Bey üzerine verilmiştir¹¹³².

¹¹²⁸ Şancı, “Hatay İlinde Türk...” s. 286-287.

¹¹²⁹ 1842-1845 yılları arasında Halep valisidir. BOA. İ.DH. 57/2837, s.1. 15 Receb 1258/22 Ağustos 1842; BOA. A.MKT. 30/55, s. 1, 17 Zi'l-k'ade 1261/17 Kasım 1845; A.Ş.S., 25, 199/521.

¹¹³⁰ Yavuz Çelenk, *Antakya Sokulu Mehmet Paşa Hanı Restorasyonu*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996, s. 39. Ayrıca yapılan araştırmada 1857 tarihli belgede Vecihi Paşa'nın Antakya'da bulunan sabunhanelerinin müdürlüğünü biraderi Hafız Hüseyin Efendi'nin üstlendiği, vefatından sonra terekesinin taksimine Antakya Nakibü'l- Eşraf kaymakamı Mesut Efendi'nin vekil kılındığı ifade edilmiştir. BOA. A.MKT.DV. 104/81, s. 1.27 Cemâziyye'l-evvel 1273/23 Ocak 1857. 1857 tarihli diğer bir belgede de Yine Vecihi Paşa'nın Antakya sabunhanesi müdürü biraderi Hüseyin Efendi'nin vefatı üzerine Antakya müftüsü Sadık Efendi ve Türkman Ahmet Ağa'nın zimmetinde olan alacaklarının tahsili istenmiştir. BOA. A.MKT.UM. 303/26, s. 1. 11 Cemâziyye'l-evvel 1274/28 Aralık 1857.

¹¹³¹ Şancı, “Hatay İlinde Türk...” s. 295.

¹¹³² A.Ş.S., 29, 92/244. 27 Cemâziyye'l-evvel 1264/1 Mayıs 1848.

11 Ocak 1857 tarihli Antakya evkaf müdürü Muzaffer Efendi'ye bildirilen şerh suretinde Kurşunlu Han'da 17 dükkânın olduğu ifade edilmiştir. Bu 17 dükkân Celalettin Bey'e yıllık 45.000 "bedel-i muaceli" karşılığında kiralanmıştır.¹¹³³

Yeni Han: Hanın ilk inşasını belirten herhangi bir belgeye tesadüf edilememiştir. Ancak el-Hac Ebu Bekir Ağa'nın 1710 tarihli vakfiyesinde "Han-ı Cedid", Civelekzâde el-Hac Mustafa Ağa'nın 1850 tarihli vakfiyesinde "Yengi Han" olarak ifade edilmiştir¹¹³⁴.

Esir el-Hac Ali'nin inşa eylediği Meydan Camisi'nin müsakkafâtından olan Yeni Han, sözkonusu caminin bitişiğinde yer almaktadır. Zikredilen hanın 1821 yılında Antakya'da meydana gelen depremde tamamı yıkılmış, enkazı ve taşları zamanla telef ve zayi olmuştur. Harabeden kalan taşlar, eski idare zamanında inşa olunan kışlaya nakledilmiştir. Fakat taşların bir kısmı yerinde kaldığından hanın yakında bulunan meydan ahalisi ve durumu iyi bilen diğer bazı kişilerin şikâyeti üzerine konu gündeme getirilmiştir. Vakıf idaresi Yeni Han'ın tamirine müsaade etmemiştir. Bu nedenle Halep Eyaleti Muaccelat Müdürü Abdo Efendi Yeni Han'ı senelik 100 kuruş bedel-i muaccel, 30 kuruş bedel-i muahhar ile Bereketzâde el-Hac Mehmet Ağa'ya kiraya vermiştir. Daha sonra Mehmet Ağa masrafını kesesinden vermek üzere hanın dört duvarını, birkaç odasını ve ahırını tamir ettirmiştir¹¹³⁵.

Karamurt Hanı: Antakya ve Halep arasındaki kervan yolunun güvenliğini sağlamak, ayrıca Antakya ve Beylan arasındaki Karamurt denilen mahalde hacıların ve diğer gidip gelen yolcuların eşkıyalar tarafından katledilip mallarına el konulması gibi vakaların engellenmesi adına Damat Hasan Paşa tarafından 1704 yılında inşaatına başlanmıştır¹¹³⁶. 1848 tarihli belgede Antakya ile Beylan arasında bulunan Bakras köyü menzilhaanesinin, Karamurt Hanı'na bir saatlik mesafede olması, ayrıca hanın yol üzerinde yer alması sebebiyle zikredilen menzilhaanesinin Karamurt Hanına nakledilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir¹¹³⁷.

Nakib Hanı: Esseyit Mehmet Efendi bin Hasan Efendi'nin 1724 tarihli vakfiyesinde "...Meydan nam-ı mahalde Nakib Hanı kurbunda inşa eylediğim su

¹¹³³ A.Ş.S., 29, 92/245, 92/246, 92/247; A.Ş.S., 30, 116/150, 117/151, 117/152, 117/152, 117/153, 117/154.

¹¹³⁴ Şancı, "Hatay İlinde Türk...", s. 311.

¹¹³⁵ A.Ş.S., 29, 28/83.

¹¹³⁶ Nejat Göyünç "Karamort Külliyesi", VIII, *Türk Tarih Kongresi*, 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler, C. III, Ankara 1983, s. 1655.

¹¹³⁷ BOA. *İ.MVL.* 156/4484, s. 1. 25 Muharrem 1265/ 21 Aralık 1848.

sebiline... ” şeklinde hanın ismi geçmektedir¹¹³⁸. İncelenen dönemde Nakib Hanı’nın Otrakçı Pazarında olduğu ifade edilmiştir¹¹³⁹.

3.2.4.2. Çarşı ve Pazar Yerleri

Çarşı, üzeri kapalı pazarlara verilen isimdir. Farşça “*çâr-sû*” (dört taraf) kelimesinin bozulmuş halidir. Farsça’da üstü kapalı alış-veriş yerlerine “*bâzâr*” denildiği ve bu tabirin daha sonraları çarşı tabiri için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çarşının içinde yer alan bedestenin ortada konumlanması, buradan dört bir yöne açılan kapıların bulunması ve bu dört kapının açıldığı yönde her türlü eşyanın satıldığı dükkânların yer alması, “*bedestenin dört tarafındaki dükkânlar*” manasında *çârşû* tabirinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur¹¹⁴⁰.

Çarşılar alışverişin yapıldığı, iki tarafında dükkânların sıralandığı, bir veya birkaç sokaktan meydana gelmiştir. Şehirlerde çarşılar, ticari bir gereklilik olarak kendiliğinden oluştuğu gibi herhangi bir vakıf binasına gelir sağlamak, şayet vakıf binası bir cami ise cemaati camiye çekmek için bu vakıf binalarının yakınlarında kurulmuştur¹¹⁴¹. Bu yayılmanın ölçüsü, bedestenden başlayan ve Uzun Çarşı denilen geniş bir caddeye yayılmıştır. Şehirde üretilen her türden mal ve hizmet erbabının faaliyet gösterdiği çarşılar, Uzun Çarşı sokağına açılmaktadır¹¹⁴².

İncelenen dönemde çarşı ve pazar isimlerine çoğunlukla sicillerde vefat eden kişinin mal varlığının tespitinde gayrimenkullerinin fiyatlandırıldığı aşamada yer verilmiştir. Özellikle kişinin çarşılarda yer alan dükkânlarının tahriri aşamasında dükkânın yeri belirtilirken bulunduğu çarşı zikredilmiştir. Bu aşamada Antakya’da kadim bir ticari hayatın yaşandığı ve ticari konum itibarıyla geçişken bir düzeye sahip olduğu faaliyet alanı içerisinde, irili ufaklı birçok çarşı pazar bulunmaktaydı. Genellikle aynı işi yapan esnaf grubunun bir yerde kümелendiği çarşı ve pazarlar, yapılan mesleğin adıyla anılmıştır. Sicillerde bulunan söz konusu kayıtlarda çarşı olarak; Timurcu Çarşısı¹¹⁴³, Hacı Müezzîn Çarşısı¹¹⁴⁴, Sarrac Çarşısı, Tüccar Çarşısı,

¹¹³⁸ Şancı, “Hatay İlinde Türk...”, s. 677.

¹¹³⁹ A.Ş.S., 29, 136/327.

¹¹⁴⁰ Osman Ergin, “Çarşı”, İA, M.E.B, C. 3, İstanbul 1993, s. 360-362.

¹¹⁴¹ Eyice, “Bedesten”..., s. 302-311.

¹¹⁴² Ergenç, *Osmanlı Şehirlerinde Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri...* s. 106.

¹¹⁴³ A.Ş.S., 25, 66/203.

¹¹⁴⁴ Makbel Mahallesi’nde bulunan Nakib Camisi’nin vakfına ait olan ve Hacı Müezzîn Çarşısı’nda yer alan 4 dükkân daha önce meydana gelen depremde harap olmuştur. Vakfın mütevellisi es-Seyyid el-Hac Ebubekir Efendi, bu dükkânları tamir etmek şartıyla kullanımını, vakfa senelik 24 kuruş vermek suretiyle Debbağ el-Hac Mehmet ibn-i Mustafa’ya vermiştir. A.Ş.S., 25, 108/310.

Aşağı Çarşısı¹¹⁴⁵, Affan Çarşısı¹¹⁴⁶, Boyacı Çarşısı¹¹⁴⁷, Oturakçı Çarşısı¹¹⁴⁸, Kefşger Çarşısı¹¹⁴⁹, Sipahi Çarşısı, Uzun Çarşı, Süveykâ Çarşısı¹¹⁵⁰, Nalbant Çarşısı¹¹⁵¹, Abâcî Çarşısı¹¹⁵², Debbâğ Çarşısı¹¹⁵³, Neccâr Çarşısı¹¹⁵⁴, Köprübaşı Çarşısı¹¹⁵⁵, İplik Pazarı Çarşısı¹¹⁵⁶, Matufcu Çarşısı¹¹⁵⁷, Sûkû'l-Cedide¹¹⁵⁸, Kuyumcular Çarşısı'nın¹¹⁵⁹ isimleri tespit edilmiştir.

Diğer ticari faaliyet merkezi ise pazarlardır. Aslı Farsça “bâzâr” olan kelime alıcı ve satıcıların ticaret için belli zamanlarda toplandıkları üsttû açık kamu alanlarını ifade etmektedir. Şeriiye sicillerindeki bazı kayıtlarda bâzârın yerine Arapça karşılığı olan ve “mal sevk edilen yer” anlamına¹¹⁶⁰ gelen “suk” kelimesinin çoğulu “esvak” tabiri kullanılmıştır¹¹⁶¹. Ayrıca çarşı ve pazar kelimesinin çoğu kez birbirlerinin yerine kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Timurcu Çarşısı, Timurcu Pazarı¹¹⁶², Tüccâr Çarşısı/Tüccâr Pazarı¹¹⁶³, Oturakçı Çarşısı/Oturakçı Pazarı¹¹⁶⁴, Neccâr Çarşısı/Neccâr Pazarı olarak kullanılmıştır¹¹⁶⁵. Bunların dışında İplik Pazarı¹¹⁶⁶ ile At Pazarı¹¹⁶⁷ da mevcuttur.

¹¹⁴⁵ Debbus Mahallesi sakinlerinden vefat eden İbrahim Ağa ibn-i Mehmed Ağa'nın terekesinde geçen ve söz konusu bu çarşıda yer alan dükkân fiyatı 3000 kuruştur. Aynı terekede yer alan ve Tüccar Çarşısı'nda bulunan kahvehane fiyatı 2500 kuruştur Aşağı çarşıda yer alan harabe dükkân fiyatı ise 100 kuruştur. *A.Ş.S.*, 29, 102-103/269.

¹¹⁴⁶ Meyli Afza ibn-i İsmail'in terekesinde Affan Çarşısı'nda bulunan dükkânın fiyatı 950 kuruştur. *A.Ş.S.*, 29, 108/283.

¹¹⁴⁷ Kuluzâde Ahmet bin Mustafa, Boyacı çarşısında bulunan bir dükkânı her ay 75 Kuruş kira bedeli karşılığında, Savaş oğlu Hasan'a kiraya vermiştir. *A.Ş.S.*, 29, 109/287.

¹¹⁴⁸ *A.Ş.S.*, 29, 132/319.

¹¹⁴⁹ *A.Ş.S.*, 29, 134/322.

¹¹⁵⁰ *A.Ş.S.*, 30, 30-31/48.

¹¹⁵¹ *A.Ş.S.*, 30, 139/184.

¹¹⁵² *A.Ş.S.*, 30, 164/217.

¹¹⁵³ *A.Ş.S.*, 33, 41/96.

¹¹⁵⁴ *A.Ş.S.*, 34, 49/99.

¹¹⁵⁵ *A.Ş.S.*, 34, 50/102.

¹¹⁵⁶ *A.Ş.S.*, 34, 62/132.

¹¹⁵⁷ *A.Ş.S.*, 35, 48/99.

¹¹⁵⁸ *A.Ş.S.*, 35, 118-120/ 46.

¹¹⁵⁹ *A.Ş.S.*, 25, 33/87.

¹¹⁶⁰ Cengiz Kallek, “Pazar”, *DİA*, C.34, 2007, s. 206-208.

¹¹⁶¹ “...emvâllerini beldeye nakledüp hanelerinde mekulâtları için kifâyet-i miktarını hanesine vaz' fazla bir şey kaldığı halde esvâkda fûrûht-u kesbi ma'îşet edecekleri...”. *A.Ş.S.*, 25, 93/272.

¹¹⁶² *A.Ş.S.*, 28, 57/111.

¹¹⁶³ *A.Ş.S.*, 29, 118/299.

¹¹⁶⁴ *A.Ş.S.*, 29, 136/327.

¹¹⁶⁵ *A.Ş.S.*, 32, 29/60.

¹¹⁶⁶ *A.Ş.S.*, 31, 60/121.

¹¹⁶⁷ *A.Ş.S.*, 33, 11/25.

3.3. SANAYİ

Osmanlı Devleti'nde sınai ürünler 1825-1830'lu yıllara kadar sınırlı sayıda kişinin çalıştığı küçük işletmeler olarak nitelenebilecek atölyeler vasıtasıyla üretilmekte ve sanayi büyük ölçüde insan gücüne dayanmaktaydı. Bu durum sadece Osmanlı Devleti'nde değil, başta İngiltere olmak üzere, XIX. asır başlarına kadar dünya genelinde sanayi imalatının üretim biçimi ve örgütlenme yapısı büyük ölçüde benzer nitelikler taşımaktaydı. Geleneksel sanayi düzeni olarak tarif edilen bu yapı, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren tüm dünyada büyük bir değişim ve dönüşüme uğradı. Sanayi Devrimi bütün geleneksel üretim faaliyetleriyle beraber Osmanlı sanayisini de olumsuz şekilde etkiledi¹¹⁶⁸.

Bu genel ekonomik düzen içerisinde Tanzimat öncesi Osmanlı sanayisi değerlendirilecek olunursa, Osmanlı sanayi yapısının uzun yıllar değişmeden kaldığını söylemek mümkündür. Ticari hayatı düzenleyen kuralları loncalar belirlemiş, bu kurallar uzun yıllar etki alanını devam ettirmiştir. Aynı zanaat dalında faaliyet gösteren esnaf kişiler, aynı loncanın mensubuydu. Usta olmanın en ön şartı ise çıraklık ve kalfalık aşamasını geçebilmektir. Loncalar imal ettikleri ürünlerin standartını belirlemişler ve bu standart dışına çıkılmasını yasaklamışlardır. Bu şartlar dâhilinde yüzyıllardır Osmanlı sanayi faaliyetini düzenleyen lonca sistemi, gelişime kapalı, rekabeti engelleyen, kuralları ve keyfiyeti itibarıyla endüstrinin gelişmesini önlemiştir¹¹⁶⁹.

Bir tür esnaf tekeli anlamına gelen gedik usulü, Osmanlı sanayisi üzerinde loncaların yanı sıra oldukça etkili olmuştur. Gedik usulü ile ticaret ve sanayinin her dalında mevcut işyerlerinin ve imalathanelerin sayısı ve her bir sektörde çalışan kişi sayısı belirlenerek sınırlandırılmıştır. Uygulamada bir usta bir gedik manasına geldiği için usta olmak isteyen bir kişi, ölüm veya herhangi bir nedenle bir ustanın veya imalathanenin boşalmasını beklerdi. Kendisi bir iş yeri açamaz uzun süre bir gedik boşalmasını beklerdi. Bu durum rekabetçi bir sanayinin doğmasını engelleyen en temel faktörlerden biriydi¹¹⁷⁰. Osmanlı yöneticisi ise ancak XIX. yüzyılın ikinci

¹¹⁶⁸ Rıfat Önsoy, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, 1984, s. 5.

¹¹⁶⁹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, Ankara 2009, s. 55.

¹¹⁷⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, TTKY, Ankara 1976, s. 276.

yarısında mevcut durumun farkına varabilmiş ve gedik usulü 1855'ten itibaren dereceli olarak kaldırılmaya başlanmıştır¹¹⁷¹.

Tanzimat döneminde devlet adamları, sanayii güçlendirme adına bir dizi faaliyette bulunmuşlardır. İki dönemi kapsayacak bu düzenlemelerde 1840-1860 yılları arasında devletçiliğin ağır bastığı, yani devletin eskiden olduğu gibi ihtiyacı olan malları üretmek amacıyla fabrikalar kurma veya mevcutları modernize etme yoluna gittiği görülür. Devletin bu teşebbüsü Batı'daki üretim usullerinin Osmanlı geleneksel üretim usulüne üstünlüğünün anlaşılmasına başlandığı dönemdir. 1860'dan itibaren ise daha çok özel teşebbüse ağırlık verilmiştir. Bu amaçla 1864-1873 yılları arasında "*Islah-ı Sanayi Komisyonu*" kurulmuştur¹¹⁷². Komisyonun kuruluş amacı "*Dersaadet'de bulunan sanayi-i mütenevvi'â erbâbının hayli zamandan beri bazı esbâb-ı mani'â ile düccâr oldukları tenezülâtın indifâiyle ıslah-ı sanat ve terviç-i ticaretlerine bir tarik-i teshil bulunmak ve bu matlabin husulünden sonra şu ıslahat derece derece Memâlik-i Mahruse esnafına dahi tamim olunmak...*" şeklinde özetlenmiştir¹¹⁷³. Komisyon ilk iş olarak gittikçe küçülen ve etkinliğini kaybeden sanayi erbabını şirketler halinde birleştirme meselesini ele almıştır. Islah-ı Sanayi komisyonu tarafından düzenlenen bu çalışmada kurulacak kooperatiflerin ithal edeceği makine ve iptidai maddelerin altı yıl süre ile gümrük ve damga resminden muaf tutulması gibi koruyucu tedbirlere yer verilmiştir. İstanbul sanayisini kurtarmak ve faydalı görülen tedbirleri diğer bölgelere ulaştırmak şeklinde özetlenebilecek çalışma düzeninde, öncelikle sanayicileri birleştirmek suretiyle güçlendirmek amacı ön plana alınmıştı¹¹⁷⁴.

Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun bu çalışmaları doğrultusunda Antakya'da İbrahim Nas tarafından 30 Aralık 1868 tarihli İstanbul'a gönderilen telgrafla Antakya'da resmi olarak inşasına ruhsat verilen bez ve iplik fabrikasının tamir ettikleri bir binada kurulduğu ifade edilmiştir. Fabrikanın işlettilmesi ve zaruri

¹¹⁷¹Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, İş Bankası Yayını, Ankara 1970, s. 111-112.

¹¹⁷² Tanzimat döneminde memleket sanayiini kurtarmak ve geliştirmek amacıyla kurulan bu komisyon, devlet adamları ile iş adamlarının katıldığı ilk karma teşekküldür. Bu komisyon gedik ve lonca düzeninin sona ermesiyle ileride Ticaret ve Sanayi odalarının kurulması arasındaki boşlukta memleket sanayisinin korunması ve geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütmüştür. Bkz. Adnan Giz, "Islah-ı Sanayi Komisyonu", *İ.S.O.D.*, S. 33, Kasım 1967, s. 16-19; Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul 1927, s. 717-768.

¹¹⁷³Rıfat Önsöy, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme... s. 5-12.

¹¹⁷⁴Adnan Giz, "1868'de İstanbul Sanayicilerinin Şirketler Halinde Birleştirilmesi Teşebbüsü", *İ.S.O.D.*, S. 34, Aralık, 1968, s. 16-19; Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1343.

masraflar için gerekli olan sermaye, İbrahim Nas tarafından karşılanmıştır¹¹⁷⁵. 50.000 harcanarak tesis edilen fabrikanın araç ve makineleri İngiltere'den getirilmiştir. Süveydiye İskelesi'ne gelecek olan makinelerin hava şartlarından dolayı İskenderun İskelesine gelmesi nedeniyle ortaya çıkan nakliye masrafından doğan 12000 liralık açığın devlet tarafından karşılanması talep edilmiştir. İbrahim Nas öncelikle ihtiyaç duyduğu meblağın borç yoluyla tedarik edilmesine teşebbüs etmiştir. Fakat gerek Avrupa tacirlerinin fabrikanın işletmesini istemediklerinden gerekse Osmanlı tüccar ve sarraflarının muameleler hakkında bilgisi olmadığından tüccar taifesinden borç tedariki sağlanamamıştır. Bu nedenle lazım olan meblağın tedarik edilebilmesi için devlet yardımının gerekliliği bir buçuk sene önce lağvedilen Islahat Komisyonu'na ve diğer gerekli kurumlara verilen dilekçe ve layiha ile bildirilmiştir. Kurulan fabrikanın yerinde araştırılması için görevlendirilen mühendise keşif ve muayene işlemi ardından hazırlanan harita gösterilerek her açıdan incelenmesi sağlanmıştır. Daha önce hazineden karşılanmasına karar verilmesine rağmen daha sonraları Tanzimat dairesinden bu meblağın verilmeyeceği belirtilmiştir.

İbrahim Nas, hem kurmuş olduğu fabrikanın şartlarını düzenleyen layihada hem de merkeze gönderdiği arzuhallerde gerek burada çalışan insanların boş kalmaması gerekse zikredilen fabrikanın bu kadar masrafla oluşturulmuşken tamamen harap olmaması için gerekli olan meblağın önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca hazineden verilecek olan 12000 liranın devlete geri ödemesini bir takım usuller çerçevesinde gerçekleştirileceği ifade edilmiştir. Birinci ödeme planında; orduya lazım olan Amerikan bezinin, diğer fabrikaların imalatından %10 kuruş noksaniyle peyderpey takdim edilmesi, ikinci ödeme planında; zikredilen fabrikanın ürettiği mallardan elde edilen gelirin %10'u, ödenecek borç miktarınca hazineye devredilecektir. Üçüncü ödeme planında ise fabrikanın şirketle yönetilerek zikredilen meblağın, ödeme şartlarının belirlendiği tarihten itibaren fabrikanın yirmi sene sonra tamamen devlete terk edilmesi şartı ileri sürülmüştür. Devletin önerilen bu ödeme planlarının hiç birisini kabul etmediği takdirde fabrikanın elden çıkarılması yoluna

¹¹⁷⁵ BOA. ŞD. 2212/28, s. 1. 18 Kanun-i evvel 1284/30 Aralık 1868. Yahudi milletinden olan Hoca İbrahim Nas tarafından öncelikle pamuk temizleme ve pamuktan iplik imali için ilk fabrika tesisi girişimi 1866 tarihinde gerçekleşmiştir. BOA. İ.MVL. 569/25579, s. 1-19. 5 Zi'lka'de 1282/12 Mart 1282/ 22 Mart 1866. "...pamuk tathiri ve iplik 'imâlî zımnında teb'ayı Devlet-i 'Aliyeden Hoca İbrahim'in Antakya'da inşâ eyleyeceği fabrika için sür'ti vecihle imtiyâz eylemek ve def'a olarak diyâr-ı ecnebiyeden getirecek makine alât-ı mûkteziyeyi gümrük resmi verilmeksizin celb ve idhâli için fabrikalar hakkında mer'î'l-icrâ bulunan ve ileride vaz' ve tesis kılınacak olan nizâmname..." . BOA. A.MKT.MHM. 378/91, s.1. 12 Rebi'ü'l-evvel 1283/ 25 Temmuz 1866.

gidilecektir. Şayet fabrikanın başkasına satılamaması durumunda fabrika binası ve makinelerin önceki keşif esnasında belirlenen kıymetine göre % 15 kuruş daha az ücretle devlet tarafından satılması ve elde edilen gelirin Esham-ı Cedide'ye devredilmesi istenmiştir. Bu önerilerden hiç birinin gerçekleşmediği durumda hazineden “istikraz”¹¹⁷⁶ suretiyle borç alınarak fabrikaya hazinenin hissedar olması sağlanacaktır¹¹⁷⁷.

Bütün bu önerilerden sonra İbrahim Nas, Dar-ı Şura'ya takdim ettiği arzuhalde fabrikanın ikmali ve eksik kalan sermayenin tedariki için fabrikanın kıymetine göre anonim bir şirket tesis edilmesini istemiştir. Ayrıca bu arzuhalde İbrahim Nas kurulacak şirketin her türlü vergiden muaf tutulmasını istirham etmiştir. Ticaret Nezareti'nden gelen cevapta bu teklifin uygun olmayacağı, fakat fabrika mamullerinin belirli bir müddet iç gümrük vergisinden muaf tutulmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Buna benzer şirketler hakkında yürürlükte olan usule göre zikredilen şirket hisseleri nakden beş Osmanlı altını karşılığında satılmıştır. İdare meclis azası bir mazbata düzenleyerek hisse alanların isimlerini, ikamet ettikleri mahalleleri, satın aldıkları hisse âdetini kaydettiği defter ile beraber Ticarethane-i Deavi kalemine göndermiştir. Gönderilen bu defterin Ticarethane-i Deavi kaleminde kayıt tarihinden itibaren şirketin kuruluşu resmiyet kazanmıştır. Şirketin resmiyet kazanmasından önce gerçekleştirilen her türlü muamelenin ve hisse alım satımının geçersiz olacağı yapılan yazışmalarla bildirilmiştir. Özellikle şirketin teamüllerini düzenleyen ve İbrahim Nas tarafından oluşturulan layiha maddesi olarak beyan edilen vergi muafiyeti hakkında, Rûsumat-ı Emanet-i Celile makamıyla bir dizi yazışma gerçekleştirilmiştir. Verilen cevapta Gelibolu kasabasında imal edilen yelken bezleri için on sene müddetle iç gümrük vergisinden muaf tutulması misal gösterilerek Antakya'da imal edilecek bez ve ipliğin buna benzer olması nedeniyle aynı uygulamaya tabi tutulması esasının benimsenmesi istenmiştir¹¹⁷⁸.

¹¹⁷⁶ Faizle akçe almak, borç etme manalarına gelmektedir. Bkz. Kâmûs-ı Türkî, s. 103.

¹¹⁷⁷ BOA. ŞD. 2874/9, s. 7-8-9. 21 Zi'l-hicce 1289/ 19 Şubat 1873.

¹¹⁷⁸ İbrahim Nas ve oğullarının Antakya'da şirketleşerek işletmesine geçtikleri dokuma ve iplik fabrikasının ürettiği malların ticaretinde on sene müddetle vergi muafiyetinin getirilmesi başta Tanzimat dairesi olmak üzere Heyet-i Umumiye'yi memnun etmemiştir. Resmi yazışmalarda bu uygulamanın Suriye ve Halep'te mevcut kumaş üreten el tezgâhlarının, kurulan fabrika karşısında rekabet edemeyeceği ve bu durum karşısında el tezgâhlarının tamamen kapanacağına dair endişeler dile getirilmiştir. Fabrikalarla rekabet etmenin çaresini Avrupa'da olduğu gibi esnaf ahalisinin şirketleşerek fabrika kurmasında bulan devlet kalemleri, bu hususta gereken her türlü kolaylığın devletçe sağlanacağı bildirilmiştir. BOA. İ.MMS. 134/5707, s. 1-2. 15 Rebi'ü'l- evvel 1291-2 Nisan 1290/ 2 Mayıs 1874; BOA. ŞD. 2881/32, s. 5-7. 25 Muharrem 1291.

İbrahim Nas ve oğulları tarafından oluşturulan şirketin her türlü faaliyeti hazırlanan nizamname ile her yönden detaylandırılmıştır¹¹⁷⁹. Tesis edilen bu dokuma ve bez fabrikasının işletmesi için oluşturdukları şirketin nizamnamesi dokuz fasıl, elli dört maddeden oluşmuştur. Bu nizamnamenin 1. ve 2. faslında şirketin unvanı, maksadı, merkezi ve süresine yer verilmiştir. 3. fasıl şirketin idaresi, 4. fasıl fabrikada bulunacak müdür vekili ile komitenin vazifeleri, 5. fasıl şirketin nezâreti, 6. fasıl cemiyet-i umumiye, 7. fasıl defterler, 8. Fasıl şirketin feshi, 9. fasıl deavi beyanındadır¹¹⁸⁰.

1860'lara kadar pamuk temizleme ve presleme işlemleri son derece ilkel yöntemlerle yürütülüyordu. Su olan yerlerde su değirmenleri, su olmayan yerlerde ise çekim hayvanları tarafından ilkel çırçır makineleri kullanılırdı¹¹⁸¹. Nitekim İbrahim Nas tarafından inşa edilen ve kuruluş aşamasında pamuk temizleme ve pamuktan iplik üretme amacıyla getirttiği makinelerin taştan yapılmış bir binada işletmeye sokulurken binanın Asi suyu kuvvetiyle çalıştırılması göz önünde bulundurulmuş ve nizamnamenin birinci maddesinde açıkça ifade edilmiştir.

Bu fabrika girişiminin yanında Antakya'da üretimin daha çok küçük el tezgâhlarında ve küçük işletmelerde yapıldığı anlaşılmaktadır. 1839-1876 yılları arasında şehir merkezinde 5 debbağhane, 1 basmahane, 1 boyahane ve 5 sabunhanenin bulunduğu bilinmektedir. Bu sanayi merkezleri daha çok evlerde veya küçük imalathanelerde gerçekleştirilmekteydi¹¹⁸². Bunların yanında Antakya kazasında ipek üretiminin küçük işletmelerde yaygın olarak yapıldığı bilinmektedir. İpekten gömlek, çarşaf, meşlâh Trablus kuşağı, penyeden bez, yünden aba, gibi ürünlerin üretildiği, çeşitli tereke kayıtlarına ve alacak verecek davalarına yansımıştır¹¹⁸³.

Ayrıca başta pamuk olmak üzere bazı sınai ürünlerinin yetiştirilmesi ve arttırılmasının devlet tarafından desteklendiği ve bunun için gereken imkânların devlet tarafından sağlandığı tespit edilmiştir. Nitekim 10 Mart 1863 tarihli belgede

¹¹⁷⁹Her ne kadar şirketin teşekkülü 1874 senesinde gerçekleşse de fabrikanın inşa tarihi İbrahim Nas'ın 19 Cemâziyye'l- ahir 1292 tarihli arzuhalinde "bundan on sene evvel müceddeden bina ve inşa eylediğimiz bir bab bez ve iplik fabrikası" şeklindeki ifadesinden yola çıkarak belge tarihinden on yıl önceki tarih olan hicri 1282/ miladi 1865-66 yılına tekabül ettiği söylenebilir. Bkz. BOA. ŞD. 2882/55, s. 5. 19 Cemâziyye'l- ahir 1292/23 Temmuz 1875.

¹¹⁸⁰BOA. İMMS. 134/5707, s. 1-2. 15 Rebi'ü'l- evvel 1291-2 Nisan 1290/ 2 Mayıs 1874; BOA. ŞD. 2874/28, s. 1-25.

¹¹⁸¹Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, 1974, s. 136.

¹¹⁸²*Salname-i Vilayet-i Halep*, H.1284,1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290.

¹¹⁸³A.Ş.S., 31, 6/12, 48/94.

pamuk ziraatının artırılması için her taraftan lazım gelen tohumun miktarının bildirilerek mevsim geçmeden bir an evvel Mısır'dan 460.000 kese tohumun bir kıta pusulada beyan edildiği gibi gönderilmesi istenmiştir. Gönderilen tohumların yirmişi bin keseden 60.000 kesesinin doğrudan Antakya, Tarsus ve Adana'ya, 100.000 kesesini ise tohum getirecek vapurun İzmir'e uğrayıp oraya bıraktıktan sonra kalan 300.000 kesesini İstanbul'a teslim etmesi söylenmiştir¹¹⁸⁴.

Sonuç olarak Antakya kazasında gündelik yaşamda sanayi ürünlerinin küçük atölyelerde icra edildiği fakat Tanzimat'ın sonlarına doğru merkezde uygulanan sanayi politikalarının gereği olarak Antakya kazasında da bir fabrika kurma girişiminin gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

3.4. PARA, NARH ve FİYATLAR

3.4.1. Para

Kuvvet ve kudreti temsil eden ayrıca tedavül aracı olarak kullanılan para, geçmişte tüm devletlerde iktisadi hayatın en önemli unsuru olarak kabul edilmiştir. Günümüzde dahi değişmeyen bu anlayış çerçevesinde, olumlu veya olumsuz hadiselerin paraya yansması durumunda devletler birtakım para politikaları geliştirmiştir. Osmanlı Devleti de ülke topraklarında paranın değerinin korunması ve mevcut düzende ortaya çıkan parasal yolsuzlukların önlenmesi hususunda yöntemler geliştirmiştir¹¹⁸⁵. Bu yöntemlerin en başında metal paranın içeriğindeki metal ağırlığının azaltılmasını ya da içeriğini değiştirmeden nominal değerini artırmayı hedefleyen “tağşiş” gelmektedir¹¹⁸⁶.

Para politikasında üzerinde hassasiyetle durulan diğer bir konu ise resmî rayicin korunmasıydı. Rayicin bozulması, iktisadi düzenin temelden bozulması anlamına geldiğinden devlet bu hususta son derecede titiz davranmıştır. Gerek devlet-halk ilişkilerinde gerekse halkın birbirleriyle olan alış verişlerinde “resmî rayiç” çok önemli olduğundan, tarafların zarara uğramaması için çaba sarf edilmiştir.

¹¹⁸⁴ BOA. A.MKT.MHM. 257/97, s. 2.

¹¹⁸⁵ Mustafa Öztürk, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 802-822. ; Şevki Nezih Aykut, “Osmanlı Sikkeleri”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 830-834;

¹¹⁸⁶ Figen Taşkın, 1844 Tashih-i Sikke sonrasında Para Düzeni ve Kalpazanlık, *Studies of the Ottoman Domain*, C. 6, S. 11, Ağustos 2016, s. 5.

Bu bakımdan devrin tabiri ile “*rayic-i nukûd maddesi kâffe mu‘amelenin esâsı ve nizâm-ı mülk ve milletin mebnâsı*” olarak görülmüştür¹¹⁸⁷.

Osmanlı Devleti uzun yıllar madeni para rejimini benimsemişti. XVII. yüzyıla kadar “gümüş akçe” III. Ahmet döneminden itibaren akçenin yerine “pare” Osmanlı para birimi olarak kullanılmıştır. XIX yüzyıldan 1970 yıllarına kadar uygulanan çift metalli para sistemi ise Osmanlı Devleti’nde II. Mahmut’un 1839’da vefatından sonra yeni hükûmet tarafından uygulamaya konmuştur. Bu amaçla İngiltere’den gerekli teçhizat ve gerekli makineler ithal edilmiş, bu makineleri kurmak için basılacak olan yeni sikkelerin standartları hakkında tavsiyelerde bulunmak üzere İngiltere’den ve Fransa’dan uzmanlar davet edilmiştir¹¹⁸⁸.

Bazı gecikmelerden sonra Osmanlı Devleti altın lira ile gümüş kuruştan oluşan çift metalli düzene geçmiştir. Piyasaya sürülen yeni altın lira ve gümüş sikkeler, bir lira = 100 kuruş sabit değeri üzerinden piyasaya sürülmüştür. Yani 1843’te altın sikkeler, 1844’te ise gümüş sikkeler Darphane-i Amire tarafından yapılan ve reformun gerekçelerini anlatan bir açıklamayla üretilmeye başlanmıştır. 1844 yılından itibaren ek mali gelir sağlamak için yapılan tağşişlere de son verilmiştir¹¹⁸⁹.

Yukarda da ifade edildiği gibi kullanılan madeni paraların darp edilmesi ve istenilen zamanda her tarafa ulaştırılması çok zordu. Aynı zamanda hâkimiyet sembolü olan paranın ülkenin her tarafına ulaştırılması geleneği, sadece bir tane darphanenin varlığıyla sürdürülemezdi. Bu gerekçeyle ülkenin çeşitli yerlerinde darphaneler kurulmuştur. Kurulan bu darphaneler merkezi darphanenin bastığı sikkelerin ayarına uymak zorundaydılar. Bu yöntemle merkezi otoritenin ülkenin en ücra yerlerine kadar gitmesi sağlanmıştır¹¹⁹⁰.

Paranın darbı hususundaki iktisadi, coğrafi ve teknik zorluklar paranın tedavülünde de meydana gelmiştir. Sanayi öncesi şartlarda istenen miktarda ve oranda para basıp geniş bir coğrafyaya istenilen zamanda arz etmek mümkün değildi. Bu nedenle iktisadi çarkın dönebilmesi için benimsenen politika, sadece devletin

¹¹⁸⁷ Mustafa Öztürk, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para...”, s. 5.

¹¹⁸⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 224.

¹¹⁸⁹ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Para...* s. 224.

¹¹⁹⁰ Öztürk, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para...”, s. 6-7.

resmi parasını değil başka ülkelerinde paralarının piyasada serbestçe dolaşımına izin vermekle olmuştur¹¹⁹¹.

Ülkede tedavül eden paraların ayar, vezin, akçe ve kuruş karşısındaki değerleri Halep eyaletine gönderilen fermanlarla oradan da bağlı kazaların kadıları ve naiplerine gönderilen buyruldularla halka duyurulması sağlanmıştır. Nitekim Kasım 1841 tarihli Halep kadısına gönderilen fermanla “rayic-i nukud” maddesine “*mu‘amelât-ı nasın esr-i esası ve nizâm-ı mülk ve milletin misâl-ı vakı‘a mesabesinde*” daima özen ve dikkat gösterilmesinin önemi vurgulanmıştır. Gönderilen ferman gereğince insanlar arasında tedavül eden eski cins altın, beyaz akçe ve diğer eski sikkelerin önceki fiyatlarına uygun ortalama bir fiyat belirlenmiştir. Tedavülde olan her tür sikkenin fiyatına göre evrak basılmış temsili olarak ülke topraklarında neşredilmiştir. Evrakın ekinde yer alan ve tedavül eden her cins sikkenin kararlaştırılmış fiyatlarının fazlasından alınıp satılması, özellikle eksik vezin ile delik ve kesik olarak insanların elinde bulunan altınların tedavül etmesinin insanlara zarar vermesi nedeniyle alış verişte kullanılmaması istenmiştir. Şayet her kimin elinde eksik vezin, delik ve kesik altın var ise merkezde Darphane-i Amire’ye, taşralarda ise maliye memurlarına dirhem hesabı üzerine bedellerini alarak teslim etmeleri bildirilmiştir¹¹⁹².

Altınların vezin ayarının düşülmesi hususunda bazı fesat ve ihtikâr erbabı bir takım kalpazanlıklara başvurmışlardır. Öyleki kalpazanlar altın cinslerinin yalnız kenarlarını “kat‘-ı vezin” ile delmeyle yetinmeyip altınların tedavülü esnasında üzerinden altın alındığının bilinmemesi için kezzap ile yazıları bozmadan ve görünüşüne zarar vermeden ayarının düşürülmesi yoluna gitmişlerdir. Sürekli olarak ayarı düşürülmüş altınların insanlar tarafından alış verişte kullanılması altın çeşitlerinin günbegün fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Şeri kaidelere göre “kâr-ı mekruh” olarak görülen bu duruma cesaret eden kişilere gerekli yaptırımların uygulanacağı sürekli bildirilmiştir¹¹⁹³.

Bu tür vakaların uzun vadede insanların elinde bulunan ve serbest piyasada dolaşan altın çeşitlerinin vezinlerine zarar vermiş, 12 vezinde olan altın 9 kırat derecesine düşmüştür. Bu durum ile ilgili tesis edilen nizamın, Postahane-i Mülkiye’de olan “rayic-i nukud” maddesinin ihlaline neden olmuştur. İnsanların mali

¹¹⁹¹ Öztürk, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para...”, s. 6-7.

¹¹⁹² A.Ş.S., 25, 68/206.

¹¹⁹³ A.Ş.S., 25, 68- 69/206.

hayatına zarar verdiği için bu uygunsuz durum “*beher hal önünün kestirilmesi mülken ve milletten ehem ve elzem*” olduğundan gerekli önlemler alınmıştır. Öncelikle gerek İstanbul’a gerekse taşrada bulunan ehl-i İslam ve reayanın elinde bulunan eksik, kesik, delik ve kezzap ile altını alınmış tüm noksan vezinli altınların her kimin elinde ise bir ay süre zarfında ertelemeden darphaneye, taşralarda ise defterdarlara, muhassıl memurlarına ve mubayaacılara teslim edilmesi istenmiştir. Bunun karşılığında altının vezin değeri ne kadar ise teslim eden kişiye tamamının ödenmesi sağlanmıştır¹¹⁹⁴.

Her ne kadar ayarı düşürülmüş altınların piyasadan toplanması için önlem alınsa da insanların kendi aralarında saklayarak alış verişte kullanmaları olağan bir durum olarak görüldüğünden, böyle durumlar karşısında çarşı ve pazarda olan bazı yerlere memurlar tayin edilerek kontrol sağlanmaya çalışılmıştır. Bu tür yolsuzluğu yapan kişilerin tespiti halinde memurların bilgisi dâhilinde tutuklanmasına izin verilmiştir. Devletin tüm kurumlarıyla takibi sağlanan bu uygulamanın yukarıda da bahsedilen altınları elinde bulunduran kişi tarafından zikredilen süre sona erdikten sonra satış fiyatı üzerinden hesap edilerek $\frac{1}{4}$ ’i Darphane-i Amire ’ye ödendikten sonra $\frac{3}{4}$ ’ü sahibine verilmiştir.

Zikredilenden başka Darphane-i Amire’de basılan 20 kuruşluk memduhiyye altını 21,5 kuruştan işlem görmüş, beşlik, altılık, üçlük ve altmışlık dahi kararlaştırılmış fiyattan daha fazlasına alıp satanların tespiti halinde gereken yaptırımlar uygulanmıştır¹¹⁹⁵.

Tablo 32: Altın Çeşitleri ve Beyaz Akçenin Fiyatları (1842 Yılı)¹¹⁹⁶

Sikkenin Adı ve Beher Dirhemi	Kuruş	Akçe
Yaldız ve Macar altının beher dirhemi	45	45
Atik Rumi altının beher dirhemi	43	60
Cedid Rumi altının beher dirhemi	36	45
Fındık ve İstanbul Altını ve Rub’iyyelerinin beher dirhemi	36	45
İspanya altınının beher dirhemi	39	15

¹¹⁹⁴ A.Ş.S., 25, 68- 69/206.

¹¹⁹⁵ A.Ş.S., 25, 68- 69/206; Fermana eski cins altınlar ile ilgili yapılan düzenlemenin Halep’e bağlı kazalarda ve bilhassa Antakya’da uygulanması adına Antakya zabtiye memuruna düzenlemeyi izah eden buyrultu gönderilmiştir. Bu belgeye göre; eski ve eksik paraların insanların elinde dolaşmaması, Memduhiye altını ve sair cari olan cinslerinin değerinden fazlasına alınıp satılmaması hususuna dikkat edilmesi ve Antakya’da insanlar arasında tedavül eden eski cins paraların ve vezni düşük altınların maliye memuruna teslim edilmesi istenmiştir. A.Ş.S., 25, 69 /207.

¹¹⁹⁶ A.Ş.S., 25, 69/208, 70/210, 95-96/277.

Ecnas-ı Mısır altını ve Barbut'un beher dirhemi	30	30
Atik Sultan Mehmet ve Sultan Mustafa Han ile hazırlan altınları beher dirhemi	41	-
Atik Adli altının beher dirhemi	37	90
24 ayarında Halis Kom ve Evani altınlarının beher dirhemi	43	-
Cedid Adli altınının beher dirhemi	34	-
Adli Rub'iyelerin beher dirhemi	34	-
Hayriye altınının beher dirhemi	39	75
Lire, Napolyon, Luric ve Portekiz tabir olunan altınların beher dirhemi	41	-
Acem Sikkesi ve Semen tabir olunan altının beher dirhemi	44	-
Acem sikkesi ve Güziztan altınlarının beher dirhemi	42	-
Kesik Memduhiyye altınının beher dirhemi	39	-
Direkli riyalin beher adedi	22	60
Kuşlu, Arslanlı ve Avarid altınlarının beher dirhemi	21	60
Karebvanos Yahudi Manatı tabir olunan envai cins düvel sikkelerinin beher adedi	16	60
Beheri yedi dirhem Mora riyalinin beher adedi	18	90
Beheri 7 dirhem 12 kırat Franka tabir olunan Fransız riyali	20	30
Beheri 1 dirhem 12 kırat Faydar tabir olunan İspanya riyalinin	4	15
Çarikinin beher adedi		
100 ayarında Sırma Gümüş tabir olunan külçe sim ile sair evani simin beher dirhemi	2	96
Bazı yıldızlı evani simden bi' ikraz zuhur eden altının beher dirhemi	40	
Atik ve cedid 100'lük, 2'lik ve tek kuruş, parmak ve Çarhlı ikilik, 60'lık ve Zolota'nın beher dirhemi	1	30
Ağroza Mısır paresinin beher dirhemi	-	93
Atik Cihadiyenin beher dirhemi	2	15
20 rakamlı Savansk tabir olunan sikkenin beher dirhemi	1	75
On rakamlı Çarık tabir olunan diğer Savansk sikkesinin beher dirhemi	1	45
3 ve 5 rakamlı Savansk sikkesinin beher dirhemi	1	108
Atik Bağdad kuruşu ve yarımlığın beher dirhemi	1	30
Cedid Bağdad kuruşu ve ikiliğinin beher dirhemi	-	114
Sahibkiran tabir olunan beyaz acem sikkesinin beher dirhemi	2	90
Panayad tabir olunan beyaz acem sikkesinin beher dirhemi	2	36
Sulur tabir olunan eski Fransız paraesinin beher dirhemi	1	105
Rağunda sikkesi 60'lığın beher dirhemi	1	66

Halep eyaleti civarında insanların elinde dolaşımda olan eski cins altın ve sair “Zir-u sim’in” tabloda belirtilen kararlaştırılmış fiyatlara göre Darphane-i Amire’ye teslimi için Tokatlı Kaliçeoğlu Ali Mardos adlı zimmi mubayaacı olarak tayin edilmiştir¹¹⁹⁷. Tokatlı Kaliçeoğlu Ali Mardos, Antakya kazası dâhil olmak üzere Halep ve civarında eski cins sikkelerle ilgili bu uygulamanın yerinde tatbik edilebilmesi için her kazaya vekilini göndermiştir¹¹⁹⁸.

23 Kasım 1841 tarihli Antakya kazasına gönderilen buyruhduda Antakya’da insanların elinde dolaşan paraların asıl değerinden daha fazlaya satılmasına engel olmak için istikrarın sağlanması adına, merkezden fiyat listesi gelene kadar meclis azaları ve bazı tüccarlarla geçici bir pusula hazırlanmıştır. Pusulaya göre paralar, aşağıda yazılan değerlerden alım satımı yapılacaktır.

Tablo 33: Antakya Kazasında Tedavüldeki Paraların Değeri (1841 Yılı)¹¹⁹⁹

Cinsi	Kuruş	Pare	Cisnsi	Kuruş	Pare
Memduhiye	22		Beşlik atik	18	20
Beşlik	5	10	İkilik	11	
Turalının	3	8	Sadiyye Mısırlı	4	13
Üçlük altın	3	6	Hayriye Mısırlı	10	
İstanbul Mustafa	37	20	Direkli Riyal	25	
İstanbul Abdülmecid	32		Deliksiz Riyal		20
İstanbul Selim	30		Riyal Saçlı	24	
Cihadi Cedit	31		Rub‘ Riyal	4	
Cihadi atik	80		Ğazi	24	20
Rub‘iyye cedit	9	33	Nakışlı	3	8
Rub‘iyye atik	10	13			
Adli atik	20	20			
Adli cedit	18	20			

19 Ağustos 1843 tarihli Antakya kazasına gönderilen diğer bir buyruhduda, tedavülü yasaklanan eski Osmanlı paraları ile yabancı devlet sikkelerinin her mahalde bulunan mubayaacılar tarafından talimatnamede yazılı fiyattan toplanarak teslim alınması istenmiştir. Tedavülü yasaklanmayan ve bir iki ay içerisinde

¹¹⁹⁷ A.Ş.S., 25, 95- 96/277.

¹¹⁹⁸ A.Ş.S., 25, 96/278.

¹¹⁹⁹ A.Ş.S., 25, 41/112.

Darphane-i Amire’de basılacak halis ayar yeni sikkelerin çoğaltılmasına kadar geçici olarak Memdûhiye altınlarının tedavülde kalması uygun görülmüştür¹²⁰⁰.

Oluşturulan sikke nizamına göre Halep eyaleti mubayaacısı tarafından satın alınarak toplanan sikkelerin Halep eyaleti Müşiri Mehmet Vecihi Paşa’nın bilgisi dâhilinde Abdulhalim adlı tatara teslim edilerek peyderpey İstanbul’a gönderilmesine karar verilmiştir. Öngörülen bu teslimat esnasında hazinenin muhafaza edilmesi için yeteri miktar cebelü askeri tayin edilmiştir. Hazinenin nakli esnasında hazine hangi mahal ve kazada zarara uğrarsa, o kazanın erkânı tarafından tazmin ettirilerek suçlulara gerekli cezanın verilmesi istenmiştir¹²⁰¹.

Yeni sikkelerin istikrara kavuşması mali sorunları veya yeni ek gelir bulma arayışlarını sonlandırmamıştır. Zira 1830’ların ikinci yarısında artan askeri harcamalar ve devlet bünyesinde gerçekleştirilen yeni düzenlemeler yeni ek gelir arama ihtiyacını doğurmuştur. Bu gerekçeyle “*kaime-i muteber-i nakdîye*”ya da kısaca kaime olarak adlandırılan ve önceleri faiz geliri sağlayan kâğıt paralar piyasaya sürülmüştür. Devlet, 1840 yılında piyasaya ilk defa sürülen 500 kuruş değerindeki ve sekiz yıl vadeli olan bu kâğıtların ek bir gelir oluşturmak için basıldıklarını ve bunların vergi ödemeleri dâhil her amaçla kullanabileceklerini vurgulamaktaydı¹²⁰².

Kırım Savaşı esnasında çok fazla kaime piyasaya sürülmüş, altın cinsinden piyasa değerleri itibari değerlerinin yarısına inmiştir. Nitekim 1861 tarihli Halep eyaletine gönderilen fermanda herkesin bulunduğu hal ve derecesine göre vereceği akçeye bedel kaime verilerek 1861 senesi Mart ayından itibaren aynı akçe hükmünde, alış verişlerde kullanılmaya başlanacağı bildirilmiştir¹²⁰³.

3.4.2. Narh ve Fiyatlar

Narh bir mal ve hizmet karşılığı olarak resmi makamlarca tespit edilen fiyattır. En kısa ifadesiyle “*resmî tavan fiyat belirleme*” olarak tanımlanabilecek narh; temel ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına, açık kamu yararı gereği doğrudan müdahale edilerek belirli sınırların aşılmasını engelleme amacını taşımaktadır. Her ne kadar İslam âlimlerinin bir kısmı narhın caiz olmadığı

¹²⁰⁰ Fiyatların belirlendiği talimatnamede Memdûhiye altınlarının tamamı 20 kuruş, yarımı 10 kuruş, çeyreği 5 kuruş, beyaz altılık altı, üçlük üç, beşlik beş ve yarımı 100 pare, 20 parenin 20 pare, onluğun 10 pareye alınıp verilmesi belirtilmiştir. A.Ş.S., 25, 143- 144/408, 144- 145/409; A.Ş.S., 26, 103- 104/240, 104/241.

¹²⁰¹ A.Ş.S., 25, 162/444, 163/445.

¹²⁰² Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Para...* s. 227- 228.

¹²⁰³ A.Ş.S., 30, 141-142/188.

yönünde görüş bildirse de diğer bir kısmı haksız kazancı engellemesi açısından uygun olduğunu ifade etmişlerdir¹²⁰⁴.

Osmanlı Devleti'nde günlük ve mevsimlik narhlarla birlikte savaş, abluka kıtlık, tabii afetler ve sikke tashihlerinden sonra yeni fiyat tespitleri yapılmıştır. Gıda maddeleri üzerine konan fiyatları, genellikle mevsimlik narhlar gösterirdi. Ekmek, et, süt ve mamullerinin yaz ve kış aylarındaki fiyatları farklı olarak tespit edilmiştir. Bu nedenle özellikle ekmek fiyatı harmandan sonra yeni mahsul buğday alınınca yeniden belirlenmiştir. Fiyatlar tespit edilirken daha çok ham maddenin miktar ve değeri göz önüne alınmıştır. Yine kıymetli kumaşların da aynı usulle fiyatları belirlenir sebze ve meyve fiyatları ise mevsimlere göre ayarlanırdı. Olağan narh uygulamasında Ramazan ayının önemli bir yeri vardı. Ramazandan bir iki gün önce veya ilk günü fiyatlar açıklanır ve hemen bütün yiyecek maddelerinin satışı buna göre gerçekleştirilirdi¹²⁰⁵.

Narhın tespitinde öncelikle kadı vazifeliydi. Yeni fiyatın belirlenmesi esnasında kadının yanında fiyatı belirlenen malların ait oldukları esnaf şeyhleri, kethüda, yiğitbaşı, ehl-i hibre, nizam ustaları hazır bulunmuşlardır. Ayrıca, narh verilecek malın cinsine göre daha bazı kimseler de bu toplantıya davet edilmişlerdir¹²⁰⁶.

Malın fiyatlandırılması hususunda narhın yanında kur, mübayaa, müzayede, serbest piyasa olmak üzere çeşitli usuller benimsenmiştir. Cari olan bütün fiyat türlerinin şeri olmadığı, narh, kur, mübayaa fiyatlarının örfi, müzayede ve serbest fiyatların ise şeri temellere dayandığı görülmektedir¹²⁰⁷.

Kadılarının narh verme ve narh kontrolü vazifeleri, XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. 1851'de İstanbul'da ve bilâd-ı selâsede “*mütevattın abdullahların havâc-i zaruriyelerinden olan eşya ve erzak narhına ve teferru'atına bakmak üzere*” Es'ar Meclisleri teşkil edilmiştir¹²⁰⁸. Ticaret Nezareti idaresinde olan Es'ar

¹²⁰⁴ Cengiz Kallek, “Narh”, *DİA*, C. 32, 2006, s. 387-389.

¹²⁰⁵ Mübahat Kütükoğlu, “Narh”, *DİA*, C. 32, 2006, s.390-391.

¹²⁰⁶ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri*, Enderun Yayınları, İstanbul 1983, s.13-14.

¹²⁰⁷ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Belleten*, C. LV, Nisan 1991, S. 212, Ankara 1999, s.88-100; Mustafa Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Türkler*, c.10, Ankara 2002, s. 846-848.

¹²⁰⁸ İlk defa teşekkül eden Es'ar Meclisi'ne müdür olarak Raşit Efendi tayin edilmiştir. Müdürün tayin edilmesiyle birlikte pusulada yazılı olan aza ve zahire memurları, vazifeli olarak hizmet eden ketebiyeye, ihtisab memurlarından vazifesini terk edenlerden bazıları görevlendirilmiştir. BOA. A.MKT.MVL. 45/10, s.1. 12 Cemâziyye'l- ahir 1267/ 14 Nisan 1851.

Meclisi’ne, İhtisap Nezareti’nin devam etmesi nedeniyle lüzum kalmadığı için 1852’de lağvedilmiştir. 1856’dan itibaren sicillerde artık narh kaydına rastlanmamıştır. Esasen bundan birkaç yıl sonra da önce sebze ve meyve ve ardından ekmek hariç diğer maddeler üzerindeki narh kaldırılmış ve fiyatlar serbest piyasada belirlenmiştir¹²⁰⁹.

Her ne kadar narh kayıtları şeriyeye sicillerinde defterin baş kısmında yahut defterin sonunda yer alsa da incelenen dönemi ihtiva eden sicil kayıtları arasında sadece 25 numaralı sicilde bir adet narh kaydına, dört adet askerlerin tayinlerini belirleyen fiyat pusulasına rastlanmıştır. Gerek “es’âr” olarak ifade edilen ve “*mecliste kat’ olunan*” narh fiyatlarından gerekse askeri tayinatları belirleyen fiyat pusulalarından, dönemin günlük asli ihtiyaçları öngören mal ve eşyanın fiyatları tespit edilebilmiştir.

Tablo 34: Mecliste Belirlenen 27 Şubat 1842 Tarihli Narh Fiyatları¹²¹⁰

Cinsi	Birimi	Kuruş	Pare
Şeker	1 Batman	12	20
Şeker (Mısır’ın)	1 Batman	13	-
Kahve	1 Batman	17	-
Kuseyri Tütünü	1 Batman	6	-
Cebel- i Akra Tütünü (‘Ala)	1 Batman	9	-
Cebel- i Akra Tütünü (Vasat)	1 Batman	8	-
Karabiber	1 Batman	14	-
‘Asfûr (Safran)	1 Kıyye	1	20
Sarı Yağ (Çerçide)	1 Batman	8	-
Sarı Yağ (Dükkânda)	1 Batman	9	-
Camus Yağ (Çerçide)	1 Batman	6	30
Camus Yağ (Dükkânda)	1 Batman	7	30
Pirinç	1 Batman	4	32
Çerçiden Pendir (Peynir)	1 Batman	2	-
Dükkânda Pendir	1 Batman	2	16
Tuz	1 Batman	-	20
Yoğurt	1 Batman	-	12

¹²⁰⁹ Mübahat Kütükoğlu, “Narh”, *DİA*, C. 32, 2006, s. 390-391. Es’ar Meclisi’nin lağvedilmesiyle meclis azalarının bazıları ticarethanede ve bazılarının ise Zaptiye Meclisi’nde bulunması sebebiyle maaşları ihtisaptan zaptiyeye nakledilmiştir. BOA. A.MKT.MVL. 56/1, s.1. 20 Cemâziyye’l- ahir 1268/ 11 Nisan 1852. Meclis lağvedilmeden önce 27 Kasım 1851’de ticarethaneye nakledilmiş ve meclis azasının isimlerini gösteren pusula da süratle Ticaret Nezareti’ne gönderilmiştir. BOA. A.MKT.MHM. 40/65, s.1. 2 Safer 1268/27 Kasım 1851.

¹²¹⁰ A.Ş.S., 25, 86/254.

İncelenen dönemde fiyatların belirlenmesinde birim fiyat olarak “kıyye”, “ulbe” ve “batman”, para birimi olarak ise kuruş ve para kullanılmıştır. Ayrıca ürünlerin fiyatları çerçide ve dükkânda yer almasına ve kalitesine göre ala ve vasat olarak değişkenlik göstermiştir.

Tablo-34’ten anlaşılabacağı üzere temel alınan ölçü biriminde en yüksek fiyat şeker, kahve, karabiber gibi daha çok uzak yerlerden getirilen ürünlere verilmiştir. Bu narh fiyatlarının dışında yukarıda da ifade edildiği gibi temel gıdaların birim fiyatı askeri tayinat pusulalarında da verilmiştir.

Tablo 35: 1841/42 Yılı Aylara Göre Askerlere Tayin Edilen Zahire Fiyatları
1841 Mayıs Ayı Fiyat Pusulası¹²¹¹

Cinsi	Birimi	Kuruş	Pare
Ekmek	1 Kıyye	-	36
Et	1 Kıyye	-	60
Arpa	1 ‘ulbe	10	20
Odun	1 Kıyye	13	20
Pirinç	1 Kıyye	2	20
Sade Yağ	1 Kıyye	5	-
Nohud	1 Kıyye	1	10
Bulgur	1 Kıyye	1	20
Tuz	1 Kıyye	-	16
Soğan	1 Kıyye	-	36
Saman	1 Kıyye	-	3
Sabun	1 Kıyye	5	-
Yağ Mumu	1 Kıyye	8	20
Revgan-ı zeyt (Zeytin Yağı)	1 Kıyye	5	20

1841 Ağustos Ayı Fiyat Pusulası¹²¹²

Ekmek	1 Kıyye	-	38
Küşne	1 Kıyye	-	70
Arpa	1 ‘Ulbe	-	6
Saman	1 Kıyye	-	3
Odun	1 Kıyye	-	3
Pirinç	1 Kıyye	-	100
Sade Yağ	1 Kıyye	-	200

¹²¹¹A.Ş.S., 25, 22/57.

¹²¹²A.Ş.S., 25, 36/94.

Nohut	1 Kıyye	-	30
Bulgur	1 Kıyye	-	50
Tuz	1 Kıyye	-	16
Soğan	1 Kıyye	-	10
Mum	1 Kıyye	-	300
Sabun	1 Kıyye	-	200
Revgan-ı Zeyt	1 Kıyye	-	240

1841 Eylül Ayı Fiyat Pusulası¹²¹³

Ekmek	1 Kıyye	-	38
Küşne	1 Kıyye	-	70
Arpa	1 ‘Ulbe	-	24
Saman	1 Kıyye	-	4
Hatab	1 Kıyye	-	4
Pirinç	1 Kıyye	-	100
Sade Yağ	1 Kıyye	-	300
Nohut	1 Kıyye	-	30
Bulgur	1 Kıyye	-	45
Tuz	1 Kıyye	-	16
Soğan	1 Kıyye	-	10
Mum	1 Kıyye	-	270
Sabun	1 Kıyye	-	200
Revga-ı Zeyt	1 Kıyye	-	200

1842 Şubat Ayı Fiyat Pusulası¹²¹⁴

Ekmek	1 Kıyye	-	32
Künte	1 Kıyye	-	75
Arpa	1 ‘Ulbe	-	22
Saman	1 Kıyye	-	4
Odun	1 Kıyye	-	4
Kömür	1 Kıyye	-	8
Pirinç	1 Kıyye	-	100
Sade Yağ	1 Kıyye	-	300
Nohut	1 Kıyye	-	35
Bulgur	1 Kıyye	-	45
Tuz	1 Kıyye	-	16
Soğan	1 Kıyye	-	12
Mum	1 Kıyye	-	300
Sabun	1 Kıyye	-	200

¹²¹³A.Ş.S., 25, 43/119.

¹²¹⁴A.Ş.S., 25, 74/221.

1 kuruş 40 pareya eşdeğer geldiğinden, hesaplandığında aslında bazı ürünlerin değişmediği anlaşılmaktadır. Örneğin en temel gıdalardan biri olan bulgurun 1 kuruş 10 pare olan Mayıs ayı fiyatı Ağustos ayında 50 pare olarak ifade edilmiştir. 50 pare=1 kuruş 10 pare'dir. Bununla birlikte Eylül ve Şubat ayı bulgur fiyatının 5 pare gerilediği görülmektedir. 2 kuruş 20 pare değerindeki 1 kıyye pirincin ise diğer aylarda 100 para üzerinden fiyatlandırılmasıyla aslında ücretinin değişmediği görülmektedir.

Fiyatların değişmesi özellikle artışı, toplumun ve devletin istemediği halde çeşitli sebepler neticesinde ortaya çıkan olumsuz bir gelişmedir ki, bu artışların sebeplerini siyasi ve iktisadi ve tabii olarak tespit etmek mümkündür. Siyasi sebepler, harpler ve devletin üretim konusundaki politikasıdır. Üretim alanında çalışanların harbe katılması, ordunun ihtiyacı olan mal vergisinin normal vergilere ilaveten alınması, ayrıca nakliye işlemlerinin askeri nedenlerle aksaması fiyat artışlarına etki etmiştir. Tabii sebepler, kuraklık, şiddetli soğuklar ve diğer tabii afetler neticesinde mahsullün az olması ve arz-talep dengesinin değişmesidir. İktisadi sebepler değerlendirildiğinde ise fazla kazanma isteğinin paranın değerindeki bozulmalara neden olduğu anlaşılmaktadır¹²¹⁵. Nitekim Antakya kazasında 1841-1848 yılları arasında yoğunlaşan ve eski cins Osmanlı ve yabancı devletleri paralarının alış verişlerde kullanılması neticesinde sikke fiyatlarındaki düzensiz artış ticari mal, eşya ve erzak fiyatlarını olumsuz etkilemiştir. 25 Ağustos 1843 tarihli Antakya kazası kadısına gönderilen buyrulduda, tedavülde olan Osmanlı sikkelerinin kararlaştırılmış fiyat tarifesinden fazlasına alınıp verilmesi münasebetiyle ekmek, et, yağ, pirinç ve sair yiyecek maddeleri ile kereste çivi ve bunların benzeri tüm ticari mal, eşya ve zaruri ihtiyaçların fiyatları, amele, neccâr ücretleri dâhil her türlü ürünün ücret ve kıymetlerinin artmasına neden olduğu ifade edilmiştir. Bu fiyat artışının alışverişleri olumsuz etkilediği ve halkın isteği üzerine birtakım önlemlerin alınması istenmiştir. Bu doğrultuda ticari mal, eşya, erzak fiyatlarının hakkaniyetle tatbik edilebilmesi için ücret tarifelerinin Avrupa tacirlerine esnaf ve kâhyalarına, reaya kocabaşlarına ve diğer gerekli kişilere bildirilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca

¹²¹⁵ Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas 1998, s. 114; Temel Öztürk, "Osmanlılarda Narh Sistemi", *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 861-868; Said Öztürk, "Osmanlı Devleti'nde Tüketicinin Korunması", *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, s. 850-860.

fiyatların “*rayiç-i nukuda*” uygun olarak düzenlenecek defterin mahkeme ve meclis siciline kaydedilmesi, bir suretinin ise merkeze gönderilmesi talep edilmiştir. Malların belirlenen fiyatlar dışında alınıp satılmasına cesaret edenlere gerekli cezanın verileceği bildirilmiştir¹²¹⁶.

Yukarıda da ifade edildiği gibi 25 numaralı sicil dışında herhangi resmi narh kaydına rastlanmamıştır. Fakat yarı resmi olarak kabul edilen tereke fiyatlarında gerek hububat ürünleri başta olmak üzere asli ihtiyaçları karşılayan tüm gıda ürünleri ve gerekse satışı gerçekleşen hayvanların kıymeti rayiç fiyatı üzerinden değerlendirilse de narh tarifesinde olduğu gibi birim fiyatı temel alınmamıştır. Bu nedenle tereke fiyatları ile narh fiyatları karşılaştırıldığında öncelikle karşılaştırılan ticari mal, erzak yahut eşyanın terekede geçen fiyat üzerinden ölçü birimi fiyatının belirlenmesi gerekmektedir. Örneğin 16 Nisan 1857 tarihli Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden vefat eden Müslimzâde Hacı Süleyman Ağa ibn-i Mehmet Ağa'nın terekesinde 9 ulbe bulgur 162 kuruş, 1 ulbe mercimek 6 kuruş, 1 ulbe nohut 6 kuruş olarak fiyatlandırılmıştır¹²¹⁷. Öncelikle 9 ulbe 162 kuruş olan bulgurun birim fiyatı tespit edilip daha sonra narh fiyatlarıyla karşılaştırılması gerekmektedir. Ancak mahkemenin tayin ettiği tereke fiyatı bazı eşyalarda narha uysa bile malın kalitesine, cinsine ve satış yapılan mekâna göre değişkenlik arz etmektedir.

3.5. VERGİLER

Osmanlıda vergi ile ilgili hususları belirtmek için “resim”, “avarız” gibi genel terimlerle birlikte diğer bir kısım vergilere işaret eden “bâc”, “bâd- hevâ”, “hâsılat”, “câize” ve “iâne” gibi çok sayıda terim kullanılmasına rağmen en yaygın olarak dile getirilen “tekâlif” sözcüğüdür¹²¹⁸.

Osmanlı vergi sistemi, devletin büyümesiyle beraber uzun yıllar gelişerek kurumsallaşmıştır. Diğer kurumlar gibi vergi sistemi de hem örfi hem de şeri kaideler çerçevesinde uygulanmıştır. Bu vesileyle Osmanlı Devleti’nde vergiler şeri vergiler ve örfi vergiler şeklinde iki başlık altında toplanmıştır¹²¹⁹.

Osmanlılar klasik dönemde ilhak ettikleri yeni yerlerde, o bölgenin durumuna göre en uygun vergi kanununu uygulamıştır. Gerek ırk ve kültür gerekse iklim ve

¹²¹⁶ A.Ş.S., 25, 146/412.

¹²¹⁷ A.Ş.S., 29, 30/88.

¹²¹⁸ M. Macit Kenanoğlu, “Vergi”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 52-58.

¹²¹⁹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı’da Vergi Sistemi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 15.

iktisadi şartlar bakımından birbirinden farklı bölgelerin vergi kanunnameleri, merkezde vücuda getirilerek ülke geneline yayılmamıştır. Bu doğrultuda her bir bölgenin kendine özgü vergi kanunu oluşturulmuştur¹²²⁰.

Osmanlı vergi sisteminde Tanzimat ile birlikte gerçekleştirilen en önemli yenilik, örfi vergiler yerine “an cemaatin vergi” diye adlandırılan tek bir verginin getirilmesi olmuştur. Yapılan tahrir sonucu kazalara paylaştırılan ve mahalle, nahiye veya köylerde yaşayan halktan herkesin gelirine göre taksim edilerek topluca alınan bu verginin ölçüsü, kişilerin sahip oldukları emlak, arazi, hayvan ve kazançlarına göre belirlenmiştir¹²²¹. Bu doğrultuda ilk icraat olarak mal mülk sayımı yaparak herkesin gelirine göre tespit edilen vergiyi tahsil etmek için “muhasıllı emval” adıyla görevlendirilen maliye memurları, yanlarına kâtipler verilerek sancaklara gönderilmiştir. Ne var ki, dönemin sosyo-ekonomik yapısı, süregelen alışkanlıklar, bilgi yetersizliği ve benzeri nedenlerle, kâğıt üzerinde uygulanabilir görünen bu kararları, Tanzimat’ın uygulandığı yerlerde bile bütünüyle uygulamaya koymak mümkün olmamıştır. Bu düzenleme ile başlatılmış olan emlak tahriri ağır aksak bir şekilde uzun yıllar sürdürülmüştür¹²²².

Tanzimat’ın ilanıyla beraber tüm ülkede yapılan reformlar doğrultusunda uygulama alanı bulan vergideki yeni düzenlemenin Antakya kazasında da icraat alanı bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 16 Eylül 1841 tarihli Antakya idaresine gönderilen buyrukduda vergilerin “herkesin iktidar-ı maliyesine göre ta’dil ve tesviye usulüne tatbikan” senede iki taksitle tahsiline karar verilmiştir. Halep eyaletinde “usul-ü sabıkadan” bir sene zarfında alınagelen vergilerin üçte birlik oranının affedilerek geriye kalanın senede iki taksit halinde toplanmasına Halep meclisinde karar verilmiştir. Zikredilen karara göre Antakya kazasına bir senede iki taksitle tertip olunan meblağın yarısı olan “taksit-i evvel”i 1841 senesi Mart ayı itibarıyla tahsil edilmek üzere 288.627 kuruş verginin tahsil edilmesi için mübaşir tayin edilmiştir. Gerek şeri görevliler gerekse meclisin bilgisi dâhilinde verginin tahsili hususunda mübaşire gereken yardım sağlanacak, herkesin mali gücüne göre pusulada yazılı olan miktar Antakya kazasının nahiye ve köylerine taksim edildikten sonra toplanarak

¹²²⁰ Şinasi Altundağ, “Osmanlı İmparatoru’nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”, *AÜDTCFD*, C. V, 1947, s. 187-197.

¹²²¹ Cemal Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 15; Onur Eroğlu, “Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinden Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 12, 2012, s. 57-89.

¹²²² Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...* s. 340-341.

Halep hazinesine gönderilecekti. Hem Antakya hem de köyleri için düzenlenen taksim defterinin ciltli ve mühürlenmiş olarak hazineye gönderilmesi diğer bir nüshasının ise memleket meclisi mazbatasına eklenmesi uygun görülmüştür. Vergilerin tahsili esnasında herhangi bir kimseye gücünden fazla akçe tarh ve taksimi yahut hizmet adı altında vergi dağıtımına fazladan akçe eklemek gibi yolsuzluklara cesaret edenlere gereken cezanın verileceği ifade edilmiştir¹²²³.

Senede iki taksit halinde alınan verginin ilk taksiti Mart ayında ikinci taksiti Eylül ayında tahsil edilmiştir. Bazı seneler herhangi bir taksitin gecikmesi durumunda diğer taksitin toplanma vakti geldiğinden iki taksitin aynı anda tahsil edilmesi şikâyetlere neden olmuştur. Bu tür şikâyetlerin önüne geçebilmek ve ağır vergiler altında halkın ezilmesini önlemek için vilayetlerden kazalara ihtar mahiyetinde birtakım yazılar gönderilmiştir. 10 Nisan 1842 tarihli Halep eyaletinden gönderilen buyrulduda 1842 senesi Eylül ayı taksitinin ilk taksit olarak kabul edilmesi nedeniyle Mart ayı taksiti tahsil edilmemiş bu nedenle bir sonraki senenin ilk taksitine karışarak vergi yükü ortaya çıkmıştır. Bu durumu bertaraf edebilmek için bir an evvel ikinci taksitin toplanarak Halep hazinesine gönderilmesi istenmiştir¹²²⁴.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Tanzimat'la birlikte başlayan yeni vergilendirme düzeni içerisinde gerçekleştirilen emlak tahririnin, Antakya kazasında 1864-1865 yılları arasında tamamlandığı yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. 15 Haziran 1865 tarihli tezkirede Antakya kazasında emlak tahririnin tamamlanmasıyla kaza vergisinin tevzi ve taksimine dair süratle bir cetvel ve muvazene pusulası hazırlanmıştır. Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'den kaleme alınan mazbatada Antakya kazasının yeni vergisi brüt 258.017 kuruş 24 pare olarak belirtilmiştir. Bu meblağdan önceden alınan indirilmiş vergi ile fukara vergisi lağvedilerek rüsum bedeli ve kasabanın belediye düzenlemesi masrafları çıkarıldıktan sonra yıllık 98.615 kuruş 24 pare hazineye gönderilecektir. Antakya kazasında emlak tahririnden önce vergilerin gerek tespitinde gerekse tahsilâtında yaşanan zorluklar nedeniyle ahali tarafından meydana gelen şikâyetler, yeni belirlenen vergi anlayışıyla giderilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda emlak tahriri üzerine tahsisi kararlaştırılan verginin herkesin emlak ve kazanç (temettüat) derecesine göre taksim edilmesi esas alınmıştır.

¹²²³A.Ş.S., 25, 35/91; A.Ş.S., 25, 88/260.

¹²²⁴A.Ş.S., 25, 105/303.

Böylece hem halk adalet hususunda hem de devlet hazinesi haylice menfaat kazanacağından 1864 senesinden itibaren yeni verginin tevzii için bir ferman kaleme alınmıştır¹²²⁵.

Vergilerin tahsilinde bir takım usulsüzlüklerin ve suistimallerin de yaşandığı görülmektedir. Bu durumda, hoşnut olmayan halk tepkisini göstermekten çekinmemiştir¹²²⁶. Bazen şahsi şikâyetlerle dile getirilen bu tepkiler bazen de daha geniş katılımlarla isyan hareketlerine kadar gitmiştir. Meclis-i Vala'ya gelen şikâyet ve dilekçeler merkezi idare tarafında incelenmiş, gerekli tedbirlerin alınabilmesi için memurlar görevlendirilmiştir. Nitekim 4 Şubat 1864 tarihli belgede vergi maddesinden dolayı ahali arasında meydana gelen şikâyetlerin sebeplerini araştırmak ve alınacak tedbirlere dair, Halep Valisi Süreyya Paşa merkeze art arda iki tahrirat göndermiştir. Meclis-i Vala'da incelenen bu tahrirlara göre; Antakya kazasının vergisi olan 136.000 kuruşun 55.000 kuruşu 8 mahalle ahalisine, küsuratıyla beraber geriye kalan 81.000 kuruşu ise diğer 28 mahalleye taksim edilmiştir. Söz konusu durumun merkezden bir emirname ile bildirilmesi üzerine Antakya Kaymakamı tarafından konuyu incelemek üzere bir memur görevlendirilmiştir. Tam bu sırada zikredilen sekiz mahallenin ahalisinden olan Nusayriler kaza vergisinin emlak üzerinden dağıtılması isteğinde ısrar etmeleri üzerine bir iki bin kişi Antakya Hükûmet Konağına hücum etmiştir. Verginin emlak taksimi üzerinden yapılmasını isteyen bir grup isyancı halk, emlak tahririne razı gelmeyenlerin öldürüleceğini söylemişlerdir. Bu isyan üzerine gerekli sayıda asker sevkıyatı yapılarak isyanın bastırılması sağlanmıştır. Bu isyana ön ayak olan Nusayri taifesinden 29, ehl-i Müslim'den 11 kişiye gerekli ceza verilmiş, liva meclis azalarından Nüfus Nazırı Arif Efendi, Nakib Şaban Efendi, Meclis Kâtibi Yahya Efendi ise görevinden alınmıştır. Bu kişilerin yerine yeni kişiler tayin edilerek asayiş sağlanmıştır¹²²⁷. Antakya kazasının sekiz mahallesinde çıkan vergi anlaşmazlığı kısa sürede bertaraf edilerek mahalle halkının vergisinden 15.000 kuruş indirim yapılmıştır¹²²⁸.

¹²²⁵ BOA. *İ.MVL.* 533/23916, s. 1-3. 20 Muharrem 1282/15 Haziran 1865.

¹²²⁶ İnsanlar arasında dile getirilen bu tür şikâyetleri önlemek, vergilerin hakkaniyet ve adaletle toplanmasını sağlamak için görevlendirilen memura emlak tahririni gerçekleştirirken öngörülen maddelere haiz talimata göre hareket etmesi istenmiştir. *A.Ş.S.*, 32, 71/153.

¹²²⁷ BOA. *İ.MVL.* 502/22707, s. 1-3. 25 Şa'ban 1280/ 4 Şubat 1864; BOA. *MVL.* 770/78, s. 4. 29 Şevvâl 1280/7 Nisan 1864. Antakya kazasında vergilerinde değişiklik isteyen toplamda 36 mahalleden 8 mahalle ahalisi Arap'tır. Arap halkı kazanın toplam 136.000 vergisinin 55.000'in kendilerine taksim edilmesinden şikâyet etmişlerdir. BOA. *MVL.* 430/127, s. 2. 4 Rebi'ü'l-ahir 1280/18 Eylül 1863; BOA. *MVL.* 425/35, s. 1-2. 21-22 Safer 1280/7-8 Ağustos 1863.

¹²²⁸ BOA. *MVL.* 769/79, s. 1. 1 Şa'ban 1280/11 Ocak 1864.

Yukarıda ifade edildiği üzere emlak tahririne dayalı vergi sisteminin, toplumda kabul görmesi için uzun bir süre geçmiştir. Diğer kentlerde olduğu gibi Antakya kazasında da Tanzimat reformlarının yürürlüğe girmesi için büyük ölçüde çaba gösterilmiştir. Bu doğrultuda bir taraftan yeni vergi anlayışının toplumda kabul görmesi sağlanırken bir taraftan da eskiden beri var olan vergilerin tahsiline devam edilmiştir.

3.5.1. Aşar

Sözlük anlamı olarak onda biri ifade eden öşür kavramı, toplumsal yardım için alınan onda bir nispetindeki vergi için kullanılmıştır. Tarım ürünleri üzerinden alınan şeri bir vergi olarak kavramlaşmıştır. İslam fıkında öşür, Osmanlı uygulamasından farklı olarak toprak ürünlerinin zekâtı mahiyetinde tahsil edilmiştir. Aynı zamanda ibadet niteliği taşıdığından yalnızca Müslümanlardan alınmıştır. Esas itibarıyla mülk topraklardan alınan ve çoğulu “aşar” olarak kullanılan öşrün oranı elde edilen ürünün 1/10’u nispetindedir¹²²⁹.

Geleneksel Osmanlı vergilerinin en önemli kalemini oluşturan aşar geliri, Tanzimat’a kadar doğrudan bu adla hazineye girmemiştir. Bu verginin bir kısmı hizmetlerine karşılık zeamet ve tımar sahiplerine bırakılırken havas-ı hümayûn denilen padişaha ait topraklardan elde edilen diğer bir kısmı ise doğrudan hazineye gönderilmiştir. Daha sonraları tımar sisteminin zayıflamasıyla beraber uygulamaya konan mukataa sistemi gereğince bu vergiler, mültezimler yahut görevlendirilen memurlarca iltizama verilmiştir. Bu alana ait gelirlerin diğer bir kısmı ise kayd-ı hayat şartıyla malikâne olarak belirli bir peşin ile verilip, daha sonra mahallinden tahsil edilmesi sağlanmıştır¹²³⁰.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Tanzimat’ın ilanıyla birlikte kamu gelir giderlerinin tek elden idaresi ön plana çıkmış, iltizam kaldırılarak aşar gelirleri her bölgeye tayin edilen muhassıllar aracılığıyla toplanmıştır. Daha önceleri yöreden yöreye farklılık gösteren aşar oranı, Tanzimat’ın getirdiği eşitlik çerçevesinde herkesten 1/10 oranında toplanmaya başlanmıştır¹²³¹. Eşitlik çerçevesinde alınan bu uygulama, mali bütçeyi tanzim etme hususunda devleti zor durumda bırakmıştır.

¹²²⁹ Mehmet Erkal, “Öşür”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 97-100.

¹²³⁰ Ahmet Tabakoğlu, “Öşür”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 100-101.

¹²³¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (Çev. Neşet Çağatay), C. III-IV, TTKY, Ankara 1992, s. 289; Ömer, Lütfi Barkan, “Öşür”, *İA*, M.E.B, C. 9, s. 485-488; Ömer Lütfi Barkan, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”, *Tanzimat I*, M.E.B, İstanbul 1940, s. 357.

İltizam usulünün kaldırılmasıyla vergilerin muhassıllar tarafından tahsil edilmesinin, zamanla birtakım olumsuz yönleri ortaya çıkmıştır. Bu usul ile yeterli derecede ehliyetli ve güvenilir memurlar görevlendirilememiştir. Aynen tahsil edilmekte olan hububat hisselerinin iyi bir şekilde muhafaza edilip zamanı gelince pazar yerlerine sevk edilerek uygun fiyatlarla satışa sunulamaması nedeniyle hazine büyük zararlara uğramıştır. Köylü için şikâyet konusu olan bazı durumların bu sistemde de bertaraf edilemediği görülmüş ve özellikle hükûmetin peşin paraya duyduğu ihtiyaç yüzünden birkaç senelik bir tecrübeden sonra iltizam sistemine geri dönmüştür¹²³². Böylece bu işin devlet memurları tarafından yapılamayacağı anlaşılmış, 1843'ten sonra aşarın toplanması tekrar kaza kaza ikişer yıllığına maktu olarak ihale olunmasına karar verilmiştir. Fakat iki yıllık kısa sürelerde kârlarını arttırmaktan başka bir şey düşünmeyen mültezimlerin olumsuz tutumları, ihale süresinin daha uzun süre ile tutulmasını beraberinde getirmiştir. Bu nedenle 1847-1853 yılları arasında “tahmis” yöntemi uygulanmış, buna göre beş yıllık öşür toplanıp beşe bölünerek halktan tahsil edilmiştir¹²³³. Nitekim Antakya kazasında da 1845-1846 yıllarına ait 1486 numaralı Maliye Nezareti varidat defterine göre aşar ve rüsum-ı varidatın maktuen ihalesi yapılmıştır. Buna göre Antakya kazasının rüsumat-ı varidat bedeli 380.377 kuruş, ikinci taksiti 314927 kuruş 10 pare, safi bedeli 760122 kuruştur. Öşr-i varidat bedeli ise 455079 kuruştan 2214 kurş 10 pare pay miktarının eklenmesiyle 457292 kuruş 10 pare olmuştur. Öşrün ikinci bedeli ise 445194 kuruş 10 paredir¹²³⁴.

Tanzimat'ın öngördüğü reyanın mali gücüne göre vergilerin tahsili hususu Antakya kazasında da uygulanmıştır. Şeriiye sicillerinde kayıtlı olan, gerek Halep'ten gönderilen buyruclularda gerekse merkezle olan yazışmalarda halktan toplanan öşür ve diğer vergilerden başkaca bir şeyin talep edilmemesi istenmiştir. Nitekim 5 Nisan 1842 tarihli mahkeme kaydında 1842 senesine ait belirlenmiş miktar ölçüsünde iltizam olunan mukataa ve sair aşardan başka meşihat, çift bennak ve diğer bilinen vergilerin Anadolu'da tahsil edildiği gerekçesiyle Halep meclisinde de aşar dışındaki vergilerin tahsiline karar verilmiştir. Fakat zikredilen iltizam kararına göre aşar ve “rüsumat-ı arifiye” dışında vergi alınmaması istenmiştir¹²³⁵.

¹²³² Barkan, “Öşür”, ...s. 487.

¹²³³ Tabakoğlu, “Öşür”, ... s. 100-103.

¹²³⁴ BOA. ML.VRD. d. 1486, s. 2.

¹²³⁵ A.Ş.S., 25, 113/323.

Yine 19 Mart 1846 tarihli Halep'ten gönderilen buyrultuda mültezimlerin reayadan “aşar-ı şer’iyye” den başka bir çöp dahi, almamaları istenmiştir. Ayrıca vergiyi tahsil için mültezimler tarafından köylere gönderilen şahısların yiyecek ve içeceklerini halktan temin etmeleri, vaktinden önce vergilerin tahsil edilmesi, bu kişilerin halktan becayış ve bahşış türünden akçe almaları halka zulüm olarak görüldüğünden, bu olumsuz duruma sebep olanların cezalandırılacağı belirtilmiştir¹²³⁶. Halep kadısından gönderilen 27 Mart 1846 tarihli diğer bir buyrulduda ise reaya hayvanlarının yedikleri ziraat ürünleri karşılığında mültezimlerin harmanlardan bir miktar zahire almalarına önceleri izin verilmesine rağmen sonraları bu durumdan halkın şikâyet etmesi neticesinde tekrar müzakeresi için meclise havale edilmiştir. Meclis mültezimlerin halktan 1/10 öşür dışındai, reaya hayvanlarının yedikleri ziraat karşılığında herhangi bir şey talep etmemelerine karar vermiştir¹²³⁷.

Antakya idaresine gönderilen 18 Haziran 1842 tarihli buyrulduda Antakya'nın ipek öşrünü toplamak için mültezim tarafından Hasan Ağa görevlendirilmiştir. Bu belgede; mültezimlerin ipek öşrünü aynı ve nakti iki farklı şekilde tahsil etmeleri esnasında çekişme yaşandığı ifade edilmiştir. Karışıklığın ortadan kaldırılması adına birtakım önlemler zikredilmiştir. Buna göre ipek ağacı, sebze ve diğer zirai ürünlerden onda bir öşür alınıp bundan başka “şihne”¹²³⁸, “kassamlık”, ve “becâyış” gibi şeylerin fukaraya teklif edilmemesi istenmiştir. Hayvanlar için büyük harmandan dört ulbe, orta ölçekteki harmandan iki yahut üç, küçük harmandan ise bir ulbe öşür ve “şihnelik” dışında mültezime başka bir şey verilmeyecektir. İpek mültezimi tarafından ipeğin noksana satılmaması, bu nedenle ipek tüccarı geldiği zaman herkesin mahallinde bulunup işine sahip çıkmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur¹²³⁹.

Belgelerden anlaşılabacağı üzere vergilerin toplanması esnasında birçok suiistimal ve usulsüzlükler yaşanmıştır. Mültezimlerin halka uyguladıkları zulümlerin devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 17 Ağustos 1872 tarihli Maliye Nezareti'ne gönderilen belgede Antakya ahalisinin aşar mültezimlerinden zulüm gördükleri gerekçesiyle gönderilen dilekçelere karşı durumun araştırılması için

¹²³⁶ A.Ş.S., 26, 15/33.

¹²³⁷ A.Ş.S., 26, 24/55.

¹²³⁸ Şehrin düzenine nezaret eden memur. Bkz. Kâmûs-ı Türkî, s. 770.

¹²³⁹ A.Ş.S., 25, 22/58.

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Bidayet Mahkemesi azası Mesrur Bey'in görevlendirildiği belirtilmiştir¹²⁴⁰.

3.5.2. Cizye

Osmanlı Devleti'nde kelime anlamı olarak “kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek”¹²⁴¹ anlamlarına gelen cizye vergisini ifade etmek üzere genellikle haraç kelimesi kullanılmış¹²⁴², daha sonraları ise “cizye”, “cizye-i şer'iyeye” ifadeleri yaygınlaşmıştır¹²⁴³.

Baş vergisi sadece gayrimüslim halktan, 15 yaşını tamamlayan yetişkin erkeklerinden alınırdı¹²⁴⁴. Cizye vergisi, baliğ olmuş, vücut ve akılca sağlam, ayrı iş gücüne sahip, en az 300 akçelik menkul mala sahip kişilerden alınmıştır¹²⁴⁵.

Osmanlı Devleti'nde ferman, berat, hüküm, nişan ve benzeri yazışmalardan cizyenin İslam hukukundan geldiği anlaşılmaktadır. Toplanan cizyenin miktarı da fıkıhtaki cizye hükümlerine uygun hale getirilmiştir. Ancak para biriminin ve fiyatının zamanla değişmesi nedeniyle benzerlik sadece katsayılar ve sınıflarda kalmıştır. Yani cizye veren zimmiler, “Ala, Evsat, Edna” olmak üzere üç kategoride cizye ödemişlerdir. Cizye ilk uygulandığı dönemde 1, 2, 3 dinarın muadili olarak 12, 24 ve 48 akçe olarak tahsil edilmiştir¹²⁴⁶.

Osmanlı Devleti'nde şeri bir vergi olan cizyenin toplanması ve hazineye gönderilmesi için özel çaba sarf edilir, cizyeyi toplayacak memurların itina ile seçilip bu kişilerin özellikle güvenilir olmasına dikkat edilirdi. Bu memurlar çoğu zaman, özel olarak cizye toplamakla görevli olan mültezimler idi ki, bunlara “cizyedar” denirdi¹²⁴⁷.

XIX. yüzyılda dünyada meydana gelen değişiklikler ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum, hemen her alanda olduğu gibi cizye uygulamasına yönelik değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Cizye vergisinin toplanmasında bilinen

¹²⁴⁰ BOA. A.MKT.MHM. 446/88, s.1. 12 Cemâziyye'l-ahir 1289/17 Ağustos 1872.

¹²⁴¹ Mehmet Erkal, “Cizye”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 42.

¹²⁴² Osmanlı Devleti'nde haraç tabiri baş vergisi için kullanılmakta idi. Haraç ve cizye tabirleri çoğunlukla birbirine karışmış, hatta cizye tabiri halk arasında bilinmemekteydi. Ancak Osmanlı resmi vesikalarında baş vergisi cizye olarak ifade edilmiştir. Bkz. B. Christof Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)”, *Belleten*, VIII/32 (1944), s. 615.

¹²⁴³ Halil İnalçık, “Cizye”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 45.

¹²⁴⁴ Nedkoff, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye...* s. 608.

¹²⁴⁵ Neşet Çağatay, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Rüsumlar*”, *DTCFD*, V/5, s. 495.

¹²⁴⁶ Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, LV/213 (1991), s. 372.

¹²⁴⁷ Abdullatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, Ankara 1990, s. 113.

suiistimalleri ortadan kaldırmak amacıyla bu husustaki ilk reformları II. Mahmut gerçekleştirmiştir. 26 Nisan 1834 tarihli bir irade ile cizye 60, 30 ve 15 kuruş olmak üzere tespit edilmiştir. Yine bu irade ile cizyenin toplanmasında sorumlu bütün vergi memurları ve kolcular cebir, tazyik ve zorla para alma gibi işledikleri suçlar nedeniyle görevlerinden uzaklaştırılmışlardır¹²⁴⁸.

Cizyenin tahsili için yeni bir usul oluşturulmuştur. Bu usule göre; her kazada başında kadı bulunan bir meclis, cizye vergisinin idaresini üzerine almıştır. Vergi kâğıtlarının bulunduğu bohça öncelikle mıntika kadısına gönderilir, oradan da diğer nahiye ve köylere sevk edilirdi. Kadı, meclisin tasdikiyle vergi kâğıtlarının tevzii için Müslüman mahallelerinin birinde bir yer tespit ederdi. Kadı, mütesellim ve voyvodadan oluşan mahalli bir komisyon, Müslüman ve güvenilir kimselerden tahsildarlar seçerdi. Bununla beraber Hristiyanlar tarafından da bir komisyon seçilmesine karar verilmiştir. Bu komisyona bulunduğu mahallin din adamı, reis ve cemaatin bazı ihtiyarları da üye olarak dâhil edilmişlerdir. Komisyon haftada birkaç defa toplanır, vergiye tabi olanları, vakti gelen verginin ödenmesi karşılığında cizye kâğıdının alınması için çağırırlardı. Böylece bu verginin toplanmasında Hristiyan temsilcilerin bulunmasına ilk defa müsaade edilmiştir¹²⁴⁹.

Cizyenin toplanmasında Tanzimat'ın ilanına kadar devam eden bu uygulama, 1840'dan sonra muhassılın görevine eklendi. Ancak muhassıllara bu görevlerinde kocabaşılar da yardımcı olacaktı. Nitekim 23 Temmuz 1841 tarihli Halep eyaleti divanından Antakya idaresine gönderilen buyrultuda emval-i cizyenin Tanzimat'ın getirdiği usul gereği Antakya ve köylerinde kocabaşılar tarafından tahsil edilmesi lüzumlu görülmüş, Antakya cizye akçesini Antakya'nın, köylerin cizyesini de her bir köyün kocabaşısından tahsil edilmesi istenmiştir. Ayrıca toplanan emval-i cizyenin maliye memuruna gönderilmesi hususu, Halep meclisinden Antakya idaresine mazbata ile bildirilmiştir¹²⁵⁰.

Tanzimat'ın ilanıyla beraber gayrimüslimlerden genellikle tek tek alınan bu vergi, cemaatlerden topluca tahsil edilen bir nitelik kazandı. Zamanla cizye gelirlerinin azalması nedeniyle yeni bir takım düzenlemeler, eyalet ve kazalara fermanlarla bildirilmiştir. Öyle ki 1841 tarihli yayınlanan hatt-ı hümayûnun bir sureti Halep ve bağlı kazalara gönderilmiştir. Antakya kazasında 25 numaralı sicilde kayıtlı

¹²⁴⁸ Nedkoff, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye...* s. 628.

¹²⁴⁹ Nedkoff, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye...* s.628.

¹²⁵⁰ A.Ş.S., 25, 21/56.

olan bu emre göre cizye tahsilinde yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu fermana göre; eyalet müşirince görevlendirilen memurlara yine piskoposlar ve kocabaşlar yardımcı olacaktır. Cizyeler toplanırken “*dersaadette mütevâtın ve mütemekkin bil cümle re‘aya*” takım takım tahsis edilen yere gönderilerek her milletin gerekli kişilerinin hazır olmasına, tüm cizyelerin “esnaf-ı selâse” itibariyle “‘ale’r-ru’ûs” olarak tahsiline karar verilmiştir. Cizyenin “ala”, “evsat” ve “ednâ” olarak sınıflandırıldığı “esnaf-ı selâseye” göre ‘ala cizye verecek olan reaya, cizye akçesini Muharrem ayı içerisinde ödeyecektir. Evsat cizye vermesi uygun olan reayadan cizye bedeli Muharrem’in ilk gününden itibaren Safer ayının bitimine kadar iki ay zarfında, “ednâ” cizye ödeyecek olan reayadan ise Muharrem’in ilk gününden Rebi‘ü’l-evvel’in sonuna kadar üç ay müddetle tahsil edilecektir. Tahsil edilen cizye peyderpey hazineye gönderilecektir. Ayrıca cizyesini ödeyen kişilerden tekrar cizye akçesi talep edilmemesi için ellerine makbuz suretinde senetler verilecektir.

Merkezden Halep ve kazalarına, cizye vergisinin yukarıda zikredilen usul üzerine toplanması için reayaya ait kayıtlı olan malların dökümü ile reayanın nüfusunu gösteren mühürlü ve imzalı defterler ve bunlara ek olarak yeterli miktarda makbuz kâğıtları gönderilmiştir. Tescilli olan bu evrakdan başka herhangi bir makbuz senedi yahut talep edilenin dışında tezkere ve sair verilmesi irade-i seniyyeye uygun görülmemiştir. Bu doğrultuda cizye memurları tarafından alelade bir tezkere verilmemesi hususuna dikkat edilerek tahsil olunan cizyenin diğer vergilere karıştırılmadan, her bir kaza reayasının kişi sayısını gösteren defterlerle beraber zamanı geçirilmeksizin hazineye gönderilmesi istenmiştir¹²⁵¹.

Yine Halep’ten Antakya kazası zaptiye memuru Osman Bey’e gönderilen 29 Nisan 1845 tarihli buyrukduda, cizye toplama yönteminin aynen devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu belgeye göre, hicri 1262 senesinin Muharrem ayı girdiğinden cizye vergisinin tahsili için gerekenin yapılması istenmiştir. Ala, evsat ve edna olarak üç sınıfta vergilerin tahsili esnasında kişilerin eline verilmek üzere senetler düzenlenecektir. Bu makbuz senetlerinde kişilerin isim ve eşkâlleri mühürlü olarak belirtilecektir¹²⁵².

10 Ekim 1849 tarihli diğer bir fermanla, ülkede yaşayan gayrimüslim reayanın 1849 senesi cizyelerinin üç sınıf itibariyle ala 60 kuruş, evsat 30 kuruş ve

¹²⁵¹A.Ş.S., 25, 118-119-120/340.

¹²⁵²A.Ş.S., 26, 2/1, 3/2.

edna 15 kuruş olarak toplanması, bu esnada yolsuzluğa meydan verilmemesi için gerekenin yapılması istenmiştir. Tahsil edilen cizye vergisinin peyderpey maliye hazinesine gönderilerek cizyesini ödeyen kişilere tekrar cizye akçesi teklif edilmemesi adına ellerine makbuz senetleri verilecektir. Ticaret ve diğer nedenlerle memleketleri dışında başka yerlerde bulunan reayanın cizyeleri ise tahsil mevsiminde mahallerinden tahsil edilecektir. Bu kişilerden tekrar cizye akçesi talep edilmemesi için ellerine verilen matbu kâğıtlarını gerek memleketlerinde gerekse diğer mahallerde ibraz etmeleri istenmiştir¹²⁵³.

Cizye vergisinin tahsili Antakya kazasında, emirde ifade edildiği gibi uygulandığı anlaşılmaktadır. Merkezden Halep Valisi Süleyman Paşa'ya, Antakya sancağı kaymakamı Yusuf Sadık Bey'e gönderilen 18 Eylül 1854 tarihli buyrulduda, reaya cizyesinin kendi bölgelerindeki metropolit ve kocabaşlar tarafından üç taksit halinde toplanmasına karar verilmiştir. İlk taksiti Muharrem'in başından Safer ayının sonuna, ikinci taksiti Rebi'ü'l-evvel'in başından Rebi'ü'l-ahir'in sonuna ve üçüncüsü Cemâdiye'l-evvelin başlangıcından Cemâdiye'l-ahirin sonuna kadar toplam altı ay zarfında tahsil edilecektir. Ayrıca diğer vergi pusulalarında olduğu gibi kaza, köy isimleri cizye miktarı ile taksitlerini açık bir şekilde gösteren kendine has tezkerelere bastırılacaktır. Bu tezkereler taşradaki köyler ile İstanbul'daki mahalleler için farklı olarak düzenlenmiştir. Sancak kaleminden çıkan ve her bir kazanın cizye miktarını gösteren defter suretleri tanzim edilerek bu defterlerle birlikte eyalet ve sancaklara bağlı olan köylerin miktarına göre yukarıda zikredilen tezkereler gönderilecektir. Bu evraklar idari taksimata göre öncelikle valilere ve kaymakamlıklara, daha sonra da onlar tarafından kaza müdürlerine gönderilmiştir. Bu şekilde merkezden gönderilen tezkereler ile kazada bulunan nüfus defterlerindeki reaya nüfusunun cizye miktarının karşılaştırılması amaçlanmıştır. Yerleşik reaya ve zimmi Kıptiyandan muaf olan kişilerden, ayrıca mal varlığına sahip olmayanlardan cizye alınmayacaktır. Bunların dışında kalan reayadan hal ve kudretine göre ala, evsat ve edna olarak üç sınıfa göre bir senelik mal cizyesi üç taksit halinde tahsil edilecektir¹²⁵⁴.

İncelenen dönemi ihtiva eden beş adet cizye defteri mevcuttur. Bu defterlerden ilki 138 numaralı 1842 tarihli defterdir. İkinci defter 215 numaralı ve 1843 tarihli. Üçüncü defter 186 numaralı 1844 tarihli, dördüncü defter 573

¹²⁵³ A.Ş.S., 26, 149/324.

¹²⁵⁴ A.Ş.S., 28, 108-109/199.

numaralı 1846 tarihli, beşince defter ise 1025 tarihli 1849 tarihli dir. Aşağıdaki tabloda 1842-1849 yılları arasında Antakya kazasında gayrimüslimlerden alınan cizye miktarları gösterilmiştir.

Tablo 36: 1842 /1849 Tarihlerinde Gayrimüslimlerden Alınan Evrak Adedi ve Cizye Miktarını Gösterir Tablo

Yıllar	‘Ala	Kuruş	Evsât	Kuruş	Ednâ	Kuruş	Toplam
1842 ¹²⁵⁵	19	1,140	1214	36,420	490	7,350	44,910
1843 ¹²⁵⁶	17	1,020	1206	36,180	554	8,310	45,510
1844 ¹²⁵⁷	17	1,020	1206	36,180	554	8,310	44,830 ¹²⁵⁸
1846 ¹²⁵⁹	16	960	1135	34,050	728	10,920	45930 ¹²⁶⁰
1849 ¹²⁶¹	14	840	1180	35,400	1067	16,005	52245 ¹²⁶²
Toplam	83	4980	5941	178,230	3393	50,895	233,425

Tablo-36’ya göre reayanın ekonomik gücüne göre ödeyeceği meblağ göz önünde bulundurulduğunda zengin ile fakir arasında yer alan orta sınıfın daha geniş bir yelpazede olduğu anlaşılmaktadır. Fakat edna sınıfa mensup kişi sayısının gittikçe arttığı görülmektedir. Bu durumdan reaya arasında vergi ödeme gücünün azaldığı, anlaşılmaktadır. Ayrıca geçen altı yıl içerisinde toplam cizye miktarlarında büyük ölçüde bir değişiklik olmasa da vergi ödeme gücünde bir değişkenliğin olduğu göze çarpmaktadır.

3.5.3. İane-i Askeriye

Tanzimat’tan sonra cizye yerine gayrimüslim Osmanlı tebaasından fiili askerlik hizmetine karşılık “*iane-i askeriye*” adıyla vergi alınmıştır. Gayrimüslimlerden alınmakta olan cizyenin “*iane-i askeriye*” olarak tahsil edilmesi¹²⁶³, gayrimüslimlerin askerlik görevinde istihdam edilmesi, ayrıca iane-i nakdiyelerinin bir usul üzerine tespiti için kaleme alınan irade-i seniye mütalaa

¹²⁵⁵ BOA. ML.VRD.CMH. 138.

¹²⁵⁶ BOA. ML.VRD.CMH. 215.

¹²⁵⁷ BOA. ML.VRD.CMH. 186.

¹²⁵⁸ İki adet ‘ala ve iki adet evsât olmak üzere toplam 180 kuruş ve kâtip memuruna ödenen 500 kuruşluk harç çıkarıldığında kalan meblağ 44,330 kuruştur.

¹²⁵⁹ BOA. ML.VRD.CMH. 573.

¹²⁶⁰ Cizye memuru kâtibine 500 kuruş ödenmiştir.

¹²⁶¹ BOA. ML.VRD.CMH. 1025. Daha geniş bilgi için bkz. Haydar Çoruh, Cizye Tahririne Göre Antakya’da Gayrimüslim Cemaatler, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Bahar 2020, s. 74-124.

¹²⁶² Kâtip memurlarına usulü kadim gereği 750 kuruş ödenmiştir.

¹²⁶³“ Cizyenin i‘âne-i askeriye olarak ahz ve tahsili teba-i müsliminde askerlikde istihdâmı ve i‘âne-i nakdiyenin hususuna dair Meclis-i ‘Ali-i Tanzîmat’tan i‘ta olunan mazbata beyne’l-havâs mutala’a olunarak ...” Bkz. BOA. A.AMD. 65/97, s. 1. 3 Rebi‘ü’l- evvel 1272/13 Kasım 1855.

edilmek üzere öncelikle Meclis-i Ali Tanzîmat'a havale edilmiştir. Bu mütalaa ve müzakere neticesinde bir mazbata düzenlenmiştir. Konunun önem arz etmesi üzerine bu mazbatanın çeşitli suretleri bazı vekillere verildikten sonra Safer ayının yirmi beşinci Çarşamba gecesi sadaretle düzenlenen mecliste mazbata tekrar müzakere edilmiştir. Mecliste alınan karar doğrultusunda cizye vergisinin iane-i askeriye olarak alınması belirli bir usule dayandırılmıştır. Bu usule göre, gayrimüslim tebaadan öncelikle ülkede nüfusları nispetinde yıllık askere alınacak kişi miktarına karşılık alınması gereken akçenin toplam miktarından, o senenin askere alınacak sayının belirlenmesiyle kişi başına ne kadar akçe düşer ise toplam miktardan çıkartılıp geriye kalan miktar iane-i askeriye olarak tahsil edilmiştir¹²⁶⁴.

Merkezden Antakya sancağı kaymakamı Şerif Bey'e gönderilen emirde, ülke genelinde cizye vergisi yerine iane-i askeriyenin tahsil edilmesi uygulamasının Antakya sancağında da yürürlüğe girdiği anlaşılmaktadır. Bu emirde iane-i askeriyenin her milletten tebaanın hissesine düşen asker sayısı nüfuslarına nispetle belirlenirken adalete ve hakkaniyete dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ülkenin her bir eyalet, sancak ve kazalarına gönderilen talimat gereği ülkedeki gayrimüslim tebaanın erkek nüfusu miktarına göre hisseleri belirlenen yerlerden alınacak iane-i askeriye bedelleri de farklı olarak tahsil edilmiştir. Nitekim Antakya sancağı dâhilinde bulunan kazalarda iane-i askeriye verecek gayrimüslim tebaanın hisseleri yukarıda ifade edilen usule göre 93.750 kuruştur¹²⁶⁵.

Sancaklara gönderilen bu ferman öncelikle sancak meclisinde müzakere edilecek daha sonra her bir kazanın nüfus miktarına ve iane-i askeriyesine göre pusulalar verilerek kazalara gönderilecektir. Kaza meclisinde ise köylerin nüfusuna ve vergisine göre kıyaslanarak iane- i askeriyeleri hisseleri oranında belirlenecektir. Belirlenen iane-i askeriye miktarı köylerde ve şehir mahallelerinde her bir sınıf arasında kendi durumlarına göre paylaştırılacaktır. İane-i askeriye diğer vergiler ile beraber başlangıç senesi olan 1855 senesi Eylül ayından itibaren tahsil edilerek mal sandıklarına gönderilecektir. Ayrıca "*kendilerinde olan talimat-ı umumiye de tayin olunan usulün hilafına bir güne hareket vuku'a getirülmemesine*" dikkat edilmesi istenmiştir¹²⁶⁶.

¹²⁶⁴ BOA. İ.MMS. 132/5650, s. 4. 3 Rebi'ü'l- evvel 1271/ 24 Kasım 1854.

¹²⁶⁵ A.Ş.S., 29, 55/149.

¹²⁶⁶ A.Ş.S., 29, 55/149.

Bu verginin tahsil edilmeye başlandığı 1854 yılının Eylül ayı temel alınarak 1855 yılı Muharremi'nde hesaplanan Antakya sancağında gayrimüslim tebaanın iane-i askeriyesinin miktarını gösteren defter suretine göre; Antakya kazasında gayrimüslim nüfus miktarı 952, Süveydiye kazasında 3.492 nefer olmak üzere toplam 4.444 neferdir. Nispet kaidesince askere alınması icap eden gayrimüslim nefer sayısı Antakya kazasında 5, Süveydiye kazasında 20'dir. Her bir nefere askerlik hizmeti karşılığında 5.000 kuruş uygun görülmüştür. Antakya kazasında bir nefere tekabül eden 5.000 kuruş ve dörtte biri olan 1250 kuruş ile Süveydiye'den 5 nefere tekabül eden 25.000 kuruş ilerde nüfus tahririnde icabına bakılmak üzere toplam miktardan düşürülmüştür. Böylece hazineye gönderilen iane-i askeriye vergisi miktarı Antakya kazasından 18.750, Süveydiye kazasından 75.000 kuruş olmak üzere toplam 93.750 kuruştur¹²⁶⁷.

Miktarı 15.000 kuruş olan bu vergi daha sonra "bedel-i askeri" adıyla anılmış ve bu uygulama 1907'ye kadar devam etmiştir¹²⁶⁸.

3.5.4. Avarız ve Nüzul

Sözlükte "sonradan meydana gelen, asli ve sabit olanın zıddı" gibi manaları olan avarız, Osmanlı maliyesinde vergi ve bütçe terimi olarak iç içe kullanılmıştır. Tanzimat'ın ilanına kadar olağanüstü durumlarda ve esasen savaş masraflarını karşılamak üzere hükümdarın emri ile halkın vasıtasız bir şekilde devlete vermekle yükümlü tutulduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki tekâlîfe verilen isimdir¹²⁶⁹. "Konaklama yeri misafir için hazırlanan yiyecek" anlamına gelen "nüzul" ise Osmanlı maliyesinde sefere giden ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere buğday ve arpa gibi hububattan alınan ayni vergi için kullanılmıştır. Nüzul vergisi, savaş zamanlarında cepheye giden ve cepheden geri dönen ordunun iâşesini temin etmek için belli menzillerde istenen un ve arpanın hazırlanması gayesiyle ortaya çıkmıştır¹²⁷⁰.

Her ne kadar Tanzimat'tan sonra diğer örfi vergilerle beraber kaldırılmış olsa da incelenen dönemde Antakya kazasında avarız ve nüzul vergisinin hâlâ tahsil edildiği anlaşılmaktadır. 8 Şubat 1843 tarihli Halep eyaletinden Antakya kazasına gönderilen buyrultuda, Tanzimat-ı Hayriye usulünce Halep eyaletinin hicri 1259

¹²⁶⁷ A.Ş.S., 29, 55/148.

¹²⁶⁸ Abdulkadir Özcan, "İane", *DİA*, C. 19, İstanbul 1999, 228-232.

¹²⁶⁹ Ömer L. Barkan "Avârız", *İA*, C. 2, Eskişehir 1979, s. 12-19; H. Sahillioğlu, "Avarız", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 108-109.

¹²⁷⁰ Ömer İşbilir, "Nüzul", *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 311.

senesi Muharrem ayı vergisinin tahsili esnasında Antakya kazasının vergisinin; 288.627 kuruş, nüzul-ı avarız bedeli ise 4.500 kuruş olmak üzere toplam 293.127 kuruş olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca asakir-i muntazama-i şahanede bulunan tüm askerlerin maaş ve ihtiyaçları için şiddetle akçeye ihtiyaç duyulduğundan zikredilen Muharrem taksiti vergisiyle nüzûl-u avarız bedeli olan meblağ, bir taraftan “*herkesin hal ve tahmiline göre tevzi‘ olunup*” diğer taraftan süratle tahsil edilerek peyderpey hazineye gönderilmesi istenmiştir¹²⁷¹.

3 Şubat 1855 tarihli Halep eyaletinden Antakya kaymakamı Yusuf Ziya Bey’e gönderilen diğer bir buyrultuda, Rumi 1271 yılı Mart ayının girmesi üzerine Halep eyaletine bağlı liva ve kazaların mal vergisi ile nüzûl-u avarız vergilerinin irâde-i seniye ile tahsil edilmesine karar verildiği ifade edilmiştir. Mart ayından itibaren vergilerin tevzi ve tahsili için görevlendirilen memurlardan toplanan mal vergisi nüzûl-u avarızın peyderpey Halep hazinesine gönderilmesi istenmiştir. Antakya kazasına tayin edilen mal vergisi nüzul ve avarız miktarı, pusulada 522.491,5 kuruş belirlenmiştir.¹²⁷²

3.5.5. Rûsum-ı Varidat

Rûsumat-ı mütenevvia veya rûsum-ı müferrika olarak adlandırılan rûsum-ı varidat tek bir vergi değildi. Tanzimattan önce çeşitli adlara alınan perakende vergiler, Tanzimat sonrası yeni düzenlemeler yapıncaya kadar geçici süre toplanan bir grup geliri ifade etmiştir. Bu vergiler Tanzimat’ın ilk yıllarında toplam gelirler içerisinde oldukça yüksek bir orana sahipken, zamanla sistemin oturmasıyla önemini yitirdi¹²⁷³. 1862’de yayınlanan nizamnamede bu vergilerin neler olduğu ayrıntılı olarak verilmektedir¹²⁷⁴. Bu vergi maliyece emanet veya iltizam yoluyla idare edilmiştir. 1860’da da aşarda olduğu gibi açık artırma ile ihalesi kararlaştırıldı¹²⁷⁵.

1849/50 senesinde toplam 1.139.970 kuruşluk Halep eyaleti rûsum-ı varidat gelirinin 136.780 kuruşu Antakya’ya aitti¹²⁷⁶.

¹²⁷¹ A.Ş.S., 25, 118/339.

¹²⁷² A.Ş.S., 28, 127/248.

¹²⁷³ Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana...* s. 220.

¹²⁷⁴ *Düstur*, Varidat-ı Rûsumiye Hakkında Nizamnamedir", 1. Tertip C. 2, s. 39-40.

¹²⁷⁵ *Düstur*, “Tarafl-ı Devlet-i Aliyye’den Dersaadetçe ve Taşraca İhale ve İltizam Olunacak Kâffe-i Aşar ve Rûsumatın tevcihle Müzâyede ve İhale Olunacağını ve Ne Suretle Te’hid-i Kefâlete Rabt Kılınacağını Mübeyyin Nizamnamedir”, 1. Tertip C. 2, s. 41-46.

¹²⁷⁶ BOA. ML.VRD. d. 2101, s.2.

Tablo 37: 1849/50 Senesi Antakya Kazasında Rûsum Gelirlerinin Kalemleri ve Bedelleri¹²⁷⁷

Rûsum Kalemleri	Bedelleri
Tahmishane mukâtaası	11350 kuruş
Bâc-ı bâzâr ve bâc-ı hayvan mukâtaası	14310 kuruş
Karlık mukâtaası	2625 kuruş
Diyab bahçesinin tamamı	4025 kuruş
Karamanlı mezrası öşrü ile birlikte resm-i âb-ı Karaçay-yı Kebir	100 kuruş
Kantarcılık mukâtaası	700 kuruş
Şeyhü'l- hadid olarak bilinen Karamurt mukâtaası	53750 kuruş
Bedestân Dellâlbaşılığı mukâtaası	100 kuruş
Çobancılık mukâtaası	3625 kuruş
Asi nehri dalyanlarının ¼ ile Suriyye köyünün tamamı	3000 kuruş
Kantara bahçesinin tamamı	12625 kuruş
Cisr-i Hadîd değirmeni ve bahçesi	3500 kuruş
Meyhane mukâtaası	5570 kuruş
Gümrüğü Duhân mukâtaası	6500 kuruş
Resm-i Duhân mukâtaası	15000 kuruş
Toplam	136780 kuruş

Antakya rûsum-ı varidat gelirleri içerisinde en fazla gelir getiren kalemlerinin başında Şeyh'ül- hâdid olarak bilinen Karamurt mukataası rûsumu, resm-i dönüm mukataası, bâc-ı pazar ve bâc-ı hayvan mukataası rûsumu ve Kantara bahçesi rûsumu gelmektedir.

Bâc-ı Bâzâr ve Bâc-ı Hayvan Rûsumatı değerlendirildiğinde kelimenin aslı Farsça olup “hisse, pay” anlamına gelen bâc malî bir terim olarak hemen her çeşit vergi ve resim için kullanılmıştır; bunlar arasında haraç ve gümrük vergileri de vardır. Osmanlı'da bâcın genel olarak vergi anlamında kullanıldığı görülmektedir¹²⁷⁸. 1849-1850 tarihinde Bac-ı bazar ve bac-ı hayvan rûsumatı şu şekilde alınmıştır:

Dışarıdan Antakya'ya gelen pirincin her bir devesinden 10 pare, dışarıdan gelen tuzun yükünden beygirde 10, merkepte 5 pare, kumaş ve diğer ticari mallardan beygirde 10, merkepte 5 pare, kömür yükünden beygirde 10, merkepte 5 pare, kil ve çiriş yükünden devede 26, beygirde 13, merkepte 6 pare, kürk ve aba yükünden 36 pare, seccade ve kilim yükünden 50 pare, dışarıdan gelen Maraş, Antep aba ve çorap yükünden 13 pare, sumak yaprağı ve darı yükünden beygirde 10, merkepte 5 pare, soğan sarımsak yükünden beygirde 10, merkepte 5 pare, helva yükünden katırdan 13,

¹²⁷⁷ BOA, ML.VRD. d. 2101, s.2.

¹²⁷⁸ Celal Yeniçeri, “Bâc”, *DIA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 411-413.

merkep yükünden 6 pare, sabun yükünden 10, sabun kalıbından 6 pare, dışarıdan gelip reftiyesi olmayan kahve dibeğinin 200 kıyyesinden 10, reftiyesi olandan 13 pare alınmıştır.

Antakya kazasından dışarı giden zeytinyağı, pekmez, kuru incir ve üzüm yükünden beygirde 40, merkepte 20 pare, incir ve üzüm yükünden beygirde 10, merkepte 5 pare, şeker kamışı, limon ve portakal yükünden deve 26, beygirde 13, merkepte 6 pare, bezelye yükünden beygirde 10, merkepte 5 pare, çeşitli meyvelerin yükünden beygirde 10, merkepte 5 pare, Antakya köylerinden Karamurt camusçularının yıllık Antakya'ya nakil edecekleri yağ, yoğurt ve bütününün resm-i bâc bedeli olarak yıllık miktarları kıyyede 16 pare, Antakya köylerinden Güzelburç camusçularından nakil edecekleri yağ, yoğurt ve bütününün resm-i bâc olarak kıyyede 8 pare, Antakyada boyacı esnafının resm-i eb her bir sene 80 kuruş, debbağ esnafının resm-i eb yıllık 12 pare, pazar yerinde satılan hayvanlardan her bir baş küçük beygirden 40, merkepten 20 pare alınmıştır.

Kaza dışından gelip Antakya'yı geçen deve, kısarak, beygir ve katır başına 40 pare, Antakya kasaphanesinde kesilen hayvan başına koyun ve keçiden 2, sığırdan 3 pare alınmıştır. Antakya kazası bâc-ı bâzâr ve bâc-ı hayvan mukataası rûsumatı toplam 27 kalemde belirlenmiştir¹²⁷⁹. Antakya kazası toplam mukataa kalemleri ise 38'dir.

3.6. MUKÂTAA GELİRLERİ

Sözlükte “kesmek” anlamına gelen ve Arapça kat’ kökünden türeyen mukataa kesişmek demektir. “Belirli bir miktar üzerinde karşılıklı anlaşma” olarak tanımlanabilecek genel bir ifadenin yanında, tarihi bir kavram olarak devlete ait bir kaynağın bir bedel karşılığında kiralanmasını yani geçici olarak temlik edilmesini ifade eder¹²⁸⁰.

Tarihi Abbasîlere kadar dayanan Selçukluların son zamanlarında ve özellikle İlhanlılar döneminde yaygınlaşmış görünen şekliyle mukataa, genellikle “vergilerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi” anlamında kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nde ise mukataa tabiri daha çok “sözleşmede kararlaştırılmış olan meblağ”

¹²⁷⁹ BOA ML. VRD. d, 1995, s. 4.

¹²⁸⁰ Mehmet Genç, “Mukataa”, *DİA*, C.31, İstanbul 2006, s.129; Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri...* s. 578

anlamında zikredilmiştir. Mukataa, “devlete ait bir kısım vergilerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi” anlamından zamanla “iltizamın konusu olan vergi birimi” manasına doğru kaymıştır¹²⁸¹.

Mukataa kelimesi başlangıçtan beri, mülkiyeti devlete veya vakıflara ait araziden ve arsalardan ayrılarak özel şahıslara veya kurumlara kiralanan parçalar için yapılan kira sözleşmesini ve ödenen kirayı ifade etmek üzere “mukâtaa-i zemin” veya “mukâtaalı” gibi tabirlerde de kullanılmıştır. Mukataa ayrıca “vergi mükellefinden üretimin hacmine göre alınması gereken öşür, haraç vb. vergilerin sabit bir meblağ olarak belirlenmiş olması” anlamına da geliyordu. Bu anlamda “maktu” kelimesi de kullanılmıştır¹²⁸².

Mukâtaaların içinde barındırdığı değişik vergi türlerinin hazineye sağladığı senelik gelir bakımından birkaç yüz akçeden 10-20 milyon akçeye kadar değiştiği bilinmektedir. Bunun yanında bir köy veya mezra sınırları içinde kalan mukataalar yanında bir kaza veya sancağı kapsayan hatta birçok eyaleti içine alan büyük ölçekli mukattarlarda mevcuttu¹²⁸³.

Mukâtaa, Osmanlı Devleti’nde iki aşamalı olarak uygulanmıştır. Birincisi “mukâtaa-i miriye” olarak ifade edilip seneden seneye kiracısına verilmesiyle meydana gelen iltizam, ikincisi ise mukataaların kaydı hayat şartı ile iltizama verilmesiyle oluşturulan malikâne sistemidir. Gerek iltizam usulünün mümkün olan en uzun vadeli özel bir türü olan malikâne, gerekse iltizamın kendisinin Tanzimat’ın başından itibaren tamamıyla kaldırılmasına karar verilmiştir¹²⁸⁴.

Her ne kadar Tanzimat’ın ilanıyla malikâne sona erse de iltizamın kaldırılarak yerine modern ve rasyonel bir sistemin oluşturulması devletin sonuna kadar tamamlanamamıştır. Tanzimat’la birlikte vergi anlayışında meydana gelen değişmelerin sonucu olarak mukataa sistemi yavaş yavaş işlevini kaybetmiştir. İltizama verilen vergi anlamında kullanılan mukataa kavramı ise 1860’lardan itibaren giderek seyrekleşen bir kullanım alanı bulmuştur.

İncelenen dönemde de mukataa tabirinin iltizama verilen vergi anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Gerek şeriyye sicillerinde gerekse arşiv vesikalarında iltizama verilen mukataaların kimlere verildiği yahut iltizama verilen köy ve

¹²⁸¹ Genç, “Mukataa”...131.

¹²⁸² Genç, “Mukataa”...131.

¹²⁸³ Genç, “Mukataa”...131.

¹²⁸⁴ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s.156.

mezralardan tahsil edilen sebze ve meyve öşür miktarları gibi daha özel alanda vergilere ulaşmak mümkündür¹²⁸⁵.

1845'te Antakya'ya bağlı nahiye, köy ve mezraların toplam bedeli 299.2275 kuruş, eski bedeli kayıtlara göre toplam 217.6865 kuruştur¹²⁸⁶. Antakya Çobancılık ve ihtisab rüsumatı bedeli ise 15.700 kuruştur¹²⁸⁷.

Antakya kazasının 1840-1851 yılları arasında mukâtaa vergilerinin tahsilâtı neticesinde toplam gelir 428.398 kuruş 7 paredir. Antakya kazasının malikâne mirisi bakayası ise 1845-1851 yılları arası 10.642 kuruş 62 paredir¹²⁸⁸.

1840-1851 yılları arasında Antakya kazasının gerek öşür vergisi gerekse iltizam-i miri, mukataa olarak şahısların uhdelerine zimmetlenmiştir¹²⁸⁹. Çoban Mehmet'in uhdesine zimmetlenen 1851 yılı çobancılık mukataası bedeli 1855

¹²⁸⁵ A.Ş.S., 25, 27/67.

¹²⁸⁶ Antakya'ya bağlı mukataa, köy ve mezra bedeli ile öncesinde kimin uhdesine verildiği kaydedilmeyen eski bakiye miktarları şöyledir; "Reşid Efendi ve Sâdık Efendinin uhdesindeki Cûma mukataası bedeli eski kayıtlara göre 10.589 kuruşken 7.510 kuruş; Cebel-i Akra mukataası bedeli eski kayıtlarda 87.715,5 kuruşken 83.414 kuruştur. Tevliyet hazreti Habibü'n-Neccâr mukataası 69.276,5 kuruş iken 58.272,5 kuruş; Bereketzâde Ahmed Ağa'nın uhdesindeki Keseb ve bağlı yerlerin zeamet bedeli eski kayıtlarda 13.509 kuruşken 14.700 kuruş; meclis reisi Mehmed Efendi'nin uhdesinde olan İstanbulî Şeyh Ali oğlu Sâbit'in mahlûlât bedeli 1.063 kuruştur. Durmuş Efendi'nin uhdesindeki Ahmed Efendi ve bağlı yerlerin mukataasının bedeli 2.318 kuruştur. Bereketzâde Mehmed Ağa'nın uhdesindeki Tinzeri fevkani ve Obalu mezralarının tamamı 1.000 kuruşken 600 kuruş; Mehmed, Reşid ve Ömer Efendiler'in uhdesindeki Telil-i Hanbâlâs mukataası bedeli 7.909 kuruş 10 pare iken 8.175 kuruş; Terliyan'ın tamamı, Yaylacık, Süveydiyye ve Gökpınar'ın üçte biri bedeli 5.557 kuruşken, 4.350 kuruştur. Mesut Efendi ve Bereket-zâde Mehmet ve Şehbender-zâde Hacı Mustafa Ağa'nın uhdesindeki Molla Kuseyr mukataasının yarısı 9.306 kuruş 20 pare iken 7.875 kuruştur¹²⁸⁶. Hacı Halef Ağa ve Bereket-zâde Arif Ağa'nın uhdesinde olan Hurşitbey, Kilisecik, Süveydiyye'nin yarı hissesi ve Hıdırbey, Sofular ve Yoğun Oluk'un tüm mezralarının mukataa bedeli 61.070 kuruş iken 22.320 kuruştur. Bereket-zâde Mehmet Ağa'nın Filincâr Mukataa bedeli 12.549 kuruş iken 10.000 kuruştur. Hacı Halef Ağa ve Mesut Efendi'nin uhdesindeki Filincâr mukataası dâhilinde bulunan köy ve mezra bedeli 2.793 kuruş 10 pare iken 1.120 kuruştur. Kürt'ün Oğlu Mehmet Ağa'nın uhdesindeki Cedide Mukataası bedeli 1.328 kuruş iken 1.328 kuruştur. Bereket-zâde Ahmet Hacı Halef ve Mehmet Sadık Ağaların uhdesindeki Cedide mukataa bedeli 1.424 kuruş, önceki bedel 1.445 kuruştur. Durmuş Efendi'nin uhdesine Kemâlâtı Mustafa Efendi'nin mehlul bedeli 1.600 kuruş önceki bedel olan 2.334 kuruştan mezra üzerinde yarı hissesi olan 1261 senesinde bulunmadığından tenzil olunan 127 kuruş çıkarıldığında kalan 2.206 kuruştur". BOA. ML.VRD. d. 1261, s.7-9

¹²⁸⁷ BOA. ML.VRD. d. 1261, s.10.

¹²⁸⁸ BOA. ML.VRD. d. 1569, s. 22-23.

¹²⁸⁹ 1840-1851 yılları arasında Antakya Kazasında uhdelerine öşür vergisi, miri iltizam bedelleri ile muhtelif mukataaların zimmetlendiği kişiler şunlardır; "Hacı Halef Ağa, Şemseddin-zâde Arif Efendi Şemseddin-zâde Reşid Efendi, İskender Efendi, Huryân-zâde Ahmet Ağa, Tütkmân-zâde Mustafa Ağa, Neccâr İbrahim Ağa, Attar Necib Efendi, Şemseddin-zâde Halil Efendi, Tağlı Mustafa Ağa, Moralı Mustafa Ağa, Bereket-zâde Arif Efendi, Baltâcı Süleyman Bey, Mahmut Efendi, Hacı Resûl-zâde Fettah Ağa, Çaban Mehmet, Kapancı Hacı Ömer Ağa, Seferi oğlu Yusuf, Delulbaşı Derâvi Mustafa Ağa, Beylanlı Arif Beyler, Naip Mesud Efendi, Hammar-zâde İsmail Efendi, Kovacı İbrahim Ağa, Müfti-zâde Ahmed Efendi, Türkmân-zâde Ahmet Ağa, Benbeci İsmail Ağa, Mimâr Bekir Efendi, Hemşân-zâde Hüseyin Ağa, 'Aryâni-zâde Hüseyin Efendi, Şemseddin-zâde Davut Efendi, Mimâr Süleyman Efendi, Şemseddin-zâde Selim Efendi, Moralı Hacı Ali Ağa, Hüryân-zâde Ali Ağa, Müfti-zâde Abdulkâdir Efendi, Hemşân Hacı Mustafa Ağa, eski Nakib Mustafa Efendi, Bereket-zâde Mehmet Ağa, Nâkib-zâde Hacı Mustafa Efendi, Mehmet Çerkes Ağa, Rüstem Oğlu Mehmet Kavas. Bkz. BOA. ML.VRD. d. 1569, s. 22-23.

kuruştur. Yine 1851 yılı delulbaşılık bedeli 100 kuruş, mizan-ı harir mirisi 373 kuruş 30 paredir. Halep Valisi Zahit Paşa, mizân kâtibi, kethüdası ve hazinedarları Raşit Efendi, Kerim Ağa, Ahmed Efendi ile Antakya Kaymakamı Kamil Efendi uhdelerindeki Cisir-i Hadid bahçesi ve değirmeni mukataası bedeli 2.625 kuruştur¹²⁹⁰.

3.6.1. Tahmishâne Mukataası

Tahmishane, kahvenin kavrulup dövülerek satıldığı yere verilen isimdir¹²⁹¹. Antakya çarşısında kahvehanelerde kullanılan kahvenin tahmishaneden mültezimi tarafından kahve vergisi verildikten sonra kıyyesi altışar dirhemden 3 kuruşa kahvehanecilere satılmıştır¹²⁹².

3.6.2. Karlık Mukâtaası

Mültezimler Antakya'ya 10 saat mesafede Cebel-i Ahmer'de "luda" tabir edilen üç karlığı, kış günlerinde ücretle kar bastırarak yaz günlerinde yine ücretle hayvan tedarik edip nakil ettirerek çarşıda miktarına ve isteğe göre satmışlardır¹²⁹³.

3.6.3. Kantara, Diyâb ve Cisir-i Hadid Bahçeleri Mukâtaası

Bahçe mültezimi tarafından lazım olan tamiratın yapıldıktan sonra bahçe ve değirmenden hâsıl olan ipek, sebze ve değirmen kirası mültezime aittir¹²⁹⁴.

3.6.4. Kantarcılık Mukâtaası

Antakya'da iki adet kantar olup Kantarcı Ömer adlı kimseye "*ber- vech-i mâlikâne*" olarak verilmiştir. Değeri hazineye bağlı olması kaydıyla çarşılarda tartılması gereken diğer eşyaların her birinden 10 pare ücret alınmıştır¹²⁹⁵.

3.6.5. Dellâlbâşılık Mukâtaası

Sipahi Çarşısı'nda tüccar arasında müzayede ile mültezimine verilmiştir. Satılan eşyadan kuruşta bir pare "resm-i dellâliye" alınmıştır. 1851 tarihinde Delûlbaşı Derâvi Mustafa Ağa'ya ihaleyle verilmiştir¹²⁹⁶.

3.6.6. Çobancılık Mukâtaası

Mültezim tarafından ücretiyle gerekli miktarda hayvan tutarak belde içinde ve civarında bulunan hayvanları ve inekleri yaydırmak için günlük at, beygir, kısrak

¹²⁹⁰ BOA. ML.VRD. d. 1569, s. 22-23.

¹²⁹¹ Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri... 3, s. 375.

¹²⁹² BOA. ML.VRD. d. 1995, s.4.

¹²⁹³ BOA. ML.VRD. d. 1995, s.4.

¹²⁹⁴ BOA. ML.VRD. d. 1995, s.4.

¹²⁹⁵ BOA. ML.VRD. d. 1995, s.4.

¹²⁹⁶ BOA. ML.VRD. d. 1995, s.4.

katırların her birine 10 pare, merkebe 5'er pare, aylık her bir ineğe 2'şer kuruş ücret alınmıştır¹²⁹⁷.

3.6.7. Dalyân-ı Asi Nehri Mukâtaası

Asi Nehri üzerindeki dolap sahiplerinden, suda bulunan balığa karşı altıda bir resim alınmıştır.

3.6.8. Meyhane Mukâtaası

Mültezimin bu mukataa üzerindeki tasarruf hakkı bazı usul ve esaslara dayandırılmıştır. Buna göre; Antakya'da meyhane açıp çeşitli içki türleri yed-i vâhid üzere mültezimi tarafından sarf edilmek için Frengistan (Avrupa) tarafından getirilen meyhanelerde satılan içecekten başka kendi içkisini üreten olur ise mültezimi tarafından bu içeceklere el konulacaktır. Gerek belde içinde gerekse nahiye ve köylerde bulunan ahali kendi içeceği için içki imal etmek isterlerse mültezimin bilgisi dâhilinde olacaktır. Ayrıca ürettikleri içecekten ayni olarak ¼'ünü mültezime vereceklerdir¹²⁹⁸.

3.6.9. Gümrüğ-ü Duhân Mukâtaası

Mal sahibi ve mültezimin kendi malıdan yahut iltizam aşarından içeceği tütün miktarından başka, satmak üzere nahiyelerden ve memleket içine gelen tütünün her bir kıyyesinden 27 pare gümrük resmi ve her bir tekneden bir demet tütün “resm-i keşşâfiye” olarak alınmıştır.

3.6.10. Dönüm-ü Duhân Mukâtaası

Antakya nahiyelerinden Cebel-i Akra nahiyesinin bağlı olduğu köylerde yetiştirilen tütünden önceden beri 11.000 kuruş resm-i dühan alınmıştır. Kuseyr, Altınözü, Süveydiye ve Karamurt nahiyelerinde yetiştirilen tütün, Haziran ayında fiyatlandırılarak gümrükten 4,5 kuruş 5 pare resm-i dönümât alınmıştır¹²⁹⁹.

3.6.11. Karamurt Mukâtaası (Şeyhü'l-Hadid)

Bu mukataanın evvelden gelen bâc-ı rüsumatından¹³⁰⁰ başka Karamurt'a bağlı köy ve mezralarının yarı hissesi “bervech-i malikâne” Beylânlı İzzet Bey'e, malikânenin diğer yarı hissesi hususi miriyeye ait olup nizamına göre 1/10 öşür-ü

¹²⁹⁷ BOA. ML.VRD. d. 1995, s.4.

¹²⁹⁸ BOA. ML.VRD. d. 1995, s.4.

¹²⁹⁹ BOA. ML.VRD. d. 1995, s. 4.

¹³⁰⁰ BOA ML. VRD. d, 1995, s. 4.

şeriyyesi mültezimi tarafından alınmaktadır. Zikredilen bu nahiyeden gidip gelen davar ve koyundan davar başına 2'şer pare alınmıştır¹³⁰¹.

Bunların dışında İfrençi ve tüccar yükünden, sabun ve zeyt yükünden, deve, kısrak ve çebişin her birinden 3 kuruş 10 pare, pekmez, kuru üzüm yükünden, küncü ve sair hububat yükünden 1 kuruş 25 pare, öküz ve camusun her birinden 1 kuruş 5 pare alınmıştır¹³⁰².

¹³⁰¹ BOA. *ML.VRD. d.* 1995, s. 4.

¹³⁰² BOA. *ML.VRD. d.* 1995, s. 4.

SONUÇ

“Tanzimat’tan I. Meşrutiyet’e Antakya’nın Sosyo- Ekonomik Yapısı (1939-1876)” adlı çalışmada, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nin yanı sıra Antakya’nın şeriiye sicilleri kayıtlarına dayalı olarak yapılan incelemeden elde edilen sonuçlar, ilgili bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda bir değerlendirme yapıldığında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Çeşitli zamanlarda idari statüsü değişse de Antakya kazası, Antakya merkez, Kuseyr, Altınözü, Süveydiye, Cebel-i Akra, Karamurt ve Reyhaniye nahiyelerinden oluşmuştur. Ayrıca kale-şehir kimliğine sahip olan Antakya’nın, Tanzimat döneminde 25 - 43 arasında değişen mahalleye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Değişen dünya karşısında uyum sürecine giren Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda, özellikle Tanzimat’la birlikte devletin her kademesinde değişim ve dönüşüm faaliyetinde bulunmuştur. Bu değişim ve dönüşüm ekseninde gerçekleşen tüm pratikler öncelikle merkezde uygulanmış daha sonraları taşraya kaymıştır. XIX. yüzyılın modernleşme gayretleri içerisinde ilk dönüşüm idari alanda gerçekleşmiştir. Kazanın idaresine yerel yöneticilerin yerine merkezden atanan görevliler getirilmiştir. Bu bağlamda Antakya kazasına da diğer Anadolu kentlerinde olduğu gibi yerel yönetici konumundaki mültezimlerin yerine sırasıyla zaptiye müdürü ve kaymakamlar tayin edilmiştir. Zikredilen bu merkezi otoritenin temsilcilerinin yanı sıra ehl-i şere mensup kadı, müftü, nakibü’l-eşraf kaymakamı gibi görevliler de yönetimde faaliyet göstermişlerdir. Bunun yanı sıra yönetimde iltizam sisteminin kaldırılmasıyla yeni bir örgütlenme biçimi olan muhassıllık meclisleri oluşturulmuştur. Nitekim Antakya kazası da kaza idare meclisinin oluşturulmasına kadar muhassıllık meclisiyle idare edilmiştir. Ayrıca kazada şeri mahkemelerin yerine tanzim edilen kaza deavi meclisi de faaliyet göstermiştir. Böylece çağdaş normlara oturtulmaya çalışılan yönetim anlayışındaki fikri değişimin, Antakya kazasının yönetimine de yansıdığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyılın ortalarından itibaren birçok alanda olduğu gibi sosyal güvenlik konusunda da yeni düzenlemelere gidilmiş, bu kapsamda yetim çocuklar için 1851’de Eytâm Nezareti kurularak eytam sandıkları oluşturulmuştur. Merkezde ihdas edilen eytam sandıklarının Tanzimat dönemi Antakya’sında yetim mallarının korunması hususuna her ne kadar itina gösterilse de kurumsal bir yapıya dönüşmediği tespit edilmiştir.

Dönemin diğer bir özelliği olan koruyucu sağlık uygulamaları kapsamında salgın hastalıklara karşı oluşturulan karantinalar, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren başta liman kentleri olmak üzere tüm Anadolu'ya yayılmıştır. Antakya'da ilk karantina uygulamasının ise 18 Mart 1841'de Süveydiye nahiyesinde icra edildiği şeriiye sicili kayıtlarından tespit edilmiştir.

Şehir monografisi açısından önem arz eden diğer bir husus, demografik yapıdır. Nitekim nüfusun yaklaşık olarak tespit edilmesinin yanı sıra Tanzimat döneminde gerçekleştirilen modern anlamda ilk nüfus sayımının Antakya kazasında 1849 yılında yapıldığı bazı nüfus defterlerinden tespit edilmiştir. İncelenen dönemde şehrin tahmini nüfusu sadece erkekler sayıldığına 20.000 ile 29.000, kadınlar sayıldığında 45.000 ile 56.000 arasında değiştiği tahmin edilmektedir.

Renkli bir sosyal yaşama sahip olan ve her dönem olduğu gibi Tanzimat dönemi Antakya'sında da Müslümanlar ile gayrimüslimler aynı mahallede oturabilmişler, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak karşılıklı ilişkilerde bulunabilmişlerdir. Her ne kadar zimmiler kendi ayınlerine göre hayat tarzlarını benimsemiş olsalar da Müslümanlarla olan münasebetlerinde belirgin bir ayrım söz konusu olmamıştır. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında hukuki olaylar yaşanmasına rağmen aynı mahallede evleri, iş yerleri, bağ ve bahçeleri iç içe, birbirlerine komşu olarak barış içinde yaşamalarını bilmişlerdir.

Demografik çalışmaların diğer bir unsuru olan göçler incelendiğinde Antakya kazasının küçük ölçekli nüfus hareketleri yanında iskân hareketine de maruz kaldığı tespit edilmiştir. Halep, Antakya ve Kilis taraflarına 180 hane, 1.184 Nogay muhaciri geçici olarak yerleştirilmiştir.

Tanzimat dönemi Antakya ailesi ise Osmanlı ailesinin özelde küçük bir örneğini temsil etmektedir. Aile müessesesinin teşekkülünü sağlayan akd-i nikâh ve boşanmanın ifade edildiği fesh-i nikâh (talak), çocuk ve eş sayısı, cariyelik kurumu gibi icraatlar şeriiye sicilleri ışığında incelendiğinde ortalama bir aile 5 ile 12 kişiden oluşmaktadır. Evliliğe giden yolda nikâhın kıyılmasını isteyen kişilerin nikâhı, ya bizzat ya da tayin ettikleri vekiller aracılığıyla kadı tarafından gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda evlenecek olan şahısların nikâhı kadıdan aldıkları *izinname* ile imam tarafından kıyıldığı da olmuştur. Bu bağlamda kadının ve erkeğin rızası olmaksızın evliliklerin gerçekleşmesinin sicillere yansıdığı kadarıyla zor olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca çok eşliliğin, bilindiğinin aksine yaygın olmadığı % 13,5 bandında seyrettiği tespit edilmiştir. Birden fazla kadınla evlenen erkeklerin çoğunlukla mali

durumlarının iyi olduğu tereke kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte gerek evlilik esnasında sosyal güvence olarak belirli bir kıymetin verilmesini öngören mehir uygulamasında gerekse boşanma esnasında tüm mali haklarının tazmin edilmesinde kadınlara geniş bir özgürlük alanı tanınmıştır. Kadınlar dilediklerinde gerek ekonomik, gerekse sosyal haklarını temin etmede mahkemeye dava açma hakkına sahip olmuşlardır. Kadınların da erkekler gibi mal varlığına sahip oldukları, vefatları halinde çocuklarına miras olarak bıraktıkları anlaşılmaktadır. Çocuğu olmayan kadınların vefatı halinde malının yarısı kocasına, diğeryarısının beytülmalaya kaldığı terekelerden tespit edilmiştir. Anne veya babanın vefatından sonra yetim kalan çocukların himayesi için vasi tayin edilmiştir. Böylece çocuklar hem fiziksel hem de ekonomik açıdan koruma altına alınmıştır.

Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde Tanzimat dönemi Antakya'sının da vakıflar yönünden zengin olduğu anlaşılmaktadır. Kazadaki vakıf ve hizmet türleri; cami, mescit, medrese, tekke, zaviye, türbe, han, hamam, fırın, ev, dükkân, su dolabı gibi taşınmazlardan oluşmaktaydı. Bu vakıfların bir kısmı hayri bir kısmı ise aile vakıflarıydı. İncelenen dönemde aktif rol üstlenen 40 tane hayri, 29 tane ailevi ve çeşitli vesikalardan tespit edilen 11 olmak üzere toplam 80 tane vakıf tespit edilmiştir.

Tanzimat'ın diğeryreformlarında olduğu gibi vakıflar idaresinde de meydana gelen merkezileşme sürecinden, Antakya kazası da etkilenmiştir. Yazışmalardan da anlaşılabacağı üzere vakıf idaresindeki merkezileşme süreci peyderpey gerçekleşmiş gerek vakıftan gelir sağlayanların gerekse vakıf mütevellilerinin bu kontrollü yönetimi kabul etmeleri uzun sürmüştür. Bu bağlamda Halep Evkaf Müdürlüğü'ne bağlı olan Antakya Evkaf Müdürlüğü, bünyesinde birçok vakfı barındırdığı ve hepsinin idaresi ve muhasebesinin tutulmasında güçlük yaşanması nedeniyle 8 Ağustos 1849 tarihli "tahrirat-ı seniye" ile müstakil hale getirilmiştir.

XIX. yüzyılda ülke genelinde mali ve ekonomik yapıda yaşanan dönüşüm Antakya kazasını da etkilemiştir. Dönemin gereğı olarak merkezin tarım ve sanayiye geliştirmeye yönelik icraatları merkezden gönderilen emirlerle vilayet sancak ve kaza idarecilerine bildirilmiştir. Nitekim özel teşebbüse önem verildiğı 1860 yılından itibaren "*İslah-ı Sanayi Komisyonu*" çerçevesinde Antakya'da İbrahim Nas tarafından 30 Aralık 1868 tarihli İstanbul'a gönderilen telgrafın neticesinde Antakya'da inşasına izin verilen bez ve iplik fabrikasının kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu fabrikanın kurulması aşamasında İbrahim Nas ve oğulları tarafından teşekkül

eden şirketin her türlü faaliyeti hazırlanan bir nizamname ile her yönden detaylandırılmıştır.

Tanzimat'ın ilanıyla beraber tüm ülkede yapılan reformlar doğrultusunda gerçekleşen vergideki yeni düzenlemelerin Antakya kazasında da uygulandığı bilinmektedir. Nitekim 16 Eylül 1841 tarihli Antakya idaresine gönderilen buyrukduda vergilerin herkesin ekonomik gücüne göre senede iki taksit şeklinde tahsil edilmesine karar verilmiştir. Antakya kazasında bu yeni vergilendirme düzeni içerisinde gerçekleştirilen emlak tahririnin 1864-1865 yılları arasında tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Tanzimat Fermanı ve Antakya'daki uygulaması genel olarak değerlendirildiğinde; halkın, can, mal ve namusunun korunması, vergilerin herkesin gelirlere göre alınması, kanunlara uyulması ve kanun önünde herkesin eşit olması, toplumsal adaletin sağlanması adına gerçekleştirilecek reformlar için birçok alanda nizamname ve talimatname hazırlanmıştır. Hazırlanan bu nizamnameler tedrici olarak taşra idarecilerine gönderilmiştir. Nitekim Antakya idarecilerine gönderilen bu nizamnamelerin, peyder pey Antakya kazasını da dönüştürdüğü anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâbîâli Evrak Odası (BEO)

.Sadâret Âmedî Kalemi (A. AMD)

40/89, 72/50, 65/97

Sadâret Mektûbî Kalemi (A. MKT)

106/28, 67/22, 131/66, 48/71, 231/13, 47/74, 30/55, 104/34, 36/89, 25/21, 147/71, 145/83, 66/12, 121/40, 59/72, 90/88

Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Odası (A. MKT. MHM)

10/95, 754/54, 408/10, 262/81, 83/17, 201/64, 37/55, 205/35, 201/69, 195/70, 378/91, 257/97, 40/65, 446/88

Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL)

59/97, 4/20, 140/5, 50/37, 34/97, 52/59, 77/97, 30/73, 57/73, 118/64, 8/96, 125/76 45/10, 62/25, 56/1

Sadâret Mektûbî Umum Vilâyât (A. MKT. UM)

553/59, 134/81, 111/49, 240/45, 233/88, 1/51, 123/29, 164/73, 63/6, 400/85, 34/63 119/66, 441/96, 442/12, 516/52, 514/68, 322/89, 92/86, 303/26, 98/43

Sadâret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD)

92/18, 65/96, 54/60, 50/7, 19/10, 53/65, 172/82, 178/66, 171/36, 367/45, 189/9

Sadâret Mektûbî Kalemi Deavi Evrakı (A. MKT. DV)

173/52, 65/10, 182/79, 104/81

Sadâret Divân (Beylikçi) Kalemi (A. DVN)

31/93, 26/22, 110/52, 115/75, 23/99, 28/80

Sadâret Divân-ı Hümayûn Mühime Kalemi Belgeleri (A. DVN. MHM)

10/6, 9/64

Sadâret Divân-ı Hümayûn Mukavelenameler (A. DVN. MKL)

72/18, 6/3, 8/11, 10/26

Bâbîâli Evrak Odası, Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL)

763/57, 1032/117, 33/21, 757/105, 765/73, 132/43, 1059/98, 752/28, 767/18, 779/45 752/54, 765/73, 779/46, 325/65, 765/73, 314/59, 11/28, 227/68, 229/14, 24/11 759/15, 212/21, 770/78, 430/127, 425/35, 769/79, 328/129, 1060/103

Bâbîâli Evrak Odası, Şûra-yı Devlet Belgeleri (ŞD)

2212/28, 1274/9, 2881/32, 2874/28, 2882/55

Hatt-ı Hümayûnlar (HAT)

8/261, 1631/1, 538/26536, 1439/59150, 1590/36

Cevdet Tasnifi

Zaptiye, 79/3902

Dâhiliye, 186/9275

İradeler Tasnifi

İrâde Dâhiliye (İ. DH)

42/2066, 136/6975, 335/21973, 204/11751, 194/10950, 202/11550, 263/16348
289/18197, 57/2837, 263/16348

İrâde Meclis-i Mahsus (İ. MMS)

11/454, 1/7, 63/2988, 134/5707, 132/5650

İrâde Mesail-i Mühimme (İ.MSM)

14/298, 14/298

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ. MVL)

259/9691, 156/4484, 29/494, 235/8231, 361/15832, 178/5324, 227/7772, 110/2564,
353/15406, 81/1620, 97/2064, 336/14508, 156/4484, 569/25579, 533/23916,
502/22707

Yabancı Arşivler, Bulgaristan Arşivi (YB.04)

5/102

Taşra Evrakı (TŞR)

21/88

Dâhiliye Nezareti Evrakı

Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH. MKT)

1773/73, 1773/87, 1318/66

Hariciye Nezâreti Evrakı

Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemî (HR. MKT)

249/12, 8/57

Hariciye Nezâreti Siyasi (HR. SYS)

1337/34, 1352/56, 1352/63

Maliye Nezareti Defterleri

Vâridât Muhasebesi Defterleri (ML. VRD)

1486, 1261, 1569, 2101, 1995

Masârifat Muhasebeciliği Defterleri (ML MSF)

6040, 6090, 13953, 13848, 15707

Cizye Defterleri (ML. VRD. CMH)

138, 215, 186, 573, 1025

Evkaf-ı Hümayûn Nezareti Defterleri (EV. D, EV. HMH. d)

13887, 14902, 17740, 19422

Nüfus Defterleri (ML. CRD. d, NFS. d.)

Antakya Nüfus Defterleri

1700, 3720, 3724, 3727

Halep Ahkâm Defterleri NO: 9

2. SALNAMELER

Salname-i Devlet-i Ali Osman, 1263.

Salname-i Vilâyet-i Haleb

1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1293, 1295

3. ŞER'İYYE SİCİLLERİ

Antakya Şeriyye Sicilleri

24 (1249-1256), 25 (1256-1261), 26 (1261-1268), 27 (1268-1269), 28 (1268-1272),
29 (1272-1276), 30 (1276-1278), 31 (1278-1279), 32 (1280-1281), 33 (1282-1283),
34 (1283-1284), 35 (1283-1284), 36 (1284-1286), 37 (1286-1289), 38 (1289-1292),
39 (1292-1293)

4. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Acar, H. İbrahim, “Talak”, *DİA*, C.28, İstanbul 2010, ss. 496-500.

Ahışhalı, Recep, “ Muhzır”, *DİA*, C.31, İstanbul 2006, ss. 85-86.

Ahmet Lütü Efendi, *Tarih-i Lütü*, C. III, Dersaadet, 1292.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi 1453-1559*, C. II, Tekin Yayınları, Ankara 1979.

Akgündüz, Ahmet, “İslam Hukukunda Kölelik Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem”, *Türkler*, C.10, Ankara 2002, ss. 315-347.

Akgündüz, Ahmet, “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, ss. 828.

Akgündüz, Ahmet, Şer'iyeye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler, *DİA*, C. I, İstanbul 1988, ss.29.

Akgündüz, Ahmet, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır 1986.

- Akşit, Oktay, *Roma İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985.
- Aktan, Hamza, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara 1992, ss. 396-433.
- Aktaş, Necati ve Yusuf Hallaçoğlu, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi”, *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, ss.122-126.
- Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.
- Akyılmaz, Gül, “Osmanlı Aile Hukukunda Kadın”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, ss. 365-374.
- Alkan, Mustafa, “Tanzimat’tan Sonra Vakıflar İdaresinde Yeniden Yapılanmaya Dair Örnek; Adana Evkaf Müdürlüğü”, *OTAM*, S. 19, 2006, ss. 13-31.
- Altundağ, Şinasi, Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma, *AÜDTCFD*, C. V, 1947, ss.187-197.
- Apaydın, H. Yunus, “Fesad”, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 417-421.
- Aras, Mehmet Özgü, “İslâm’a Göre Çok Evlilik”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, S. 24, ss. 183-188.
- Arık, Feda Şamil, “Osmanlılar’da Kadılık Müessesesi”, *OTAM*, S. 8, Ankara 1997, ss. 2-71
- Aslan, Nâsi, *İslam Yargılama Hukukunda “Şühûdü’l-Hâl” Jüri Osmanlı Devri Uygulaması*, Beyan Yayınları, İstanbul 1999.
- Atar, Fahrettin, “Nikâh”, *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, ss. 112-117.
- Atar, Fahrettin, “Mürâfaa”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 38-40.
- Atar, Fahrettin, “Fetva”, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, ss. 493-494
- Avcı, Yasemin, *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli 1839-1908*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.
- Aybakan, Bilal, “Vekâlet”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, ss. 1-6.
- Aybakan, Bilal, “İfâ”, *DİA*, C. 21, İstanbul 2000, ss. 498-504.
- Ayçiçek, Mehmet, *33 Numaralı Antakya Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1281-1283 / M. 1865-1866)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Hatay 2017.
- Aydın Mehmet Akif ve Muhammed Hamidullah, “Köle”, *DİA*, C. 26, Ankara 2002, ss. 237-246.

- Aydın, Mehmet Akif, “Düster”, *DİA*, C.10, İstanbul 1994, ss. 48-49.
- Aydın, Mehmet Akif, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara, 1992, ss. 434-455.
- Aydın, Mehmet Akif, “Aile”, *DİA*, C.2, İstanbul, 1989, ss. 196-200.
- Aydın, Mehmet Akif “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, *Osmanlı Tarih Araştırmaları*, C. III, İstanbul 1982. ss. 1-12.
- Aydın, Mehmet Akif, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, *Osmanlı Tarih Araştırmaları*, C. III, İstanbul 1982, ss. 1-12.
- Aykut, Şevki Nezihi, “Osmanlı Sikkeleri”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, ss. 823-842.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, C. I, II, III.
- Bahadır, Gürhan, “Kuruluşundan Memlûkler’e Kadar Hatay Tarihi”, *Başlangıçtan Günümüze Hatay Tarihi*, Hatay Valiliği, Hatay 2013.
- Bahadır, Gürhan, “Kuruluşundan IV. Yüzyıla Kadar Antakya” Mustafa Kemal Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, ss. 349-372
- Bahçeci, Gönül, *H. 1284 / M. 1867-1868 (35 nolu) Antakya Şer’iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Hatay 2014.
- Bardakoğlu, Ali, “Vesayet”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, ss. 66-70.
- Bardakoğlu, Ali, “Gabn”, *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, ss. 268-273.
- Bardakoğlu, Ali, “Hibe”, *DİA*, C. 17, İstanbul 1998, ss.421.
- Bardakoğlu, Ali, “Hidâne”, *DİA*, C. 17, İstanbul 1998, ss. 467-471.
- Barkan Ömer Lütfü, “Avârız”, *İA*, M.E.B., C. 2, İstanbul 1979, ss. 12-19.
- Barkan, Ömer Lütfü, “Öşür”, *İA*, M.E.B., C.9, İstanbul 1979, ss. 485-488.
- Barkan, Ömer Lütfü, “Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545–1659)”, *Belgeler*, C. III, 1966, ss. 1-479.
- Barkan, Ömer Lütfü, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 10, İstanbul 1956, ss.1-25.
- Barkan, Ömer Lütfü, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274/1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, ss. 324-325.
- Bayındır, Abdülaziz, *İslam Muhakeme Hukuku*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.
- Belâzuri, *Futûhûl-Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Bice, Hayati, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, Ankara 1991.

- Bosch, Clemens, *Roma Tarihinin Ana Hatları* (Çev. Sabahat Atlan), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1983.
- Bozkurt, Nebi, “Medrese”, *DİA*, C. 28, Ankara 2003, ss. 323-327.
- Buzpınar, Şit Tufan, “Nakîbüleşrâf”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 322-324.
- Büyükmihçı, Gonca, “Anadolu Konut X, Antakya Evleri”, *Arkitekt*, S. 487, Temmuz 2001, ss. 72-77.
- Cahen, Claude, *İslamiyet- Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar*, (Çev. Esat Nermi Erendor), Bilgi Yayınları, Ankara 1990.
- Ceyhan, Muhammed, “Tanzimat Dönemi Sonrası Şer’iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili”, *OTAM*, C. 29, 2011, ss. 49-82.
- Cezar, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1977.
- Cin Halil - Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuku Tarihi*, C. 1, İstanbul 1990, ss. 279-280.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTKY, Ankara 2013.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, İmge Yayınları, Ankara 2011.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, İmge Yayınları, Ankara 2008.
- Çadırcı, Musa, “Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men’-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri”, *Belgeler*, C. XV/19, Ankara 1993, ss. 169-182.
- Çadırcı, Musa, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, *Belleten*, C. LIII, S. 206, Ankara 1989, ss. 237-257.
- Çadırcı, Musa, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1985, İletişim Yayınları, ss. 210-230.
- Çadırcı, Musa, “Tanzimat’ın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, *Tarih Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 13, S. 24, 1980, ss. 45-58.
- Çadırcı, Musa, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, C. XXXIV, S. 135, Ankara 1970, ss. 410-420.
- Çadırcı, Musa, Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli “Tarık-ı İlmiye’ye Dair Ceza Kanunnamesi”, *DTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 14, S. 25, ss. 139-161.

- Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Rüşumlar”, *DTCFD*, C. V, S. 5, ss. 483-511.
- Çakar, Enver, “16. Yüzyılda Antakya Vakıfları (1550 Tarihli Evkaf Defterine Göre)”, *Vakıflar Dergisi*, S. 43, Haziran 2015, ss. 9-33.
- Çakar, Enver, *17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri*, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2006.
- Çakar, Enver, *H. 931 (M. 1524-1525) Tarihli ve 125 Numaralı Halep İcmal Defteri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1992.
- Çakar, Enver, “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avârız-Hâne Defterine Göre)”, *Belleten*, C. LXVIII, S. 252, Ağustos 2004, ss. 432-459.
- Çakar, Enver, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2003.
- Çakır, Cemal, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul 2012.
- Çalış Halit-Hasan Hacak, “Rehin”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 538-542.
- Çanlı, Mehmet, “Eytâm İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)”, *Türkler*, C. 14, Ankara 2002, ss. 57-73.
- Çelebi Evliya Seyahatnamesi, C. II, (Haz. Mümin Çevik), Üçdal Yayınları, İstanbul 2011.
- Çelenk, Yavuz, *Antakya Sokullu Mehmet Paşa Hanı Restorasyonu*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996.
- Dağcı, Şamil, “Kısas”, *DİA*, C. 25, Ankara 2002, ss.488-495.
- Demirel, Ömer, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas 1998.
- Demirel, Ömer -A. Gürbüz ve Muhittin Tuş, “Osmanlıda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara 1992, ss. 97-161.
- Demirel, Ömer -Muhittin Tuş ve A. Gürbüz, “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam”(XVI-XIX Yüzyıllar), *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara 1992, ss.703-755.
- Demirel, Ömer, “1700–1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, *Belleten*, C.LIV, S. 211, Ankara 1990, ss. 946-961.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 1998.

- Dinç, Yücel, *Antakya'nın (Hatay) Şehir Coğrafyası*, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2015.
- Doğan, İsmail, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Pegem Yayınları, Ankara 2014.
- Düstûr*, Tertip I, C. I, II.
- Düzbakar, Ömer, “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği”, *OTAM*, S. 23, Ankara 2010, ss. 85-100.
- Efe, Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mayıs 2002.
- Eken, Galip, “XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep'te Aile”, *OTAM*, S. 11, Ankara 2010, ss. 109-121.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2014.
- Ekinci, Ekrem Buğra, “Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 2005, ss. 427-429.
- Eldem, Sedat H., *Türk Evi Plan Tipleri*, İTÜ Mim. Fak. Bask., 1968.
- Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, İş Bankası Yayını, Ankara 1970.
- Emecen, Feridun, “Çift Resmi”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 309-310.
- Engin, Nihat, “Osmanlılar'da Kölelik”, *DİA*, C. 26, Ankara 2002, ss. 246-248.
- Engin, Nihat, *Osmanlı Devletinde Kölelik*, M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1998.
- Erbay, Celal, “Nafaka”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 282-285.
- Ercan, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Belleten*, C. LV, S. 213, 1991, ss. 372-391.
- Erdoğan, Berlin, *Salnamelere Göre Antakya (1866-1908)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ocak 2014.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 32-39.
- Ergenç, Özer, *Şehir Toplum Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- Ergin, Osman, “Çarşı”, *İA*, M.E.B., C.3, İstanbul 1993, ss. 360-362.
- Erkal, Mehmet, “Cizye”, *DİA*, C.8, İstanbul 1993, ss. 42-45.
- Erkal, Mehmet, “Öşür”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 97-100.

- Eroğlu, Onur, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 12, 2012, ss. 57-89.
- Erten, Hayrî, *Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarı)*, Ankara 2001.
- Ertopçu, Emrah, *12 Numaralı Antakya Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1222-1226 / M. 1807-1810)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2016.
- Esiroğlu, Gülsen, *H. 1283-1284 / M. 1866-1868 (34 Nolu) Antakya Şer’iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Hatay 2015.
- Eyice, Semavi, “Hamam”, *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, ss.402-430.
- Eyice, Semavi, “Bedesten”, *DİA*, C. 1, Ankara 1995, ss. 302-311.
- Eyice, Semavi, “Hamam”, *İA*, M.E.B., C. 5, İstanbul 1987, ss. 174-178.
- Eyice, Semavi, “Mescid”, *İA*, M.E.B., C. 8, İstanbul 1979, ss. 1-118.
- Fayda, Mustafa, “Zimmi”, *DİA*, C. 44, İstanbul 2013, ss. 428-434.
- Genç, Mehmet, “Mukataa”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, ss.129-132.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.
- Giz, Adnan, “1868’de İstanbul Sanayicilerinin Şirketler Halinde Birleştirilmesi Teşebbüsü”, *İ.S.O.D.*, S.34, Aralık, 1968, ss. 16-19.
- Giz , Adnan, “İslah-ı Sanayi Komisyonu”, *İ.S.O.D.*, S. 33, Kasım 1967, ss. 16-19.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Nahiye”, *İA*, M.E.B., C. 9, İstanbul 1864, ss. 37-39.
- Gökbilgin, M.Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bir Bakış*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.
- Göyünç, Nejat, “Karamort Külliyesi”, VIII, *Türk Tarih Kongresi*, 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler, C. III, Ankara 1983, ss. 1652-1655.
- Gregory Abü'l-Farac, *Abü'l-Farac Tarihi I*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987.
- Gül, Abdulkadir -Salim Gökçen, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebler Meselesi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2010.
- Gül, Abdulkadir, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709–1806)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Doktora Tezi), Erzurum 2008.

- Gül, Abdulkadir, *Kültürlerin Kaynaştığı Şehir Antakya*, Gece Kitaplığı Yayınları, 2014.
- Gülsoy, Ufuk, “İslahat Fermanı”, *DİA*, C.19, İstanbul 1999, ss.185-190.
- Gün, Doğan, *XVIII. Yüzyılda Antakya’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı, (1708-1777) ,* Fırat Üniversitesi Yayınlar, 2012.
- Gündüz, Ahmet, “Osmanlı Döneminde Hatay Bölgesi”, *Başlangıçtan Günümüze Hatay Tarihi, Hatay Valiliği*, Hatay 2013.
- Güneş, Mehmet, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Akademik Bakış*, C. 8, S. 15, 2014, ss. 221-240.
- Güngör Karadağ, Sermil, *17 Numaralı Antakya Şer’iyye Sicili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2003.
- Gürbüz, Adnan ve Muhittin Tuş, “Osmanlı Ailesinin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara 1992, ss. 97-161.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar”, *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, ss. 123-132.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlıda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, TTKY, Ankara 1991.
- İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-kâmil fî’t - Târîh Tercümesi*, (Çev. M. Beşir Eryars), C. II. Bahar Yay, İstanbul 1991.
- İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi El-kâmil fî’t - Târîh Tercümesi*, (Çev. Ahmet Ağırakça), C. VII. Bahar Yay, İstanbul 1991.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2005.
- İnalcık, Halil, “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomisi*, İstanbul 1996.
- İnalcık, Halil, “Cizye”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 45-48.
- İnalcık, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Belleten*, C. XXVIII, S. 112, Ankara 1964, ss. 624-690.
- İplikçioğlu, Bülent, *Hellen ve Roma Tarihinin AnaHatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.
- İpşirli, Mehmet, “ Medrese”, *DİA*, C. 28, İstanbul 2003, ss. 327-333.

- İpşirli, Mehmet, “Osmanlı Dönemi Medrese”, *DİA*, C. 28, Ankara 2003, ss. 327-333.
- İpşirli, Mehmet, “İlmiye”, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, ss. 141-144.
- İpşirli, Mehmet, “Ehl-i Örf”, *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 519-520.
- İşbilir, Ömer, “Nüzül”, *DİA*, C.33, İstanbul 2007, ss. 311-312.
- İşbilir, Ömer, “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, ss.151-158.
- K.Hitti, Philip, *Arap Tarihinin Mimarları*, (Çev. Ali Zengin), Risale Yayınları, İstanbul 1995.
- Kallek, Cengiz, “Pazar”, *DİA*, C.34, İstanbul 2007,ss. 206-208.
- Kallek, Cengiz, “Narh”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 387-389.
- Kallek, Cengiz, “Mudarebe”, *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, ss. 359-363.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, TTKY Yayınları, Ankara 1976.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943.
- Karpat, Kemal, *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, Wisconsin, 1985, ss.8-10.
- Karsandık, Özlem, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2012.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlı’da Vergi Sistemi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.
- Kazıcı, Ziya, *İslâm Kültürü ve Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2010.
- Kenanoğlu, M. Macit, “Osmanlılar’da Zimmi”, *DİA*, C. 44, İstanbul 2013, s. 438-440.
- Kenanoğlu, M. Macit, “Vergi”, *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, ss. 52-58.
- Kenanoğlu, M. Macit, “Nizamiye Mahkemeleri”, *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 185-188.
- Kenanoğlu, M. Macit, “Miri Arazi”, *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, ss.157-160
- Kenanoğlu, M.Macit, *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2002.
- Kılıç, Davut, *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008.
- Kılıç, Orhan, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar*, Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004.
- Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara 1967.

- Kramers, J. H., “Mahalle, Mahalla”, *İA*, C.7, ss. 144.
- Krenkow, F., “Kâtib”, *İA*, M.E.B., C. 6, İstanbul 1977, ss. 431-432
- Kuban, Doğan, *Türk “Hayat”lı Evi*, Yapımcı: MTR İstanbul 1995.
- Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Bilim Yayınları, 1974.
- Kurtuluş, Rıza, “Asya”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 534-542.
- Küçük, Cevdet, “Ceride Nezâreti”, *DİA*, C. VII, İstanbul 1993, ss. 409-410.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Narh”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 390-391.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Gümrük”, *DİA*, C. 14, İstanbul 1996, ss. 263-268.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Redif Kıyafetlerinin Maliyetine Dair”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 41, S. 1-4, Ocak 1985, ss. 283-299.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Yayınları, İstanbul 1983.
- Maalouf, Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Telos Yayınları, İstanbul 1998.
- Mardin, Ebül’ula, “Kadı”, *İA*, M.E.B., C. 6, İstanbul 1993, ss. 44-46.
- Mordtmann, J.H., “Kaymakam”, *İA*, M.E.B., C. 6, İstanbul 1977, ss. 464
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (Çev. Neşet Çağatay), C. III-IV, TTKY, Ankara 1992.
- Nagata, Yuzo, *Tarihte Ayanlar*, TTKY, Ankara 1997.
- Nedkoff, B. Christof, “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)”, *Belleten*, C.VIII, S.32, Ankara 1944, ss. 600-652.
- Nuri, Osman, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul 1927.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1967.
- Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTKY, Ankara 2011.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi*, Cedid Neşriyat, Ankara 2008,
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2001.
- Ortaylı, İlber, “Osmanlı Hukukunda Gelenek Şeriat ve Örf”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara 1992, ss. 456-467.
- Ortaylı, İlber, “Belediye”, *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 398.
- Ortaylı, İlber, “Anadolu’da XVI Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı Tarih Araştırmaları*, C. I, İstanbul 1980, ss. 35-36.

- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2. Baskı, İstanbul 2010.
- Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), TTKY, Ankara 1981.
- Önsoy, Rifat, “Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası”, *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S.2, 1984, ss. 5-12.
- Özcan, Abdulkadir, “Zaptiye”, *DİA*, C. 44, İstanbul 2013, ss.128-130.
- Özcan, Abdulkadir, “İane”, *DİA*, C. 19. İstanbul 1999, ss. 228-232.
- Özcan, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi 1839”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, 2013, ss. 173-194.
- Özcan, Tahsin, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, 2006, ss. 104-121.
- Özdemir, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, T. C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Özdemir Rifat, “Osmanlı Döneminde Antakya Sancağının İdari Taksimatı (1700-1867)”, *XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan BildirilerIII*, 12-16 Eylül 1994, Ankara 1999, ss. 808-847.
- Özdemir Rifat, “Osmanlı Döneminde Antakya’nın Fiziki ve Demografik Yapısı 1709-1860”, *Belleten*, C. LVIII, S. 221, Ankara 1994, ss. 120-157.
- Özdemir, Rifat, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, *Belleten*, C.LIV, S.211, Ankara 1991, ss. 994-1052.
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*, TTKY, Ankara, 2014.
- Özkaya, Yücel, “Mütesellim”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2002, ss. 203-204.
- Özkaya, Yücel, “XVII Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Belleten*, C. XLII, S.168, Ankara 1978, ss. 668-723.
- Öztürk, Mustafa, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, ss. 802-822.
- Öztürk, Mustafa, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, ss. 843-849.
- Öztürk, Mustafa, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Belleten*, C. LV, Nisan 1991, S. 212, Ankara 1999, ss. 88-100.

- Öztürk, Mustafa, “XVIII Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, *Belleten*, C. 54, S. 211, Ankara 1990, ss. 975-992.
- Öztürk, Nazif, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, C.10, Ankara 2002, ss. 433-446.
- Öztürk, Nazif, “Evkaf-ı Hümayun Nezareti”, *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 521-524.
- Öztürk, Said, “Osmanlı Devleti’nde Tüketicinin Korunması”, *Türkler*, C.10, Ankara 2002, ss. 850-860.
- Öztürk, Said, “Osmanlı’da Çok Evlilik”, *Türkler*, C.X, Ankara 2002, ss. 375-384.
- Öztürk, Temel, “Osmanlılarda Narh Sistemi”, *Türkler*, C.10, Ankara 2002, ss. 861-868.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, C. I, II, III, İstanbul 1993.
- Pamuk, Şevket, “Kuruş”, *DİA*, C. 26, İstanbul 2002, ss. 458-459.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Parlatır, İsmail, “Türk Sosyal Hayatında Kölelik”, *Belleten*, S. 187 (1983), ss. 805-829.
- Rasim, Ahmet, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, İstanbul 2000.
- Raymond, Andre, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul 1995.
- Sahillioğlu, Halil, “Antakya”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 228-232
- Sahillioğlu, Halil, “Avarız”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 108-109.
- Sak, İzzet, *Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 1992.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul 1989.
- Sanat Ansiklopedisi, “Mescid”, C. 3, İstanbul 1950, ss. 1308.
- Sarıcık, Murat, “Osmanlı Devleti’nde Nakibü’l-Esraflık Kurumu”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, ss. 385-393.
- Sarıyıldız, Gülден, “Karantina”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 463-465.
- Sarıyıldız, Gülден, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, C.LVIII, S. 222 (1994), ss. 330-376.
- Savaş, Saim, “Fetva ve Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara 1992, ss. 504-547.
- Sertoğlu, M., “Salname”, *İA*, M.E.B., C. 10, İstanbul 1978, ss.134-136.

- Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 2000.
- Sevim, Ali, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleyman Şah*, TTKY, Ankara 1990.
- Seyitdanlioğlu, Mehmet, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.
- Seyitdanlioğlu, Mehmet, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S.46, Ankara 2009, ss. 53-69.
- Sezer, Hamiyet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 21, S. 33, 2003, ss. 6-20.
- Solak-Zâde Mehmet Hemdami Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, (Haz. Vahit Çabuk), C. II, Ankara 1989.
- Sönmez, Ali, “Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi(1840-1869)”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 39, 2006, ss. 200-219.
- Streck, “Antakya”, *İA*, M.E.B, C. 1, İstanbul 1978, ss. 456-459.
- Sungur, Mutullah, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Taşra İdaresi ve VilâyetYönetimi, *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss. 756.
- Suraiya, Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Şahinalp, Mehmet Sait, *Şanlıurfa Şehri’nin Kuruluş ve Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora) Tezi, Ankara 2005.
- Şancı, Fuat, *Hatay İlinde Türk Mimarisi I* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.
- Şener, Abdullatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, Ankara 1990.
- T. H., “Zirâ”, M.E.B, *İA*, C. 13, s. 575.
- Tabakoğlu, Ahmet, “Öşür”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 100-103.
- Tanör, Bülent, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 10-26.
- Tansel, Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed’in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, TTKY. Ankara1953.
- Tanyeli, Uğur, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15.yy)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmış Doktora Tezi), İstanbul 1987.
- Taş, Hülya, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilgi*, S. 44, ss. 25-44.

- Taş, Yasin, *Kadı Sicillerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarısında Urfa'da Sosyal Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.
- Taşkın, Figen, 1844 Tashih-i Sikke Sonrasında Para Düzeni ve Kalpazanlık, *Stuties of the Ottoman Domain*, C. 6, S. 11, Ağustos 2016, ss. 5-10.
- Taşkın, Ünal, “Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Elazığ 2005, s. 116.
- Toledano, Ehud R., *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, (Çev. Y. Hakan Erdem), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- Toprak, Zafer, “Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 1340-1347.
- Tozlu, Selahattin, *Antakya Tarihi Bibliyografyası*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2009.
- Turgut, N., *Antakya Tarihi Ticaret Merkezi Mekânsal Yapı Değişim ve Gelişim Sürecinin Kent Ticaret Merkezi Planlamasına Etkinliği*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1986.
- Tuş, Muhittin, “Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 1999, ss. 157-191.
- Tuş, Muhittin, *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya 1756-1856*, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya 2001.
- Ulaş, Semra, “İslâm’da Çok Kadınla Evlilik”, *İslâmî Araştırmaları*, C. 6, S. 1, 1992, ss. 52-63.
- Unan, Fahri, “Mevleviyet”, *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 467- 468.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTKY, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTKY, Ankara 1983.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Defterdarlık”, *İA*, M.E.B., C. 3, İstanbul 1978, ss.508
- Ünver, Süheyl, “Türk Hamamı”, *Belleten*, C. XXXVII, S.1 45, Ocak 1973, ss. 87-94.
- Yağar, Hasan, “Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci”, *Türkler*, C.13, Ankara 2002, ss. 629-651.
- Yaman, Ahmet, “Zimmi”, *DİA*, C. 44, İstanbul 2013, ss. 434-438.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf”, *DİA*, C. 13, İstanbul 1986, ss. 153-172.
- Yeniçeri, Celal, “Bâc”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 411-413.

- Yıldırım, Fatih, *31 No'lu Antakya Şer'iyye Sicili (H.1278-1279 / M. 1861- 1863)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Hatay 2011.
- Yıldırım, Mehmet, *1827-1829 (H. 1243) Tarihli Antakya Şer'iyye Sicillleri Transkripsiyon-Değerlendirme*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Malatya 1999.
- Yıldırım, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. V, ss. 1320-1338.
- Yüksel, Hasan, “Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara 1992, ss. 468-503.
- Zılfı, Madeline C., “Geçinemiyoruz” *18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul*”, *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Aralık 2000.

EKLER

Ek 1: Serveti 20000 Kuruş Üzerinde Olan Tereke Sahipleri¹³⁰³

Tereke Sahibinin Adı	Tereke Sahibinin Ünvanı/Lakabı/Görevi	Tereke Sahibinin İkamet Ettiği Mahalle/Köy	Tereke tutarı (Yekûn)	Tereke Tutarından Çıkarılan Kalemlerden Geriye Kalan (Sahû'l-bâkî)	Varisler	Açıklama
El-Hac İbrahim Efendi	Çinçinzâde	Şenbek	322307 Kuruş	311.954 Kuruş	Eşi ve 2 oğlu	
Hafize bint-i Abdo		İmran	138410 kuruş 10 pare	133205 10 pare	Kızı, 2 Torunu	Tereke tahririnden sonra ortaya çıkan kızı Hatice Hanım'ın Müvekkili Abdulkadir Efendi'ye 1600 kuruş borç çıkmıştır.
Mehmet Efendi ibn-i Osman Efendi	Eski Müftü	İmran	124625 kuruş 10 pare	119549 kuruş 30 pare	2 kızı 2 oğlu	Vefatından sonra 51 kişiye borcu çıkmıştır
Afife Kadın bint-i Abdulkadir Efendi		İmran	28981 Kuruş 30 pare	27284 kuruş	Kocası, babası, annesi, 4 oğlu	
Akife Kadın bint-i Mehmet Efendi		Dakik	83394	54206	Eşi, 2 oğlu, 1 kızı	
Süleyman Ağa ibn-i İbrahim Ağa	Civelekzâde	İmran	332024 Kuruş	301973 Kuruş	5 oğluna	
İsmail ibn-i Ömer		Mahsen	80427 kuruş 10 pare	77988 kuruş 10 pare	2 eşi, 2 oğlu, 1 kızı doğacak çocuğu	

¹³⁰³ Bu tablo A.Ş.S. 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, numaralı defterlerden istifade edilerek oluşturulmuştur.

Mustafa ibn-i Mehmed	Senâviroğlu	Oruç Bölüğü	40851 kuruş 20 pare	34387 Kuruş 30 pare	2 eşi, annesi, 2 oğlu, 5 kızı	
Çaksuniyeli Hasan Ağa ibn-i Mustafa		Oruç Bölüğü	61674 Kuruş	56184 Kuruş	Eşi, 2 oğlu, 5 kızı	
Receb ibn-i el-Hac Mehmed	Monla Recebzâde	Kastal	27858 Kuruş	22586 Kuruş	Eşi, 4 oğlu, 2 kızı	
Ahmed Ağa ibn-i İsmail Ağa	Şerifzâde	İmran	30945 kuruş 30 pare	15075 Kuruş	Eşin ve 1 oğlu	15075 kuruş borcu vardır.
Halil Ağa	Şemseddinzâde	İmran	76382 kuruş 30 pare	64551 kuruş 30 pare	2 eşi, annesi, 1 oğlu, 3 kızı	
İbrahim Efendi ibn-i Hüseyin Efendi	Mimarzâde	Mahsen	48804 kuruş 20 pare	31368 kuruş 10 pare	Eşi, 3 oğlu, 4 kızı	
Ömer Ağa ibn-i Ahmed	قبنی	Mahsen	134278 kuruş 20 pare	127853 Kuruş 20 pare	Eşi, annesi, 1 oğlu, 3 kızı	
El-Hac Mesud Efendi ibn-i Yusuf	Müftü		590083 kuruş 20 pare	409016 kuruş 23 pare	2 eşi, 1 oğlu, 3 kızı	
El-Hac Süleyman Efendi ibn-i el-Hac Hüseyin Efendi	Mimarzâde	Mahsen	61466 kuruş 10 pare	42476 kuruş	Eşi, 4 oğlu, 5 kızı	
El-Hac Mehmed Halef Ağa ibn-i Hüseyin Ağa	Bartalızâde monla	Habibü'n- neccâr	1162209 Kuruş 18 pare	1047651 kuruş 30 pare	2 eşi, 3 oğlu, 5 kızı	

Mehmed Halef Efendi ibn-i Abdukadir Efendi		Kastal	34823 Kuruş	34042 Kuruş	Eşi, 1 oğlu, 4 kızı doğacak çocuğa	
Mustafa İbn-i Ali	Çinçinzâde	İmran	297187 Kuruş	289313 Kuruş	Eşi, babası, 2 oğlu, 3 kızı	
Monla Hüseyin ibn-i Ebubekir	Kürd oğlu	Oruç	170813 Kuruş 33 pare	166278 22 pare	2 Eşi, 2 kızı 3 oğlu	
Ahras Müncî ibn-i 'Ali		Karamurt kurbünde kâ'in 'Arablar	32456 Kuruş	21586 Kuruş	Eşi, 5 kızı, 2 oğlu	
Bergüzar Hanım bint-i Abdullah ibn-i Abdülkerim	Saraylı		12447 kuruş 10 pare	11873 Kuruş	Kocası ve oğlu	
Hacı Abdurrahman Efendi	Resûlzâde	Koca Abdi	60921 Kuruş	56386 Kuruş	Eşi, annesi, 3 oğlu, 2 kızı	
Hüseyin Ağa İbn-i Selim Ağa ibn-i Abdullah		Hammare	100769 kuruş 37 pare	506342 Kuruş	2 eşi, annesi, 4 oğlu, 3 kızı	
Mustafa ibn-i Mehmet	Mestcizâde	Şenbek	66997 kuruş 25 pare	46858 Kuruş	Eşi, 1 oğlu, 2 kızı	
Mustafa Ağa ibn-i Ahmed Ağa	Bereket Ahmedzâde	Hammare	55758 Kuruş	42886 Kuruş	2 eşi, annesi, 1 oğlu, 2 kızı, 3 amcası, 2 halası	
Selim Efendi ibn-i Hasan Efendi ibn-i Halil Efendi		Kantara	88934 kuruş 10 pare	72947 kuruş 20 pare	Annesi, 3 oğlu, 1 kızı	
Ahmed Efendi ibn-i Sadık Efendi	Müftüzâde	Kastal	27119 kuruş 20 pare	186023 kuruş 10 pare	Eşi, 1 oğlu, 3 kızı	

El-Hac İsmail Efendi ibn-i el-Hac Ömer Efendi	Hammarzâde	Hammare	99709 Kuruş	89764 Kuruş	Eşi, 3 oğlu, 2 kızı	
El-Hac Ahmet Efendi ibn-i Mahmud	Candarzâde	Kantara	552243 Kuruş	50812 Kuruş	Eşi, 1 oğlu, 4 kızı	
Hıdır Ağa ibn-i el- Hac Hasan	Hemşinzâde	Meydan	25027 kuruş 35 pare	24246 kuruş 25 pare	2 eşi, 1 oğlu, 2 kızı	
El- Hac Halet Efendi ibn-i Ali Efendi	Hayri Bekirzâde	Rikabiye	138619 Kuruş 10 pare	120105 Kuruş 10 pare	Eşi, 2 oğlu, 5 kızı	
İbrahim Efendi ibn-i el-Hac Ahmet ibn-i Zekeriya	Kantarcı	Meydan	35435 Kuruş 30 pare	31867 Kuruş	Eşi, 3 oğlu, 1 kızı, doğmamış bebek	
El-Hac Arif Ağa ibn- i el-Hac Mehmed Ağa	Bereketzâde	Hammare	486231 kuruş 30 pare	474076 Kuruş	Eşi, 2oğlu, 7 kızı,	
Hasan Efendi ibn-i Mustafa Paşa bin Abdullah	Yüzbaşı/ Redif Kol Ağası	İstanbul	27658 Kuruş 20 pare	18854 Kuruş	Beytü'l-mala teslim edilmiştir	
Abdo ibn-i Boyacı Ali		Dakik	28571 Kuruş	23832 Kuruş 5 pare	Eşi, annesi, 3 oğlu, 3 kızı	
Seli Bey ibn-i el-Hac Ahmet Ağa	Paltacızâde	Şeyh Ali	108722 Kuruş 30 pare	73728 Kuruş	3 eşi, 1 oğlu	
Reşit Efendi ibn-i İbrahim Efendi	Şemseddinzâde	Dakik	126604 Kuruş	110464 Kuruş 25 pare	2 eşi, 6 oğlu	
El-hac Ahmed Sabune ibn-i el-Hac Mehmetd		Dört Ayak	59066 Kuruş 35 pare	29803 Kuruş 30 pare	Eşi, annesi, 2 kızı, 2 oğlu	
Hacı Arif Ağa ibn-i el-Hac Mustafa	Çinçinzâde	Şeyh Ali	29723 Kuruş	20100 Kuruş 15 pare	Eşi 1 oğlu 2 kızı	

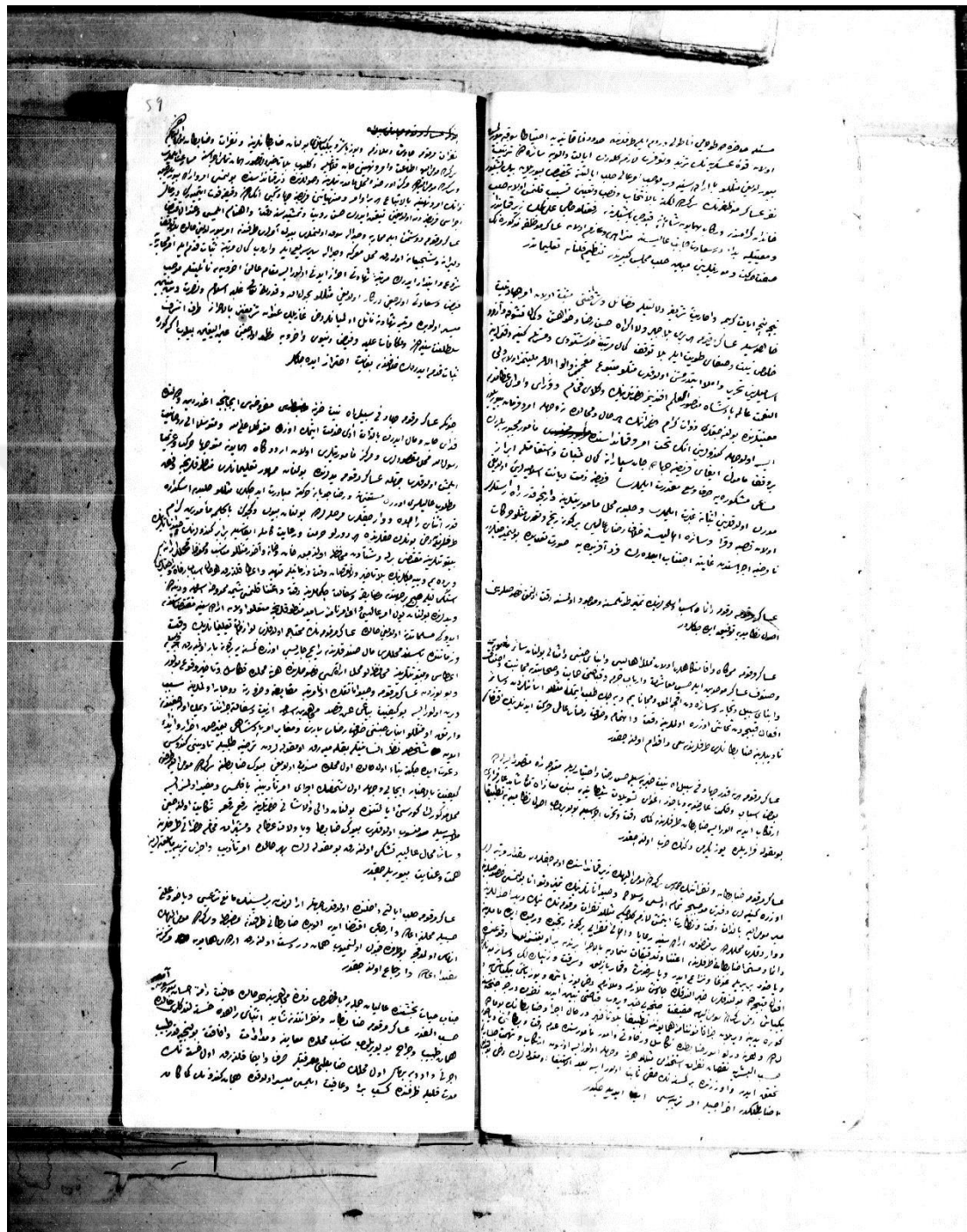
Ek-2: Antakya Kazasından 1853-1856 Osmanlı-Rus Seferine Katılanların Künyeleri (A.Ş.S., 31,153-154/201.)

Antakya Kazasından 1853-1856 Osmanlı-Rus Seferine Katılanların Künyeleri	Rütbesi
Ahmet Efendi ibn-i el-Hac Sadık Efendi	Yüzbaşı
Adulkadir Ağa ibn-i Hüseyin Ağa	Yüzbaşı
Şaban Bayrakdar ibn-i Abdullah	Çavuş
Hacı Hasan ibn-i İbrahim	Çavuş
Postacı Hüseyin ibn-i Halil	Çavuş
Mustafa ibn-i Süleyman	Nefer
Kel Hasan ibn-i Mehmed Arnavit	"
Halef ibn-i Abacı Hüseyin	"
Uzun oğlu Hasan ibn-i Mehmet	"
Arap Abdullah ibn-i Abdullah	"
Halef İbn-i Arsuzlu oğlu Osman	"
Kasab Durmuş ibn-i Ahmet	"
Mehmet ibn-i Berduş	"
Ahmet ibn-i Halil	"
İbrahim ibn-i Mor Hasan	"
Mustafa ibn-i Döki oğlu Mehmet	"
Nalband Ahmed ibn-i Mehmet İstanbullu	"
Arap Bilal ibn-i Abdullah	"
Kurriyeli oğlu Durmuş ibn-i Mustafa	"
Küçük Mehmet ibn-i Mehmet	"
Ahmet ibn-i Mehmed Sufioğlu	"
Derviş el-Hac Ali ibn-i Mehmed Arnavit	"
Berber Ömer ibn-i Hammud	"
Hüseyin ibn-i Hasan	"
Ali ibn-i Monla İsmail Havace	"
Kavas Mustafa ibn-i Ahmet	"
Supatrin Mehmet ibn-i Ahmet	"
Postacı İbrahim ibn-i Mehmet	"
Manavcı Halef ibn-i Mustafa	"
Kürklü Ömer ibn-i Osman	"
Hacı Mahmut ibn-i el-Hac Mustafa	"
Mail ibn-i el-Hac Mehmet	"
Osman ibn-i Monla Hekim	"
Rüstem ibn-i Abdullah Sarı	"
Duhan Oğlu İbrahim	"
Rağlat Oğlu Durmuş ibn-i Ahmet	"

Beyazid Ali ibn-i Mehmet	"
Berber Halilin Karındaşı Yusuf ibn-i Mehmet	"
Hacı Murat oğlu Mehmet ibn-i İbrahim Efendi	"
Hacı Kethüda ibn-i Ömer	"
Diyar oğlu Osman ibn-i Mehmet	"
Servet ibn-i Sercat	"
Küçük Ömer ibn-i Mehmet	"
Hamal Ali ibn-i Hacı Ahmet	"
Ahmed Sancar ibn-i Mehmet	"
Yunus İbn-i Yunus	"
Mehmed ibn-i Kerkez İbrahim	"
Tavil Ahmet ibn-i Hasan	"
Hurşid ibn-i Şeyh Ali	"
Hasan ibn-i el-Hac Mehmet	"
Yorğancı oğlu İbrahim ibn-i Emin	"
Mehmet ibn-i Seyyit	"
Mehmet ibn-i perdecı Abdullah	"
Durmuş ibn-i Kerneb Musa	"
Ahmed ibn-i Çolak Hasan	"
İbrahim ibn-i Abdurrahman	"
Osman ibn-i Latif	"
Dellal Ömer ibn-i Mehmet	"
Deli Donmalak oğlu Seyyit Mehmet Mustafa	"
Bacakçı Ahmet ibn-i Mehmet	"
Arap Yusuf ibn-i Mehmet	"
Çırağcı oğlu Hasan İbn-i Halef	"
Ömer ibn-i Hüseyin Ağa Büyükburçlu	"
Naccar el-Hac Sait	"
El-Hac Mustafa ibn-i Deynekci Ahmet	"
Ali Baba Sahanın Oğlu	"
Abbuş ibn-i Mehmed	"
Hasırcı oğlu Mustafa	"
Kör Ömer Oğlu Ali	"
Hacı İbrahim ibn-i Abdulfettah	"
Canut oğlu Abdullah	"
Sağırın Oğlu Ali	"
Keçeci Hacı Tahir oğlu Mustafa	"
Emin ibn-i Çubukçu Emin	"
Sofularlı Manav ibn-i Monla Hüseyin	"

[illegible]

Ek-4: Halep Eyaletine Tahsis Edilen 1500 Nefer Askeri Muvazzafanın Düzenini Sağlayan Talimatname(A.Ş.S., 28, 58-62/112)

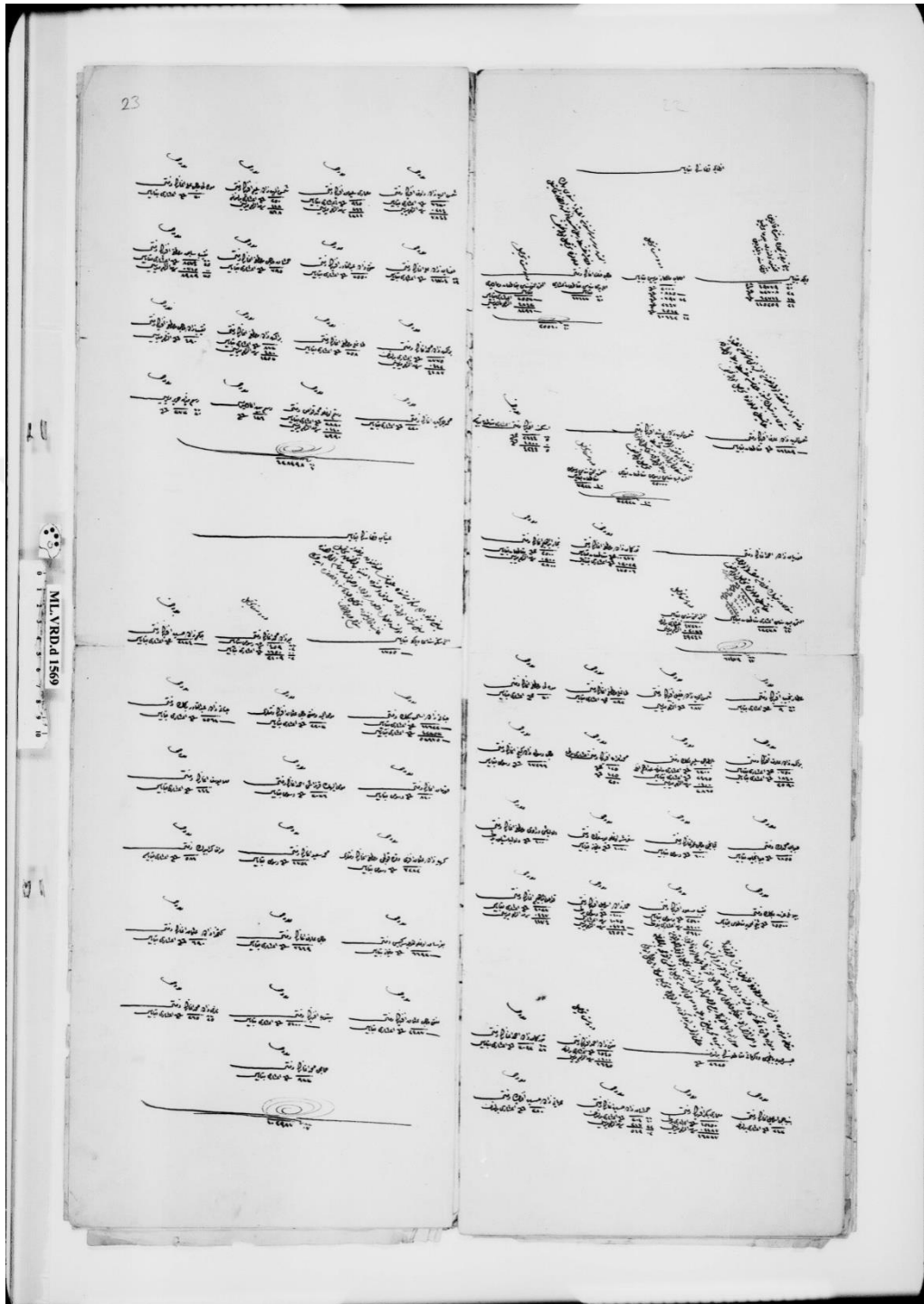

بیکم صراحتاً علمیه مذکورہ اہل جہانہ اولیاء اولہ از شرقی عالم متبعین دہ
 و ما بعدہ و فی زمانہ عہدہ و قیادت حق کلمہ و سلسلہ اہل علم صاہل
 و بحر اہل اہل کونکہ تعہد ہر کلمہ اہل علم کونکہ اہل علم و سلسلہ
 حق و در وقت صیانت دہان اہل علم و سلسلہ تعہد و در وقت صیانت

[illegible][illegible]

ملفوظات حضرت مولانا ابوالکلام آزاد
جلد اول

Ek-5: Halep Eyaletine Bağlı Antakya Kazasının Bakayası İle Mukataatı
Bedelleri Vergilerinin Tahsilâtını Havi Defter (BOA, ML. VRD. d. 1569)

Ek-5: Cizyenin İane-i Askeriye Olarak Alınması ve Gayrimüslim Tebaanın Askerlikte İstihdamı (BOA. İ.MMS. 132/5650)

